HRVATSKI JEZIK

Neli Mindoljević, prof.
Zagreb

HRVATSKI JEZIK

KNJIŽEVNOST

HRVATSKI JEZIK

1. GLAS (fonetika i fonologija)
2. RIJEČ – oblici i vrste (morfologija)
3. REČENICA (sintaksa)
4. LEKSIK/RJEČNIČKI SUSTAV (leksikologija)

GLAS
(fonetika i fonologija)

JEZIK I GOVOR

GOVORNO PRIOPĆAVANJE – SPORAZUMIJEVANJE (KOMUNIKACIJA)

- To je **proces prenošenja poruke**, slanje poruke i primanje poruke od pošiljatelja do primatelja (od govornika do slušatelja ili sugovornika).
- **Sporazumijevanje** je **osnovna funkcija jezika**.
- **Poruka** je obavijest koju prenosimo.
- **Priopćajni ili komunikacijski kanal** jest put kojim poruka ide od govornika sugovorniku, od pošiljatelja poruke do primatelja poruke.
- **Put poruke:** i proces **slanja** i proces **primanja poruke** ide u **tri faze: psihološka, fiziološka i fizička** (i obrnuto). **Bukom u kanalu** nazivamo smetnje i teškoće u sporazumijevanju do kojih dolazi ukoliko samo jedan segment ili odsječak poruke nije primljen onako kako je poslan (**l**onac/**k**onac). Stvara se **nesporazum** u komunikaciji.

JEZIK. GOVOR. JEZIČNI ZNAK.

- **JEZIK** je sustav znakova kojima se ljudi sporazumijevaju.
- **KOD** je sustav znakova (zbornik) za sporazumijevanje.
- **JEZIČNI ZNAK** odnosi se na stvarni svijet, a ima sadržaj i izraz. Jezične znakove ostvarujemo kao razlikovne glasove (foneme), u pismu kao slova (grafeme), a značenje ili sadržaj ostaje isti.
- Riječ ima **IZRAZ (označitelj** ili **oznaka)** i **ZNAČENJE ili SADRŽAJ (označeno)**.
- **Izraz jezičnog znaka:** njegova materijalna strana, **oblik** (glasovi, slova).
- **Sadržaj jezičnog znaka:** njegovo **značenje**.
- **GOVOR** je ostvarivanje jezika u izgovoru. Jezik se mijenja kroz vrijeme (dijakronija) i na prostoru (dijatopija).
- **JEZIČNA (LINGVISTIČKA) EKONOMIJA** jest nastojanje da se sa što manje izraza izreče što više sadržaja.
- **ZALIHOST** ili **redundancija** jesu oni **elementi koje možemo razumjeti zahvaljujući okolini** ili **kontekstu** (ostalim elementima poruke) i koji su, zato što su pretkazivi, suvišni (ova crven_ jabuka, mi bi__). To je veći broj znakova, jezičnih sredstava, nego što je potrebno za razumijevanje. **Zalihost** je, dakle, ***višak obavijesti*** **zbog konteksta.**

HRVATSKI STANDARDNI JEZIK

- **Indoeuropski jezici:** većina jezika kojima se nekad govorilo od Indije do zapadne Europe. **Indoeuropska jezična zajednica** raspala se oko 2000. g. pr. Kr. i nastalo je više srodnih skupina: indoiranska, albanska, grčka, italska (današnji romanski jezici), keltska, germanska i baltoslavenska. **Baltoslavenska** skupina raspala se u 2. tisućljeću prije Krista na baltičku i slavensku (praslavensku). Sve do 3. stoljeća Slaveni su govorili jednim jezikom. Nema pisanih spomenika. **Praslavenska** jezična zajednica jedna je od najsrodnijih unutar indoeuropske jezične zajednice. **Slavenska skupina:** istočnoslavenska, zapadnoslavenska i južnoslavenska.
- **Južnoslavenska skupina: hrvatski**, slovenski, srpski, makedonski, bugarski i staroslavenski jezik. **Staroslavenski** je prvi zapisani slavenski jezik. To je književni jezik Konstantina Ćirila utemeljen na jednom južnoslavenskom narječju.

IDIOMI HRVATSKOGA JEZIKA (idiom = govor)

- **Idiom** je zajednički termin za **svaki pojedini idiolekt** (govor pojedinca), **lokalni jezični sustav, dijalekt** i **jezik**.
- Idiomi hrvatskoga jezika: **organski idiomi** (govor uže, najčešće seoske sredine, plemena, roda) i **neorganski idiomi** (substandardni idiomi i **standardni jezik**).
- **Substandardni idiomi**: govori koji **nisu usko vezani uz određenu sredinu**, tj. govori između organskog idioma i **književnog (standardnog)** jezika. Substandardnim idiomima pribrajamo: **razgovorni ili kolokvijalni jezik**, **dobne žargone** (naraštajne, uglavnom učeničke i studentske), **stručne ili profesionalne žargone**, **šatrovački jezik** kao jezik rubnih društvenih skupina.

HRVATSKI STANDARDNI JEZIK

- **Književni jezik** jednoga naroda (i pisani i govorni oblik) služi tom narodu kao univerzalno sredstvo sporazumijevanja. Uz taj termin rabi se i termin **standardni jezik** (standard = norma, mjerilo, pravilo).
- **Standardni** je **jezik** autonoman vid jezika, svjesno normiran i polifunkcionalan.

Značajke hrvatskoga književnog (standardnog) jezika

- Potpuno je **autonoman** (samostalan) u odnosu na bilo koji idiom; uči se!
- **Normiran** je. Normu čini skup pravila, sustav propisa.
- Mora biti **funkcionalan** u svim komunikacijskim situacijama. Funkcionalni stilovi: književno-umjetnički, znanstveni, publicistički, administrativni i razgovorni.
- Ostvaruje se u određenom prostoru (**stabilan u prostoru**) i prilagodljiv u vremenskom slijedu (**elastično stabilan u vremenu**).

Norma i normiranje standardnoga jezika

- **Norma**: sustav propisa kojima se određuje što je u standardnome jeziku pravilno, a što nije.
- **Normativni priručnici**: pravopis, gramatika, rječnik i jezični savjetnik.
- **Vrste norma**: **ortografska** (pravopisna), **ortoepska** (pravogovorna), **gramatička** (**morfološka** – morfemi i riječi; **sintaktička** – rečenice), **leksička** i **stilistička**.

ZNANSTVENE DISCIPLINE U OKVIRU LINGVISTIKE

- **FONETIKA** proučava glas sam po sebi (fon), artikulacijska i akustička svojstva glasova.
- **FONOLOGIJA** proučava foneme, glasove u funkciji, njihova funkcionalna svojstva.
- **MORFOLOGIJA** proučava morfeme i riječi.
- **MORFOFONOLOGIJA (MORFONOLOGIJA)** proučava funkciju fonema u morfemima.
- **SINTAKSA** proučava spojeve riječi ili sintagme, rečenicu i tekst.
- **SEMANTIKA** proučava sadržaj, značenje jezičnoga znaka.
- **LEKSIKOLOGIJA** proučava i opisuje rječnički sustav.
- **LEKSIKOGRAFIJA** se bavi sastavljanjem rječnika.
- **ETIMOLOGIJA** proučava podrijetlo i razvoj pojedinih riječi.
- **STILISTIKA** se bavi stilom, povezana je i s teorijom književnosti.

GLASOVI

Nastajanje glasova

- **Glas** je najmanji odsječak izgovorene riječi.
- **Govorni organi** se dijele na **pomične** i **nepomične**.
- Glas stvara zračna (fonijska) struja koja nastaje skupljanjem i širenjem pluća. Ona se modificira prolazeći kroz dušnice, dušnik, grlo, usnu (i nosnu) šupljinu.
- Glasovni **oblik** dobiva provlačeći se kroz glasiljke. Dalje dolazi u grlo, nad grlom je ždrijelo koje vodi u usnu ili nosnu šupljinu gdje dobiva konačan oblik. Pri njezinu **oblikovanju** sudjeluju jezik, donja (pomična) i gornja (nepomična) čeljust, zubi (*dentes*), usne (*labiae*), desni (*alveoli*), nepce (*palatum*), i to tvrdo (*palatum durum*) i meko (*palatum velum*) i resica (*uvula*).
- **Visina** glasa ovisi o broju i dužini titraja glasiljki. **Jačina** glasa ovisi o otvoru glasiljaka.

Podjela glasova po načinu kako nastaju

- Prema načinu nastajanja svi se glasovi dijele na **otvornike** i **zatvornike**.
- Prema funkciji u riječi glasovi se dijele na **samoglasnike** ili **vokale** (slogotvorne glasove) i **suglasnike** (neslogotvorne glasove). Pri izgovoru je suglasnika prolaz zračnoj struji potpuno otvoren i ona nesmetano prolazi iz pluća do usana. Ovako nastali glasovi zovu se **otvornici.**
- Pri izgovoru suglasnika govorni su organi potpuno ili djelomično zatvoreni. Ovako nastali glasovi zovu se **zatvornici**. Zatvornici se dijele na **zvonačnike** ili **sonante** (nastaju ako je prolaz zračnoj struji djelomično zatvoren) i **šumnike** ili **konsonante** (prolaz potpuno zatvoren).

SLOG je dio riječi koji se izgovara kao cjelina.

- Nositelj sloga je otvornik (kao jezgra), a uz njega obično dolazi i zatvornik: **o**d-l**a**-z**i**-t**i**, **o**-t**i**-ć**i**, grm, sv**ije**t (1 slog!). Ponekad je zatvornik – samoglasnik (slogotvorno r).
- Slogovi mogu biti **otvoreni** (ako završavaju samoglasnikom) ili **zatvoreni** (ako završavaju suglasnikom), **dugi** ili **kratki**, **naglašeni** ili **nenaglašeni**

OTVORNICI

- Otvornici hrvatskoga jezika su: **a, e, i, o, u** i **dvoglasnik ie** (na mjestu jata).
- Dvoglasnik **ie** izgovara se kao dva glasa. On je samoglasnik jer tvori slog: svijet, rijeka, bijel (svet, svit; reka, rika; bel, bil). Ostvaruje se različito u hrvatskim narječjima: kao **ije, je, e** ili **i**.

Podjela otvornika prema stupnju uzdignutosti jezika prema nepcu:

- **visoki (i, u), srednji (e, o) i niski (a)**

Podjela otvornika prema vodoravnom položaju jezika prema nepcu:

- **prednji (i, e, ie), srednji (a)** i **stražnji (o,u)**

ZATVORNICI

Pregled zatvornika hrvatskoga jezika

- **ZVONAČNICI (sonanti, zvonki zatvornici): j, l, lj, m, n, nj, r, v** (m, n, nj = **nazali** ili **nosnici**); približavanjem organa suzi se i djelomično zatvori prolaz zračnoj struji.
- **ŠUMNICI (konsonanti): b, c, č, ć, d, dž, đ, f, g, h, k, p, s, š, t, z, ž** ; dodirivanjem govornih organa potpuno se zatvori prolaz zračnoj struji ili nastane tjesnac o koji se tare.

Podjela zatvornika prema NAČINU tvorbe

- **zvonačnici (sonanti)** **m, n, nj** (nosnici, nazalni)**, j, l, lj, r, v**
- **zatvorni (praskavi, eksplozivi)** **b, p, d, t, g, k**
- **poluzatvorni (sliveni, afrikate)** **c, ć, č, đ, dž**
- **tjesnačni (frikativi)** **s, š, z, ž, f, h**

Podjela zatvornika prema MJESTU tvorbe

- **usneni (labijali)** **dvousneni, bilabijali:** **b, p, m** (lat. labiae: usne)
  usnenozubni, labiodentali: **v, f** (lat. dentes: zubi)
- **jezični** **prednjojezični, zubni, dentali:** **d, t, n, c, z, s**
  desnici, alveolari: **r, l**
  srednjojezični, prednjonepčani, palatali: č, ć, đ, dž, š, ž, j, lj, nj (palatum: nepce)
  stražnjojezični, zadnjonepčani, velari (jedrenici): **k, g, h**

(Zapamti! Palatali ili nepčanici su sva slova s kvačicom ili crticom, slova od dva znaka i još samo j.)

Podjela zatvornika prema ZVUČNOSTI

- **zvučni** b d g z ž dž đ - - -
- **bezvučni** p t k s š č ć f c h
- **zvonačnici, sonanti (neutralni):** m, n, nj, j, l, lj, r, v

Ova se podjela glasova temelji na **položaju i načinu rada glasiljki**. Bezvučni suglasnici nastaju kad su glasiljke opuštene pa je prolaz zračnoj struji nesmetan. Zvučni nastaju kad su glasiljke zategnute pa titraju. Neutralni zvonačnici nisu ni zvučni ni bezvučni.Zbog ovih svojstava glasova nastala je glasovna promjena **jednačenje suglasnika po zvučnosti**. Uz neke iznimke, zvučni se suglasnik ne može ostvariti ispred bezvučnoga pa prelazi u svoj bezvučni **par** (vra**b**a**c** – vra**pc**a), a bezvučni ispred zvučnoga prelazi u svoj zvučni par (gla**s** – gla**zb**a).

Zvonačnici su **neutralni** što znači da se ostvaruju bez promjene, bez obzira na zvučnost odnosno bezvučnost glasova ispred ili iza njih.

U svim navedenim podjelama glas se ne promatra u kombinaciji s drugim glasom, već se promatra **fon – glas sam po sebi**.

FONETIKA je znanstvena disciplina koja proučava artikulacijska (mjesto i način tvorbe) i akustička (zvučnost) svojstva glasova, tj. proučava **glas sam po sebi**, njegova **svojstva.**

FUNKCIJA GLASOVA U JEZIKU (funkcionalna svojstva glasova)

Fonološka opreka ili opozicija

- Biti / piti – glasovi /b/ i /p/ imaju ulogu (funkciju) da razlikuju (jednu riječ od druge).
- Foneme tako i izdvajamo iz riječi, **suprotstavljanjem** (oponiranjem) jednih drugima, npr. 1. /biti/ - /piti/ - /siti/ - /miti/ - /viti/ ili 2. /kvar/ - /kvas/ ili 3. /kovač/ - /kolač/ ili 4. /spavačica/ - /spavaćica/. Važno: glasovi mogu mijenjati značenje drugim riječima samo ako se nalaze u istoj **fonološkoj okolini** (u istom kontekstu), tj, na istom (premda bilo kojem) mjestu u riječi, s istim naglaskom (**d**uga – **t**uga, spa**v**ati – spa**j**ati, mla**d** – mla**k**).
- Fonološku okolinu čine svi glasovi koji se nalaze oko suprotstavljenih fonema.
- **Kontekst** je **okolina** jezične jedinice u kojoj ona dobiva određeni smisao (lat. contextum: skupa tkano, prepleteno).

FONEM (grč. phone: glas, ton, zvuk)

- **RIJEČ je izgovoren ili napisan skup glasova, ili jedan glas, koji nešto znači.** U našem jeziku **od jednoga glasa** mogu biti sastavljeni samo veznici (i, a), prijedlozi (u, o, k, s), uzvici (u, o, a, e) i zamjenica *nj*, a druge vrste riječi ne. **Glas** razlikuje značenje, odnosno riječi.
- **JEZIKOSLOVLJE (lingvistika), znanost o jeziku**, razlikuje posebnu vrstu znakova – razlikovne glasove, od kojih se sastoje riječi i koji razlikuju riječi. Za sporazumijevanje glas sam za sebe nije dovoljan – potreban je glas u funkciji. Glasovi imaju **funkciju u jeziku – mogu mijenjati značenje riječi.**
- **FONEM je razlikovni glas. Fonem je najmanja jezična jedinica koja ima samo izraz, nema značenja, služi za stvaranje riječi i za razlikovanje njihova značenja. *Fonem je glas koji sam NEMA značenje, ali ima razlikovnu ulogu.***
- **FON je glas sam po sebi**, bez obzira na to je li fonem ili nije, neovisno o njegovoj funkciji. (***Foneme pamtimo kao 30 slova abecede + otvornik ie i samoglasno r.)***

Fonem i **riječ** pripadaju različitim **jezičnim razinama, sustavima** – **fonološkoj** (fonološke jedinice, glasovi, nemaju značenja) i **morfološkoj** (morfološke jedinice, riječi, npr. veznik *i*, imaju značenje), odnosno **leksičkoj, rječničkoj**.

- **FONOLOGIJA je dio jezikoslovlja koji proučava *foneme u funkciji* (razlikovne glasove).** Proučava njihova **funkcionalna svojstva**, njihovu **funkciju, ulogu**, a ta je – **razlikovanje značenja riječi**. Fonemi, npr. /b/ i /p/, sami po sebi nemaju značenja, ali **razlikuju značenje riječi** *biti* od *piti*.
- **FONETIKA je dio jezikoslovlja, i to dio fonologije koji proučava glasove bez obzira na njihovu funkciju u jeziku.** Fonetika proučava **artikulacijska** svojstva glasova, tj. **mjesto i način tvorbe** (npr. *b* i *p* su dvousneni, artikuliraju ih obje usne) i **akustička** svojstva, njihovu **zvučnost** (npr. *b* je zvučni, a *p* bezvučni glas).

Odnos fonetike i fonologije

- Fonetika proučava glasove ljudskoga govora neovisno o njihovoj funkciji. Fonologija proučava kako jezik iskorištava ove glasove (koje je fonetika opisala) radi priopćavanja (komunikacije).

Fonem – odsječno razlikovno sredstvo

- Fonem je dio smislenog lanca (**lanac glasova** čini **riječ**), on je **odsječak** toga istog lanca. Lanac *d-u-g-a* sastoji se od četiri odsječka (segmenta). Stoga se fonem naziva i **odsječnim ili segmentnim razlikovnim sredstvom.**

ALOFONI ili **FONEMSKE VARIJANTE** jesu dvije **izgovorne varijante istoga glasa.**

- To su glasovi čija **razlika je uvjetovana mjestom** (pozicijom) u riječi ili glasovnom lancu. To znači da **različito izgovaramo isti glas na različitim mjestima u riječima** – npr. glas /m/ izgovaramo dvousneno u riječi [mati], a usneno-zubno u riječi [tramvaj]. Ili još [Ana] i [Anka], [šuma] i [ušće], [tanak] i [tanka], [tramvaj] i [bomba].
- **Alofon je izgovorna varijanta fonema; razlika je uvjetovana mjestom fonema u riječi.** (grč. allos: drugi) Foneme inače označavamo kosim zagradama, a fonemske varijante (alofone) uglatim!

NAGLASAK, DUŽINA I (REČENIČNA) INTONACIJA

- **PROZODIJA je znanost o naglascima, kračini/dužini slogova i intonaciji.**
- **Nadodsječna (prozodijska) obilježja: naglasak, intonacija, dužina.**
- Naglasak: Pao je grâd. (veliko naseljeno mjesto); Pao je grad. (tuča, smrznute kapi kiše)
- Dužina: Tamo nije bilo vojnika. (genitiv jednine); Tamo nije bilo vojnika. (genitiv množine)
- Intonacija: Tamo nije bilo vojnika. (izjavna); Tamo nije bilo vojnika? (upitna rečenica)

PISMO (GRAFIJA) I PRAVOPIS (ORTOGRAFIJA)

GRAFEMSKI SUSTAV

- **Fonem** je **glas**, a **slovo** je **GRAFEM. Grafemski sustav** jest sustav pisanih znakova za foneme – to je sustav **slova** kojima bilježimo foneme hrvatskoga jezika.
- **GRAFEMATIKA** je znanstvena disciplina koja proučava **prijenos fonema u grafeme** (prijenos fonemske strane jezika u grafemsku). **Načelo da jednomu fonemu odgovara jedan grafem** prihvatila je i naša hrvatska jezična znanost, ali se ono **ne provodi dosljedno.** Događa se da jednomu fonemu odgovaraju dva grafema ili da uzastopnu pojavu fonema, npr. /t/ i /s/ u *bratski* ostvarujemo kao /c/: (bracki) itd.
  Za naš jezik ne vrijedi pravilo «Piši kao što govoriš».
- **Slova hrvatske latinice** dijele se u četiri skupine: **temeljna** slova (jednoslovni grafemi); **izvedena** slova (izvode se s pomoću **dijakritičkih znakova**): č, ć, đ, š, ž; **dvoslovi (digrafi)**: dž, lj, nj; **troslov (trigraf)**: ije.
- Jedan fonem može se bilježiti različitim grafemima: fonem **t** (po**t**vrda, o**d**cijepiti).
- Različiti fonemi mogu se bilježiti istim grafemom. Grafem **s** znak je za tri fonema: s mukom /s/, s brigom /z/, s čežnjom (š).
- **PRAVOPIS** ili **ortografija** propisuje **pravila o pisanju grafema, riječi i skupova riječi,** npr. pravila o pisanju velikog i malog slova. (grč. orthos=pravilan, grapho= pišem)
- **PRAVOGOVOR** ili **ortoepija** (grč. orthos = pravilan, epos = govor) obuhvaća **pravila o izgovoru riječi,** npr. pravilo da silazni naglasak ne može biti u sredini riječi. Iz mnoštva izgovornih varijanata izdvaja one koje proglašava **književnima (normativnima).**
- **Norma** je skup osobina kojima se utvrđuje jezik jezične zajednice kao **uzor** kojemu se treba prilagoditi.

Načela na kojima je zasnovan PRAVOPIS

Glasovi se mogu bilježiti na dva osnovna načina: etimološki i fonološki.

- **Etimološki (korijenski) pravopis** traži da riječ pišemo tako da se vidi njen nastanak, unatoč tome što se izgovor riječi promijenio (preddvorje > pred, dvor; svjedočba > svjedoč/iti/, -ba; kazalištni > kazališt/e/, -ni).
- **Fonološki (glasovni) pravopis** traži da svako slovo (grafem) u riječi točno odgovara glasu (fonemu) koji izgovaramo (predvorje> dva *d* stopila su se u jedan glas; svjedodžba > jednačenje suglasnika po zvučnosti; kazališni > ispadanje suglasnika).
- **Naš je pravopis FONOLOŠKO-ETIMOLOŠKI. U pisanju riječi najčešće poštujemo fonološko načelo.** Pišemo i izgovaramo: Ra**b** – ra**p**ski, slada**k** – sla**t**ka, kazali**št**e – kazali**š**ni.

- **Ima i riječi koje su pisane po etimološkom načelu.** Pišemo po**d**šišati, jeda**n**put, gra**d**ski, a čitamo po**t**šišati, jeda**m**put, gra**c**ki. Glasovne promjene koje nastaju **među riječima u govornome nizu** ne provode se u pisanju. Pišemo *kod kuće, radit ću, bit ću, s bratom, bez papira*, a izgovaramo *kotkuće, radiću, biću, zbratom, bespapira.*
- **Postoji i druga podjela:** 1. **fonološki pravopis** – isti se fonem piše istim slovom: opći, retka, ropski, vrapca, stambeni, kazališni, otpjevati, gozba, srdžba, junaštvo; 2. **morfonološki pravopis** – isti se morfem piše uvijek istim slovima: obći, redka, robski, vrabca, stanbeni, kazalištni, odpjevati, gostba, srčba, junačtvo; 3. **historijski pravopis (etimološki, korijenski)** – riječi se pišu onako kako su se pisale u prošlosti (prema etimologiji/podrijetlu ili korijenu riječi/izvornom obliku riječi bez obzira na izgovor). Prema tom nazivlju, naš sadašnji pravopis je **FONOLOŠKO-MORFONOLOŠKI.**

IZGOVOR I PISANJE GLASOVA Č I Ć

- **Glasovi *č* i *ć* dva su različita fonema i sudjeluju u razlikovanju značenja riječi.** Npr. mla**č**enje (od mlačiti): mla**ć**enje (od mlatiti); spava**č**ica (žena koja spava): spava**ć**ica (košulja za spavanje).
- Ima mnogo riječi u kojima dolaze glasovi *č* i *ć*, a da, s gledišta suvremenoga stanja jezika, nije vidljivo prema čemu: čekati, čaša, čitati, čovjek, čuti, čarati itd., moć, noć itd.

GLAS Č

- **Suglasnik *č* dolazi u oblicima riječi kojima osnova završava na *k*, kao alternanta glasa *k* (*k/č*), te u izvedenicama od tih riječi**: vu**k** – vu**č**e, pjesnik – pjesniče, plakati – plačem, peći /pe**k**-ti/ – pe**č**em, peče..., ali: oni peku, dovući – dovukoh – dovuče, reći – rekoh – reče, peći /pek-ti/ – pečah, plakati – plači, skakati – skači, peći /prema pe**ku** i pekao/ - pe**č**en, jak – jači, najjači, gorko – gorče, najgorče, maj**ka** – maj**č**ica, ruka – ručetina, otok – otočanin, Rijeka – Riječanin, junak – junačan, mra**k** – mra**č**an, mrak – mračiti, jak – jačati.
- Suglasnik č dolazi u oblicima riječi kojima osnova završava na *c*, kao alternanta glasa c (c/č), te u izvedenicama od tih riječi: stric – striče, zec – zeče, stric – stričevi, klicati – kličem, klicati – kliči, ptica – ptičurina, kolac – kolčina, ljubica – ljubičica, Vinkovci – Vinkovčanin, ptica – ptičji, srce – srčan, iglica – igličast, ulica – ulični, kolac – kolčiti

Glas č nalazi se:

- **u riječima kojima postanak nije vidljiv:** Brač, čekati, čovjek, hlače, ključ, točka, bič, čaj, čast, čedo, čelo, čiji, čipka, čovjek, čudo, grč, kič, kovčeg, kreč, linč, mač, mačak, naranča, početi, večer...;
- **u oblicima i izvedenicama prema osnovnom *k*:** buka – bučan, jak – jači, jačina, mrak – mračan, mračiti se, pomrčina, peći (pek-ti) – pečem, pečen, plakati – plačem, plač, plačljiv, ruka – ručni, znak – značiti , označen. (**Ali! Iznimke:** lijeska – liješće, trijeska – triješće, pljeskati – plješćem, pritiskati – pritišćem, stiskati – stišćem);
- **u riječima prema osnovnom c:** djeca – dječji, dječurlija, micati – mičem, pomičući, mjesec – mjesečina, mjesečno, zec, zečevi, zečji;
- **u sufiksima – imenički sufiksi: -ač**: igrač, krojač, plesač, pokrivač, **-ača**: cvjetača, jabukovača, kuhača, **-jača**: kremenjača, savijača, **-ičar**: alkoholičar, elegičar, **-čić**: balončić, kamenčić, oraščić, **-čica**: cjevčica, grančica, **-čina**: cjevčina, štetočina, **-če**: kumče; (**rjeđi** imenički sufiksi: **-ečak**: grmečak, plamečak, **-ičak**: krajičak, kremičak); **-ič**: ribič, vodič, branič, gonič /uvijek označuje vršitelja radnje/, **-čaga**: rupčaga, **-ičina**: dobričina, **-ična**: sestrična); **pridjevski sufiksi: -ačak**: dugačak, punačak, **-ičan**: ironičan, simpatičan, **-ički**: humanistički, pacifistički; (**rjeđi** pridjevski sufiksi: **-ačan**: ubitačan, **-ački**: đakovački, zagrebački, **-čiv**: prijemčiv, **-ičast**: modričast, plavičast);
- **kajkavsko *č* u imenima** (vlastita imena, zemljopisni pojmovi i sl.: Čakovec, Čegec, Črnomerec, Začretje);
- **u slavenskim prezimenima** (bugarska, češka, slovačka, slovenska, ruska: Župančič, Fjodor Mihajlovič Dostojevski).

GLAS Ć

- **Suglasnik ć nalazi se u oblicima riječi kojima osnova završava na *t*, kao alternanta glasa t (t/ć), te u izvedenicama od tih riječi:** pamet – pameću (i pameti), tvrdoglavost – tvrdoglavošću (i tvrdoglavosti), kretati – krećem, pamtiti – pamćah, kretati – kreći, kratiti – kraćen, pamtiti – pamćen, lju**t** – lju**ć**i, najljući, žuto – žuće, najžuće, bra**t** – bra**ć**a, cvije**t** – cvije**ć**e, pam**t**iti – pam**ć**enje, Split – Splićanin, pla**t**iti – pla**ć**ati, posje**t**iti – posje**ć**ivati.

Glas ć nalazi se:

- **u riječima kojima postanak nije vidljiv**: ćuk, kći, kuća, noć, već, ćelav, gaće, leća, nećak, pluća, šećer, tisuća, voće...; (u nekim stranim imenima grčkoga i orijentalnoga podrijetla **ć** je nastalo od glasa ***k*** : *Ćiril* od grč. *Kyrillos*, *ćilim* perz. *kilim*);
- **u riječima i izvedenicama prema osnovnom t**: brat – braća, cvijet – cvijeće, ljut – ljući, radost – radošću, svet – svećenik, zapamtiti – zapamćen;
- **prema osnovnom đ u riječi** (jednačenje suglasnika po zvučnosti): smeđ – smećkast, žeđ – žećca (pravopisna norma dopušta i oblike sa slovom **đ**: smeđkast, žeđca),
- **u imenima** (vlastita imena, zemljopisni pojmovi i sl.): Drašković, Mihanović; **kajkavsko *ć***: Šćitarjevo, Trakošćan. I ovdje vrijedi pravilo da se neka imena mogu pisati dvojako: *Pešćenica* i *Peščenica.*

Suglasnik ć nalazi se u sufiksima

- **imenički sufiksi**: **-ić**: komadić, konjić, pužić, **-oća**: čistoća, sljepoća, hladnoća (**rjeđi** imenički sufiksi: **-ać**: golać, **-dać**: srndać, **-bać**: zelembać, **-aća**: mokraća);
- **pridjevski sufiks**: **-aći**: crtaći, domaći, pisaći (**rjeđi** pridjevski sufiks: **-eći**: srneći, pileći);
- **glagolski završetak *-ći***: infinitiv glagola: peći, teći, doći, gl. prilog sad.: dolazeći, pekući, slaveći.

IZGOVOR I PISANJE GLASOVA DŽ i Đ

Glasovi dž i đ većinom se nalaze u riječima stranoga podrijetla. To su:

- **turcizmi** (posuđenice iz turskoga jezika),
- **orijentalizmi** (iz svih orijentalnih jezika – perzijskog, turskog, arapskog) i
- u novije vrijeme najbrojniji **anglizmi** ili anglicizmi (posuđenice iz engleskoga jezika).

GLAS DŽ

- **u riječima kojima postanak nije vidljiv (uglavnom posuđenice iz engleskog i turskog jezika)**: budžet, džem, džokej, džez, džemper, džep, džepar, džeparac, džudo, džungla, džuboks, tinejdžer, menadžer, džojstik, džoging, džip, džus, pidžama, kandža, patlidžan, džihad, feredža, džamija;
- **prema osnovnom č**: naručiti – narudžba, svjedočiti – svjedodžba, predočiti – predodžba, učiti – udžbenik;
- **sufiksi podrijetlom iz turskoga jezika**: **-džija**: šeširdžija, buregdžija, **-džinica**: buregdžinica, ćevabdžinica;
- **u nekim stilski obilježenim riječima**: buniti se – bundžija, galamiti – galamdžija, računati – račundžija.

GLAS Đ

- **u riječima kojima postanak nije vidljiv**: anđeo, Đakovo, đavao, đurđica, đon (potplat), đak, đački, đavolski, Đurđevac, đurđevački, đuveč, evanđelje, lađa, među, smeđ, vjeđa...;
- **prema osnovnom d**: mlad – mlađi, grozd – grožđe, prilagoditi – prilagođavati se, glodati – glođem, glad – glađu (i gladi), ploditi – plođah, roditi – rođen, buditi – buđen, posuda – posuđe, grad – građanin, labud – labuđi...(Pri jotaciji **d** se stapa s glasom **j** u palatal.)

MORFONOLOGIJA

MORFEM. ALOMORF (grč. morphe = oblik)

- **Morfem je najmanja jezična jedinica koja IMA značenje.** Suprotstavimo li riječi *škola* i *zima*, opazit ćemo da one imaju jedinice po kojima se razlikuju – *škol* , *zim* i jedinice po kojima se poistovjećuju – *a.*
- **Podjela morfema po položaju**: **korijenski** (obilježavamo: **K**), **prefiksalni** (**prefiks = predmetak** – **P**) i **sufiksalni** (**sufiks = dometak** – **S**).

Morfemi	P		K		K		S		S		S
	pred	-	*star*	- *o* -	*slav*	-	*en*	-	*sk*	-	*i*

- **Granice morfema:** P+K spojnik o, K+K K+S S+S S+S
- Primjeri **morfemske analize**: oblak (K), na-oblač-i-ti (P+K+S+S), oblač-ak (K+S), put (K), grad-sk-i (K+S+S), škol-a (K+S), obal-n-i (K+S+S), pro-hlad-n-o (P+K+S+S).

Alomorfi ili morfemske varijante

- **Alomorfi su različiti oblici istog morfema kojih su razlike uvjetovane mjestom u riječi.** Jedinice *od* i *ot* u riječima **od**biti i **ot**pustiti imaju isto značenje, što znači da čine isti morfem. U riječima **oblak**, **oblač**ić i **oblac**i također zamjećujemo dio koji je u svakoj riječi vrlo sličan – izrazom je djelomično različit zbog neke glasovne promjene.
- **Alomorf je varijanta morfema izrazom djelomično različita, a sadržajem jednaka.** Do alomorfa dolazi jer je jedan fonem u riječi zamijenjen drugim (zbog glasovne promjene). Alternacije (zamjene) jednoga fonema drugim u morfemu proučava znanost koja se zove **morfonologija** ili **morfofonologija**. To je dio gramatike koji **proučava fonemski sastav morfema** i veze između sastava morfema.
- **Izraz morfema** zove se **morf**, npr. temeljni morfem *pek* ima morfe (izraze, oblike): *peč(en), pek(ao), pec(ivo), pe(ći).*
- Alomorfi jednoga morfema mogu biti i **potpuno različiti**, zovu se **supletivni alomorfi**: *ja – mene, čovjek – ljudi.*

GLASOVNE PROMJENE

- **Fonološki uvjetovane alternacije** (zamjene). Do njih dolazi zbog prirode samoga fonema, odnosno drugačije **raspodjele fonema** unutar morfema. Ovoj skupini pripadaju **jednačenja suglasnika (po zvučnosti i po mjestu tvorbe)** te **udvajanje i ispadanje suglasnika**.
- **Morfološki uvjetovane alternacije** (zamjene) nisu uvjetovane prirodom samog fonema, nego nekom **gramatičkom** kategorijom (padež, lice) ili **tvorbenom** kategorijom (umanjenica, uvećanica, zbirna imenica i sl.). Morfološki je uvjetovano **nepostojano a** (krat**a**k – kratki), **nepostojano e** (Čakovec – Čakovca), **prijeglas** (polj**o**m > polj**e**m), **navezak** (tad – tad**a**), **zamjena l sa o** (čita**o** – čita**l**a), **palatalizacija** (pra**h** – pra**š**ina), **sibilarizacija** (obla**k** – obla**c**i), **jotacija** (cvije**t** – cvije**ć**e) te **alternacije *ije, je, e*** i **i** (zv**ije**r – zv**je**rad).

NEPOSTOJANO A se gubi i ponovno javlja u različitim oblicima iste riječi:

- u N jd. i G mn. nekih imenica: vrab**a**c, vrapca, vrapci, vrab**a**ca, naranča, naranče, naranče, naran**a**ča, izložba, izložbe, izložbe, izlož**a**ba ...
- u N jd. pridjeva (neodređeni oblik): umor**a**n, umorna; mod**a**r, modra; bist**a**r, bistra; dugač**a**k (neodređeni vid), dugački (određeni vid); vječ**a**n, vječni, sigur**a**n, sigurni ...
- u N jd. nekih zamjenica: kak**a**v, kakva; s**a**v, svega; nekak**a**v, nekakva ...

NEPOSTOJANO E je onaj ***e* koji se u kajkavskim imenima mjesta i prezimenima javlja samo u nekim oblicima**. Kada se mjesna imena (toponimi) prenose iz mjesnih govora u književni jezik, zadržavaju neka svoja izvorna obilježja. Javlja se

- u N i A kajkavskih imena mjesta: Bel**e**c – Belca; Čakov**e**c – Čakovca; Ivan**e**c – Ivanca; Klanj**e**c – Klanjca, Vrbov**e**c – Vrbovca ...
- u N nekih kajkavskih prezimena: Gub**e**c – Gupca, Srem**e**c – Sremca, Tkal**e**c – Tkalca
- U nekim je kajkavskim prezimenima samoglasnik ***e* postojan** i javlja se u svim padežima: Maček – Mačeka – Mačeku ..., Šodec – Šodeca – Šodecu ...

PRIJEGLAS je **zamjenjivanje samoglasnika *o* samoglasnikom *e* iza palatalnih suglasnika, suglasnika *c* i suglasničkih skupova *št, žd.* Prijeglas se provodi**

- u I jd. imenica srednjega roda: polj**o**m>polj**e**m, sunc**e**m, igrališt**e**m, godišt**e**m ...
- u I jd. i u svim padežima množine imenica muškoga roda kojima osnova završava na palatale: ražnj**e**m, kralj**e**m, muž**e**m, prišt**e**m, duždem.., ražnj**e**vi, ražnj**e**va, ražnj**e**vima ...; kralj**e**vi, muž**e**vi, pršt**e**vi, duždevi ...

Prijeglas se ne provodi u jednosložnih i dvosložnih imenica muškoga roda koje u slogu ispred nastavka imaju samoglasnik ***e***: Beč – Beč**o**m, jež – jež**o**m, padež – padež**o**m.

NAVEZAK ili POKRETNI SAMOGLASNIK jest **samoglasnik na kraju pojedinih riječi bez kojih dotična riječ može biti, a da se njezino značenje nimalo ne mijenja.**

Neobvezni navezak:

1. zavisni padeži pridjeva: dobrog – dobrog**a**; dobrom dobrom**u** – dobrom**e**; dobrim – dobrim**a**
2. zavisni padeži zamjenica: mog – mog**a**; mom – mom**u** – mom**e**; mojim – mojim**a**; njim – njim**e**
3. prilozi: tad – tad**a**, sad – sad**a**, kad – kad**a**, nikad – nikad**a**

Obvezni navezak:

4. prijedlozi: s – s**a**, k – k**a**, nad – nad**a**, pod – pod**a**, pred – pred**a**, uz – uz**a**, iz – iz**a**
- Uz prijedloge *kroz, nad, pod, pred* i *uz* akuzativ jednine zamjenice ***on*** može glasiti i ***nj***, ali tada prijedlog dobiva navezak *-a:* ***kroza nj,*** *nada nj, poda nj, preda nj, uza nj.*
- Prijedlog ***k*** može glasiti ***ka*** ako iza njega slijedi riječ koja počinje sa *k* ili *g* ili suglasničkim skupom u kojem je drugi suglasnik *k* ili *g*: ***ka gradu,*** *ka knjizi, ka školi, ka zgradi.*
- Prijedlog ***s*** može glasiti ***sa*** ako iza njega slijede suglasnici *s, z, š* ili *ž* ili suglasnički skupovi gdje je drugi suglasnik *s, š, z, ž*: ***sa sobom,*** *sa strahom, sa školom,* ***sa psom,*** *sa Ksenijom, sa pšenicom, sa rzanjem, sa Br˘ezine (Bžezine).*
- Prijedlog s naveskom dolazi i ako iza njega slijedi samo jedan glas: *To se piše* ***sa č,*** *a ne* ***sa ć.***
- Navezak može doći i onda ako iza prijedloga slijedi nepromjenljiva riječ, odnosno riječ koja se u rečenici upotrebljava kao da je nepromjenljiva: *Sebičnjaci svaku rečenicu počinju* ***sa ja.***

S takvim ***a*** ponekad se upotrebljavaju i prijedlozi ***iz, niz, uz***: *iza sna, niza stranu,* ***uza zid.***

Prijedlozi *nad, pod, pred* imaju takvo ***a*** pred nekim zamjenicama: ***preda se, nada mnom,*** *poda mnom, preda mnom, nada nj ...*

<u>ZAMJENA L SA O (VOKALIZACIJA)</u> jest **zamjenjivanje suglasnika *l* samoglasnikom *o* na kraju nekih riječi ili na kraju sloga.**

Alternacija l/o provodi se:
- u muškome rodu glag. prid. r.: hoda**l**a, hoda**o**, htje**l**a, hti**o**, čita**o**, pisa**o**, radi**o**, bi**o**;
- u N jd. nekih imenica muškoga roda: čava**o**, posa**o**, di**o**, kota**o**;
- u N jd. pridjeva muškoga roda: ci**o**, mi**o**;
- ispred sufiksa *-ba*: dije**l**iti – di**o**ba, se**l**iti – selidba i se**o**ba ...
- u zavisnim padežima imenica na **-lac**: gledalac, prevodilac, tužilac, žetelac ...

Alternacija imenica na *-lac* <u>ne provodi</u> se samo u N jd. i G mn.: N jd. prevodi**l**ac, N mn. prevodi**o**ci; G jd. prevodi**o**ca, G mn. prevodi**l**aca;

Alternacija l/o ne provodi se:
- u imenica i pridjeva u kojima je suglasnik *l* na kraju dugoga sloga: bo**l**nica, je**l**ka, zna**l**ac, ža**l**ac; bije**l**, sta**l**an;
- u umanjenica sa sufiksom na *-ce*: odije**l**ce, ogleda**l**ce;
- u nekih imenica sa suglasnikom *l* na kraju kratkoga sloga: mo**l**ba, ža**l**ba ...

Neke imenice i pridjevi imaju **dvostruke likove**: anđeo i anđel, predio i predjel, seoce i selce, anđeoski i anđelski, cio i cijel, odio i odjel, seoski i selski...

<u>PALATALIZACIJA</u> je glasovna promjena u kojoj:
- **velari** (mekonepčani suglasnici) **k, g, h ispred samogl. *e* i katkada ispred *i* prelaze u palatale** (nepčanike) **č, ž, š**: vu**k** – vu**č**e, veli**k** – veli**č**ina, ra**k** – ra**č**ić, reko**h** - re**č**e; plu**g** – plu**ž**e; mno**g**o – mno**ž**ina; dra**g**a – dra**ž**ica; du**h** – du**š**e, pra**h** – pra**š**ina;
- **dental** (zubnik) **c ispred samoglasnika *e* i katkada ispred *i* prelazi u palatal č**: mjese**c** – mjese**č**e, mjese**č**ina; pti**c**a – pti**č**ica; ze**c** – ze**č**e;
- **dental z ispred samoglasnika *e* prelazi u palatal ž**: vite**z** - vite**ž**e.

  K, G, H (ispred *e, i*) => Č, Ž, Š;   C (ispred *e, i*) => Č,   Z (ispred *e*) => Ž.

Izmijenjena osnova koja je nastala palatalizacijom naziva se **palatalizirana osnova**.

Palatalizacija se provodi:
- u V jd. imenica m. r. koje završavaju na k, g, h: (vojnik) vojni**č**e, (drug) dru**ž**e, (Bog) Bo**ž**e, (puh) pu**š**e, (stric) stri**č**e, (mjesec) mjese**č**e, (knez) kne**ž**e
- u prezentu glagola s osnovom na k, g, h: pe**č**em (peći – osnova je pe**k** +ti – peku), siječem (sjeći – sjek+ti, sijeku)
- u 2. i 3. licu aorista istih glagola: (sjekoh) siječe, (ispeći = ispek+ti, ispekoh) ispe**č**e, (dići = dig+ti, digoh) di**ž**e
- u tvorbi imenica ispred nekih sufiksa: uvećanice – (junak) juna**č**ina, (muškarac) muškar**č**ina, umanjenice – (ruka) ru**č**ica, (knjiga) knji**ž**ica, (krug) kru**ž**ić, (noga) no**ž**ica, (muha) mu**š**ica, (prah) pra**š**ak te (srce) sr**č**an ...
- u tvorbi glagola ispred nekih sufiksa: (buka) bu**č**iti, (drug) dru**ž**iti se, (prah) pra**š**iti
- u tvorbi pridjeva ispred nekih sufiksa: (vuk) vu**č**ji, (Bog) Bo**ž**ji, (trbuh) trbu**š**ast, (stric) stri**č**ev, (knez) kne**ž**ev.

Palatalizacija se ne provodi uvijek, npr. baka – ba**k**in, pjega – pje**g**ica, buha – bu**h**ica, Luca – Lu**c**in, Jozo – Jo**z**in ...

SIBILARIZACIJA je glasovna promjena u kojoj **velari** (mekonepčani, jedrenici) **k, g, h ispred samoglasnika *i* prelaze u sibilante** (piskavce) **c, z, s.**
Izmijenjena osnova koja je nastala sibilarizacijom naziva se **sibilarizirana osnova**.

K, G, H (ispred *i*) => C, Z, S.

Sibilarizacija se provodi:

- u D i L jednine imenica ž. r.: sli**k**a – sli**c**i, maj**k**a – maj**c**i, knji**g**a – knji**z**i, svr**h**a – svr**s**i;
- u N, D, V, L i I množine imenica muškoga roda: pjesni**k** – pjesni**c**i, pjesni**c**ima, pedago**g** – pedago**z**i, pedago**z**ima, propu**h** – propu**s**i, propu**s**ima;
- u N i V kratke množine imenica muškoga roda: đa**k** – đa**c**i, vra**g** – vra**z**i, du**h** – du**s**i;
- u imperativu nekih glagola kojima osnova završava na k, g, h: reći (prema rek+ti, rekao) – re**c**i, re**c**imo, re**c**ite..., peći (pek+ti, pekao) – pe**c**i ..., teći (tek+ti, tekao) – te**c**i..., leći (leg+ti, legao) le**z**i...

Sibilarizacija se ne provodi:

- u mnogim općim imenicama: liga – li**g**i, kolega – kole**g**i, psiha – psi**h**i, papiga – papi**g**i, juha – ju**h**i, baka – ba**k**i; u imenicama odmila (hipokoristici): seka – se**k**i, zeko – ze**k**i..
- u nekim imenima i prezimenima: Đuka – Đu**k**i, Luka – Lu**k**i, Anka – An**k**i, Dubravka – Dubrav**k**i, Grga – Gr**g**i, Olga – Ol**g**i, Ladika – Ladi**k**i, Gliha – Gli**h**i ...
- u etnicima ž. r.: Bečanka – Bečan**k**i, Vukovarka – Vukovar**k**i, Bračanka – Bračan**k**i ...
- u nekim zemljopisnim imenima: Krka – Kr**k**i, Kartaga – Karta**g**i, Volga – Vol**g**i ...
- **u većini tvorenica ženskoga roda na** -ka: **bolničarka – bolničar**ki, **frizerka – frizer**ki, **novinarka – novinarki, srednjoškolka – srednjoškolki, intelektualka - intelektual**ki
- u imenica na **-cka, -čka, -ćka, -tka, -zga**: kocka – koc**k**i, mačka – mač**k**i, voćka – voć**k**i, patka – pat**k**i, mazga – maz**g**i ...
- u nekih posuđenica: Bask – Bas**k**i, bronh – bron**h**i ...

Dvostruke likove imaju:

- neke tuđice: flamingo – flamin**z**i i flamin**g**i;
- neka zemljopisna imena: Lika – Li**c**i i Li**k**i, Požega – Pože**z**i i Pože**g**i, Gradiška – Gradiš**c**i i Gradiš**k**i, Aljaska – Aljas**c**i i Aljas**k**i;
- neke opće imenice na **-ska, -tka, -vka**: guska – gus**c**i i gus**k**i, humoreska – humores**c**i i humores**k**i; pripovijetka – pripovije(t)**c**i i pripovijet**k**i, travka – trav**c**i i trav**k**i.

JOTACIJA (jota - grčki naziv slova *j*) jest **stapanje nepalatalnog suglasnika s glasom *j* u nov palatalni suglasnik.**

Jotacija se provodi:

- u komparaciji pridjeva (nastavak -ji): sla**đ**i, bla**ž**i, ti**š**i
- u prezentu i imperfektu glagola (nastavak -jem, -jah): mi**č**em, vo**đ**ah
- u glagolskom pridjevu trpnom (nastavak -jen): izra**đ**en, zapam**ć**en
- u instrumentalu jednine imenica ženskog roda (nastavak -ju): rados**ć**u, pame**ć**u
- u zbirnim imenicama (nastavak -je): cvije**ć**e, gra**nj**e

nepalatal + j > palatal

c + j > č	klicati > kli**č**em (klic + -jem); zec > ze**č**ji (zec + -ji)
d + j > đ	mlad > mla**đ**i (mlad + -ji); roditi > ro**đ**en (rod + -jen)
g + j > ž	blag > bla**ž**i (blag + -ji); brz > br**ž**i (brz + -ji)
h + j > š	mahati > ma**š**em (mah+-jem); puhati>pu**š**em (puh+-jem); suh(+-ji) > su**š**i
k + j > č	jak > ja**č**i (jak + -ji); skakati > ska**č**em (skak + -jem)
l + j > lj	sol > so**lj**u (sol + -ju); zagrliti > zagr**lj**aj (zagrl + -jaj)
n + j > nj	tanak > ta**nj**i (tan + -ji); gran(a) + -je > gra**nj**e; jesen + -ji > jese**nj**i
s + j > š	pisati > pi**š**em (pis + -jem), pi**š**u (pis + -ju); visok > vi**š**i (vis + -ji)
t + j > ć	smrt > smr**ć**u (smrt + -ju)
z + j > ž	brz > br**ž**i (brz + -ji); lagati > la**ž**em (lag + -jem > laz + -jem)

Kako ćemo znati je li u prezentu došlo do **palatalizacije ili jotacije**?

- Stavimo glagol u 3. lice množine prezenta i vidimo je li došlo do promjene.
- Ako promjene nema (npr. od peći – *pek+ti – peku* – pečem), onda je to palatalizacija.
- Ako promjena postoji (npr. pisati – *pis +ju – pišu* – pišem), onda je to jotacija.

EPENTEZA ili **epentetsko (umetnuto) L** jest vrsta jotacije.
To su glasovne promjene koje nastaju kad se **između usnenih suglasnika** ***b, p, m, v, f*** **umeće suglasnik *l* (epentetsko *l*) koji s glasom *j* čini novi suglasnik *lj*:**

b + l + j > blj	gro**b**lje (grob + l + je); gru**b**lji (grub + l + ji)
p + l + j > plj	glu**pl**ji (glup + l + ji); sno**pl**je (snop + l + je)
m + l + j > mlj	gr**ml**je (grm + l + je)
v + l + j > vlj	ži**vl**ji (živ + l + ji); mra**vl**ji (mrav + l + ji); zdra**vl**je (zdrav + l + je)
f + l + j > flj	Vakuf > Vaku**flj**anin (Vakuf + l + janin)

JEDNAČENJE SUGLASNIKA (ASIMILACIJA) (po zvučnosti i po mjestu tvorbe)

1. JEDNAČENJE SUGLASNIKA PO ZVUČNOSTI

Zvučni suglasnici	**b**	**d**	**g**	**z**	**dž**	**đ**	**ž**	**-**	**-**	**-**
Bezvučni suglasnici	**p**	**t**	**k**	**s**	**č**	**ć**	**š**	**f**	**c**	**h**

- Do jednačenja dolazi kada se dva suglasnika različita po zvučnosti nađu jedan pokraj drugoga. Uvijek se **prvi** suglasnik **ravna prema drugomu** (mijenja se prvi suglasnik)!
- Općenito pravilo: **kad se bezvučni suglasnici nađu ispred zvučnih, prijeći će u svoje zvučne parnjake i obrnuto.** (Sz = suglasnik zvučni; Sb = suglasnik bezvučni)

Sz+Sz > Sz Sz **=> zvučni suglasnik može stajati samo ispred zvučnoga suglasnika**:
iz+**g**raditi > **izg**raditi
Sb+Sb> SbSb **=>bezvučni suglasnik može stajati samo ispred bezvučnoga**: **s**+**t**opiti > **st**opiti

1. Sz + Sb > SbSb **=> zvučni ispred bezvučnoga prelazi u svoj bezvučni par:**
b/p: ro**b**+**s**tvo > ro**ps**tvo; vra**b**+**c**a > vra**pc**a; gi**b**+**k**a > gi**pk**a; **d/t**: sla**d**+**k**a > sla**tk**a;
g/k: bo**g**+**c**a > bo**kc**i; **z/s**: odla**z**+**k**a > odla**sk**a; **iz**+**k**opati > **isk**opati; u**z**+**p**ut > u**sp**ut
Odstupanja u pisanju zvučnoga suglasnika ***d*** (ne prelazi u *t* ili ne ispada) u trima slučajevima:

1. ***d*** u predmecima ispred bezvučnih ***c, č, ć, s, š***: na**dc**estar, o**dc**ijepiti, po**dc**ijeniti, po**dc**rtati; na**dč**ovječan, o**dč**epiti, po**dč**initi; o**dć**ušnuti, o**dć**utjeti; na**ds**voditi, o**ds**eliti, o**ds**jek, pre**ds**jednik, o**ds**utan, pre**ds**tava, po**ds**tavljen; na**dš**umar, o**dš**uljati se, o**dš**etati se, po**dš**iti...
2. ***d*** u složenicama s predmecima *ispod-* i *iznad-*: ispo**dp**rosječan, izna**dp**rosječan ...
3. ***d*** u drugim složenicama zbog jasnoće: na**dd**ržavni, na**dd**ruštveni, po**dd**ijalekt, po**dt**ajnik, po**dt**ip, pre**dt**urski.

Kad osnova riječi završava na bezvučne skupove ***st*** i ***žd***, u tvorbi ispred zvučnoga suglasnika najprije ispada ***t***, a onda se provodi jednačenje: go**st**+-ba>go**sb**a=>go**zb**a; vje**št** + -ba > vje**šb**a => vje**žb**a.

2. Sb+Sz > SzSz **=>bezvučni suglasnik ispred zvučnoga prelazi u svoj zvučni par:**
p/b: to**p**+**dž**ija > to**bdž**ija; **t/d**: sva**t**+**b**a > sva**db**a, kosi**t**+**b**a > kosi**db**a; ka**tk**ad
k/g: bure**k**+**dž**ija>bure**gdž**ija; **s/z**: gla**s**+**b**a>gla**zb**a; **s**+**b**iti>**zb**iti;
č/dž: naru**č**+**b**a> naru**dž**+**b**a, naru**džb**enica
Odstupanja od drugoga pravila, **pisanje** u nekim oblicima:

- u složenicama u kojima su prvi dio brojevi, npr. pe**tg**odišnji, dvadese**tg**odišnji, tisu**ćg**odišnji ...
- u predmecima stranoga podrijetla, u imenima i u nekim složenicama: a**dh**ezija, Hab**sb**urgovci, juri**sd**ikcija, po**stg**alenski, po**std**iplomski, po**dt**ekst

2. JEDNAČENJE SUGLASNIKA PO MJESTU TVORBE (po tvorbenom mjestu)

Do glasovne promjene dolazi kada se jedan do drugoga nađu dva suglasnika različita po mjestu tvorbe. I ovdje se prvi glas uvijek ravna prema drugome.

- **Jednačenje po mjestu tvorbe provodi se kod samo četiri suglasnika: *s, z, h, n.***

1. s + č, ć, lj, nj, š > š

(Prednjojezični) šumnik *s* ispred (srednjojezičnih) nepčanika *č, ć, lj, nj* prelazi u svoj (srednjojezični) parnjak, nepčanik: misao – (mi**slj**u) > mi**šlj**u; **s** + **č**epati > **šč**epati; (iz+šarati) >is**š**arati > iš(š)arati, nositi – (no**snj**a) > no**šnj**a; bijesan – (bje**snj**i) > bje**šnj**i

To se jednačenje katkad provodi poslije neke druge promjene, npr.

- jednačenja po zvučnosti: i**zč**upati – (i**sč**upati) > i**šč**upati;
- jotacije: list + je > (lis**tj**e – lis**ć**e) > li**šć**e.

2. z + đ, dž, lj, nj, ž > ž

Šumnik *z* zamjenjuje se ispred *đ, dž, lj, nj* nepčanikom *ž*: kaz**n**iti – (ka**znj**iv) > ka**žnj**iv; pa**z**iti – (pa**zlj**iv) > pa**žlj**iv; voziti – (vo**znj**a)>vo**žnj**a; mira**z**+**dž**ijka>mira**ždž**ijka; ra**zž**ariti > ra**žž**ariti > ra**ž**ariti, kukuruz-njak > kukuru**žnj**ak, mlaz-njak > mla**žnj**ak.

Zamjena suglasnika *z* nepčanikom *ž* događa se i poslije neke druge promjene, npr. jotacije: grozd – (gro**zdj**e – gro**zđ**e) > gro**žđ**e.

Odstupanja od pravila: *s* i *z* ispred *lj* i *nj* ne prelaze u *š* i *ž*, ne jednače se:

- ako njima završava predmetak (prefiks), a *lj* i *nj* su na početku korijena:
- **slj**ubiti, i**zlj**ubiti, ra**zlj**utiti, i**znj**ušiti, ra**znj**ihati;
- ako su *l* i *j* rezultat jotacije (l + j, n + j), nastali stapanjem s glasom *j* nakon kraćenja korijenskoga sloga, npr. **slj**epoća (prema *slijep*), **snj**ežiti (prema *snijeg*), o**zlj**eda (prema *ozlijediti*), bje**snj**eti (prema *bijesan*).

3. h + č, ć > š

Suglasnik *h* zamjenjuje se nepčanikom *š* ispred nepčanika *č* i *ć*: ora**h** – (ora**hč**ić)> ora**šč**ić; trbu**h** – (trbu**hč**ić)>trbu**šč**ić; dr**h**tati i da**h**tati – dr**hć**em, da**hć**em/dr**šć**em, da**šć**em (vrijede oba lika)

4. n + b, p > mb/nb, mp/np

Kad je zvonačnik *n* na kraju korijenskoga morfema, a sufiks započinje usnikom *b*, zamjenjuje se nosnikom *m* (*n* / *m*): sta**n** + **b**eni > sta**mb**eni; obra**n** + **b**eni > obra**mb**eni; hi**n**iti – (hi**nb**a) – hi**mb**a, zele**mb**ać, prehra**mb**eni, cr**mp**urast ...

Jednačenje se **ne provodi** u pisanju složenica kad je ***n*** na kraju prvoga dijela složenice (u **pismu** *n*, u izgovoru uvijek *m*): jeda**np**ut, izva**nb**rodski, vode**nb**uba, izva**nb**račni ...

ISPADANJE (GUBLJENJE) SUGLASNIKA

STAPANJE SUGLASNIKA

Kada se jedan uz drugoga nađu dva ista suglasnika, oni se stapaju u jedan suglasnik.

- Pridjev *bezvučan* složenica je nastala od predmetka *bez-* i pridjeva *zvučan*: pojavila su se dva jednaka suglasnika (*-zz-*), tzv. **udvajanje** (geminiranje), od kojih **jedan ispada**: **bez** + **zvuč**an > be**zz**vučan > be**z**vučan. Slično i pre**dd**vorje > pre**d**vorje; Ru**s** + **s**ki > ru**ss**ki > ru**s**ki; be**z**akonje, obe**z**naniti, o**d**ahnuti, o**d**ijeliti.

JEDNAČENJE I STAPANJE / ISPADANJE SUGLASNIKA

- U nekim se riječima najprije provodi jednačenje suglasnika po zvučnosti, a onda dolazi do stapanja/ispadanja: pe**t** + **d**eset > pe**dd**eset > pe**d**eset; **iz** + **s**ipati > i**ss**ipati > i**s**ipati; **iz** + **s**hod > i**ss**hod > i**s**hod; Engle**z** + **s**ki > engle**ss**ki > engle**s**ki; **od** + **t**ud > o**tt**ud >o**t**ud; i**s**eljenje, i**s**crpiti ...
- U nekim se riječima najprije provodi jednačenje po mjestu tvorbe, a onda ispadanje: **bez** + **ž**ični > be**žž**ični > be**ž**ični; **raz** + **ž**ariti > ra**žž**ariti > ra**ž**ariti.
- U nekim riječima provedena su oba jednačenja suglasnika, a zatim stapanje/ispadanje:
  iz + **š**arati > (zvučno jedn.) i**sš**arati > (mjesno jedn.) i**šš**arati > (stapanje) i**š**arati;
  raz + **š**iriti > **ras** + **š**iriti > ra**šš**iriti > ra**š**iriti; še**st** + **d**eset > še**sdd**eset > še**zdd**eset > še**zd**eset.

Odstupanje od ispadanja. U nekim se oblicima ispadanje ne provodi **u pisanju**:

- u superlativu pridjeva koji počinju zvonačnikom *j*: na**jj**ednostavniji, na**jj**asniji, na**jj**eftiniji, na**jj**ači, na**jj**užniji ...
- u nekim složenicama (radi jasnoće) čiji korijen počinje istim suglasnikom kojim završava predmetak: na**dd**ržavni, jedna dvadese**tt**rećina (1/23), izva**nn**astavni, kre**pp**apir, hipe**rr**omantičan, supe**rr**evizija, kilogra**mm**etar, nu**zz**arada.

Dvojako pisanje

- Dopušteno je dvojako pisanje nekih riječi, što ne znači da se ti oblici različito i izgovaraju, npr. *zadaci* i *zadatci*, *pogoci* i *pogodci*.
- U nekim oblicima može se i ne mora provesti ispadanje suglasnika ***d*** i ***t***. Dopušteno je dvojako pisanje trosložnih i višesložnih imenica na *-dac, -dak, -tac, -tak*, tj. s čuvanjem ili bez čuvanja polazne osnove u pisanju: mladac – mladci /mlaci; pogodak – pogodci/pogoci; mlatac – mlatci /mlaci; svetak (blagdan) – svetci/sveci. **Izuzete su tri riječi: *oci, suci, sveci* (od *svetac*).**

ISPADANJE (GUBLJENJE) SUGLASNIKA *D, T, S*

U nekim oblicima može doći do ispadanja suglasnika ***d*** i ***t***:

1. *d* i *t* ispred *c* i *č* sudac – (sudca) > suca, suci; o**t**ac – (otca) > oca, oci;
sve**t**ac – (svetca) > sveca, sveci; svetčev > svečev

2. *d* i *t* ispred sufiksa *–ština* (u izvedenicama): Hrva**t** + ština – (hrvatština) > hrvaština;
Buze**t** – (Buzetština) > Buzeština

3. *d* i *t* u suglasničkim skupovima *st, št, zd, žd* ispred nekog drugog suglasnika (osim *r, v*): bole**st**an – (bolestna) > bolesna, bolesno; godi**št**e – (godištnji) >godišnji, godišnje; nu**žd**an – (nuždna) > nužna, nužno

4. *s* u sufiksu *-ski* kada se ovaj sufiks nađe iza suglasnika *č* i *ć*
(suglasnik *s* ispada u pridjeva koji su izvedeni sufiksom *–ski*, a korijen im završava na *-č* ili *ć*):
pjevač + -ski – pjeva**čs**ki => pjevački; ribič + -ski – ribi**čs**ki – ribi**č**ki; igrački, osnivački
plemić + -ski – plemi**ćs**ki => plemićki; Gospić + -ski > gospićki; zaprešićki

Odstupanje od ispadanja:

- u pridjeva stranoga podrijetla izvedenih sufiksom *-**ni*** ne ispada ***t***, već ostaje suglasnički skup ***st*** na kraju korijena, tj u pismu se suglasnik *t* ne gubi u nekim riječima stranoga podrijetla: aorist + ni > aori**st**ni; azbe**st**ni, prote**st**ni
- ***t*** i ***s*** ne ispadaju u riječima koje završavaju sufiksima ***-ski, -stvo***: grad + -ski > gra**d**ski; bro**d**ski, lju**d**ski, su**d**ski, bra**t**ski, hrva**t**ski,brat + -stvo> bra**t**stvo; hrva**t**stvo, sre**d**stvo, su**d**stvo
- ***d*** ne ispada u složenica na *-**što***: budšto, kadšto, poka**d**što

ALTERNACIJE ije / je / e / i

- Na mjestu staroslavenskog odnosno starohrvatskog samoglasnika **jata** (**ě**, tzv. *rogatog e*) danas se nalazi ***ije*** (svi**je**t), ***je*** (sv**je**tlost), ***e*** (vre**d**niji) ili ***i*** (vidio).
- U hrvatskom standardnom jeziku postoji **dvoglasnik *ie*** koji se bilježi **troslovom *ije***. Ima razlikovnu ulogu: *U prvom **dijelu** knjige govori se o umjetničkom **djelu**.* Nekad se pisao *ie*, a posljednjih stotinu godina piše se *ije*. Gdje se (uvijek dugi) dvoglasnik izgovara, tu se piše *ije*.

KRAĆENJE I DULJENJE KORIJENSKOGA SLOGA (alternacije ije /je / e/ i)

Do različitih **realizacija (odraza ili refleksa) jata** najčešće dolazi jer se **dugi slog krati (*ije* u *je*, *e* ili *i*, npr. bijel – bjelji)** ili se **kratki slog dulji (*je* prelazi u *ije*: razumjeti – razumijevati).**

DULJENJE SLOGA S KRATKIM *je* (je < ije)

Duljenjem postaje dvoglasnik *ie* (piše se *ije*) u sljedećim tipovima i riječima:

1. Duljenje kratkoga *je* daje dvoglasnik *ie* (ije) u **nesvršenim glagolima i glagolskim imenicama** (ako u svršenom obliku nije u osnovi riječ *mjera, mjesto* i *sjesti*): dospjeti: *dospijevati, dospijevanje*; odoljeti: *odolijevati, odolijevanje*; razumjeti: *razumijevati, razumijevanje*; zapovjediti: *zapovijedati, zapovijedanje;* (**Iznimke:** *mjera* – zamjeriti: *zamjerati, zamjeranje; mjesto* – namjestiti: *namještati, namještanje; sjesti* – zasjesti: *zasjedati, zasjedanje*...).

2. Na mjestu osnovnoga *e, i* **u riječima *letjeti, leći, liti***, njihovih složenica i **složenica sa *-zreti*** u položajima u kojima se taj slog dulji, dolazi dvoglasnik *ie* (ije): letjeti: *lijetati, lijetanje,* leći: *lijegati, lijeganje,* dozreti: *dozrijevati, dozrijevanje,* liti: *lijevati, lijevanje...*
3. U tvorbi imenica od glagola s predmetkom *pre-*: u jednih se imenica to *pre-* dulji pa u ***prije-*** imamo dvoglasnik *ie* (ije) – *prijekor* prema *prekoriti, prijelaz* prema *prelaziti, prijedlog (predložiti), prijelom (prelomiti), prijenos (prenositi), prijepis (prepisati), prijevod (prevoditi), prijevoz (prevoziti)*;
u drugih ostaje *-pre* : *pregib, pregled, prekid, prelet, premaz, prepad, prepjev, preplet, prerez, presjek, preskok...* To je zato što se neke takve imenice govore i s kratkim naglascima na *-pre*, npr. *prevrat, prebjeg, pretek...,* pa se taj *-pre* samo produljio, a nije se zamijenio dvoglasnikom.
U kolebanju između likova sa *-pre* i *prije-* bolje je upotrijebiti likove sa *prije-*.
4. Dvoglasnik *ie* (ije) imaju glagolske imenice ***umijeće, dospijeće*** i ***prispijeće***.
5. U pojedinačnim riječima: *htijenje* (uz *htjenje*) prema *htjeti; mnijenje (mniti, mnim); pijevac, pijetao (pjevati); odijelo (odjeti), opijelo (opjevati), sijelo (sjesti).*
U ostalim riječima, koje su u pretežnoj većini, duljenjem ne postaje dvoglasnik, nego samo dugo *je*:

- u genitivu množine: mjesto – *mjesta,* djelo – *djela,* vjera – *vjera,* medvjed – *medvjeda ...*
- ispred dva suglasnika od kojih je prvi *l, lj, n, r, v* : djelo – *djelce,* vjera – *vjerna, vjernik ...*
- u složenicama tipa *kutomjer, polumjer, toplomjer ...*
- u imenicama od milja i izvedenicama od njih: djevojka: *djeva, djevin, djevac*; djed: *djedo*
- u nesvršenih glagola i izvedenica od njih ako su im u osnovi riječi *mjera, mjesto* i *sjesti* : *zamjerati, namještati, zasjedati ...* (V. gore točku 1.)
- u imenica izvedenih sa *-je*: *bezvjerac – bezvjerje, krivovjerac – krivovjerje, licemjer – licemjerje, proturječiti – proturječje.* Također i u trosložnih izvedenica s dvoglasnikom u osnovi:
- izvijestiti – *izvješće, obrježje / obrežje,* uz kolebanje jer je: naslijediti – *naslijeđe* i *nasljeđe,* ali samo *korijenje, porječje ...*
- i u riječima: *mjerov* (mjera), *vještac, vještica, pjev* (pjevati), *bdjenje* (bdjeti), *htjenje/ htijenje*

Glagol *sjeći* i njegove složenice imaju u jednim oblicima *je*, a u drugima dvoglasnik *ie* (ije):
sjeći, siječem, siječeš..., sijeci, sijekući, sijecijah, sjekao, sjekla, sječen ;
odsjeći, odsiječem, odsiječeš..., odsijeci, odsjekoh, odsiječe, odsjekosmo, odsjekavši, odsjekao...
Tako je i u glagola *isjeći, nasjeći, podsjeći, posjeći, presjeći, rasjeći, sasjeći, usjeći, zasjeći...*
Premda se **troglas *ije*** jasno razlikuje od **dvoglasnika *ie*** (koji se piše **troslovom *ije***), dakle, **riječ nema u korijenu odraz jata**, dobro je spomenuti da se javlja u sljedećim kategorijama i riječima:

- u prez. glag. ***biti, liti, piti, šiti, umjeti*** (i složenica), **složenica sa *-htjeti, -spjeti*** i ***smjeti, brijati*** i sl.: liti – *lijem,* piti - *pijem,* šiti – *šijem,* umjeti – *umijem,* razumjeti – *razumijem,* sporazumjeti – *sporazumijem,* smjeti – *smijem,* prohtjeti – *prohtijem,* dospjeti – *dospijem,* prispjeti – *prispijem,* uspjeti – *uspijem ...,* brijati – *brijem ...*
- glagoli ***bdjeti, vreti*** i njihove složenice, u prezentu (uz *bdim, bdiš..., probdim, probdiš..., vrim, vriš, provrim, provriš...*), imaju i troglasovni slijed *ije*: *bdijem, probdijem, vrijem, provrijem...*
- Glagol ***zreti*** u značenju *gledati* u složenici *nazreti, obazreti, prozreti* ima prezent *nazrem, obazrem, prozrem...* U značenju *sazrijevati* (uz *zrem* i *zrim, sazrem, sazrim*) ima i likove s troglasovnim slijedom: *zrijem, sazrijem ...*
- pridjevi s mofemnom granicom u padežima: ***ničijega, novijega***
- G jd. imenica na *-ija* kao ***kutije**, rakije...*
- prilog ***prije***
- ženski lik broja dva – ***dvije*** (izgovara se i s dvoglasnikom: *dvie*)
- zastarjeli zamjenički i pridjevni likovi na *-ijeh, -ijem(a),* npr. ***tijeh**, dragijeh, tijem, dragijem(a)...*
- u više **posuđenica**: *dijeta, garsonijera, garderobijer, higijena, hijena, orijent, orijentacija...*

KRAĆENJE KORIJENSKOGA SLOGA S DVOGLASNIKOM *ije* (ije < je/ e/ i)

Imenice i imenske riječi

- **U množinskih oblika jednosložnih imenica muškog roda:** svijet – *svjetovi*, bijes – *bjesovi*.. **Iznimka!** Ako je naglasak u jednini nepostojan, u dugoj množini neke imenice ne krate korijenski slog, dvoglasnik ostaje: lijek – lijeka – *lijekovi*; dio – dijela – *dijelovi;* tijek – tijeka – *tijekovi*; brijeg – brijega – *bregovi / brjegovi;* smijeh – smijeha – *smijehovi.*
- **Kratka množina** svih imenica ima dvoglasnik: *bijesi, brijezi, korijeni...*
- **U imenica s nejednakim brojem slogova** (u obliku koji se za jedan slog produžuje, krati se korijenski slog): dijete – *djeteta*; tijelo – *tjelesa*; vrijeme – *vremena/vrjemena...*
- **U oblika s tri uzastopna duga sloga**: slijedeći (glag. pril. sad.) – *sljedeći* (pridjev), npr. *Slijedeći* učitelja, ušao je *sljedeći* učenik.; svijetleći – *svjetleći* (npr. svjetleći objekt); kolijevka – *koljevaka*; pripovijetka – *pripovjedaka*; popijevka – *popjevaka...*
- **U komparativa i superlativa pridjeva i priloga:** bijel – *bjelji, najbjelji*; vrijedan – *vrjedniji* – *najvrjedniji;* bijedan – *(naj)bjedniji;* trijezan (*trezven*, srb.!)– *(naj)trjezniji;* lijepo – *(naj)ljepše...*
- **Nijedan pridjev u hrv. standardnom jeziku nema u komparativu i superlativu *ije*.**
- **U prednaglasnome položaju**: primijeniti – *primjenjivati*; procijeniti – *procjenjivati*; spriječiti – *spr(j)ečavati*; zapriječiti – *zapr(j)ečivati*; riješiti – *rješavati*; razriješiti – *razrješavati*; lijep – *ljepota*; slijep – *sljepoća*; bijel – *bjelina*; cijel – *cjelovit*; grijeh – *gr(j)ehota*; brijeg – *br(j)egovit*; bijel – *bjeloput*; lijev – *ljevoruk...*
- **U imenica i pridjeva izvedenih iz glagola:** promijeniti – *promjena*; odijeliti –*odjel*; lijepiti – *ljepilo*
- **U zbirnih imenica na *-ad*:** ždrijebe – *ždr(j)e*bad; zvijer – *zvjerad*;
- **U izvedenica na *-ar* i *-ak*:** cvijeće – *cvjećar*; lijek – *ljekar*; lijev – *ljevak* (ljevoruk čovjek)
- **U deminutiva (umanjenica) na *-ić, -čić, -ica, -čica*:** mijeh – *mješić*; korijen – *korjenčić*; grijeh – *gr(j)ešić*; trijeska – *tr(j)eščica...*
- **U augmentativa (uvećanica):** svijet – *svjetina*; mijeh – *mješina*; brijeg – *br(j)ežina...*
- **U pridjeva na *-ast, -cat, -it*:** bijel – *bjelkast*; cijel – *cjelcat*; vijek – *vječit*; *rječit, korjenit*
- **U složenih pridjeva tipa *gologlav*:** *dugovjek, skupocjen, bjelokos, sjedokos, ljevoruk...*

Izvođenje iz već izvedenih riječi ne zahtijeva promjenu korijenskoga sloga: cjelovit – cjelovitost; rječit – rječitost; prijelaz – prijelazni.

Glagoli

- ***Ije* prelazi u *je*** kada od svršenoga glagola koji u osnovi ima *ije* tvorimo nesvršeni glagol sufiksima **-iva(ti), -ava(ti)**.
- Krati se jer je *jat* tada u prednaglasnom položaju: dodijeliti – *dodjeljivati*, ocijeniti – *ocjenjivati*, razmijeniti – *razmjenjivati*, riješiti – *rješavati*, primijeniti – *primjenjivati.*
- ***Je* prelazi u *ije*** pri promjeni glagolskoga vida, obično kada od svršenoga glagola koji u osnovi ima *je* tvorimo nesvršeni glagol sufiksima **-iva(ti), -ava(ti)**: dospjeti – *dospijevati*, podsjeći – *podsijecati*, sagorjeti – *sagorijevati*, razumjeti – *razumijevati*.
- **Iznimka!** Ako je u osnovi svršenoga glagola *mjera, mjesto* ili *sjesti*, ostaje oblik *-je*: zamjeriti se – *zamjerati*, premjestiti – *premještati*, nasjesti – *nasjedati.*
- ***E* ili *i* prelazi u *ije*.** Prema osnovnom *e* i *i* – letjeti: *lijetati, lijetanje*; leći: *lijegati, lijeganje*; liti: *lijevati, lijevanje*; zreti: *sazrijevati.* **Iznimka!** U prezentu imaju *ije* glagoli – umjeti: *umi**jem***, razumjeti: *razumi**jem***; -htjeti: *prohtjeti, prohti**jem***; -spjeti: *dospjeti, dospi**jem***; smjeti: *smi**jem**.*
- ***Ije* ili *je* prelazi u *i*. Kad se *je* i *ije* nađu ispred *o*, prelaze u *i*.** Glagolski pridjevi radni od glagola voljeti: ***volio***, voljela, voljelo; živjeti: ***živio***, živjela, živjelo; vidjeti: ***vidio***, vidjela, vidjelo; željeti: ***želio***, željela, željelo; crvenjeti se: ***crvenio se***, crvenjela se, crvenjelo se; stidjeti se: ***stidio se***, stidjela se, stidjelo se; htjeti: ***htio***, htjela, htjelo. **Iznimke**: ***sjeo, odsjeo, zapodjeo*** i ***vreo, zreo*** (uz glagole *vrio, zrio.* Pridjevi su samo *vreo* i *zreo.*) Pravilo ne vrijedi samo za glagole. Isto se događa u riječima: cijeo >od cijel > ***cio*** – cijela; ***dio*** – dijela.)

Glagoli koji u infinitivu imaju *-ije* zadržat će ga i u ostalim oblicima: *griješiti, griješim, griješili.* **Isto se ponašaju glagoli koji imaju skup *-je*** (*tjerati, tjeram..., tjerali...*).

- **Iznimke**: *sjeći, drijeti* i *mrijeti* i njihove složenice (*posjeći, prodrijeti, umrijeti...*): *sjeći – siječem, drijeti – drem (zast.;* derati*), mrijeti – mrem; posjeći – posiječem, prodrijeti – prodrem, umrijeti – umrem ...*

NAGLASNI SUSTAV HRVATSKOGA STANDARDNOG JEZIKA

NAGLAŠENE I NENAGLAŠENE RIJEČI

- **SLOG** je najmanja izgovorna jedinica, dio riječi koji se izgovara kao cjelina.
- **U riječi je onoliko slogova koliko riječ ima samoglasnika.**
- Uz samoglasnike. u HSJ nosilac sloga može biti i **r** (br-do).
- Slogotvorni mogu biti i **l, lj, n**, obično kao završni suglasnici iza dugoga sloga, i to u posuđenicama iz stranih jezika: bi-cik-**l**, Krem-**lj**, njut-**n**, kned-l, monok-l, džen-tl-men.
- **Fonem koji može biti nosilac sloga** naziva se **slogotvornim ili silabičkim fonemom.** To su **samoglasnici i neki sonanti (r, l, lj, n).**

NAGLASAK (AKCENT) jest isticanje sloga visinom i jačinom glasa.
Naglašeni slog ističe se jačinom, trajanjem i intonacijom, npr. **ka**zalište.

- **Jačina** (intenzitet) – naglašeni dio riječi izgovaramo jače.
- **Trajanje** (kvantiteta) – naglašeni slog može biti dug ili kratak.
- **Intonacija** (kretanje tona) može biti silazna (ton se spušta) ili uzlazna (ton se podiže).
- **PROZODIJA** je znanstvena disciplina (grč. *prosodia* = naglasak + trajanje/kvantiteta) koja proučava **prozodijske jedinice ili *prozodeme*: naglaske, jačinu, trajanje i intonaciju.** Ona je **dio fonologije.**

Naglasni sustav (akcentuacija) hrvatskoga standardnoga jezika sastoji se od **PROZODEMA**:

- **četiri naglaska** (dva duga i dva kratka, dva uzlazna i dva silazna)
- **nenaglašene kračine i (zanaglasne) dužine.**
- Naglasni sustav hrvatskog **standardnog** jezika zasniva se na **novoštokavskom četveroakcenatskom sustavu** (staroštokavski ima tri akcenta).
- Većina hrvatskih **narodnih govora** ima **tri naglaska**: obično dva duga, ali samo jedan kratak.

Razdioba (distribucija) naglasaka
U načelu **jedna riječ ima samo jedan naglasak.** Odstupaju od toga dulje riječi, i to:

- složenice, npr. svijetlozelen, pedesetogodišnjak, elektrotehnika; polusloženice: spomen-ploča
- superlativi, npr. najplemenitiji, najpoznatiji.
- Jedan je naglasak primaran, glavni, npr. u superlativu je na osnovi.
- **Nenaglašene riječi** nemaju svoj naglasak, nego se izgovaraju zajedno s riječju ispred sebe (doći ***ću***, ako ***vam se***, danas ***je***) ili s riječju iza sebe (***u*** kući, ***na*** Hvaru).

Naglasnu (izgovornu) cjelinu čini

- naglašena riječ i nenaglašena riječ ispred ili iza nje koja se uz nju veže u izgovoru.
- *Dobro **mi je.*** (1 cjelina) *Žuri **ti se?*** (1 cjelina) ***Ne** želim **vam**/ smetati/ **u** radu.* (3 cjeline)

VRSTE NAGLASAKA

Hrvatski standardni jezik ima 4 naglaska:

kratkosilazni	̏	lȁv, sȁn, rȉba, jȁgoda, pȕniti, ȍštar, sȉr
dugosilazni	^	mâjka, plâv, dân, pîtam, lêt, brôd
kratkouzlazni	`	sèlo, zàdati, odvòditi, zapùstiti, izmàknuti, planìna
dugouzlazni	´	tórba, púštati, naslágati, mekúšac, razjápiti, prepisívanje

MJESTO NAGLASKA U HRVATSKOM STANDARDNOM JEZIKU

Ne može svaki naglasak stajati na svakom mjestu u riječi. Tri (odnosno četiri) su osnovna pravila:

1. **Jednosložne riječi imaju samo silazne naglaske:**
   grâd , grȁd , lûk , lȕk , pâs , pȁs, tȓg , cȓn , nȍv , nôž...
2. **Dvosložne riječi imaju sva četiri naglaska na prvome slogu:**
   mâjka, rúka, rȉba, nòga, žèna, sèlo, rúžan, pȁra, pàra, bômba, dȍbar, táma itd.
3. **Trosložne i višesložne riječi imaju na prvome slogu sva četiri naglaska, a na sljedećima samo uzlazne:** Kârlovac, sjȅnica, sjènica, gȍdina, prílika, slobòda, počétak, visìna, mâjstorica, šètalište, pòsljedica, pòstojanost, hladòvina, poduzéće, organizírati, nakupòvati itd.
4. **Na posljednjem slogu u hrvatskim standardnim riječima ne stoji naglasak.**

NENAGLAŠENA (ZANAGLASNA) DUŽINA

- U riječima *pamćenje, hrvatsko, kazalište, cijeli, pozornicu* označeni samoglasnici nisu naglašeni, a izgovaraju se dulje – to su samoglasnici s nenaglašenim dužinama: *pâmćēnje, hrvātskō.*
- **Nenaglašena dužina nalazi se iza naglašenoga sloga (veže se uz naglasak ispred sebe).** Može se nalaziti u osnovnom obliku neke riječi (kàzalīšte), na tvorbenom sufiksu (čùdāk) ili na nastavku (dòbrīh). Označuje se crtom iznad samoglasnika na kojem se nalazi.

Najčešći nastavci na kojima se nalazi nenaglašena dužina:

- padeži imenica: G jd. ž. r.: támē, vodē; I jd. s.r.: támōm, vòdōm; G mn. svih r.: pôljā;
- određeni oblik pridjeva: bijêlī, bijêlōga, bijêlōme itd.;
- nastavci za prezent.: gledām, gledāš, gledā itd.;
- glag. prilog sadašnji: čìtajūći, píšūći;
- glag. prilog prošli: pročìtāvši, napísāvši.

NENAGLAŠENE RIJEČI

- **Naglasnu (izgovornu) cjelinu** čini **jedna naglašena i jedna ili više nenaglašenih riječi** koje se izgovaraju zajedno s naglašenim riječima ispred ili iza sebe.
- U naglasnoj (izgovornoj) cjelini uvijek je samo jedan naglašeni slog uz jedan ili više nenaglašenih. slogova (*i brat će*).

S obzirom na naglasak, riječi mogu biti:

- **naglašene riječi** ili **naglasnice** (toničke riječi) ili **klitike** (riječi s vlastitim naglaskom)
- **nenaglašene riječi** ili **nenaglasnice** (atoničke riječi) – **enklitike i proklitike** (riječi bez svog vlastitog naglaska koje se s riječju ispred ili iza sebe spajaju u jednu naglasnu cjelinu)

PROKLITIKE (PRISLONJENICE, PREDNAGLASNICE) (prepozitivne atoničke) jesu **nenaglašene riječi ispred naglašenih** (toničkih).

- Nemaju vlastitoga naglaska, pa se s riječju (naglašenom) ispred sebe spajaju u jednu naglasnu cjelinu (grč. *proklino*, stavim naprijed).
- Dvosložni veznici (ili, niti) i neki prijedlozi (iznad) imaju svoj naglasak.

Proklitike su:

- **prijedlozi** – svi jednosložni prijedlozi: ***od, do, u, za, s(a)...*** *Tko je* ***uz*** *tebe bio* ***na*** *izložbi?* dvosložni prijedlozi: ***među, mimo, nada, poda, pokraj, preko, prema, oko***: *Požurimo* ***prema*** *školi!* ***Oko*** *škole skaču djeca.*; svi s prefiksom **iz-**: ***ispod, iznad, između***
- **veznici**: ***a, i, ni, da, *(kad)*** (**kad* može biti i naglašen) *Nema* ***ni*** *nje* ***ni*** *njega.*
- **negacija**: **ne** **Ne** očekuj previše.

Prelazak naglaska na proklitiku

- Prednaglasnice su nenaglašene kad se nađu ispred riječi s uzlaznim naglaskom.
- **Kada se proklitika nađe ispred riječi sa silaznim naglaskom, naglasak može prijeći na proklitiku:** *Žurim u grad.* Naglasak koji prelazi na proklitiku može biti: **kratkouzlazni** (*Ništa nè znām.*) i **kratkosilazni** (*Žurim* ***u*** *grād.*)
- **Naglasak obvezatno prelazi:**
    a. niječnica *ne* i glagol: nè čujēm;
    b. prijedlog i *mnom*: predā mnōm.

ENKLITIKE (NASLONJENICE, ZANAGLASNICE) (postpozitivne atoničke) jesu **nenaglašene riječi koje se nalaze iza naglašenih.**

S riječju (naglašenom) iza sebe spajaju se u jednu naglasnu cjelinu (grč. enklino, naslanjam).

Enklitike su:

- **glagolske** – nenagl. oblici prezenta pom. glag. **biti:** ***sam, si, je, smo, ste, su.*** *Tu mi* ***je.***
- nenagl. oblici aorista pom. gl. **biti:** ***bih, bi, bi, bismo, biste, bi.*** *Zar* ***bi*** *i oni došli?*
- nenagl. oblici prezenta pom. gl. **htjeti:** ***ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će.*** *Danas* ***će*** *doći.*
- **zamjeničke** – nenagl. oblici osobnih zamj. u gen.: ***me, te, ga, je, nas, vas, ih.*** *Vidim* ***ga.***
- u dativu: ***mi, ti, mu, joj, nam, vam, im.*** *Čini* ***mi*** *se da je tako.*
- u akuzativu: ***me, te, ga (nj), ju (je), nas, vas, ih.*** *Želim* ***te*** *nešto pitati.*
- nenaglašeni oblici povratne zamjenice: ***se, si.*** *Ona* ***se*** *veseli.*
- čestica (riječca) *li*: *Želiš li to uistinu?*

Enklitiku često stavljamo na mjesto gdje **ne može stajati!**
U rečenici ***Prošle subote sam bila u kinu.*** enklitika *sam* nalazi se iza stanke (pauze) – *prošle subote* izgovaramo zajedno, iza naglasne cjeline dolazi stanka pa se enklitika nema na što nasloniti.
Dakle, iza naglašene cjeline i stanke ne može stajati enklitika nego samo naglašena riječ!
Pravilno je: ***Prošle subote bila sam** u kinu.* ili ***Prošle sam subote bila** u kinu.*
Ne valja: ***Ivan Vidović je bio**...* **Treba:** ***Ivan Vidović bio je**...* ili ***Ivan je Vidović bio**...*
Pogrešno: U novoj godini **me** mnogo toga veseli. Pravilno: U novoj godini mnogo **me** toga veseli.

Redoslijed enklitika

Pravila:

- Prvo dolazi glagolska pa zamjenička: *Molio **bih te**.* (Iznimka! Glagolska enklitika ***je*** – 3. lice jedn. prez. pom. gl. biti – uvijek dolazi na zadnje mjesto, pa tako i iza zamjeničke: *Poželio **mu je** sreću.*);
- Od dvije zamjeničke enklitike, najprije ona u dativu: *Ako **mu** je pokloniš, bit će sretan.*
- Ako se nađu zajedno sljedeće enklitike, poredak je ovakav: riječca *li*, *glagolska enklitika (osim *je* – na zadnje mjesto), zamjenička enklitika u dativu pa zamjenička enklitika u genitivu i akuzativu: *Smatraš **li** da **će mu ih** pokazati? Kako **li će mu se** obradovati! Želiš **li** reći da **joj ih je** dao?*

VREDNOTE GOVORENOGA JEZIKA

RAZLIKOVNA SREDSTVA NA RAZINI RIJEČI

- **Fonemi** (glasovi) su **odsječna** (segmentna) **razlikovna sredstva** – sami nemaju značenje, ali kao najmanji odsječci glasovnoga lanca služe razlikovanju riječi. Osim fonema, razlikovna sredstva su i ona koja bilježimo iznad riječi, **iznadodsječna** (suprasegmentna) razlikovna sredstva – **naglasak, dužina i intonacija.**

RAZLIKOVNA SREDSTVA NA RAZINI REČENICE

Obavijesni subjekt i obavijesni predikat.

- Kad sastavljamo neki tekst, uvijek idemo od poznatoga (staro) k nepoznatom (novo). Po obavijesti koju nosi (obavijesno ustrojstvo), rečenica se dijeli na **obavijesni subjekt** (staro, poznato) i **obavijesni predikat** (novo).

Rečenični naglasak (logički naglasak).

- Misao, pa onda i rečenica, kreće se od poznatoga ka nepoznatome. *Ivan* (poznato, obavijesni subjekt) *je prošle godine bio u Zagrebu* (nova obavijest, obavijesni predikat).
- **Odsječci koji znače obavijesni predikat nose novu obavijest**, pa su prema tome i smisleno ili **logičko središte rečenice.** Zato ih i **izgovaramo jače** od odsječaka koji znače obavijesni subjekt. Logički naglasak je najčešće upravo na onom dijelu obavijesnog predikata koji nosi novu obavijest, dakle, na kraju rečenice. Ima **riječi koje na sebe privlače logički naglasak**, npr. *sav, posve (sasvim), savršeno, potpuno* itd., slično i neke zamjenice i prilozi, npr. On je *potpuno* lud.
- Svaka riječ u rečenici, ovisno o situaciji, može imati logički naglasak. O njemu ovisi **smisao rečenice.**

Logička pauza (stanka)

- **Rečenične sintagme** su **skupovi riječi**, dijelovi rečenice koji imaju određeno *značenje* i određenu *intonaciju* (a odvojeni su određenom pauzom). Prva je sintagma (Drugi dio moga školovanja) *nezavršna*, a druga (započeo je prošle godine) *završna.*
- Između je **sintagmatska ili logička pauza (stanka).** O njoj ponekad ovisi smisao rečenice (Hodati *dugo*, nije mogao. Hodati**,** *dugo* nije mogao. Ili: Ono što su djeca namjeravala učiniti *psu*, nije bilo bolno. Ono što su djeca namjeravala *učiniti*, psu nije bilo bolno.).
- **Psihološka**, pak, **pauza** naglašava emociju.

Rečenična intonacija (logička melodija)

- Kretanje **rečeničnoga tona** (melodijska linija rečenice) određuje **rečeničnu intonaciju (melodiju).** I o njoj ovisi smisao rečenice. *Saznali su.* (izjavna rečenica – intonacija uglavnom uzlazno-silazna). *Saznali su?* (upitna rečenica – intonacija obično uzlazna). *Saznali su!* (usklična rečenica – intonacija obično uzlazna, a prema kraju se spušta).
- Budući da razlikuje značenje rečenice (ima razlikovnu ulogu), naziva se **logička melodija.** Prozodijske jedinice (stanka, intonacija) istovremeno su i važne **vrednote govorenoga jezika** – u svakodnevnim govornim situacijama našim riječima dajemo dodatno značenje.

<u>VREDNOTE GOVORENOGA JEZIKA (sažetak)</u>

- **Intenzitet** je pojačanje napetosti govora.
- **Stanka** je odsječak govornog vremena u kojem se ne izgovara tekst.
- **Intonacija** je kretanje rečeničnoga tona.
- **Tempo** (govorna brzina, vrijeme u kojem se govor odvija) je broj izgovorenih slogova u jedinici vremena.
- **Ritam** je ravnomjerna izmjena ubrzavanja i usporavanja govora, napetosti i popuštanja napetosti i sl.
- **Modulacija, timbar, boja glasa** je usklađivanje glasa s emocijom ili smislom.

<u>KAKO ZAPISATI VREDNOTE GOVORENOGA JEZIKA</u>

- Ono što su u govorenom jeziku govorne vrednote, <u>u pismu</u> je **interpunkcija**.
- **Rečenični interpunkcijski znak** zove se **razgodak**.

PRAVOPISNI ZNAKOVI: točka (.), upitnik (?), uskličnik (!), zarez (,), točka sa zarezom (;), dvotočje (dvotočka) (:), crtica (–), spojnica (-), trotočje (trotočka) (...), višetočje (......), navodnici («»), polunavodnici ('), zagrade ( ) [ ] { }, kosa crtica (/), zvjezdica (*), izostavnik (apostrof) ('), znak jednakosti (=), znak za više, dalo je (>), znak za manje, postalo je (<), naglasci (̏, `, ^, ´), znak dužine (–), križić (+), luk), znak manje (minus) (–), znak više (plus) (+), znak množenja (X), znak diobe (dijeljenja) (:), znak ponavljanja („).

TOČKU pišemo:

- na kraju izjavne rečenice
- kad se naslov sastoji od nekoliko cjelina: *Fonem. Alofon. Fonetika i fonologija.*
- iza kratica: *npr., i sl., dr., mn.*

Točku ne pišemo:

- iza trotočja ili crtice koji označuju da misao nije završena: *Ali, mi smo samo htjeli... Dobro je da ste došli, samo –*
- na kraju naslova: *Od rečenice do teksta* (naslov knjige), *Cvijeće u vazi* (slika)
- iza složenih (sastavljenih) kratica, oznaka mjernih jedinica, kemijskih simbola: *PBZ, HAZU; m, L, V, H, Ca*

UPITNIK pišemo:

- na kraju upitne rečenice
- ako se pita samo dijelom rečenice (ili jednom riječju), iza upitnika dolazi malo slovo: *Znali smo da će doći, ali kada? tko bi znao.*

Upitnik ne pišemo:

- na kraju neupravnoga govora: *Pitali su ga zašto tako govori.*
- ako je u naslovu upitna rečenica, ali naslov više objašnjava ono što slijedi nego što pita: *Tko je čega sit* (pjesma Z. Baloga).

USKLIČNIK pišemo:

- na kraju usklične rečenice
- iza vokativa i iza usklika na kraju rečenice (ako to želimo posebno naglasiti): *Trebao bi to znati, Ivane!; Uf, uf; gotovo je!*
- na početku pisma iza imena onoga kome se obraćamo*: Dragi Ivane! Sretno sam stigao.*
- iza pojedinih uskličnih riječi u rečenici: *A on njega – pljus! i pobjegne.*
- kada se usklik posebno ističe, stavljaju se dva ili tri uskličnika: *Sve znamo!!! Samo tako!!*
- u zagradama, sam ili uz neke riječi, kada se želi nešto istaknuti ili posebno upozoriti: *(sic!), Došla su samo tri (!) učenika.*

Uskličnik ne pišemo:

- u naslovu: *Poplave prijete gradu* Ali! Kada se nešto želi posebno istaknuti ili kada je sastavni dio nekog drugog naslova, uskličnik se može pisati i u naslovu: *Nafta u moru! Naši su prvi!*

UPITNIK I USKLIČNIK / USKLIČNIK I UPITNIK dolazi u upitnim i uskličnim rečenicama koje istovremeno izražavaju i pitanje i čuđenje, odnosno i čuđenje i pitanje:
– *I ti misliš da ću te ja tek tako pustiti?! – Ali ja želim ići sama. – Želiš!?*

ZAREZ

Tri su glavna načela za **pisanje zareza:**

- **nizanje** (nabrajanje),
- **naknadno dodavanje**
- **isticanje** (posebno suprotnosti).

- **nizanje (nabrajanje) – načelo usporednosti:** *More je tiho, zagonetno i umirujuće.* Nezavisno pisanje imena mjesta i nadnevka: *Zagreb, 30. svibnja 1991.* Pisanje bibliografskih podataka: *Petar Šegedin, O prozi Vladana Desnice, u knjizi Riječ o riječi, Naprijed, Zagreb, 1960, str. 101.*
- **naknadno dodavanje:** *Svi su već otišli, tj. nije bilo nikoga.* Atribut i apozicija (imenički dodaci) odvajaju se kada su iza imenice na koju se odnose: *Našla sam olovku, zelenu. Ivan Mažuranić, velik pjesnik, bio je i hrvatski ban.* Iza rečenice, nezavisne i zavisne, koja se osjeća naknadno dodanom: *Došao je slavni igrač, koji je imao plavu kosu.* Vokativ uvijek odvajamo zarezom: *Brate, pomozi! Daj šapu, Popi! I tako, dragi, idem.* Prilozi i riječce kojima se izriče stav, a nisu čvršće povezani s ostalim dijelovima ili su umetnuti, odvajaju se zarezom: *dakako, dabome, dakle, doista, jamačno, međutim, možda, naprotiv, zaista, naravno, nesumnjivo, neosporno, sigurno, vjerojatno, zacijelo.*
- **suprotnost:** Ispred riječi i rečenica sa suprotnim veznicima: *a, ali, nego, no, već* i dr. *Jedni su dolazili, a drugi odlazili.*
- **isticanje** riječima ***i, i to***: *Htio ga je posjetiti, i to odmah. Volio je more, i sunce, i borove.*
- **inverzija** (kad zavisna rečenica dolazi ispred glavne): *Dok ostali spavaju, ti si budan.*
- Zavisna iza glavne kao naknadno objašnjenje: *Danas ćemo doći, kako smo se i dogovorili.*

Zarez ne pišemo:

- kada pišemo više priložnih oznaka raznovrsnih po značenju: *Predavanje je 27. rujna u Gradskoj knjižnici u 12 sati. U Zagrebu 1. siječnja 1999.*
- u nizanju dijelova jednog ispod drugog bez obzira na oblike označavanja
- u vezama poput *jedan jedini, nov novcat, jedva jedvice*
- u sastavnim i rastavnim rečenicama: *Htio je kruha i igara. Ili napiši sve ili ostavi za sutra.*
- Bez obzira na načelo suprotnosti, zarez ne pišemo kada se veznik *nego* nadovezuje na komparativ: *Jesi li danas sretniji nego jučer?* te ispred *nego, već* u vezi sa *ne samo*: *Ne samo da je zakasnio nego se nije ni javio.* Pisanje ili nepisanje zareza u nizanju različitih skupova riječi određuje njihovo značenje: *Ne želim govoriti. Ne, želim govoriti.*

TOČKA SA ZAREZOM ima srednju vrijednost između zareza i točke. Točna pravila nisu propisana, pa stavljanje ovisi o slobodnoj procjeni onoga koji piše.

DVOTOČJE nagovještava nabrajanje i navođenje tuđih riječi. Stavlja se:

- ispred dijela rečenice u kojem se što nabraja: *Kupili smo voće: jabuke, šljive, kruške i lubenicu.* Dvotočje nije dobro staviti iza prednaglasnica, npr. ne: *Ulaznice su za: Mariju, Jasnu, Nadu.* nego: *Ulaznice su za Mariju, Jasnu, Nadu.* ili: *Ulaznice su za učenice: Mariju, Jasnu, Nadu.*
- Ne piše se ispred nabrajanja: a) koje se označuje kraticama *npr., tj.*; b) iza naslova pod kojim se nabraja, npr. *Kazalo, Sadržaj* itd.
- Piše se ispred upravnoga govora: *Rekla je: «Idemo!»;*
- iza dijela rečenice koji se objašnjava: *Svi su se začudili: to nitko nije očekivao. Zvali smo ga Žućko: imao je žutu dlaku.*
- između brojaka za oznaku omjera, a čita se *prema*: *Izgubili smo s 2 : 0.*

TROTOČJE se stavlja tamo gdje je tekst: a) izostavljen ili nije naveden: *Mnogi su učenici došli: Ivan, Marko, Stjepan, Marija ...* ; b) isprekidan govor: *Kako ste ... divni!*

VIŠETOČJE (niz točaka) označuje izostavljanje duljega teksta; sastoji se od pet ili više točaka, pa i nekoliko redaka.

CRTICA (–) Crticom se označuje dulja stanka, koja je veća od one koja je označena zarezom. Stavlja se katkad umjesto zareza, zagrade, navodnika i dvotočja.

- Crticom su označeni umetnuti dijelovi rečenice, odnosno umetnuta rečenica, npr. *Ustali smo rano – prije sunca – da ne zakasnimo. Naš uspjeh – to su svi znali – nije dolazio u pitanje.*
- veća stanka, npr. *Slušali smo – ništa se nije čulo.*
- zamjenjuje navodnike u upravnom govoru. Pazi! Ako je ispred broja prijedlog *od*, onda između brojeva treba staviti prijedlog *do*, a ne crticu, npr. *Praznici su od 2. do 12. travnja.*
- smjer kretanja između dvaju ili više mjesta: *Dovršena je autocesta Zagreb – Rijeka.*

SPOJNICA (-) se piše bez razmaka (bjeline) s obje strane.
Služi u pisanju polusloženica, npr. *spomen-ploča, minus-pol, austro-ugarski car, hrvatsko-njemački rječnik* – kad se prvi dio polusloženice ne sklanja, npr. *Smail-age*, ali se ne piše kad se on sklanja: *čovjek žaba, čovjeka žabe.* Stavlja se:

- pri članjenju riječi (slogovi: *Sla-vo-ni-ja*; sricanje glasova: *u-č-i-t-i*; nastavaka: *učenic-a, jagod-e*)
- kod riječi složenih s brojem, npr. *13-godišnjak, 100-godišnjica, 1960-ih, 80-ih godina.* (Ne: *80-**tih*** jer je: osamdese**t**ih, a ne: osamdese**tt**ih)
- pri sklanjanju složenih sastavljenih kratica stavlja se između skraćenice i nastavka, npr. *program HTV-a, boravak u SAD-u, poslovnica PBZ-a.*

NAVODNICI

- Nešto se navodi točno onako kako je rečeno ili zapisano.
- Označuje se upravni govor (ili s crticom).
- U rečenici se označuju pojedine riječi: tuđe riječi, riječi u prenesenom značenju, npr. *Da, «brz» si, kao puž.*; riječi koje ne pripadaju književnom jeziku, npr. *Kupio je dva «štekera».*
- Imena poduzeća, ustanova, novina, časopisa, knjiga, umjetničkih djela, društava i sl. mogu biti u navodnicima ako je to potrebno za prepoznavanje, npr. *To su hoteli «Marijan» i «Mihanović».* Pišu se bez navodnika ako je jasno da su imena. Ako ustanova, npr. škola ima u nazivu ime i prezime znamenite osobe, onda se navodnici **pišu** ako su ime i prezime u nominativu, npr. *Osnovna škola «Miroslav Krleža»*, a
- **ne pišu** ako su u genitivu, npr. *Osnovna škola Miroslava Krleže.*

POLUNAVODNICI služe za obilježavanje unutar teksta pod navodnicima neke riječi ili rečenice koja također treba navodnike, npr. *Jahve reče: «Za koga ti kažem: 'Neka ide s tobom', taj će s tobom ići.»*

ZAGRADE

- Zagrade su: **oble** ( ), **kose** / /, **uglate** [ ] i **vitičaste** { }.
- U običnom tekstu upotrebljavaju se oble zagrade, a u stručnim tekstovima i ostale.

1. Jače odjeljuju dio rečenice ili rečenicu (kojima se što dodaje ili objašnjava) od ostaloga teksta.
2. Skraćeno se označuju dvostruki likovi istih riječi i oblika, npr. *istog(a)* znači *istog* i *istoga.*
Katkad se zagradama skraćeno pišu različite riječi koje imaju isti dio, npr. *(pre)pisati.*

IZOSTAVNIK (apostrof)
Piše se umjesto ispuštenoga slova, npr. *Ili grmi **il'** se zemlja trese.*
Ne piše se:

- u skraćenom infinitivu na *-ti* u sastavu futura, npr. ***čitat ću**, bit ću, vozit ćemo se*
- na kraju skraćenoga infinitiva i glagolskoga priloga sadašnjega (iako to nisu književni likovi), npr. ***poć*, *sjedit*, *plesat; hodajuć, **mislec***
- pri sažimanju dvaju samoglasnika u jedan, npr. ***našo*** *< našao, piso <* pisao, ***ko*** *< kao.*

ZNAK JEDNAKOSTI stavlja se između riječi koje su po čemu jednake: *bijelog = bijeloga, pisat ću = ću pisati, sad = sada, moga = mojega.*
LUK se piše u nabrajanju umjesto točke uz redne brojeve i slova:
1) papir: a) pisaći, b) crtaći, c) za kolaž ... 2) olovke: a) tvrde, b) mekane ... 3) knjige ...
KOSA CRTICA (/) upotrebljava se:
1. kao oznaka razdoblja koje obuhvaća dvije uzastopne vremenske jedinice (godine, stoljeća), npr. *šk. g. 2004./05., na prijelazu 18./19.st.*;
2. umjesto prijedloga *po, na* između oznaka mjere, npr. *Vozili smo 50 km/h.*

STILISTIKA PISMA I GLASOVA

STIL I STILISTIKA

- **Stil** je izbor između različitih mogućnosti za izricanje istoga sadržaja
- **Stilistika** je znanost koja proučava stil.
- **Stilem** je stilistička jedinica, označena (markirana).

- ***Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika:*** **književno-umjetnički, znanstveni, publicistički (novinski, žurnalistički, hibridni), administrativni i razgovorni (kolokvijalni).**

GRAFOSTILISTIKA (STILISTIKA PISMA) ili grafostilematika dio je stilistike koji proučava izražajna sredstva **grafije (pisma)** i **pravopisa.**

- Ponekad nailazimo na neobično pisane riječi ili rečenice, tj. na tekstove koji **odstupaju od pravopisne norme.**
- Pisci ponekad potpuno izostavljaju interpunkciju, pišu sve velikim slovom ili sve malim početnim slovom. Ponekad pismo prenosi emocionalna stanja pisca, npr. ironiju: *Njegovo Carsko i Kraljevsko Apostolsko Veličanstvo* izdalo je *Svoje Previšnje Ručno Pismo.*
- Neki put pisac oblikuje glasove našega jezika *slovima* (*grafemima*) kojega drugog jezika (*Dvor et Ladanye Gornye)* ili uporabom pisma iz prošlosti (Oudi usrid luche nasa mlada plafca).

FONOSTILISTIKA (STILISTIKA GLASOVA) znanost je koja se bavi stilističkim varijantama **glasova (fonema). Različite varijante glasova** obično su uvjetovane individualnim osobinama govornika, stupnjem naobrazbe, slabim poznavanjem nekoga jezika ili lokalnim izgovornim osobinama.

- Individualne osobitosti izgovora kao postupak karakterizacije likova: lik u romanu Ranka Marinkovića *Kiklop* govori: *Futva mofda bit će kafno.* (Sutra možda bit će kasno.)

HRVATSKI STANDARDNI JEZIK I NARODNI GOVORI

STANDARDNI JEZIK

- Jezik koji služi kao opće sredstvo sporazumijevanja jednoga naroda ili jednoga društva naziva se **standardni** ili **književni jezik.**
- U fonološkoj i gramatičkoj osnovi hrvatskoga standardnoga jezika jedan je od novoštokavskih dijalekata – **ijekavski novoštokavski dijalekt.**

NORMA I KODIFIKACIJA (propisana norma)

- Stručnjaci i drugi korisnici **izgrađuju i oblikuju standardni jezik svjesno**, stvaraju njegov **standard, normu.** Standard je **opisan i propisan u jezikoslovnim priručnicima**: gramatikama, rječnicima, pravopisima.
- Propisana su jasna, obvezna pravila, jezik ima **propisanu normu, kodificiran** je. **Ukupna jezična norma** sastoji se od normi **jezičnih razina**: pravogovorne, pravopisne, gramatičke (morfološke, tvorbene, sintaktičke), leksičke, stilističke.
- **Standardni jezik svi uče. Norma je uzor** kojemu se treba prilagoditi.

NARODNI GOVORI

- Na jednoj strani imamo **standardni jezik, jezični standard**, a na drugoj strani imamo **narodne govore.**

IDIOM

- Pojedinac može govoriti književnim jezikom, a može govoriti dijalektom, mjesnim govorom.
- **Idiom je svaki oblik, varijanta nekoga jezika – i standardni jezik i svaki mjesni govor.**
- **Mjesni** je govor **organski govor**, idiom nastao razvojem kroz vrijeme i na nekom području, bez svjesnoga djelovanja njegovih govornika.
- **Standardni** je jezik **neorganski** idiom i nastao je svjesnim djelovanjem.

ZNAČAJKE STANDARDNOGA JEZIKA

- Standardni jezik ima **višestruku funkciju**, on je **polifunkcionalan.** Služi za opće javno sporazumijevanje (vijesti, obavijesti), za službeno sporazumijevanje (propisi, obavijesti, ugovori), za umjetnosti (književnost, kazalište, film...), za obrazovanje, za znanost, za pojedine struke.
- Za pojedina područja razvili su se pojedini **funkcionalni stilovi.**

ŽARGON je idiom manje društvene skupine jezične zajednice: sportski, đački, vojnički, stručni (medicinski, glazbeni itd.).

- To je uporaba posebnih riječi (dijalektizama, tuđica) ili uporaba riječi u nestandardnom, nekom drugom (prenesenom, suprotnom) značenju, npr. *cool, super, prva liga, turbo, bolnica, guba.*
- **Šatra** ili **šatrovački govor** jest žargon manje skupine, posebno zatvorene (gdje je jezik obično tajni).

HRVATSKI JEZIK čine svi hrvatski idiomi (u sadašnjosti i prošlosti): standardni jezik s funkcionalnim stilovima, žargoni, pisani i usmeni (govorni) jezik, narječja i mjesni govori.

HRVATSKA NARJEČJA

GLAVNE OSOBITOSTI FONEMSKOGA I NAGLASNOGA SUSTAVA HRVATSKIH NARJEČJA

- Hrvatska su se narječja (štokavsko, kajkavsko i čakavsko) razvila iz praslavenskoga jezika. Razdoblje toga jezika trajalo je negdje do početka 8. stoljeća, kada je zamijenjeno starohrvatskim razdobljem koje je trajalo negdje do kraja 10. stoljeća.
- Hrvatski narodni govori dijele se na tri narječja: štokavsko, čakavsko i kajkavsko. Hrvatski jezik obuhvaća u potpunosti čakavsko i kajkavsko narječje i dio štokavskoga narječja. Većina Hrvata govori štokavskim narječjem. Štokavskim narječjem govore također Bošnjaci, Crnogorci i Srbi.
- Razlike između hrvatskih narječja. Na mjestu gdje je danas u novoštokavskome nepostojano *a* (*starac*), u kajkavskome je nepostojano *e* (*starec*), a u čakavskome također nepostojano *a* (*starac*). Na tome je mjestu u staroslavenskome jeziku bio poluglas (tvrdi, tzv. *jor* ili meki, tzv. *jer*).
- Naglasne razlike: (novo)štokavsko je narječje četveroakcenatsko, kajkavsko je tronaglasno (nema kratkouzlaznog akcenta) i čakavsko je tronaglasno (dugosilazni, kratkosilazni i akut).

ČAKAVSKO NARJEČJE

- Rasprostiralo se nekada na mnogo većem prostoru nego danas.
- **Čakavsko je narječje, kao i štokavsko i kajkavsko, nastalo negdje između 4. i 8. stoljeća.**
- Prvi hrvatski pisani spomenik (Baščanska ploča, oko 1100. g.) i prvi tekst hrvatske umjetničke književnosti (*Judita* Marka Marulića, napisana 1501. g.) pisani su čakavskim narječjem.

Neke fonološke značajke čakavskoga narječja

Refleks jata	- ikavski govori	*dite* (Dalmacija)
	- ekavski govori	*dete* (sjeverozapadni dio)
	- ikavsko-ekavski govori	*dite, delati* (Zadar)
	- jekavski govori	*djete* (Lastovo)
Glasovi	- zamjena glasova: **lj** sa **j**, **m** sa **n**	*jubav* (ljubav), *vidin* (vidim)
	- gubljenje glasova	*ka* (kao), *o* (od), *meu* (među)
	- **ar** umjesto slogotvornoga **r**	*parst* (prst)
	- u nekim govorima sačuvalo se završno **l** (nema **l** u **o**)	*posal, posa* (posao)
	- **č** i **ć** izgovaraju se meko, kao **tj**	
	- skraćeni infinitiv	*vidit* (vidjeti), *otić* (otići)
Naglasni sustav	- **troakcenatski,** tri naglaska: dva silazna naglaska i jedan čakavski uzlazno-silazni (akut)	*nebo, grad* *noge͂* (G jd.)

KAJKAVSKO NARJEČJE

- Do provale Turaka (u 16. st.) zauzimalo je mnogo veći prostor nego danas (npr. velik dio Slavonije).
- Posebno bogata bila je **kajkavska književnost** u doba **baroka** (Juraj Habdelić, *Dikcionar ili reči slovenske*, Graz, 1670., prvi rječnik kajkavskoga jezika /hrvatsko-latinski rječnik/) i **prosvjetiteljstva** (Tituš Brezovački).
- Jezik djela **Miroslava Krleže** *Balade Petrice Kerempuha* (1936.) spoj je kajkavskog jezika 16., 17., 18. i 19. st., jezik starih rječnika, pjesmarica, ljetopisa, kalendara, umjetno stvoren, i najbolje pokazuje bogatstvo kajkavskoga jezika.

Neke osnovne značajke kajkavskog narječja

Refleks jata	- većinom ekavski govori	*dete*
Glasovi	- stsl. jat i poluglasovi (jor i jer) realizirali su se uglavnom kao vokal **e** (zatvoreno)	*jesem* (jesam)
	- prijedlog **u** ostvaruje se kao **v** ili **vu**	*vu kleti* (u klijeti)
	- ne provodi sibilarizaciju	*ruki, nogi* (ruci, nozi)
	- javlja se tzv. protetičko **v**	*vučiti* (učiti)
	- očuvalo se završno **l** (nema **l** u **o**)	*došel* (došao)
	- u većini govora ne razlikuje se **č** i **ć**, **dž** i **đ**, već se izgovara srednji glas (**č**, **đ**)	
	- zvučni se suglasnici na kraju riječi obično izgovaraju bezvučno	*vrak* (vrag), *bok*
Naglasni sustav	- **troakcenatski:** dva silazna i jedan dugouzlazlazni naglasak	
	- silazni može biti na bilo kojem mjestu u riječi (i na zadnjem slogu)	

ŠTOKAVSKO NARJEČJE

- U Hrvatskoj se štokavskim narječjem govori u Slavoniji, Baranji, na Baniji, Kordunu, u Dalmaciji, djelomično u Gorskome kotaru i Žumberku.

Neke osnovne značajke štokavskog narječja

Refleks jata	- ijekavski govori (južni)	
	- jekavski govori (južni)	
	- ikavski govori (zapadni)	
	- ekavski govori (istočni)	
Glasovi	- gubljenje glasova	*oću* (hoću)
	- zamjena glasa **h** nekim glasom	*kruv* (kruh), *muva* (muha)
	- stezanje glasova	*ko* (kao), *nako* (onako)
	- stezanje **ao** u **o** ili **a**	*poso, posa* (posao), *došo*
	- gubljenje samoglasnika na kraju riječi	*al* (ali)
	- premetanje i dodavanje glasova	*jope* (opet)
	- zamjena **l** sa **o**	*raskopčo*
	- jotacija	*đe* (gdje), *đedo* (djed)
	- sibilarizacija	*obojci*
	- navezak **zi**	*njojzi* (njoj), *ovizi* (ovi)
Naglasni sustav	Štokavski govori dijele se na **staroštokavske govore** i **novoštokavske**. Staroštokavski imaju troakcenatski sustav (poput čakavskoga), a novoštokavski imaju četveroakcenatski.	

- **Novoštokavski govori** (4 akcenta) **osnovica su hrvatskoga standardnoga jezika**.
- **Većina Hrvata** govori štokavskim narječjem.
- **Dubrovačka književnost** 16., 17. i 18. stoljeća pisana je štokavskim narječjem (Marin Držić, najveći hrvatski renesansni komediograf; Ivan Gundulić, najveći hrvatski barokni pjesnik).
- U 19. st. **Ljudevit Gaj** predložio je štokavsko narječje (četveronaglasni novoštokavski govor) za osnovicu budućega književnog jezika.

RIJEČ – oblici i vrste riječi (morfologija)

MORFEM

FONEM I MORFEM

- **Fonem je najmanja jezična jedinica koja sama nema značenje, ali ima razlikovnu ulogu:** m/a/j/k/a – b/a/j/k/a.
- **Fon je glas (sam po sebi)**, bez funkcije.
- Jedinica **m** u riječi **moli-m** ima značenje: «prvo lice», «jednina», «sadašnje vrijeme».Takve **najmanje jezične jedinice koje imaju svoje značenje nazivamo MORFEMI**.
- **Morfologija** je jezična disciplina koja se bavi morfemima. Grčki *morphe* znači *oblik*.
- Riječ se može sastojati od jednog ili više morfema (1: mir, dan, sutra; 2: kap-a, kuć-a; 3: pad-a-ti, kap-ic-a; 4: stan-ar-sk-i ...).
- **Morfemska analiza** jest **dijeljenje riječi na morfeme**: pod-stan-ar-sk-i, *pod* je prefiks, *stan* je korijen, *ar* je sufiks, *sk* je sufiks, *i* je nastavak.
- Neke riječi imaju nastavak u svim padežima osim u nominativu: N laž, rad, G laž-i, rad-a, D laž-i, rad-u, A laž, rad... U nominativu ovakvih riječi nalazi se još jedan morfem, to je **nulti** (ili ništični) **morfem**, obilježava se sa **Ø**. Ima sljedeće značenje: u tom liku, nominativu jednine, nema nastavka, a dalje ima. Npr: stol-Ø, stol-a, stol-u..., jelen-Ø, Ivan-Ø, stil-Ø, branič-Ø, vrijeme-Ø itd.

ALOMORF

- **Alomorf je varijanta (inačica) istoga morfema.** Glasovne promjene događaju se na granicama morfema i tako mijenjaju **izraz** samoga morfema (izraz morfema zove se **morf**): **cvijet** – **cvjet**ovi, **od**sjediti – **ot**pasti, **niz**ak – **nis**ka, **prah** – **praš**ina, **vuk** – **vuc**i.
- **Djelomično različiti izrazi istoga morfema** (djelomično različiti morfi) zovu se **alomorfi**. Npr. morfem *rek* (sadržaj = značenje: «usmeno priopćiti») ima alomorfe (djelomično različite morfe): *reč, rek, rec, re* koji dolaze u oblicima: *rečeš, rekla, recimo, reći.* Ili: *momak, momk*a, *momc*i, *momč*ad.
- Alomorfi jednoga morfema mogu biti djelomično ili potpuno različiti. **Potpuno različiti alomorfi istoga morfema** zovu se **supletivni alomorfi**: *ja – mene, čovjek – ljudi, dobar – bolji* itd.

PODJELA MORFEMA

PODJELA MORFEMA PREMA POLOŽAJU (mjestu u riječi)

P + K (+ I) + S = **(A + K + A)**

- **KORIJENSKI morfem** (sadrži **temeljno značenje riječi**): **brod**ska, **rad**nik, **žen**a, na**crt**ati, pre**križ**iti.
- **AFIKSALNI morfemi (afiksi)** jesu **tvorbeni** morfemi: **PREFIKS, SUFIKS** i **INFIKS (interfiks).**
- **Prefiksalni** morfemi (ispred korijena riječi): **od**lazak, **ot**ploviti, **iz**graditi, **ne**slan, **pred**stava, **is**pod.
- **Sufiksalni** morfemi (iza korijena riječi): pliva**č**, nogometa**š**, mladi**ć**, stara**c**, gleda**telj**.
- **Infiksi (interfiksi)** mogu biti umetnuti: a) između osnove i nastavka (rad**ov**i) i b) između dvije osnove (stroj**o**pis). Infiks se javlja: kod duge množine imenica muškog roda (dom**ov**i), kod nejednakosložne promjene imenica srednjega roda (ram**en**a), kao spojnik između dviju osnova u složenici (ruk**o**pis).
- **Nastavci:** ruž**a**, dolazi**ti**, po**ći**, doma**ći**, riječ**i**, majk**e**, lijep**i**, krug**Ø**.
  Primjer: *Crt-ež-Ø je na škol-sk-oj ploč-i.*

PODJELA MORFEMA PREMA FUNKCIJI

- **RJEČOTVORNI i OBLIKOTVORNI morfemi**
- **RJEČOTVORNI morfemi** služe **za tvorbu novih riječi**. Zovu se još i **LEKSIČKI** (koji se odnosi na riječi) **ili DERIVACIJSKI** (s pomoću kojih izvodimo jednu riječ iz druge). Riječotvorne morfeme čine **korijenski i tvorbeni** morfemi (**prefiksi, sufiksi, infiksi**).
- **OBLIKOTVORNI morfemi riječi stavljaju u međusobne odnose – padeže, glagolska lica.** To su **NASTAVCI.** Zovu se još i **GRAMATIČKI ili RELACIJSKI** (koji stavlja u neke odnose) **morfemi.**

	riječotvorni morfemi (**leksički** ili derivacijski)	oblikotvorni morfemi (**gramatički** ili relacijski; **nastavci**)
prigradski	*pri* – ono što je pri čemu *grad* – značenje većeg naseljenog mjesta *-sk* – značenje pripadnosti	*-i* (morfem padeža)
glava	*glav* – dio tijela	*-a* (morfem padeža)
padam	*pad* – kretanje prema dolje	*-am* (morfem glagolskog oblika)
biti (1. l. impf.)	*bi* –	*-jah* (morfem glagolskog oblika)

- **Svi glagoli u infinitivu** zapravo imaju <u>dvomorfemske osnove</u>. To znači da iza korijenskoga morfema imaju još 2 morfema: sufiksalni morfem i nastavak (prepis-**a-ti**, zamol-**i-ti**, uskoč-**i-ti**). Ponekad se jedan morfem (sufiksalni) ne vidi pa na tom mjestu označimo nulti morfem (padati, pas-Ø-ti).

OSNOVA RIJEČI

OSNOVA I NASTAVAK

- Na morfološkoj razini **riječ se sastoji od osnove i nastavka** (nosač-Ø, nosač-a, nosač-u; nošnj-a, nošnj-e, nošnj-u, nosiv-Ø, nosiv-a, nosiv-og(a), prenosi-ti, prenos-im, prenos-iš...).
- **OSNOVA** je **dio riječi** koji nosi njezino **leksičko značenje** (zajednički niz glasova upućuje na ono što je **riječima zajedničko u značenju**). Osnova (oblikotvorna) **onaj je dio riječi koji se u promjeni ne mijenja**. Dobivamo je micanjem nastavka u genitivu jednine: **sat**-a, **plav**-og(a)
- **NASTAVCI** su **dijelovi riječi** koji se nalaze **desno od osnove**. **Nastavak** je glas ili glasovni skup koji se dodaje osnovi radi tvorbe pojedinih oblika riječi: sat-**a**, sat-**u**...

MORFEM I OSNOVA RIJEČI

- Riječima se mijenja značenje kad im dodajemo prefiks ili sufiks. Dakle, **osnova se može sastojati od jednog ili više morfema**. <u>Dodavanjem prefiksa ili sufiksa korijen riječi dobiva dodatno značenje, a samim time se i mijenja leksičko značenje nove riječi</u>:
  pre(P) – **nos**(K) – **-i-ti**(S); **u**(P) – **nos**(K) – **-i-ti**(S); **pri**(P) – **nos**(K) – **-Ø**(S);
  nos(K) – **-iv**, **-Ø**(S)

<u>VRSTE OSNOVE</u>**: riječotvorna (tvorbena)** i **oblikotvorna**.

- Nove riječi u jeziku nastaju **izvođenjem** jedne riječi iz druge (*brod – brod-ski*) ili **slaganjem** dviju riječi (*ruka, pisati – rukopis*).
- **RJEČOTVORNA (tvorbena) osnova** jest ona **osnova na koju dodajemo sufiks ili prefiks i tako <u>tvorimo novu riječ (mijenja se njezino značenje)</u>**. Riječi u nizu: *zid – zidar – zidarski* imaju isti korijen (*zid*), ali nemaju istu rječotvornu (tvorbenu) osnovu – riječ *zid* poslužila je za tvorbu riječi *zidar*, a riječ *zidar* za tvorbu riječi *zidarski*. Znači, rječotvorna osnova riječi *zidarski* je *zidar*, a ne *zid*. *Zid* je tvorbena osnova riječi *zidar*.
- **OBLIKOTVORNA osnova** jest **osnova na koju se dodaje nastavak za <u>oblike iste riječi</u>** zove se **oblikotvorna osnova.**
  N *zidarsk –i*, G *zidarsk –og(a)*, D *zidarsk –om(u, e)*...
- Oblikotvorna osnova riječi *zidarski* glasi *zidarsk*. Mijenjajući riječ kroz različite oblike (padeže, lica), **<u>ne mijenja se značenje riječi</u> nego samo njezin oblik**. <u>Oblikotvornu osnovu dobijemo kada riječi maknemo oblikotvorni (relacijski, gramatički) morfem.</u>

GRAMATIČKE KATEGORIJE

Gramatička kategorija predstavlja **razred (vrstu)** u koji se svrstavaju pojedine **riječi ili oblici riječi** s obzirom na njihove **gramatičke osobine**.

Vrste gramatičkih kategorija:

1. kategorija **vrste riječi** (promjenljive i nepromjenljive riječi)
2. kategorija **oblika riječi** (morfološke kategorije)
3. kategorija **položaja riječi** (sintaktičke kategorije)
4. kategorija **riječi**

KATEGORIJA VRSTE RIJEČI

Prema **sadržaju** koji označuju, riječi se dijele u **10 vrsta**:

- **imenice, zamjenice, pridjevi, brojevi, glagoli**
- **prilozi, prijedlozi, veznici, čestice (riječce, partikule), uzvici.**

PROMJENLJIVE VRSTE RIJEČI zovu se i **punoznačne ili leksičke riječi** jer imaju **i leksičko i gramatičko značenje.**

IMENICE imenuju bića, stvari i pojave.
ZAMJENICE zamjenjuju (najčešće) imenice ili upućuju na nešto označeno imenicama.
PRIDJEVI se dodaju imenicama da bi ih pobliže označili.
BROJEVI (broje) označuju količinu ili poredak.
GLAGOLI označuju radnju, stanje ili zbivanje.

NEPROMJENLJIVE VRSTE RIJEČI zovu se i **nepunoznačne ili gramatičke riječi.** Služe za **uspostavljanje odnosa** među punoznačnim riječima.

PRILOZI se prilažu (najčešće) glagolima i označuju uvjete vršenja glagolske radnje.
PRIJEDLOZI pokazuju odnose između onoga što imenuju imenice ili na što upućuju zamjenice.
VEZNICI povezuju dvije riječi, skupine riječi ili rečenice.
ČESTICE (RIJEČCE, PARTIKULE) same nemaju značenja, ali služe za (pre)oblikovanje rečenice.
UZVICI su riječi kojima izražavamo neki osjećaj, oponašamo zvuk u prirodi, dozivamo nekog i sl.

KATEGORIJA VRSTE RIJEČI

Morfološke kategorije imenskih riječi (imenica, zamjenica, pridjeva, brojeva)

- kategorija **roda** (muški, ženski i srednji rod)
- kategorija **broja** (jednina i množina)
- kategorija **padeža** (sedam padeža hrvatskoga jezika)
- *kategorija **lica** (govornik, sugovornik i negovorna osoba)

*Kategoriju lica imaju i zamjenice (1., 2. i 3. lice).

Morfološke kategorije glagola

- kategorija **lica** (govornik, sugovornik i negovorna osoba)
- kategorija **broja** (jednina i množina)
- kategorija **vremena** (sadašnjost, prošlost i budućnost)
- kategorija **vida** (trajanje glagolske radnje: svršenost, nesvršenost)
- kategorija **načina** (način vršenja glagolske radnje: izjavni, zapovjedni, pogodbeni i željni)

PROMJENJIVE VRSTE RIJEČI

IMENSKE RIJEČI čine četiri vrste riječi: **IMENICE, ZAMJENICE, PRIDJEVI i BROJEVI.**

- One se **dekliniraju (sklanjaju) po padežima**.
- Promjena riječi po padežima zove se **deklinacija ili sklonidba**. (lat. declinare: ukloniti, odvraćati)
- Pridjevi se i **kompariraju** (uspoređuju). (lat. comparare: usporediti)
- **Imenske kategorije** su: rod, broj, padež i lice (zamjenice, 1., 2. i 3. lice).
- **Osnova (oblikotvorna)** onaj je dio riječi koji se u promjeni ne mijenja. Dobivamo je micanjem nastavka u genitivu jednine; npr. ***sat**-a, **plav**-og(a)*.
- **Nastavak** je glas ili glasovni skup koji se dodaje osnovi radi tvorbe pojedinih oblika riječi: *sat-**a**, sat-**u***..

GLAGOLI se **konjugiraju (sprežu) po licima** pa se ova promjena zove **konjugacija (sprezanje).** (lat. coniugare: sklopiti, vezati, upregnuti zajedno)

- **Glagolske kategorije** su: **lice, broj, vrijeme, vid, način.**
- **Glagoli imaju dvije osnove:**
  infinitivnu osnovu koju dobivamo micanjem nastavka -ti (***radi**-ti*)
  prezentsku osnovu – u 3. licu množine maknemo nastavak za prezent (***rad**-e*)
- **Glagoli na -ći** imaju istu infinitivnu i prezentsku osnovu (***pek**-u, **id**-u*).

IMENICE – riječi kojima se **imenuju bića, stvari i pojave**.

LEKSIČKE OSOBINE IMENICA

1. Podjela imenica prema **značenju** – **opće i vlastite**

OPĆE imenice – ime za skup bića, predmeta i pojava koji imaju neke zajedničke osobine (čovjek, stablo). Dijele se u tri skupine:
- **one koje označuju pojedinu vrstu imenice** (jednina *momak*, množina *momci* itd.);
- **zbirne (kolektivne) imenice** imenuju skup (imenica, primjeraka iste vrste) koje doživljavamo kao cjelinu (*momčad, lišće, zvjerad, perje, šiblje*). Zbirna imenica gramatički je u jednini (jer imenuje jedan skup) iako znači množinu. **Lakše ćemo zapamtiti da su zbirne imenice gramatički jednina ako pogledamo glagol koji uz njih dolazi: *žene su*, ali *momčad je* ***igrala* (ženski rod, jednina), *perje se rasulo* (srednji rod, jednina).
- **gradivne imenice** imenuju **tvar** (**građu, materijal**) u bilo kojoj količini (zrnce *soli*, kilogram *soli*, rudnik *soli* – oblik imenice uvijek ostaje isti). Uvijek se upotrebljava u jednini (sol, zrnce *soli*, grumen *zlata*, komadić *čokolade*, pahulja *snijega*, gram *brašna*). Međutim, ako gradivne imenice znače različite vrste neke tvari, iz stilskih razloga mogu se upotrijebiti u množini: *kemijske soli, crna brašna* i dr.

VLASTITE imenice služe kao **ime** pojedinom čovjeku, životinji, naselju (Davor, Žućo, Zagreb,Mars).

2. Podjela s obzirom na **čovjekov dodir s onim što imenice označuju**:

- **STVARNE (konkretne)** – označavaju nešto opipljivo ili nešto što možemo zamisliti kao opipljivo (*kuća, jabuka, sjene, listanje, anđeo*).
- **NESTVARNE (mislene ili apstraktne)** imenuju nešto neopipljivo: osobine, osjećaje, stanja, prirodne i društvene pojave (*mudrost, duh, dobrota, bliskost, plemenitost, sreća, umjetnost, sloboda, politika*).

GRAMATIČKE OSOBINE IMENICA

Gramatičke kategorije imenica su **rod, broj i padež.**

KATEGORIJA RODA (muški, ženski i srednji)

- **Rod** je gramatička kategorija koja se očituje u slaganju imenica s drugim imenskim riječima (pridjevima, zamjenicama, brojevima): *dobar* čovjek, *dobra* žena, *dobro* dijete.
- **Spol i gramatički rod podudaraju se u imenicama koje znače ljude i neke životinje:** *mladić, dječak, dijete, mačak, mačka, lane, mače, vjeverica.*
- **Gramatički rod ne podudara se sa spolom** u sljedećim slučajevima: a) neke imenice označuju žensku osobu, a muškoga su roda (taj *curetak*, taj *djevojčuljak*), b) neke imenice koje označuju žensku osobu mogu biti i srednjeg roda, što se vidi po rodu pridjeva (malo *djevojče*), c) imenica *momče* označuje osobu muškoga spola, a srednjeg je roda (mlado *momče*).
- **Rod se određuje prema nastavku imenice:** imenice koje u N jd. završavaju na **suglasnik** (zapravo imaju nulti morfem) najčešće su **muškoga roda** (osim manjeg broja imenica ženskoga roda): *glas, spol, raspored.* Imenice koje u N jd. završavaju na **-a ženskoga** su **roda** (osim onih koje znače muško biće): *poruka, vožnja, ljepota.* Imenice koje u N jd. završavaju na **-o i -e srednjeg** su **roda** (osim vlastitih imena i hipokoristika – imena odmila): *nebo, olovo, računalo, nepce, more.*
- **Imenice tipa *sluga*** (*vojvoda, starješina, knjigovođa*) označuju osobu muškoga spola. One su **muškoga roda**, ali se **dekliniraju kao imenice ženskoga roda s nastavkom -a.** Da su muškoga roda, vidi se po tome što otvaraju mjesto pridjevu ili zamjenici muškoga roda: odan *sluga*, njegov *kolega*, odani *sluge*, njegovi *knjigovođe.*

KATEGORIJA BROJA (jednina i množina)

Gramatička jednina najčešće određuje **jedno** biće, stvar ili pojavu, ali postoje i **iznimke**:

- **zbirne imenice** (*granje, perad, lišće*) po značenju su množina, ali **gramatički** su **jednina.** Imenica (ovo) *lišće* je u jednini (množina imenice *list* glasi *listovi*).
- Neke imenice imaju **samo jedninu**: zovu se ***singularia tantum.*** To su zbirne imenice (telad, snoplje), a ovamo ulaze i vlastita imena – osobna imena i nazivi naseljenih mjesta (*Petar, Dubrovnik*) te neke gradivne imenice (*brašno, mlijeko, sol, meso, mraz, bakar, neke apstraktne: zdravlje, pjevanje, gnjev, smijeh*).
- Stilski, ne gramatički, *singularia tantum* može biti i u množini: Nema mnogo Dubrovnika. Tri su naše Dubravke... Ili za različite vrste iste građe (Poznata su vina dingač i babić.) ili iste pojave (različito mjesto ili doba: Kiše su prestale. Česti su mrazovi.) ili apstraktne (u prenesenom značenju: bjesovi vladaju, smjehovi su kao ljudi)
- **Pluralia tantum** jesu imenice koje se upotrebljavaju **samo u množini:** grablje, ljestve, Vinkovci, Veliki Zdenci, hlače, škare, usta, prsa, leđa.

KATEGORIJA PADEŽA

Padežom se izriču različiti odnosi između onoga što riječ znači i sadržaja rečenice.
Po padežima se mijenjaju **imenske riječi.**
Promjena po padežima zove se **deklinacija** ili **sklonidba.**

- **Nezavisni (samostalni) padeži:** nominativ i vokativ
- **Zavisni (kosi) padeži:** genitiv, dativ, akuzativ, lokativ, instrumental

1. NOMINATIV – tko? što? (radi); nezavis., padež subjekta, **imenuje** nešto, najčešće **vršitelja radnje**
2. GENITIV – koga? čega? (nema); **izriče podrijetlo, pripadnost**, osobinu, djelomičnost, udaljavanje; – prijedlozi uz genitiv: bez, blizu, ispod, izvan, pokraj, prije
3. DATIV – komu? čemu? (prilazim); padež **namjene i cilja**
Obično ne dolazi s prijedlozima, ali kada dolazi, to su: k(a), nasuprot, unatoč, usprkos.
4. AKUZATIV – koga? što? (vidim); najčešće padež **objekta** (predmeta radnje)
– prijedlozi: kroz, među, mimo, na, nad, niz, o, po, pred, uz, za
5. VOKATIV – oj! ej! Nezavisni padež i **nije dio rečenice** (zato se i odvaja zarezom); padež **dozivanja, oslovljavanja, obraćanja.**
6. LOKATIV – (o) komu? (o) čemu? (govorim) – padež **mjesta;** prijedlozi: na, o, po, prema, pri, u
7. INSTRUMENTAL – (s) kim? (s) čim? (putujem) – padež **sredstva i društva;**
pokazuje popratne okolnosti. Prijedlozi: među, nad, pod, pred, s(a), za

- Instrumental društva dolazi s prijedlogom: *Ivan se igra **s** bratom.*
- Instrumental sredstva ne dolazi s prijedlogom: *Putujem vlakom. Hvatam rukama.*

- **GRAMATIČKA SINONIMIJA** jest pojava kada se **jedan gramatički sadržaj** izražava **različitim izrazima**: D *dobrom**Ø**, dobrom**e**, dobrom**u**.* (grč. synonimos: imenjak)
- **GRAMATIČKA HOMONIMIJA: isti izraz** (nastavak) riječima daje tri **različita značenja** – primjerice D *broj**u**,* V *broj**u**,* L *(o) broj**u**.* (grč. homoios: jednak, sličan + onoma: ime)

Imenice se dekliniraju prema TRIMA DEKLINACIJAMA pa govorimo o **trima imeničkim vrstama.** Naziv su dobile prema nastavku u G jd:

- **prva** ili **-a deklinacija** (**vrsta**$_a$ –imenice muškog i srednjeg roda) N *stol, nebo,* G *stol**a**, neb**a***
- **druga** ili **-e deklinacija** (**vrsta**$_e$ – uglavnom imenice ženskog roda) N *rijeka,* G *rijek**e***
- **treća** ili **-i deklinacija** (**vrsta**$_i$ – imenice ženskoga roda): N *noć,* G *noć**i***

Sklonidba nekih imenica muškoga roda vrste$_a$

U **VOKATIVU jednine** u imenica koje u N jd. imaju nulti nastavak (-Ø) mogu biti dva vokativna nastavka: **-e, -u**.

- Nastavak **-u** imaju imenice kojima osnova završava na nepčanik (palatal): kra**lj**-u, prijate**lj**-u, ko**nj**-u, mu**ž**-u... Dobivaju ga i **imena naroda i mjesta** (etnonimi i toponimi) kojima osnova završava na **-ez**, **-uz**, **-iz**: Engl**ez-u**, Holand**ez-u**, Franc**uz-u**, Par**iz-u**. U imenica koje u N jd. završavaju na -**dak, -tak, -cak, -čak, -ćak, -đak, -čac** (i još nekih), dvojni su oblici za vokativ, ali se vokativ češće tvori nastavkom **-u**: predak/pretku, patak/patku, cucak/cucku, ručak/ručku, stećak/stećku, omeđak – omeđku/omećku, Otočac/Otočcu. Dvojne oblike za vokativ imaju i imenice kojima osnova završava na **-sk**, **-šk**: obelisk – obelisku/obelišče, odušak – odušku/odušče te imenice na **-stak** i **-štak**, ali prvo se gubi **t**: zalistak – zalisku/zališče.
- Nastavak **-e** imaju imenice s osnovom na nenepčanik: Iva**n**-e, bra**t**-e, Osječani**n**-e...
- **Dvojne oblike (-u, -e)** imaju samo riječi u kojima je **r** na mjestu nekadašnjega palatalnog **r**. To su imenice na **-ar**: gljivaru/gljivare, gospodaru/gospodare, pekaru/pekare, ribaru/ribare, mornaru/mornare; imenice na **-er**: djeveru/djevere, frizeru/frizere; imenice na **-ir**: leptiru/leptire, pastiru/pastire.

Vlastita imena i prezimena u vokativu

- **Imena domaćeg podrijetla** koja u N jd. završavaju na nepalatal dobivaju nastavak **-e**: Iva**ne**, Tomisla**ve**, Vedra**ne**, Josi**pe**, a imena na palatal dobivaju nastavak **-u**: Bla**žu**, Mate**ju**, Ju**rju**. Domaća imena na **-a** u N jd. imaju vokativ jednak nominativu: Jura, Luka, Nikola. Domaća imena na **-ica** u N jd. imaju u vokativu nastavak **-e**: Ivice, Perice, Stipice. Domaća imena na **-o** ili **-e** imaju vokativ jednak nominativu: Ivo, Marko, Lujo, Anto, Ante, Mate, Stipe.
- **Prezimena** koja u N jd. završavaju na **-ić** ili **-ič** imaju dvojne oblike: vokativ može biti jednak nominativu – Bosnić, Župančič, a može imati i nastavak **-u**: Bosniću, Ivanoviću, Župančiču.
- **Prezimena** koja u N jd. završavaju na **-a, -e i Ø** imaju vokativ jednak nominativu: Bakota, Sikavica, Jonke, Stare, Boban, Nehajev, Kamov.

U **INSTRUMENTALU jednine** mogu biti dva nastavka: **-om, -em**.

- Nastavak **-em** imaju imenice kojima osnova završava na nepčanik i na **-c**: no**ž**-em, ko**nj**-em, tu**š**-em, nov**c**-em, stri**c**-em, Hrvo**j**-em...
- Nastavak **-om** imaju imenice kojima osnova završava na nenepčanik: sto**l**-om, si**r**-om, ku**t**-om... Nastavak **-om** imaju i imenice na nepčanik, ali ako je u slogu prije nastavka **e**: B**eč**-om, j**ež**-om, pad**ež**-om, j**ež**-om...
- Imenice sa završetkom **telj**, iako im je u slogu prije nastavka **e**, imaju samo nastavak **-em**: prija**telj**-em, čita**telj**-em...
- **Dvojni oblici -om i -em** kada osnova završava na **-ar**: novinarom/novinarem, kritičarom/kritačarem, ribarom/ribarem, zlatarom/zlatarem.
- Imenica **put** ima oba nastavka: u doslovnom se značenju upotrebljavaju oba nastavka (šumskim putom, poljskim putem), u prenesenom je značenju -em (krenuti dobrim putem). Množina ove imenice ima dva oblika: putovi, putevi.
- Imenice koje znače **stanovnike** naseljenih mjesta: Osječan**in**, Karlovčan**in**, Zagrepčan**in**... imaju skraćenu množinu jer u množini odbacuju **in** na koje im završava osnova u jednini: Osječan**i**...

U **GENITIVU množine** imenice *crv, mrav, nokat, prst, zub* mogu imati nast. **-i** i **-a**: zub-**i** i zub-**a**...

- Imenice *gost, prst, nokat* mogu u G mn. imati nastavak **-iju**: gost-**iju**, nokt-**iju**, prst-**iju**.
- Neke imenice mogu imati i više oblika u G mn.: nokat-a, nokt-i, nokt-iju; mrav-a, mrav-i; gost-i, gost-iju (ne može gost-a!), zub-a, zub-i, (rjeđe) zub-iju.

Deklinacija imenica muškoga roda stranoga podrijetla

- Imenice tipa **projekt**, element, ekspert, recept mogu proširiti osnovu umetanjem -a između posljednjih dvaju suglasnika: projekat, elemenat, recepat, eksperat, ali se rjeđe upotrebljavaju (stilski su obilježeni).
- Imenice stranoga podrijetla s nastavkom **-o** (kratkim -o) sklanjaju se ovako: **auto**, auta, autu, auto, auto, (o) autu, (s) autom; **kakao**, kakaa, kakau, kakao, kakao, o kakau, s kakaom. Tako i flamenko, tornado, rodeo, tempo.
- Imenice tipa **hobi, studio** kojima osnova završava na **-i** između osnove i nastavka umeću **-j**: hobi, hob**ija**, hobiju..., studio, stud**ija**, stud**iju**... Tako i alibi, martini, poni, reli, viski, hipi, radio.
- **Osobna i zemljopisna strana imena.** Osobna i zemljopisna strana imena na **-o, -i, -y** ili **-ee** između osnove i nastavka umeću **j**: **Mario,** Mar**ija,** Mar**iju**... **Tokio,** Tok**ija**, Tok**iju**... Ghand**i**, Ghand**ija**, Ghandiju..., Leopard**i**, Leopard**ija**..., Vign**y** (Vinji), Vign**yja**, Vigniju... Kenned**y**, Kenned**yja**, Kennedyju..., L**ee**, L**eeja**, Leeju...Ako je **-y** samo pravopisni znak ili ako se čita kao **j** (a ne kao i), ne umeće se j: Na**gy**, Na**gya** (Nađ, Nađa), Kalla**y**, Kalla**ya**... Ako je **i** u skupini **-io** (Boccaccio) samo pravopisni znak, također se ne umeće j: Boccaccio, Boccaccia (Bokača). Ovako se pak sklanjaju imena s osnovom na samoglasnik koji se izgovara: Dant**e**, Dant**ea**, Danteu... (prezime) Hug**o** (Igò), Hug**oa**, Hugou..., Nietzsch**e**, Nietzsch**ea** (Ničea)..., Rouss**eau** (Rusò), Rouss**eaua** (Rusoa)..., Liverpoola... Imena s osnovom na samoglasnik koji se piše, a ne izgovara: Molier**e**, Molier**ea** (Moljera), Moliereu... Shakespear**e**, Shakespear**ea**..., Baudelair**ea** (Bodlera)..., Cambridg**ea** (Kembridža)..., Voltair**ea** (Voltera)..., Racin**ea** (Rasina)... Ovako osobna strana imena s osnovom na suglasnik koji se piše, a ne izgovara: Maupassan**t**, Maupassan**ta** (Mopasana)..., Duma**sa** (Dimȁa), Camu**sa** (Kamȉja), Dider**ota** (Didrȍa), Malrau**xa** (Malrȍa)...

Sklonidba nekih imenica srednjega roda

- Imenice čud-**o**, neb-**o**, tijel-**o**, uh-**o** samo u množini mogu osnovu proširiti s **es**: čud-a, čudes-a; neb-a, nebes-a, tijel-a, tjeles-a, uh-a, ušes-a.
- Imenice **oko** i **uho** mogu značiti osjetila, ali i predmete: uho na loncu, na bilježnici, oko na mreži ili pletivu. Ako znače predmete, u množini se sklanjaju kao imenice srednjega roda (N ok-a, uh-a, G ok-a, uh-a), a ako znače osjetila, u mn. se sklanjaju kao imenice ž. roda vrste$_i$ (N oč-i, uš-i, G oč-i, oč-iju; uš-i, uš-iju).

Sklonidba nekih imenica vrste$_e$

U **GENITIVU množine** samo tri imenice imaju nastavak **-u**: ruk-u, nog-u, slug-u.

- Neke imenice mogu imati **tri različita oblika u G mn.**: 1. oblik s nastavkom -a (osnova s nepostojanim a: sorat-a, crkav-a, školjak-a, izložab-a, svjedodžab-a, žrtav-a; bez nep. a: sorta, crkv-a, školjk-a, izložb-a, svjedodžb-a, žrtv-a), 2. oblik s nastavkom -i (sorti, školjki, crkvi...). **Prednost uvijek treba dati obliku s nepostojanim a** (naranača, crkava, žrtava).
- Imenice **mati** u svim padežima osim N jd. i V jd. osnovu proširuje s **er**, a imenica **kći** u svim padežima osim N jd: jednina – **N mati, kći,** G mat**er**e, kć**er**i, D materi, kćeri, **A mater, kćer**, V mati, kći, L o materi, kćeri, I materom, kćeri/kćerju; množina – N matere, kćeri, G matere, kćeri, D materima, kćerima, A=N, V=N, L o materama, o kćerima, I materama, kćerima.

Sklonidba nekih imenica vrste$_i$

- U **INSTRUMENTALU jednine** većina imenica može imati dva nastavka: **-i, -ju** (I jd. gladi, glađu; krvi, krvlju; masti, mašću; s ljubavi, s ljubavlju). Oba su pravilna, premda neki prednost daju obliku bez glasovne promjene (bez jotacije ili jednačenja po mjestu tvorbe): s gladi, s ljubavi, s misli.
- U **GENITIVU množine** sve imenice mogu imati nastavak **-i**, a nastavak **-iju** mogu imati samo neke imenice: kost (kost-i/kost-iju), kokoš, grudi, prsi, oči.

PISANJE IMENICA (pravopisna pravila) – VELIKO I MALO SLOVO

1. **Velikim slovom pišu se svi članovi višečlanih imena (osim veznika i prijedloga):**
   - osobna imena, prezimena, nadimci i atributi: *Ante Starčević, Crni, Karlo Veliki*
   - imena sela, gradova, država, kontinenata: *Sveti Petar u Šumi, Stari Grad, Republika Hrvatska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Južna Amerika*
2. **Velikim slovom pišu se:**
   - imena stanovnika i naroda: *Osječanin, Slovenac, Hrvat*
   - imena božanstava i mitoloških bića: *Isus Krist, Zeus*
   - poosobljeni misleni pojmovi: *Riječ*
   - posvojni pridjevi izvedeni iz vlastitih imena na -ov, -ev, -in: *Petrov, Jakovljev, Anin*
   - poglavari država bez osobnog imena: *Predsjednik, Papa*
3. **Velikim početnim slovom piše se samo početna riječ, a od ostalih samo vlastita imena:**
   - zemljopisni pojmovi: *Tihi ocean, Dalmatinska zagora, Dugi otok, Kraljičin zdenac*
   - imena organizacija, društava, ustanova, poduzeća, tvornica i javnih skupova: *Crveni križ, Pliva, Matica hrvatska, Družba Isusova, Društvo hrvatskih književnika*
   - blagdani: *Božić, Nova godina, Majčin dan, Cvjetnica*
   - objekti, naslovi: *Dom sportova, Berlinski zid, Marjan-ekspres, Sveto pismo*
   - jasno određeni povijesni događaj: *Bitka kod Siska, Drugi svjetski rat, Domovinski rat*
4. **Malim početnim slovom pišu se:**
   - zanimanja, titule: *profesor, ban, magistar, kralj Zvonimir, aga, grof*
   - nazivi pokreta i povijesnih razdoblja i događaja: *ilirizam, renesansa, srednji vijek*
   - nazivi pripadnika pokreta, vjeroispovijesti, reda: *ilirac, petrarkist, katolik, franjevac*
   - opće imenice nastale od osobnih imena: *žilet, mercedes, sendvič, amper, nikotin*
   - nazivi pasmina: *hrvatski ovčar, simentalka, jorkširac*
   - posvojni pridjevi od vlastitih imena na -ski, -ški, -čki: *hrvatski, matoševski, češki, lički*
   - pridjevi izvedeni od zemljopisnih imena i blagdana: *paški, sisački, božićni, uskrsni*

ZAMJENICE su riječi koje **zamjenjuju imenice ili upućuju na ono što je označeno imenicama.**

- **Gramatička obilježja: rod, broj, padež i lice.**
- **Dijele se po funkciji i po značenju**.

Vrste zamjenica po **funkciji**

1. **imeničke zamjenice** (zamjenjuju imenicu; tko? što? *Ja. Ništa.*)**:** lične (osobne), povratna, upitno-odnosne **tko** i **što**, neodređene načinjene od **tko**, **što**,
2. **pridjevske zamjenice** zamjenjuju pridjeve; koji? čiji? kakav? kolik? *Moja, ovakva, tolika...*

Vrste zamjenica po **značenju**

1. **osobne ili lične** – ja, ti, on, ona, ono, mi, vi, oni, one, ona
2. **povratna zamjenica** – sebe, se
1. **povratno-posvojna** – svoj
2. **posvojne zamjenice** – moj, tvoj, njegov, njezin, naš, vaš, njihov
3. **pokazne zamjenice** – ovaj, taj, onaj, ovakav, takav, onakav, ovolik, tolik, onolik
4. **upitne zamjenice** – tko, što, koji, čiji, kakav, kolik (dolaze samo u pitanjima)
5. **odnosne zamjenice** – tko, što, koji, čiji, kakav, kolik (dolaze samo u zavisnim rečenicama)
6. **neodređene** (nešto neodređeno, nešto suviše općenito ili nešto niječno) se dijele na:
   a) imenične: netko, nešto, nitko, ništa, itko, išta, svatko, svašta, tkogod, bilo tko, bilo što
   b) pridjevne: neki, nekakav, nečiji, gdjekoji, svačiji, svakakav, sav, koječiji, kojigod, ikoji...

OSOBNE/lične zamjenice zamjenjuju osobe/lica: **ja, ti, on, ona, ono; mi, vi, oni, one, ona**.

- Imaju naglašeni i nenaglašeni oblik (njemu/mu, tebe/te...). Naglašeni se oblik najčešće upotrebljava: kod isticanja (*Njemu* reci, a ne meni.), suprotstavljanja (Došao si ti, a očekivali smo *njega*.), iza prijedloga (Ostani uz *mene*.).
- Akuzativ jednine: (ja) mene, me; (ti) tebe, te; (on) njega, ga, nj; (ona) nju, ju, je; (ono) njega, ga, nj.

- U obraćanju nekom nepoznatom ili nekom starijem, umjesto *ti* govorimo *vi* – tada to *vi* znači jedninu. U pismu se onda takva zamjenica piše velikim slovom: *Molim **Vas**, odgovorite mi potvrdno.* Kad se obraćamo osobama (više od jedne), u pravilu pišemo malim slovom: ***vi***.
- **Zamjeničke enklitike** su nenaglašeni (enklitički) oblici zamjenica (genitiv, dativ i akuzativ: me, mi, me; te, ti, te i dr.)

POVRATNA zamjenica *sebe, se* zamjenjuje sve lične zamjenice i označuje da radnja ne prelazi na drugoga nego subjekt vrši radnju sam na sebi (Pita se što će sa sobom.)

- Povratna zamjenica **nema nominativa** (N --, G **sebe, se**, D sebi, si...)
- Ima **isti oblik** za sva tri roda, za sva tri lica, za oba broja: ***Mi se** šalimo, a **on se** ljuti.*
- **Ima enklitički oblik** u genitivu (se), dativu (si) i akuzativu (se) – stoga se ponaša kao zamjenička enklitika: *Nije **si** mogao pomoći.*
- **Zanaglasnica *se*** oblikom je **ista kao i čestica *se*.** Razlika: nenaglašeni oblik **se** moguće je zamijeniti naglašenim oblikom **sebe** (Češljam **se** = Češljam **sebe**), a čestica ***se*** ne može se zamijeniti oblikom ***sebe*** (Smijem **se** ≠ Smijem **sebe**).
- **Zamjenjuje sve lične zamjenice:** *Iza **sebe** vidi auto. (Auto je iza **njega**.)*
- **Dolazi uz povratne glagole** upravo zbog značenja – označuje da se radnja vrši na subjektu: *radovati se, smijati se, umivati se, uplašiti se.*

POSVOJNE zamjenice označuju kojem licu što pripada, dakle, zamjenjuju pridjeve: **moj, tvoj, njegov, njezin (njen); naš, vaš, njihov.**

- Zamjenice **s osnovom na j** (*moj, tvoj, svoj, koji*) imaju u G, D i L jd. muškog i srednjeg roda i **stegnute oblike** (***oje*** se steže u dugo ***o***): *tvojega(a)/tvog(a), tvojem(u)/tvom(e, u)...*

POVRATNO-POSVOJNA ZAMJENICA samo je jedna: **svoj**. Označuje da nešto pripada subjektu (da je vlasništvo subjekta). Zamjenjuje sve posvojne zamjenice.

- **N svoj**, **G** svojeg(a), svog(a), **D** svojem(u), svom(e,u), **A** svojeg(a), svog(a), **V** ----,
- **L** o svojem(u), svom (e, u), **I** (sa) svojim
- **Svoj** se upotrebljava samo kada se želi označiti pripadnost subjektu:
- Ja imam **moju** knjigu. – Ja imam **svoju** knjigu.
- Sa sobom su nosili sve ***svoje*** knjige. (Knjige koje su nosili bile su **njihove**.)
- Ja uzimam ***svoju*** knjigu, a ti ***svoju***. (Prva knjiga je **moja**, a druga **tvoja**.)

U rečenicama: On ima **njegovu** knjigu. Oni imaju **njihovu** knjigu. nije jasno pripada li knjiga subjektu **on, oni** ili komu drugomu. Tek kada se upotrijebi zamjenica **svoj**, jasno je da knjiga pripada subjektu: On ima **svoju** knjigu. Oni imaju **svoju** knjigu.

POKAZNE zamjenice upućuju na nešto što se nalazi u blizini govornika ili na nešto što je govorniku blisko: **ovaj, taj, onaj, ovakav, takav, onakav, ovolik, tolik, onolik**.

- 1. lice (nalazi se u neposrednoj blizini govornika) **ovaj**
- 2. lice (bliže je sugovorniku nego govorniku) **taj**
- 3. lice (nije u blizini ni govornika ni sugovornika) **onaj**
- Često se griješi u uporabi pokaznih zamjenica.
  Pogrešno je reći: *Dodaj mi **tu** knjigu koja je kod Ivana u hodniku.*
  Točno je: *Dodaj mi **onu** knjigu koja je kod Ivana u hodniku.* (***onu*** znači da upućuje na 3. lice)
- Pokaznim zamjenicama i upućujemo na ono što smo već rekli ili što ćemo tek reći. Zbog toga se nazivaju i **upućivači.** Ako želimo uputiti na <u>ono što smo rekli</u>, upotrijebit ćemo pokaznu zamjenicu **to**: Kupila sam kruh i mlijeko. **To** je koštalo deset kuna. Ako želimo uputiti na <u>ono što ćemo tek reći,</u> onda pokaznu zamjenicu **ovo**: Kupio sam knjige. Kupit ću još i **ovo**: pisač i tipkovnicu.
- Valja pripaziti na pravilnu upotrebu pokaznih zamjenica kad su upućivači.
- Nije dobro: Matoš je napisao pjesmu *Notturno.* **Ova** je pjesma poznata.
- Pravilno je: Matoš je napisao pjesmu *Notturno.* **Ta** je pjesma poznata.

UPITNE i ODNOSNE zamjenice imaju **isti oblik**, ali različitu uporabu (funkciju): **tko, što, koji, čiji, kakav, kolik.** <u>Upitne</u> se zamjenice upotrebljavaju <u>u pitanjima</u>, a <u>odnosne</u> <u>uvode zavisnu rečenicu</u> u zavisno složenoj rečenici (zamjenica je u ulozi nepravog veznika ili vezničke riječi).

- <u>Upitne:</u> **Tko** je došao? **Što** nosiš? **Koju** knjigu čitaš?
- <u>Odnosne:</u> Neka uđe **tko** je došao. Daj mi to **što** nosiš. Posudi mi knjigu **koju** čitaš.

N	**tko**	**što**	**koji**	**čiji**	***kakav**	***kolik**
G	kog(a)	čeg(a)	kojeg(a)	čijeg(a)	kakvog(a)	kolikog(a)
D	kom(e,u)	čem(u)	kojem(u)	čijem(u)	kakvom(e,u)	kolikom(e,u)
A	kog(a)	što	*kojeg(a)	čijeg(a)	kakvog(a)	kolikog(a)

- Pazi! Akuzativ za **živo** jednak je genitivu (*čovjek **kojega** čekamo*), a akuzativ za **neživo** jednak je nominativu (*autobus **koji** čekamo*).
- *Kakav* i *kolik* mogu se deklinirati i kao neodređeni pridjevi (N kakav, kolik; G kakva, kolika...)
- ***Tko, što* imeničke** su upitno-odnosne zamjenice.To su padežna pitanja (tko za živo, što za neživo). Imaju jedan oblik za sva tri roda, jedan oblik za jedninu i množinu i nemaju vokativ.
- ***Koji, čiji, kakav, kolik* pridjevne** su upitno-odnosne zamjenice. Imaju oblike za sva tri roda te za jedninu i množinu.

NEODREĐENE zamjenice upućuju na nešto neodređeno, nešto općenito i na nešto niječno. Tvorene su od upitnih i odnosnih zamjenica na dva načina:

- dodavanjem prefikasa: **ne-, ni-, i-, sva-, po-, što-** ili dometanjem čestice **god**.
- dodavanjem čestica **ma, makar, bilo** ili dometanjem čestice **god**.

1. <u>**neodređene**</u> (upućuju na nešto): **ne**tko, nešto, neki/nekoji, nečiji, nekakav; **gdje**tko, gdješto, gdjekoji, gdjekakav; **tko**god, štogod, kojigod, čijigod
2. <u>**niječne**</u>: **ni**tko, ništa, nikoji, ničiji, nikakav
3. <u>**opće**</u>: **i**tko, išta, ikoji, ičiji, ikakav; **sva**tko, svašta, svaki, svačiji, svakakav; **koje**tko, koješta, koječiji, kojekakav; **ma** tko, ma što, ma koji, ma čiji, ma kakav, ma kolik; **bilo** tko, bilo što, bilo koji, bilo čiji, bilo kakav; tko **god**, što god, koji god, čiji god, kakav god; ***sav** (*zamjenički pridjev **sav, sva, sve** ima više značenja: sveukupan, čitav: *sav* život, *sva* radost, *sve* veselje (Pogrešno je: sv**o** blago), mnogo, jako: *sav* sam pospan)

Pisanje neodređenih zamjenica

- Zamjenice **tkogod, štogod, kojigod, čijigod, kakavgod** kad znače nešto <u>neodređeno</u>, neutralno, pišu se sastavljeno i imaju jedan naglasak. Mogu se zamijeniti zamjenicama *netko, nešto, neki, nečiji, nekakav*: *Ako **tkogod** pita, reci mu. Ako **netko** pita, reci mu.*
- Zamjenice **tko god, što god, koji god, čiji god, kakav god** znače nešto <u>opće</u> i sastavljene su od dvije naglašene riječi. Mogu se zamijeniti zamjenicama *ma tko, ma što, ma koji, ma čiji, ma kakav, ma kolik*: ***Tko god*** da dođe, ti šuti. *Ma tko* da dođe, ti šuti.
- Čestica se ***god*** piše <u>sastavljeno</u> sa zamjenicom kada znači: netko, nešto, nečiji, nekakav..., a <u>rastavljeno</u> od zamjenice kada znači neograničenost, sve: svatko, svašta, svačiji, svaki...:

kogod/tko god	Zna li ***tkogod*** odgovoriti? (zna li **netko** odgovoriti)
	Tko god zna, neka se javi. (**svatko** tko zna)
štogod/ što god	Znaš li ***štogod***? (znaš li **nešto**)
	Što god znaš, reci. (reci **sve** što znaš)

- Kada se zamjenice *nitko, ništa, nikoji, ničiji, nikakav, nikolik, itko, išta, ikoji, ičiji, ikakav, ikolik* upotrebljavaju <u>s prijedlozima</u>, onda se **i-** i **ni- odvajaju i dolaze s prijedlozima**:

Ni za što me nemoj pitati. Jeste li se ***i za što*** raspitali? Nemoj me pitati ***ni za kakav*** razlog. Znate li ***i za kakav*** put? ***Ni u kojem*** slučaju to ne radi. Javi ako dolaziš ***i u kojem*** slučaju. <u>Nije dobro reći</u>: s nikim, od nikoga, pred nikim, s ničim, od ničega, pred ničim, s ničijim, od ničijega, pred ničijim. <u>Dobro je reći</u>: **ni s kim, ni od koga, ni pred kim, ni s čim, ni od čega, ni pred čim, ni s čijim, ni od čijeg, ni pred čijim.**

<u>**PRIDJEVI**</u> su riječi koje **pobliže označavaju imenice**, tj. izražavaju različite **osobine bića, stvari i pojava**. Oni se **pridijevaju imenicama** i pobliže određuju ono što znači imenica.

- Gramatička obilježja pridjeva su: **rod, broj** i **padež**, odnosno pridjevi imaju obilježja padeža, broja, roda, određenosti i neodređenosti, stupnja.

Pridjevi se dijele na *opisne, gradivne i posvojne*.

- **OPISNI** ili kvalitativni: <u>kakvo je što</u> (*dobar, bistar, opasan, velik*)
- **GRADIVNI** ili materijalni: <u>od čega je što</u> (*zlatan, plastičan, staklen, drven*)
- **POSVOJNI** ili posesivni: <u>čije je što</u> (*sestrin, državni, općinski, obiteljski*)
- <u>Opisnim pridjevima</u> pripadaju i glagolski pridjevi radni i trpni (*poludjela, viđen*).
- <u>Gradivni pridjevi</u> često se upotrebljavaju u prenesenom značenju. Tada imaju sva obilježja opisnih pridjeva: *zlatno doba, čelična volja.*

Po značenju, dvije su vrste pridjeva: ***opisni*** *ili* ***kvalitativni*** i ***odnosni*** *ili* ***relacijski.***

- **OPISNI pridjevi** označuju različita tvarna (materijalna, prirodna, fizička) i netvarna (*misaona, duhovna, psihička)* svojstva predmeta: optička (*taman, svijetao*), akustička (*tih, glasan*), kinetička (*pokretan, miran*), kalorička (*topao, hladan*), kemijska (*sladak, kiseo*), intelektualna (*pametan, glup*), emocionalna (*veseo, tužan*), etička (*dobar, zao*), estetska (*lijep, ružan*), logička (*istinit, lažan*) i dr.
- **ODNOSNI ili relacijski pridjevi** izriču svojstva koja predmet (biće, pojava) ima u odnosu na koji drugi predmet, npr. *djedov, zavičajni, teleći, trogirski, Božji* itd. Odnosni pridjevi najčešće označuju: podrijetlo i pripadnost (bakin, dječji, gradski, muški, narodni, pučki, splitski, zečji), prostor (gornji, prednji, tamošnji), vrijeme (prošli, jučerašnji, sutrašnji, lanjski).

  Skupini odnosnih pridjeva pripadaju: posvojni pridjevi (pokazuju pripadnost): *hrvatski, sestrin, dječji*; gradivni pridjevi (pokazuju građu): *voden, staklen*; neki opisni pridjevi (oni koji izriču prostor i vrijeme): *stražnji, donji, budući, jučerašnji.*

Pridjevi mogu biti u određenom ili neodređenom obliku.

- **Određenim pridjevom** predmet se identificira, utvrđuje se ***koji je*** (crveni).
- **Neodređenim pridjevom** se predmet kvalificira, utvrđuje se ***kakav je*** (crven).

- Određeni i neodređeni oblik pridjeva imaju različitu deklinaciju i uporabu.

neodređeni oblik pridjeva	**određeni oblik pridjeva**
N ***dobar-Ø*** *(čovjek);* ***crn-Ø***	N ***dobr-i*** *(čovjek);* ***crn-i; smeđ-i***
G ***dobr-a*** *(čovjeka),* ***crn-a***	G ***dobr-og(a)*** *(čovjeka);* ***crn-oga; smeđ-ega***
D ***dobr-u*** *(čovjeku);* ***crn-u***	D ***dobr-om(e, u)*** *(čovjeku);* ***crn-omu; smeđemu ...***

- Često se u jednakim slučajevima upotrebljava ili jedan ili drugi oblik. Ipak ima primjera kad se upotrebljava **samo u neodređenom obliku**: kao dio imenskog predikata (*Kaput je nov. Čovjek je osamljen.*) ili uz imenicu u atributskom skupu, kao dio genitiva svojstva *(mladić lijepa glasa*) ili **samo u određenom obliku**: kad je uz imenicu pokazna zamjenica (*taj glupi običaj, onaj visoki čovjek*), kad je dio vlastitog imena (*Petar Veliki, Dugi otok*) ili kad je dio naziva, u terminima (*bijeli jasen, pitomi kesten, jednojezični rječnik, raznostranični trokut*).
- **Posvojni pridjevi na *ov, ev, in*** po svom su obliku **neodređeni**: Markov-Ø, Držićev-Ø, Antin-Ø, ali upotrebljavaju se i u određenom obliku. Tako se može čuti posvojni pridjev u određenom obliku: Nemamo ni jednoga *Krležinoga* ni *Matoševoga* eseja. A može se čuti i u neodređenom obliku: Nemamo ni jednoga *Krležina* ni *Matoševa* eseja. Prednost treba dati neodređenom obliku: ***Krležina*** (ne: *Krležinoga) romana,* ***Krležinu*** (ne: *Krležinom) romanu;* ***Matoševa*** *eseja,* ***bratova*** *kaputa,* ***Ivanovu*** (ne: *Ivanovom) djetinjstvu...*
- Određeni oblici pridjeva muškoga i srednjega roda u genitivu, dativu i lokativu jednine imaju **naveske.** Navezak je završni samoglasnik padežnoga nastavka koji nije obvezan: crn-og/crn-og**a**; hrvatsk-og/hrvatsk-og**a**; crnom/crn-om**u**, crn-om**e**; smeđ-em/smeđ-em**u**.
- Oblici bez navezaka najčešći su u razgovornom obliku i jeziku medija. U njegovanom i biranom izrazu prednost treba dati obliku s naveskom: genitivu s naveskom *a*, dativu s naveskom *u* i lokativu bez naveska ili s nastavkom *e*: G ***hrvatskoga,*** D ***hrvatskomu,*** L ***o hrvatskom/o hrvatskome.***
- Deklinaciju neodređenog oblika lakše ćemo zapamtiti ako gledamo nastavke koje dobiva imenica jer iste te nastavke dobiva i pridjev (G *obična dana,* D *običnu danu*).

KOMPARACIJA PRIDJEVA (STUPNJEVANJE)

- Kompariraju se u pravilu samo opisni pridjevi, gradivni ako su u ulozi opisnoga pridjeva; ostali ako su u prenesenom značenju: *Zlatnijih* ruku od njegovih nema.
- Tri su **stupnja** komparacije: **pozitiv** (*oštar, suh, brz*), **komparativ** (*oštriji, suši, brži*) i **superlativ** (*najoštriji, najsuši, najbrži*).

Tvorba komparativa

- **Nepravilna,** tj. **na poseban način** (samo 5 pridjeva): dobar – *bolji,* zao – *gori,* velik – *veći,* malen – *manji,* dug – *duži /dulji.*
- **Nastavkom -ši** (samo 3 pridjeva): mek – mekši, lak – lakši, lijep – ljepši.

- **Nastavkom -ji** (jotirane osnove):jak-ji**>**jači, suh-ji>suši, ljut-ji>ljući, brz-ji>brži, lud-ji> luđi, mrk>mrči (češće mrkiji), čist>čišći (češće čistiji).
- Pridjevi *gorak, krepak* ne odbacuju završetke (kao niz-**ak**, niz-ji> niži, dal**ek** – dal-ji> dalji, dub**ok** – dub-ji> dublji, deb**eo** – deb-ji> deblji), nego imaju nepostojano a: gor**ak** > **gork** -ji > gorči, krep**ak** > kre**pk**-ji > krepči (češći je oblik krepkiji; također krotak>kroči/krotkiji, mrzak>mrži/mrskiji).
- **Nastavkom -iji** (većina pridjeva): vješt – vještiji, bistar – bistriji.
- Pridjevi koji u pozitivu imaju dvoglasnik **ije**, pokraćuju ga u komparativu: lijep > ljepši, bijel > bjelji, smiješan > smješniji, vrijedan > vr(j)edniji, prijek > pr(j)eči.

Glasovne promjene u komparativu: jotacija (ljut-ji> ljući), nepostojano a (taman > tamniji), jednačenje suglasnika po zvučnosti (drzak < drskiji), smjenjivanje ije > je (prijek > pr(j)eči.
Postoje i nazivi: sintetička komparacija (oštriji...) i analitička komparacija (više oštar, manje oštar).

Tvorba superlativa: **naj+komparativ** (najbolji, najdrskiji). Ako komparativ započinje sa *j*, oba se *j* pišu: najjednostavniji, najjeftiniji, najjasniji...

- **ULOGA PRIDJEVA U REČENICI.** Pridjevi se pridijevaju imenicama pa u rečenici imaju najčešće ulogu **atributa**. Pridjevi se mogu i osamostaliti, biti u rečenici bez svoje imenice. Tada mogu biti subjekt, objekt ili priložna oznaka. Pridjev koji je u rečenici samostalan i ima ulogu imenice naziva se **poimeničeni pridjev**: ***Maleni*** su mi najslađi. Ivana sa ***starijima*** ide u kino. U razredu nema ***lijenih.***

BROJEVI su riječi kojima se izriče **koliko čega ima** ili **koje je što po redu**.

- **Broj** je vrsta riječi. **Brojka** je znak za broj (znamenka).
- **Glavni brojevi** (jedan, dva, tri...) izriču točnu količinu čega, **redni brojevi** (prvi, drugi, treći, stoti, tisućiti, milijunti, milijarditi...) izriču koje je što po redu.
- **Podjela glavnih brojeva: osnovni** (od 1 do 9, 10, 100, 1000 itd) i **izvedeni** 11, 12, ..., 21, 99, 101, 1001 itd.)
- **Sklonidba glavnih brojeva.** Od glavnih brojeva vlastitu promjenu imaju: *jedan, dva, tri* i *četiri*, a od rednih svi (jer su u stvari pridjevi). *Stotina, tisuća* i *milijarda* mijenjaju se kao imenice muškog roda, a *milijun, trilijun* itd. mijenjaju se kao imenice muškog roda. Ostali se glavni brojevi ne mijenjaju. ***Jedan*** se mijenja kao neodređeni pridjev i ima sva tri roda i oba broja (N *jedan,* G *jednog(a),* D *jednom(u,e),* A *jednog(a)* – za živo i *jedan* – za neživo, L *jednom(u,e),* I *jednim.* ***Dva***: *dva, dvaju, dvama, dva, dvama, dvama.* ***Dvije***: *dvije, dviju, dvjema, dvije, dvjema, dvjema.* ***Tri***: *tri, triju,: trima, tri, trima, trima.* ***Četiri***: *četiri, četiri-ju, četirima/četirma, četiri, četirima/četirma.*
  Uz brojeve *dva* i *dvije* postoje i brojevi ***oba*** i ***obadva*** (za muški i srednji rod; sklanjaju se kao *dva*) te ***obje*** i ***obadvije*** (za ženski rod; sklanjaju se kao *dvije*).
- **Sklonidba rednih brojeva.** Redni se brojevi sklanjaju kao određeni pridjevi: *prvi, prvoga, prvomu...*
- **Pisanje rednih brojeva.** Svi se redni brojevi pišu s točkom: **arapski:** 2., 10., 18., 2006. i **rimski:** II., X., XVIII., MMVI.
- **Pisanje brojeva:** 25 – dvadeset pet (između može doći veznik i, ali se sve rjeđe koristi), 100 – sto, stotina, 200 – dvjesto, dvjesta, dvije stotine, 25. – dvadeset peti, 1/25 – jedna dvadesetpetina, 11/34 – jedanaest tridesetčetvrtina, 12,75 – dvanaest cijelih sedamdeset pet
- **Pisanje riječi put(a) uz brojeve.** Uz **glavne brojeve** dolaze dva oblika: 1. kada se piše sastavljeno, onda je oblik **put** (N): jedanput, dvaput, triput... (uglavnom do četiri); 2. kada se piše rastavljeno, onda je oblik **puta** (G): jedan puta, dva puta, tri puta itd.
  Uz **redne brojeve** dolazi oblik **put**: prvi put, drugi put, treći put itd. Pogrešno je: prvi puta, po prvi puta.
- Iako se brojevi **od dva do četiri** sklanjaju, često se mogu čuti nepravilni oblici u kojima broj nije u odgovarajućem padežu: Danas nema *dva učenika* i *tri učenice.* Pravilno je reći: Danas nema ***dvaju učenika*** i ***triju učenica.*** Ako je **broj s prijedlogom**, može se sklanjati, ali i ne mora: Otišao je *s dvije prijateljice.* Otišao je *s dvjema prijateljicama.*
- **Brojevi od pet** i nadalje i svi brojevi složeni s tim brojevima, broj **sto** – **nepromjenjivi su.**

BROJEVNE IMENICE su riječi koje su po obliku imenice, a po značenju brojevi. Npr.: ***dvojica, obojica, trojica, troje, četvorica, četvero, petorica, petero*** itd. (*Trojica su došla, a dvojica otišla.*)

- Svojevrsne su brojevne imenice **i *stotina, tisuća, milijun, milijarda*** itd. Rabe se za izricanje složenih brojeva: *tri tisuće...*
- Broj. im. tipa ***dvoje*** imaju posebnu sklonidbu: NAV *dvoje*, G *dvog(a)*, DLI *dvom(a)*. Isto i: *troje.*
- Brojevne imenice ***četvero, petero*** (glase još i *četvoro, petoro,* ali prvi oblici imaju prednost) sklanjaju se ovako: NGAV četvero, DLI četverim(a), a oblici NAV *četve/oro, G četve/orga* i DLI *četve/orma* mogu se već smatrati zastarjelicama.

BROJEVNI PRILOZI su riječi kojima se izriče **približna količina osoba, stvari ili pojava.**

- Tvore se od brojeva: *deset, petnaest, dvadeset, trideset, četrdeset, pedeset, šezdeset, sedamdeset, osamdeset, devedeset* i *stotinu* sufiksom **-ak**: ***deset-ak, petnaestak, stotinjak.*** Sufiks -ak već znači «oko», «jedno», «nekih» pa je *oko pedesetak* pleonazam (ili *pedesetak* ili *oko pedeset*). (pleonazam: suvišno gomilanje istoznačnih riječi; grč. pleonazo: imam napretek; preobilje)

BROJEVNI PRIDJEVI: ***dvoji, troji, četvori /četveri, petori /peteri*** itd.

- Oni se pridružuju imenicama koje nemaju jednine (*pluralia tantum*) i imenicama koje znače kakav par ili kakvu cjelinu: ***dvoja*** vrata, ***dvoje*** tračnice, ***dvoje*** nožice...
- Sklanjaju se kao određeni pridjevi u množini: N *dvoja* vrata, G *dvojih* vrata, D *dvojim* vratima itd.

GLAGOLI su riječi kojima se izriče **radnja, zbivanje ili stanje.**

Po značenju se razlikuju: glagoli radnje, zbivanja i stanja.

- **Glagoli radnje** označavaju namjerno, hotimično djelovanje: *bacati, čekati, osloboditi, žuriti, šetati...*
- **Glagoli zbivanja** označavaju nenamjerno, «prirodno» djelovanje: *svitati, grmjeti, rasti, cvjetati, naoblačiti se* ili zbivanja u ljudima koja nisu namjerna, svjesna ili voljna: *debljati se, mršavjeti, veseliti se, žalostiti se...*
- **Glagoli stanja** označavaju nedjelovanje, stanje, npr. boravljenje (*biti, ostajati, stanovati*), položaj (*ležati, visjeti*), mirovanje (*mirovati, šutjeti*), boje (*crvenjeti se*), stanja svijesti (*spavati, bdjeti*).

Po vidu (aspektu) glagoli su: svršeni i nesvršeni te dvovidni.

- **Nesvršeni (imperfektivni) glagoli** izriču radnju koja u određenom vremenu još nije svršena *(bacati, ubacivati; čekati, dočekivati; davati, izdavati; raditi, izrađivati; zvati, dozivati*). Dijele se u **dvije skupine**: **trajni (durativni)** – *trčati, skakati, plivati* i **učestali (iterativni)** – radnja traje s povremenim prekidima: *pretrčavati, preskakivati, isplivavati.*
- **Svršeni (perfektivni) glagoli** izriču radnju koja je u određenom vremenu već svršena; završen je početak radnje – *potrčati,* kraj radnje – *istrčati,* radnja u cjelini - *pretrčati* ((*baciti, ubaciti; dočekati; dati, izdati; doraditi, izraditi; dozvati, zovnuti*).
- Većina se glagola razlikuje po vidu, pa svršeni i nesvršeni glagoli čine ***vidske parnjake***:

glagolski vid

nesvršeni glagol		***svršeni glagol***
trajni	**učestali**	
skakati	preskakivati	skočiti, preskočiti
zvati	zivkati	dozvati, zovnuti
stajati	zastajati	zastati

- Neki glagoli mogu biti **dvovidni**: nesvršeni **i** svršeni. Dvovidni glagoli: *biti* (dvovidni prezent *budem,* u futuru II.: kad *budem* došao), *čuti, vidjeti,* glagoli vezani uz jelo: *objedovati, ručati, doručkovati, užinati, zajutarkovati* i većina glagola stranoga podrijetla s nastavkom -irati: *akumulirati, organizirati, parkirati, telefonirati* itd. (Neki stalno *telefoniraju.* Kad ti *telefoniraju,* odmah kreni.) Vid nije izrečen u nastavcima, vid je izrečen u glagolskoj osnovi.

Po predmetu radnje su glagoli: prelazni, neprelazni i povratni.

- **Prelazni glagoli** mogu imati uza se, kao predmet radnje, imenicu u akuzativu. (*Djevojčica vozi bicikl.*)
- **Neprelazni glagoli** ne mogu uza se imati imenicu u akuzativu na koju bi prelazila radnja. (*Ivan je krenuo prema Splitu.*)
- **Povratni glagoli** uza se imaju povratnu zamjenicu *se.* (*Žena se iznenadila.*)
  Podjela: 1. pravi povratni glagoli (*Umila sam se.*), 2. nepravi povratni (bez povratnoga značenja: *Smijem se.*), 3. uzajamno (recipročno) povratni (radnju vrše dva ili više subjekata jedan na drugome: *Iva i Marija su se ugledale.*)

Glagolska stanja: aktiv i pasiv, tj. radno (Oni *grade brod.*) i trpno (Brod *se gradi.*) glagolsko stanje.

- **Aktiv** je radno glagolsko stanje kojim se pokazuje da subjekt vrši radnju. (*Ana čita knjigu.*)
- **Pasiv** je trpno glagolsko stanje kad subjekt ne vrši radnju, nego ju trpi. (*Ivan će biti pozvan.*)

Glagolski načini:

- **izjavni (indikativ)** (*Gosti su došli.*); sva glagolska vremena su u indikativu (=izjava): *Crtam.*
- **zapovjedni (imperativ)** (*Dođi!*);
- **željeni (optativ)** (*Dobro došli! Živjeli! Zdravi bili!*); tvori se samo od glagolskog prid. radnog
- **pogodbeni (kondicional)** (*Kad bi došao, rekao bih ti.*)

Glagolski oblici

1. **glagolska vremena**:
   prezent, perfekt, imperfekt, aorist, pluskvamperfekt, futur I., futur II.
2. **glagolski načini**: imperativ, kondicional I., kondicional II.
3. **glagolski pridjevi**: glagolski pridjev radni i glagolski pridjev trpni
4. **glagolski prilozi**: glagolski prilog sadašnji i glagolski prilog prošli
5. **neodređeni glagolski oblik**: infinitiv

Svi ovi oblici mogu biti u aktivu ili pasivu.

Prema **načinu tvorbe** glagolski oblici su jednostavni i složeni.

- **Jednostavni oblici** tvore se nastavcima (sastoje se od jedne riječi): infinitiv, prezent, aorist, imperfekt, imperativ, optativ, glagolski pridjevi i glagolski prilozi.
- **Složeni oblici** sastoje se od dviju ili triju riječi: perfekt, pluskvamperfekt, futur I., futur II., kondicionali.

JEDNOSTAVNI GLAGOLSKI OBLICI (jednostavni = jedna riječ!)

INFINITIV je **neodređeni glagolski oblik** kojim se ne daje nikakav podatak o licu (bezličnost), broju, vremenu ili načinu.

- Infinitiv završava na ***-ti*** (*pričati, ubiti, nasmijati*) i na ***-ći*** (*ući, reći, izbjeći*).
- **Infinitivna osnova** dio je glagola koji ostaje kad se odbije nastavak **-ti**, dakle *pisa-* od pisati, *radi-* od raditi. Takve su (dvomorfemske) sve osnove, pa i glagola *reći* (rek-Ø-/ti/), moći (mog-Ø-/ti/), *ići* (id-Ø-/ti/). Ispred infinitivnog nastavka *ti* nalazi se infinitivna osnova: **čita**-ti, **pisa**-ti, **hoda**-ti, **misli**-ti.
- Manji broj glagola u infinitivu ima nastavak **-ći**. Odbijemo li taj nastavak, dobit ćemo **krnju** infinitivnu osnovu: **pe**-ći, **te**-ći, **i**-ći, **tu**-ći, **vu**-ći, **sje**-ći, **mo**-ći. Prava se i **potpuna** infinitivna osnova u tih glagola vidi tek kada u 3. licu množine prezenta odbijemo osobni nastavak: **pek**-ti, **tek**-ti, **id**-ti, **tuk**-ti, **sjek**-ti, **mog**-ti. Dakle, glagolima na -ći jednake su potpuna infinitivna i prezentska osnova (potpuna infinitivna: **pek**-ti, prezentska: **pek**-u, tek-u, id-u, tuk-u, vuk-u, sijek-u, mog-u). Iz vrlo starih oblika s potpunom infinitivnom osnovom i nastavkom -ti razvili su se zbog starih glasovnih promjena današnji oblici na -ći: **peći, teći, ići**.
- **Funkcija sufiksalnog morfema.** Promjenom sufiksa (tvorbom glagola od glagola), glagolu se mijenja vid, a samim tim i značenje. Tvorba svršenih glagola od nesvršenih zove se **perfektivizacija:** lupati (nesvršeni)– lup**nu**ti (svršeni). Tvorba nesvršenih glagola od svršenih zove se **imperfektivizacija:** zarobiti (svršeni)– zarobl**java**ti (nesvršeni). Ponekad se jedan morfem (sufiksalni) ne vidi pa na tom mjestu pišemo nulti morfem (*padati, pas-Ø-ti*).

PREZENT ili **sadašnje vrijeme** tvori se od svršenih i nesvršenih glagola nastavcima **-em, -jem, -im, -am**.

- Nesvršeni prezent pomoćnog glagola ***biti*:** **jesam/sam**, jesi/si, jest/je; jesmo/smo, jeste/ste, jesu/su
- Svršeni (dvovidni) prezent glagola ***biti*:** **budem**, budeš, bude; budemo, budete, budu
- Prezent pomoćnog glagola ***htjeti*:** **hoću/ću**, hoćeš/ćeš, hoće/će; hoćemo/ćemo, hoćete/ćete, hoće/će
- Zanijekani oblik pomoćnog glagola ***htjeti:*** **neću (ne ću)**, nećeš (ne ćeš), neće (ne će), nećemo (ne ćemo), nećete (ne ćete), neće (ne će)
- **Nastavci za prezent.** Svi glagoli imaju **dvomorfemske osnove** – iza korijenskoga morfema nalaze se još dva morfema: sufiksalni morfem i nastavak za infinitiv (pjev-**a**-**ti**). Tako glagoli imaju 4 vrste nastavaka za prezent: *perem* (*-em*), *pišem* (*-jem*), *trčim* (*-im*), *pjevam* (*-am*).
- **Prezentska osnova** dio je prezenta koji ostaje nakon što se odbiju njegovi osobni/lični nastavci: **rad**-im, **rad**-e, **gled**-aju, **čit**-am (a infinitivna osnova glasi: *radi*-ti, *gleda*-ti, *čita*-ti).
- Palataliziranu osnovu lako razlikujemo od jotirane – palataliziranu osnovu imaju glagoli kojima infinitiv završava na **-ći** (pe**č**em, ali pe**k**u; stri**ž**em, ali stri**g**u), a jotiranu osnovu glagoli kojima infinitiv završava na **-ti** (pis-jem> pi**š**-em, glo**đ**-u, kli**č**-e, zob**lj**-emo).
- Prezentom se izriče: prava sadašnjost (*Sjedim i pišem.*), prošlost/pripovjedni prezent (*Jučer saznam i – poludim!*), budućnost/futurski prezent (*Sutra mi dolazi sestra.*), svevremenost/ poslovični ili gnomski prezent (*Što oko ne vidi, srce ne želi.*).

AORIST je **prošlo svršeno vrijeme**. Tvori se od svršenih glagola nastavcima **-oh, -e, -e, -osmo, -oste, -oše** ili **-h, Ø, Ø, -smo, -ste, -še** (pojesti: *pojedoh, pojede, pojede; pojedosmo, pojedoste, pojedoše*; tumačiti: *tumačih, tumači, tumači; tumačismo, tumačiste, tumačiše*).

- Aorist pomoćnog glagola ***biti*:** *bih, bi, bi; bismo, biste, biše* (*bi*).
  Valja pripaziti na pravilnu upotrebu aorista *biti* jer se često u svim licima nepravilno upotrebljava oblik *bi* (ja *bi*, vi *bi*, mi *bi*), a pravilno je: **ja *bih*, mi *bismo*, vi *biste*.**
- Aorist pomoćnog glagola ***htjeti*:** *htjedoh, htjede, htjede; htjedosmo, htjedoste, htjedoše.*
- Aoristom se izriče: prošla radnja, buduća radnja/ futurski aorist (*Upomoć, nastradah!* u značenju *nastradat ću*), svevremenost (*U štediše svega biše.*), a čest je i u pitanjima (*Tko pobi toliko naroda?*).
- Danas se aorist rijetko rabi i zamjenjuje se svršenim perfektom (*pročitah = pročitao sam*).

IMPERFEKT je **prošlo nesvršeno vrijeme**. Tvori se od nesvršenih glagola nastavcima **-ah, -aše, -aše, -asmo, -aste, - ahu; -jah, -jaše, -jaše, -jasmo, -jaste, -jahu; -ijah, -ijaše, -ijaše, -ijasmo, -ijaste, -ijahu** (vikati: *vikah, vikaše, vikaše, vikasmo, vikaste, vikahu;* čuti: *čujah, čujaše, čujaše, čujasmo, čujaste, čujahu;* tresti: *tresijah, tresijaše, tresijaše, tresijasmo, tresijaste, tresijahu*).

- Imperfekt pomoćnog glagola ***biti*:** *bijah/bjeh, bijaše/bješe, bijaše/bješe, bijasmo/bjesmo, bijaste/bjeste, bijahu/bjehu.*
- Imperfekt pomoćnog glagola ***htjeti*:** *htijah, htijaše, htijaše, htijasmo, htijaste, htijahu.*
  Postoje još dva oblika imperfekta (koji su danas zastarjeli): *hoćah/hotijah, hoćaše/hoijaše, hoćaše/hotijaše, hoćasmo/hotijasmo, hoćaste/hotijaste, hoćahu/hotijahu.*
- Imperfektom se izriču događaji koji su u prošlosti trajali: *On često pisaše i govoraše.*
- Danas se imperfekt vrlo rijetko rabi, nalazi se uglavnom u jeziku umjetničke književnosti. Zamjenjuje se perfektom nesvršenih glagola (*pisah = pisao sam*).

IMPERATIV ili **zapovjedni način** tvori se od infinitivne ili, rjeđe, prezentske osnove nastavcima **Ø, -mo, -te, -j; -j, -jmo, -jte; -i, -imo, -ite; -ji, -jimo, -jite**. (nositi: *Ø, **nosi, neka nosi, nosimo, nosite, neka nose***; dati: *Ø, **daj**, neka da, dajimo, dajite, neka daju*).

- Imperativ pomoćnog glagola ***biti*:** *Ø, budi, neka bude, budimo, budite, neka budu.*
- Njime se izriče zapovijed, zabrana, opomena, molba, želja. Osnovno je značenje imperativa *želja*, koja se pojačava zapovijeđu: *Zapjevajmo, djeco!*
- Glagoli s prezentskom osnovom na **-oj**, mogu imati dvojake nastavke za imperativ: -Ø, -mo, -te i -i, -imo, -ite: ***broj**, brojmo, brojte / **broji**, brojimo, brojite.*
- Neki glagoli ne tvore imperativ, njima poticaj za vršenje radnje ne može doći od sugovornika: *htjeti, moći, morati, sviđati se...*
- Pripovjedačkim/historijskim imperativom izričemo prošle događaje: *A on udri po njima!*

OPTATIV je **«željni način»**, glagolski oblik kojim se izriče želja. Tvori se glagolskim pridjevom radnim u samostalnoj uporabi: Dobro *došli*!; Zdravi *bili*!; Živi *bili* pa *vidjeli*!

GLAGOLSKI PRIDJEVI

Glagolski pridjev RADNI (aktivni) tvori se tako da se infinitivnoj osnovi dodaju nastavci, u jednini **-o, -ao, -la, -lo,** a u množini **-li, -le, -la** (***rekao, rekla, reklo, rekli, rekle, rekla***).

- Radni pridjev pomoćnog glagola ***biti***: *bio, bila, bilo, bili, bile, bila.*
- Radni pridjev pomoćnog glagola ***htjeti***: *htio, htjela, htjelo, htjeli, htjele, htjela.*

Služi za tvorbu složenih glagolskih oblika radnih (perfekta: On *je pisao*; pluskvamperfekta: *bijaše radio*; futura II.: Kad *bude studirao...*; kond. I.: *Mogao bih* raditi i ja; kond. II.: Da *je bila rekla...*).

Glagolski pridjev TRPNI (pasivni) tvori se tako da se infinitivnoj osnovi dodaju nastavci:
a) **-n,** -na, -no, -ni, -ne, -na (***bacan**, zvan*); b) **-en,** -ena, -eno, -eni, -ene, -ena (***donesen**, opleten*);
c) **-jen,** -jena, jeno, -jeni, -jeni, -jena (***ovijen**, ispijen*); d) **-ven** (***mljeven**, naduven, umiven*);
d) **-t,** -ta, -to, -ti, -te, -ta (***ganut**, uzet*).

- Služi za tvorbu glagolskih oblika trpnih (prezenta trpnog: Knjiga *je čitana/pročitana/biva čitana*; imperfekta trpnog: Knjiga *bijaše/bješe čitana*; aorista trpnog: Knjiga *bi pročitana*; perfekta trpnog: Knjiga *je bila čitana/pročitana*; pluskvamperfekta trpnog: Knjiga *bijaše/ bješe bila čitana/pročitana*; futura prvog trpnog: Knjiga *će biti čitana/pročitana*; futura drugog trpnog: Kad knjiga *bude bila čitana/bude pročitana*; imperativa trpnog: Knjigo, *budi čitana/ pročitana*; kondicionala prvog trpnog: Knjiga *bi bila čitana/pročitana*; kondicionala drugog trpnog: Knjiga *bi bila bila čitana/pročitana*).
- **Trpni ili pasivni glagolski oblici** tvore se od glagolskog pridjeva trpnog i od oblika glagola *biti i bivati*. Infinitiv: *biti nošen*; prezent: *bivam nošen*; perfekt: *nošen sam*; imperfekt: *bijah nošen*; aorist: *bih nošen*; pluskvamperfekt: *bio sam nošen*; futur I.: *bit ću nošen*; futur II.: *budem nošen*; imperativ: *budi nošen*; kondicional: *bio bih nošen.*
- Pridjevi trpnih glagola *odnijeti, donijeti, prenijeti, ugristi, zagristi* glase ***odnesen, donesen, prenesen, ugrizen, zagrizen.*** Nisu pravilni oblici: *odnešen, donešen, prenešen, ugrižen, zagrizen.* (*Zagrižen* ima drugo značenje: *zadrt, zatucan.*)
- Kod upotrebe nastavka -t, -ta, -to... valja pripaziti jer pridjevi trpni glagola *dati, udati, izračunati, prodati* glase ***dan, udana, izračunan, prodan***. Pogrešno je: *data, udata, izračunat, prodat.*

GLAGOLSKI PRILOZI

- **Glagolski prilog SADAŠNJI** ili **particip prezenta** tvori se samo od nesvršenih glagola i to tako da se u 3. licu množine u prezentu doda nastavak **-ći**. (*idu+ći>* ***idući**, gledaju+ći >**gledajući***). Njime se izriče radnja koja prati radnju izrečenu glavnim glagolom ili upravnim glagolom. (Upravni je glagol glagol koji upravlja radnjom glagolskoga priloga sadašnjeg, npr.: *Gledajući* ih duboko se zamislio; *gledajući* – glagolski prilog koji prati radnju, *zamisliti* – upravni glagol koji izriče radnju.). Izriče radnju koja može značiti: a. način (Došli su *pjevajući.*), b. vrijeme (*Penjući se*, opazi vrh.); c. uzrok (Pogriješio je *ne uvažavajući* njihove razloge.); d. uvjet (*Radeći* tako, uspjet ćete.)

- **Glagolski prilog PROŠLI** ili **particip perfekta** tvori se tako da se infinitivnoj osnovi doda nastavak **-vši** ili **-avši (radi-vši).** Nastavak -vši dodaje se ako osnova završava na samoglasnik. Tvori se samo od svršenih glagola (***rekavši**, bacivši, doživjevši, ispivši, uzevši*). Njime se izriče radnja koja se dogodila prije radnje upravnoga glagola. Dakle, glagolski prilog prošli stoji na mjestu zavisnoga dijela složene rečenice i izriče: a. vrijeme: (*Iskopavši* jamu = Kad su iskopali jamu); b. uzrok (*Izvadivši* trn = Budući da sam izvadio trn); c. uvjet (*Krenuvši* tim putem = Da ste krenuli tim putem); d. suprotnost (Učinio je to ne *trepnuvši* = a nije/ a da nije ni trepnuo).

- Glagolski prilozi pomoćnog glagola ***biti***: *budući, bivši*
- Glagolski prilozi pomoćnog glagola ***htjeti***: *hoteći/htijući, htjevši*

SLOŽENI GLAGOLSKI OBLICI (složeni = dvije ili više riječi)

PERFEKT je **prošlo vrijeme**. Tvori se prezentom pomoćnoga glagola *biti* (naglašenim: *jesam, jesi, jest – je, jesmo, jeste, jesu/* nenaglašenim*: sam, si, je, smo, ste, su*) i glagolskim pridjevom radnim (ići: ***išao sam***, *išao si, išao je, išli smo, išli ste, išli su*).

- Perfekt pomoćnog glagola ***biti***: *bio sam, bio si, bio je, bili smo, bili ste, bili su*
  Naglašeni se prezent pomoćnoga glagola *biti* (*jesam, jesi, jest, jesmo, jeste, jesu*) rabi najčešće u pitanjima i odgovorima na pitanja: *Jesi* li pročitao? *Jesam.* Ili: Čitao *jesam*, ali nisam razumio. Ili s ponovljenim glagolskim pridjevom: *Jesam*, pročitao sam. *Je* li došao? *Jest*, došao je.
- Perfekt pomoćnog glagola ***htjeti***: ***htio/htjela***/*htjelo sam, htio/htjela/htjelo si, htio/htjela/htjelo je, htjeli/htjele/htjela smo, htjeli/htjele/htjela ste, htjeli/htjele/htjela su.*
- U 3. licu jednine perfekta povratnih glagola obično se izostavlja enklitički oblik pomoćnoga glagola: *Auto se* (bez: *je*) *zaustavio. Petar se zabrinuo.*
- Perfektom se izriču i događaji koji su prošlosti trajali i događaji koji su u prošlosti završili. Zato se tvori i od nesvršenih i od svršenih glagola: Redovito je *obavješćivao* svoje o tome što se tamo *zbivalo. Napisao* sam zadaću.
- Perfektom se može izreći i buduća radnja – futurski perfekt: Ako ne odgovoriš, *stradao si.* I on je, kao i prezent, čest u poslovicama – svevremenski, poslovični ili gnomski perfekt: Čim se budala *dičila*, tim se pametan *sramio.* Perfektom se mogu zamijeniti sva prošla vremena.

PLUSKVAMPERFEKT je **pretprošlo (ili davno prošlo) vrijeme**. Njime se izriče vrijeme prošle glagolske radnje dovršene prije koje druge prošle glagolske radnje. Tvori se od imperfekta ili perfekta pomoćnoga glagola *biti* i odgovarajućega glagolskog pridjeva radnog: ***bijah /bjeh /bio sam pisao,*** *bijaše /bješe /bio si pisao, bijaše /bješe /bio je pisao, bijasmo /bjesmo/ bili smo pisali, bijaste /bjeste /bili ste pisali, bijahu /bjehu/ bili su pisali.* (Kad nedavno o tome *bijaše govorio*, jedan mu *je* slušatelj postavio više pitanja.)

- Pluskvamperfekt pom. glagola ***biti***: *bijah bio, bijaše bio, bijaše bio, bijasmo bili, bijaste bili, bijahu bili*
- Pluskvamperfekt. pom. glagola ***htjeti***: *bijah htio, bijaše htio, bijaše htio, bijasmo htjeli, bijaste htjeli, bijahu htjeli*
- I pluskvamperfekt se danas zamjenjuje perfektom: *bijah/bjeh/bio sam govorio = govorio sam.* Nalazimo ga još samo u jeziku umjetničke književnosti.

FUTUR I. jest prvi glagolski oblik kojim se izriče **buduće vrijeme**. Tvori se od prezenta pomoćnoga glagola *htjeti* i infinitiva odgovarajućega glagola (doći: *ja **ću doći**, ti ćeš doći, on će doći, mi ćemo doći, vi ćete doći, oni će doći*; čitati: *ja ću čitati, ti ćeš čitati, on će čitati, mi ćemo čitati, vi ćete čitati, oni će čitati*).

- U glagola na *-ti* kad infinitiv prethodi prezentu pomoćnog glagola (odnosno **kada pomoćni glagol dolazi iza infinitiva**), upotrebljava se **krnji infinitiv** – glagoli na *-ti* gube završno *-i* – bez završnog *–ti* u izgovoru (*čitaću*), a u pisanju bez krajnjeg *-i* (***čitat ću***).
  Kad je pomoćni glagol ispred infinitiva, svakako je potpun: (ja) *ću **raditi.***
  Glagoli na *-ći* ne gube nijedan glas od infinitiva ni u izgovoru ni u pisanju (*doći ću, ću doći*).
- Futur I. pom. glagola *biti*: *ja ću biti /bit ću, ti ćeš biti /bit ćeš, on će biti /bit će, mi ćemo biti /bit ćemo, vi ćete biti /bit ćete, oni će biti /bit će*
- Futur I. pom. glagola *htjeti*: *ja ću htjeti /htjet ću, ti ćeš htjeti /htjet ćeš, on će htjeti /htjet će, mi ćemo htjeti /htjet ćemo, vi ćete htjeti /htjet ćete, oni će htjeti /htjet će*

Futurom se izriče: vjerojatna sadašnja radnja /prezentski futur (*Bit će da je tako.* = Vjerojatno je tako.), prošla radnja /pripovjedački ili historijski futur (*Na to će reći Ivan*... ili: *Prije nego li će poći*...), osim prave i neprava budućnost/svevremenost/poslovični ili gnomski futur (*Podmuklo će pseto najprije ujesti.*). Dosta je čest na mjestu gdje se obično nalazi kondicional I.: *Misli kako će umaći* (=kako bi umakao).

FUTUR II. ili futur egzaktni jest **predbuduće vrijeme**: služi za izricanje buduće radnje koja prethodi drugoj budućoj radnji. Tvori se od dvovidnog prezenta pomoćnog glagola *biti* (*budem, budeš, bude, budemo, budete, budu*) i glagolskoga pridjeva radnog odgovarajućega glagola (pisati: ***budem pisao***, *budeš pisao, bude pisao, budemo pisali, budete pisali, budu pisali*).

- Radnja izražena njime stavlja se nasuprot radnji izraženoj futurom prvim te se može rabiti samo u zavisnom dijelu složene rečenice: Kad *budeš prolazio* pored njih, *vidjet ćeš* što te zanima.
- Kad su posrijedi svršeni glagoli, na mjestu futura drugog stoji prezent: Kad *prođeš* pored njih, vidjet ćeš što te zanima.
- Futur egzaktni upotrebljava se samo u složenim rečenicama. Pogrešno je umjest ćuo futura II. ili svršenoga prezenta upotrijebiti futur: Ako *ću prolaziti*, navratit ću. Ispravno je: **Ako *budem prolazio*** (futur II.), ... ili: **Ako *prođem*** (prezent)... Svršeni glagoli nemaju futur II. u zavisnim rečenicama nego prezent: Ako ***prođeš***, navrati.

KONDICIONAL je glagolski **pogodbeni način** kojim se izriče pogodba ili uvjet.

Kondicional I. tvori se (naglašenim i nenaglašenim) aoristom pomoćnoga glagola *biti* (*bih, bi, bi, bismo, biste, bi*) i glagolskim pridjevom radnim odgovarajućega glagola (raditi: ***/ja/ bih radio***, */ti/ bi radio, /on/ bi radio, /mi/ bismo radili, /vi/ biste radili, /oni/ bi radili*; znati: ***znao bih***, *znao bi, znao bi, znali biste, znali biste, znali bi*).
Naglašeni se oblik aorista pomoćnoga glagola *biti* rabi najčešće u pitanjima i odgovorima na pitanja: *Bi* li *pisao*? *Bih.* Ili s ponovljenim glagolskim pridjevom: *Bih, pisao bih.*

- Kondicional I. pomoćnog glagola ***biti***: *bio bih, bio bi, bio bi, bili bismo, bili biste, bili bi*
- Kondicional I. pom. glagola ***htjeti***: *htio bih, htio bi, htio bi, htjeli bismo, htjeli biste, htjeli bi*

Kondicionalom I. izriče se: želja i mogućnost (*Rado bih otputovao nekamo.*), namjera (*Da bi to razumio, moraš još mnogo učiti.*), u pitanjima – mogućnost (*Kakav bi to mogao biti znak?*), ublažena tvrdnja (*Rekao bih da to nije točno. Molio bih te da malo paziš.*), ponavljanje radnje u prošlosti (*Sastajali bi se redovito.*).

Kondicional II. tvori se kondicionalom I. pomoćnoga glagola *biti* i glagolskim pridjevom radnim odgovarajućega glagola (pisati: ***/ja/ bih bio pisao***, */ti/ bi bio pisao, /on/ bi bio pisao, /mi/ bismo bili pisali, / vi/ biste bili pisali, /oni/ bi bili pisali*; ostati: ***bio bih ostao***, *bio bi ostao, bio bi ostao, bili bismo ostali, bili biste ostali, bili bi ostali*).

- Kondicional II. pomoćnog glagola ***biti***: *bio bih bio, bio bi bio, bio bi bio, bili bismo bili, bili biste bili, bili bi bili*
- Kondicional II. pomoćnog glagola ***htjeti***: *bio bih htio, bio bi htio, bio bi htio, bili bismo htjeli, bili biste htjeli, bili bi htjeli.*

Kondicionalom II. izriče se mogućnost ostvarenja radnje koja prethodi mogućnosti ostvarenja koje druge radnje: *Kad bi bio učio, naučio bi.* No prirodnije se danas doimlje na njegovu mjestu kondicional I.: *Kad bi učio, naučio bi.*

Pisanje složenih glagolskih oblika

PRAVILO: **Negacija se piše odvojeno od glagola!**

- infinitiv: **ne raditi**, prezent: **ne radim**, imperativ: **ne radi**, futur prvi: **neću raditi**, futur drugi: **ne budem radio**, perfekt: **nisam radio**, kondicional prvi: **ne bih radio**, glagolski prilog sadašnji: **ne radeći**

IZNIMKA OD PRAVILA: U glagolskim oblicima ***nisam, nemoj, neću, nemam (u svim licima)*** negacija se piše sastavljeno s glagolom. Pravopisna norma dopušta i pisanje negacije odvojeno od glagola u oblicima *ne ću.* Pravopisna dvojakost: ***neću/ne ću***, *nećeš/ne ćeš, neće/ne će, nećemo/ne ćemo, nećete/ne ćete, neće/ne će.*

NEPROMJENJIVE RIJEČI

PRILOZI su **nesklonjive riječi koje se prilažu imenicama** da označe količinu onoga što znače, **pridjevima i prilozima** da označe stupanj svojstva označenih njima i **glagolima** da označe vrijeme, način, mjesto, trajanje itd. radnje, stanja ili zbivanja označenih njima: ***mnogo*** *ljudi,* ***malo*** *truda,* ***vrlo*** *dobro,* ***neobično*** *marljiv, pisati* ***danas****, raditi* ***mukotrpno****, ići* ***gore****, trajati* ***vječno****.*

- Prilozi, kao i pridjevi, imaju **stupnjevanje**: *dobro – bolje – najbolje.*
- **Mjesni prilozi** odgovaraju na pitanja *gdje? kamo? kuda? odakle? otkud? dokle? dokud?* To su: ***ovdje, ovamo, ovuda, odavle, dovde; tu, tuda, odatle, dotle, otud, dotud; ondje, onamo, onuda, odande, donde.***
- Mjesni prilozi **gdje, kamo, kuda** imaju različitu uporabu:
  - **gdje** označava **mjesto** (ovdje, tu): Živim **u Osijeku.**
  - **kamo** označava **cilj** kretanja (tamo, nekamo): Putujem **u Zadar.**
  - kuda označava **smjer, pravac** kretanja (ovuda, onuda): Putujem **preko Knina.**

  Treba razlikovati i priloge **ovdje, tu, ondje**. **Ovdje** znači: **na ovom mjestu, pored mene,** tj . pored osobe koja govori o sebi. *Olovka je ovdje* (pored mene). **Tu** znači: **na tom mjestu, pored tebe,** tj. pored osobe kojoj je govor upućen. *Olovka je tu* (pored tebe). **Ondje** znači: **na onom mjestu, podalje od mene i tebe.** *Olovka je ondje* (dalje od nas). To vrijedi i za druge priloge ove vrste – bliže govoritelju: *ovdje, ovamo, ovuda, odavle, odavde, dovde;* bliže sugovoritelju: *tu, tuda, odatle, otud, dotud;* podalje od govoritelja i sugovoritelja: *ondje, onamo, onuda, odande, odanle, donde.* Izuzima se prilog **tamo** koji znači *onamo* i *ondje.*
- **Vremenski prilozi** odgovaraju na pitanja: *kada?* – ***sada, tada, onda, nikada, nekada, gdjekad, ponekad, uvijek, jučer, danas, sutra, lani, prije , poslije, davno, često, rijetko, rano, kasno, odmah*** itd.; *otkad?* – ***odsad, oduvijek, odavna, odmalena*** itd.; *dokad?* – ***dosad, dotad, dogodine*** itd.
- **Uzročni prilozi** odgovaraju na pitanja *zbog čega? zašto?* – ***zato, stoga.***
- **Posljedični prilozi** odgovaraju na pitanja *s kojom posljedicom? s kojim ishodom?* – ***uzalud.***
- **Načinski prilozi** odgovaraju na pitanja *kako? kojim načinom?* – ***ovako, tako, onako, nekako, nikako, kojekako, svakako, kriomice, potajice, nasumce, napamet, naglas, odjednom, iznenada, jedva, svejedno...***

  Načinski prilozi nastaju i od pridjeva i to:

1. od pozitiva, komparativa ili superlativa opisnih pridjeva: ***drago, draže, najdraže, brzo, blago, lijepo, teško, teže, najteže, ljuto*** itd. Ti načinski prilozi razlikuju se od pridjeva u srednjem rodu jednine – **prilozi odgovaraju na pitanje *kako?*** (Dijete se igra – kako? – *veselo.* Jelen trči – kako? – *brzo.* Trčao je – kako? – sve *brže.*), a pridjevi *kakvo?* (Dijete se igra – kakvo? – *veselo.* Lane je – kakvo? – *brzo.* Kretnje su bile – kakve? – sve *brže.*);
2. načinski prilozi mogu nastati i od posvojnih pridjeva na *-ski:* ***bratski, hrvatski, ljudski, školski*** itd.

   Razlika: načinski prilozi odgovaraju na pitanje ***kako?*** (Govorimo – kako? prilog – ***hrvatski.***), a pridjevi na pitanja *čiji? koji? kakav?* (Naš jezik je – koji? pridjev – *hrvatski;* Matica – čija? pridjev – *hrvatska.*).

PRIJEDLOZI su nepromjenjive riječi koje služe da bi se pokazali **odnosi među bićima, stvarima i pojavama** (nered ***pred*** vratima, oblaci ***nad*** gradom, djevojka ***iz*** sela, red ***uz*** prozor, umoran ***od*** učenja, sretan ***zbog*** uspjeha itd.).

- Prijedlozi su: ***bez, blizu, do, duž, ispod, ispred, iz, iza, između, izvan, nadomak, nakon, pomoću, pokraj posred, prije, preko, protiv, radi, uoči, uslijed, više, vrh, zbog, namjesto, mimo, izvan, k(a), kroz(a), među, na, o, po, prema, pri, u, nad, pod, pred, s(a), za...***

- Uloga prijedloga. Prijedlozi s genitivom znače mjesto, vrijeme, uzrok, svrhu itd. (Bio je *ispred kuće.*), s dativom cilj kretanja, suprotstavljenost i dopuštanje (Krenuli smo *k cilju.*), s akuzativom mjesto, prostor itd. (Otišli su *u grad.* Prolazili su *kroza šumu.*), s instrumentalom društvo, mjesto itd. (Stanuje *s majkom.* Oblaci su *nad gradom.*).
- Službu prijedloga mogu imati i neki prilozi: Dođi *poslije.* (prilog) – *Poslije* mene ideš ti. (prijedlog); Ne dolazi mi *blizu.* (prilog) – Stanujem *blizu* parka. (prijedlog).

- Valja razlikovati prijedloge **zbog** i **radi**. *Zbog* je uzročni, a *radi* namjerni prijedlog. Npr.: Nije došao na posao zbog zastoja u prometu (uzrok: jer je bio zastoj); Trčim *radi* zdravlja (namjera: da bih bio zdrav).
- Samo prijedlozi **nasuprot, usprkos (uprkos) i radi** mogu stajati i iza imenice (uporaba stilski obilježena): *Borio se problemima usprkos.*
- Prijedlog **kroz** označava kretanje: Prolazim *kroz vrata.* Ne valja ga upotrebljavati kao sredstvo: *Kroz učenje* napredujemo. (Ispravno je: *Učenjem* napredujemo.)

VEZNICI su riječi koje **povezuju dvije riječi ili dvije rečenice**. Veznici su: ***i, pa, te, ni, niti, a, ali, nego, no, već, ili, da, dok, jer, ako, mada, makar, premda, iako, kao...***

- Sastavni: *i, pa, te, ni-ni, niti-niti*; suprotni: *a, ali, nego, no, već*; rastavni: *i, ili-ili, bilo-bilo*; isključni: *samo, samo što, jedino, jedino što, tek, tek što*; zaključni: *dakle, zato, stoga*; subjektni: *tko, što, koji*; predikatni: *tko, što, koji, čiji, kakav, kolik*; objektni: *tko, što, koji, čiji, kakav, kolik, da, kako, gdje, kamo, kud(a), otkud(a), odakle, dokle, kad(a), otkad(a), dokad(a)*; atributni: *koji, kakav, čiji, što, gdje, kamo, kud(a), odakle*; načinski: *kako, kako što, kao da, koliko, što, nego (negoli), nego (negoli) što, kamoli, a kamoli, nekmoli, a nekmoli*; pogodbeni: *ako, kad(a), li*; vremenski: *kad(a), dokle god, kako, otkako, otkad(a), čim, dok, kako, tek što, pošto, prije nego/no, prije nego/no što*; posljedični: *da, te, tako da*; dopusni: *iako, ako i, premda, mada, koliko god, makar.*
- Neki prilozi mogu imati službu veznika: *gdje, kada, kamo, odakle, otkad, kako, već, dokle, pošto, samo, dakle.*
- Veznici se mogu podijeliti i na **prave veznike** (služe samo za povezivanje riječi i rečenica) i **neprave veznike** (povezuju zavisno složene rečenice: Odlaze *kamo* su željeli. To je posao *kakav* si želio.) Nepravi pripadaju i drugim vrstama riječi: odnosne zamjenice, neki prilozi i neke čestice.

Pisanje zareza uz veznike: sastavni (i, pa, te, ni, niti) i **rastavni** veznici (i, ili, bilo) – ne piše se zarez; **suprotni** veznici (a, ali, nego, no, već) – uvijek se piše zarez; **isključni** veznici (samo, samo što, jedino, jedino što, tek, tek što) – uvijek se piše zarez između rečenica (Svi su došli, samo se on nije pojavio.), a kad odvajaju dvije riječi, zarez se ne piše (Sve volim osim matematike.); **zaključni** veznici (dakle, zato, stoga) – uvijek se piše zarez!
Veznici zavisno složenih rečenica: u gramatičkom poretku rečenica (glavna pa zavisna) ne dolazi zarez (Gledam te jer si mi zanimljiva.), a u inverziji (zavisna ispred glavne) zarez dolazi uvijek (Kad budeš mogla, navrati.). U uzročnim rečenicama ne valja upotrijebiti vremenski veznik *pošto*: Nije došla *pošto* je bila bolesna. Pravilno je reći: Nije došla *jer* je bila bolesna.

USKLICI su nepromjenjive riječi kojima se izražava neki **osjećaj, raspoloženje, doziv ili prirodni zvuk**.

- Usklici: *ah, aha, aj, brr, eh, hej, hura, jao, joj, oh, mljac, tres, zum, halo, hej, ej, bljak, fuj...*

ČESTICE, riječce ili partikule riječi su koje služe **samo za oblikovanje ili preoblikovanje rečeničnog ustroja** i **za isticanje ili davanje drugačijega značenja pojedinim riječima**.

- Upitne: ***li, zar*** (Dolaziš *li*? *Zar* je došao?); uskličње: ***li*** (Mudra *li* čovjeka!); potvrdne: ***da*** (Piše li? *Da.*); zapovjedne: ***neka*** (*Neka* bude svjetlost!); niječne: ***ne*** (*Ne* želim to.); ograničavajuće: ***samo, isključivo*** (*Samo* on je govorio.); pojačavajuće: ***čak, čak i*** (*Čak* i on je to shvatio.)...
- Posebnu skupinu čestica čine nepromjenljive riječi koje potiču: ***daj*** (*Daj* požuri!) i neke koje izražavaju kakav odnos, stav prema sadržaju govora: ***konačno, napokon, naravno, dakako, vjerojatno, navodno, možda, naprotiv, međutim*** (Hvala Bogu, *konačno* si stigao!), a nekima se izražavaju odnosi među rečenicama: ***naime*** = uzrok, ***međutim*** = suprotnost. Takve se onda čestice ne moraju odvajati zarezom: On je *naime* učinio sve da se ne svađaju. Svi će doći. *Međutim* svi neće govoriti.
- **Čestice nemaju ulogu rečeničnoga dijela.**

REČENICA
(sintaksa)

ODNOSI U GRAMATICI

- Kad želimo prenijeti neku obavijest, moramo **odabrati riječi**. Odnosi u gramatici koji se tiču odabira riječi zovu se **paradigmatski odnosi**. Kad odaberemo riječi, moramo ih **razmjestiti** u smislenu i gramatički pravilnu rečenicu. Odnosi u gramatici koji se tiču razmještaja riječi zovu se **sintagmatski odnosi**.

SINTAKSA (grč. *syntaxis*: slaganje) je **znanost koja proučava rečenicu** i **pravila po kojima se riječi slažu u sintagme i rečenice**.

- Sintaksa je dio gramatike koji **proučava i opisuje rečenično ustrojstvo**. Naši stari gramatičari nazivali su je **skladnja** ili **rječoslaganje**.
- Sintaktičke jedinice su: **riječi, sintagma i rečenica**.

SINTAGMA ili **SPOJ RIJEČI** jest **sintaktička jedinica sastavljena od najmanje dviju punoznačnica (sastavnica sintagme) koje su međusobno gramatički povezane** (*moj glas, dobar čovjek, nedostižan cilj*). Npr. *Dobri učenici* (sintagma) su položili (nije sintagma) *težak ispit* (sintagma).

- Jedna od tih riječi uvijek je **glavna sastavnica** sintagme (zove se i *određenica*), a ostale riječi su **zavisne sastavnice** (zovu se i *odrednice*). **Punoznačne** su riječi one koje imaju i leksičko i gramatičko značenje (sve promjenjive riječi i prilozi). **Nepunoznačne** riječi uspostavljaju gramatičke odnose među punoznačnima, zovu se i *gramatičkim riječima* (prijedlozi, veznici, uzvici i čestice).

REČENICA je **temeljna sintaktička jedinica koja služi za prijenos cjelovitih obavijesti**.
Rečenica je gramatička i značenjska veza riječi kojom se prenosi obavijest.
Rečenica je misao izražena riječima. (tradicionalna gramatika)

- **Riječi (oblici)** – promatra se njihova služba u većim sklopovima: *Najbolji* (atribut) *učenici* (subjekt) *su dobili* (predikat) *vrijedne* (atribut) *nagrade* (objekt).

GRAMATIČKI ODNOS IZMEĐU SASTAVNICA SINTAGME

- **sročnost, upravljanje i pridruživanje**

SROČNOST ili **kongruencija** (lat. *congruere* – podudarati se) jest **slaganje** riječi u rečenici **po rodu, broju, padežu i licu** (*dobri ljudi, slobodan izbor*).

- Vrste sročnosti: **subjektno-predikatna sročnost** (subjekt se s predikatom slaže u licu, broju i rodu – Petar voli pjevati.), **imenska sročnost** (slaganje sastavnica unutar sintagme u rodu, broju i padežu; glavna je sastavnica uvijek imenica, a zavisna bilo koja imenska riječ) koja može biti **atributna** (takva sintagma zapravo je imenica sa svojim sročnim, pridjevnim atributom – zavisna je sastavnica neka imenska riječ: pridjev, zamjenica, broj – *dobra* žena, *moja* majka, *prvo* dijete) i **apozicijska** (takva sintagma zapravo je imenica s apozicijom – zavisna je sastavnica imenica – *pas* Roki; apozicija ne mora biti sročna po broju i rodu: *rijeka* Dunav, *grad* Vinkovci, *mjesto* Rijeka).
- **Nesročni (imenski) atribut** ne slaže se u padežu s imenicom koju dopunjuje: *čaša vode, vrh planine, prvak u šahu, kolač od višanja.* Atribut i apozicija dopune su imenici, a ne samo jednom rečeničnom dijelu (subjektu).

UPRAVLJANJE ili **rekcija** – glavna sastavnica «upravlja» gramatičkim osobinama glavne rečenice

- **glagolsko upravljanje**: glavna sastavnica (obično glagol) upravlja gramatičkim svojstvom zavisne sastavnice (*pisati pismo*); tzv. jako upravljanje: izravni objekt, dopuna isključivo u akuzativu (*poljubiti dijete*) i slabo upravljanje: glagol samo određuje padež imenici (*pjevati djetetu*)
- **imeničko**: imenica zahtijeva dopunu (*dolazak kući*)
- **pridjevsko upravljanje** (*pun vedrine*)
- **priložno** (*malo sreće*).

PRIDRUŽIVANJE – skup riječi kod kojeg **zavisna riječ nema gramatičkih obilježja** (roda, broja, padeža), kad je zavisna riječ nepromjenjiva punoznačna riječ (*marljivo* /prilog/ *raditi, vikati glasno*).

VRSTE SINTAGMA PREMA ULOZI (FUNKCIJI) ZAVISNE SASTAVNICE

- **odredbena (atributna) sintagma** – zavisna sastavnica pobliže određuje imenicu, rezultat je sročnosti i upravljanja; vrste: **pridjevna** (rezultat sročnosti, pridjevni atribut: *moja* Marija), **imenska** (sročnost, apozicija: *sestra* Marija; nesročnost, imenski atribut: *krema od kokosa*)
- **dopunska (objektna) sintagma** – zavisna sastavnica dopunjuje značenje glavne, a glavna zavisnoj određuje padež (odnos između glagola i objekta), rezultat je upravljanja: *svira gitaru.*
- **okolnosna (adverbijalna) sintagma** – glavna je sastavnica predikat, a zavisna sastavnica pokazuje okolnost vršenja glagolske radnje (odnos između predikata i priložne/adverbijalne oznake); rezultat je pridruživanja: *svira odlično.*

REČENICA I DISKURZ (lat. discursus – razgovor, rasprava; raščlanjivanje)
- **Diskurz** je jezična jedinica najviše razine, **potpuni jezični izraz** koji sadrži sve što bi trebalo i što se htjelo reći. Osnovna mu je značajka dovršenost.
- **Rečenica** je takav io diskurza koji i sam može biti diskurz.
- Pojmovi **tekst** i **diskurz** često se pojavljuju kao sinonimi. **Gramatika teksta** ili **sintaksa diskurza** bavi se načinima na koje se rečenice slažu u veće cjeline.

REČENICA KAO JEZIČNA JEDINICA

Svojstva rečenice
- **Članjivost** je mogućnost rastavljanja rečenice na sastavne dijelove.
  Samostalni članovi rečenice su: subjekt, predikat, objekt i priložna oznaka.
  Nesamostalni članovi: atribut i apozicija.
- **Modalnost** – rečenica nam prenosi obavijest o *vremenu* i *načinu zbivanja* radnje.
- **Ciljna usmjerenost** odnosno **priopćajna svrha** – rečenice se prema priopćajnoj svrsi dijele na izjavne, upitne i usklične.
- **Obavijesnost** – dio rečenice koji sadrži novu obavijest zove se **novo** ili **REMA**. Dio rečenice kojim govorimo nešto poznato zove se **poznato** ili **TEMA**.

GRAMATIČKO USTROJSTVO REČENICE

Moj	prijatelj	Mario	često	uvečer,	pažljivo,	kod kuće	izrađuje	starinske	jedrenjake.
atribut	*apozicija*	*subjekt*		*priložne oznake:*			*predikat*	*atribut*	*objekt*
				vremena	*načina*	*mjesta*			

PREDIKAT (stariji naziv: prirok)

PREDIKAT je **jezgra rečenice, temelj rečeničnog ustrojstva.** Sam sebi otvara mjesto u rečenici.
- Predikat ili dio predikata u rečenici najčešće je **glagol**. glagol postaje predikat kada dobije predikatna obilježja (predikatne kategorije): lice, broj, vrijeme, vid, način.
- Najčešće kazuje radnju, stanje ili zbivanje.

Vrste predikata:
- **Glagolski predikat** izriče se glagolom (*Stigli su* uzvanici.).
- **Imenski predikat** sastoji se od pomoćnog glagola *biti* ili *postati* – to je njegov glagolski dio i zove se **spona** ili **kopula** i neke imenske riječi (imenice, zamjenice, pridjeva, broja; priloga) – **predikatnog imena**:Ti *si* (spona) *zlato* (predikatno ime). To *nije sve.* On *je prvi.* Žaba *je bila ružna.* Naprosto je *postao zao.*
- **Predikatni proširak**: **imenski** (sažimanje dviju rečenica uvrštavanjem predikata jedne rečenice u drugu: Bio sam skriven iza vrata. Dugo sam čekao. > *Skriven iza vrata*, dugo sam čekao.) i **glagolski** (stezanje u jednu rečenicu preoblikom glagolskog vremena uvrštenog predikata u glagolski prilog sadašnji ili prošli (Postali smo nemirni. Približili smo se moru. > *Približivši se moru*, postali smo nemirni.)

Neoglagoljene rečenice su one rečenice u kojima predikat nije izrečen (ali je vidljiv iz rečenice): *Dobar dan. Samo malo. Evo, odmah.* Zovu se i **eliptične (krnje) rečenice**: *Vatra! U pomoć!*

SUBJEKT (stariji naziv: podmet)

SUBJEKT je **ono o čemu se u rečenici govori.** Izriče na što se odnosi obavijest izrečena predikatom. Uvijek je **u nominativu**, odgovara na pitanje: ***tko? što?***

- Subjekt nije isto što i vršitelj radnje. Subjekt je uvijek u nominativu, a vršitelj radnje može se izreći i drugim padežima: *Spava joj se. Ani nije dobro.*
- U službi subjekta najčešće je **imenica** (*Djeca* se igraju. Stiže *sloboda*.), ali mogu biti i zamjenice (*On* je otišao.), pridjevi (*Marljivi* su uspješni.), glagoli u infinitivu (*Ljubiti* je slatko.) i brojevi (*Jedan* se posebno istakao.).

GLAGOLSKE DOPUNE

OBJEKT je **predmet glagolske radnje.**

- **Izravni, direktni** ili **bliži objekt** – objekt koji je uz prijelazni glagol u akuzativu (Čitam *knjigu* /akuzativ/.) ili u genitivu koji se može zamijeniti akuzativom (*Srca* /genitiv/ nema.>*Srce* /akuzativ/ nema.)
- **Neizravni, indirektni** ili **dalji objekt** – nije u akuzativu niti u genitivu koji se može zamijeniti akuzativom (Dolazim *kući /dativ/*.). (Šaljem *novac* /bliži objekt/ *bratu* /dalji objekt/.)
- **Prijedložni objekt** je neizravni objekt izrečen prijedložnim skupom, tj. prijedlogom i imenicom ili poimeničenom riječju (Pogledao je *prema kući*. Govorio je *o njemu*.).

PRILOŽNE OZNAKE su riječi ili skupovi riječi koje **dopunjuju glagole** da bi označili mjesto, vrijeme, način, uzrok ili koju drugu okolnost vršenja radnje.

- **Priložne oznake: mjesta, vremena, uzroka, namjere, načina, društva, količine, posljedice, pogodbe, dopuštanja, izuzimanja.**

IMENIČNE DOPUNE

ATRIBUT je riječ koja se dodaje kao **bliža oznaka** imenici, imeničnoj zamjenici ili poimeničenom pridjevu.

- Atribut je najčešće **pridjev** (*Pošteni* profesori su omiljeni.) ili **zamjenica** (Volim *moju* malu zemlju.), a može biti i **broj** (Kad sam bio *tri* moja brata...), **imenica** (Bilo je to na obalama *ljubavi*.).
- **Atributni skup** jest skup riječi u službi atributa (Imam punu kuću *dosadnih gostiju*.).

APOZICIJA je **imenica** koja **pobliže određuje drugu imenicu** s kojom se slaže u padežu (*Tenisač* Ivanišević sportaš je godine. Moja *sestra* Iva luduje za njim.).

VRSTE REČENICA

REČENICE PO SUBJEKTU I PREDIKATU

- **NEOGLAGOLJENE rečenice – nije izrečen glagolski dio predikata.** Stari naziv: ***eliptične*** ili ***krnje*** (*Luda noć! Vatra!*).
- **REČENICE S NEIZREČENIM SUBJEKTOM – subjekt je jasan** iz glagolskog oblika i konteksta ili govorne situacije (*Nisam znala. Zašto dolaze? Recite nam sve.*).
- **BESUBJEKTNE (BEZLIČNE) REČENICE – subjekt se ne može odrediti** (*Trebalo bi nekamo otputovati. Odnekud bruji.*).
- **REČENICE S VIŠE ISTOVRSNIH ČLANOVA** – s više **subjekata** (Nestajali su *ljudi, stvari, pojmovi, snovi*.); s više **objekata** uz jedan predikat (Slušala je i *majku* i *oca*.); s više istovrsnih **priložnih oznaka** (Hodao je *žustro, veselo, lako*.).

REČENICE PO PRIOPĆAJNOJ SVRSI

- po SADRŽAJU – **izjavne, upitne, usklične/ poticajne**;
- po JESNOSTI – **jesne** i **niječne**; **izjavne** (*Ljudi su dobri.*), **upitne** (*Je li to dobro?*), **usklične** (Živjela sloboda!), **poticajne** (*Spoznaj samoga sebe!*); **jesne** (*Ja odlazim.*), **niječne** (*Ja ne odlazim.*).

RECENICE PO SASTAVU

JEDNOSTAVNE	**SLOŽENE**		
PROŠIRENE i NEPROŠIRENE	NEZAVISNO SLOŽENE		ZAVISNO SLOŽENE
	(ASINDETSKE) NEVEZNIČKE rečenični niz	(SINDETSKE) VEZNIČKE sastavne, rastavne, suprotne, isključne, zaključne	SUBJEKTNE, PREDIKATNE, ATRIBUTNE, OBJEKTNE, PRILOŽNE (adverbne): mjesne, vremenske, uzročne, namjerne, pogodbene, načinske, posljedične, dopusne

JEDNOSTAVNE REČENICE

- **Jednostavna neproširena** – ima samo subjekt i predikat: *Ivan čita.*
- **Jednostavna proširena –** ima subjekt, predikat i barem jednu dopunu: *Ivan čita roman.*
- **Složena –** ima najmanje dvije rečenice, tj. dva predikata: *Ivan čita, a Petar spava.*
- **Jednostruko složena** – ima dvije nezavisne rečenice (*Ivan je otputovao i dobro se proveo.)* ili jednu glavnu i jednu zavisnu (*Idemo tamo gdje su svi otišli.*).
- **Višestruko složena –** ima više zavisnih i nezavisnih rečenica: *Došao sam kući i odmah objedovao, pa sam se dobro odmorio jer mi je to bilo potrebno da bih obnovio snagu.*

- Jednostavne rečenice koje se nalaze u sastavu složenih zovu se **SUREČENICE** ili **klauze**.
- Vrste sklapanja jednostavnih rečenica u složenu: **povezivanje, uvrštavanje** i **sklapanje bez veznika** (asindetsko sklapanje).

SLOŽENE REČENICE

NEZAVISNO SLOŽENE REČENICE

1. **NEVEZNIČKE** (asindetske) ili **rečenični niz** (odvajaju se zarezima):
   Majka čita, otac spava, pada kiša.

2. **VEZNIČKE** (sindetske; mogu stajati samostalno, povezane su veznicima):
   - **sastavne /**kopulativne/ - (veznici: ***i, pa, te, ni, niti***): *Katarina uči za maturu i sluša glazbu.*
   - **rastavne /**disjunktivne/ - (veznik: ***ili***): *Uči marljivo ili odustani od studija.*
   - **suprotne /**adverzativne/ - (veznici: ***a, ali, nego, već, no***): *Ivan uči, a sestrica mu smeta.*
   - **isključne /**ekskluzivne/- (veznici:***samo, tek, jedino, samo što***): *Svi su stigli, samo je Antun zaspao.*
   - **zaključne** /konkluzivne/-(veznici: ***zato, stoga, dakle***):*Lijep je dan, zato ćemo otići u prirodu.*

ZAVISNO SLOŽENE REČENICE

1. **Predikatne** (***da, tko, što, koji, čije, kad***...): *Ni škola više nije što je nekad bila.*
2. **Subjektne** (***tko, što, koji, čije, kakvo***...): *Tko rano rani, dvije sreće grabi.*
3. **Objektne** (***što, tko, kad, gdje, kako, da***...): *Nikad nije saznao što se tamo dogodilo.*
4. **Atributne** (***koji, što, čiji, kakav, kolik, kada, da***...): *Slušam pjesmu koju odavno nisam čula.*
5. **Priložne** dopunjuju glagol glavne rečenice služeći mu kao priložne oznake:

mjesne/lokalne/(***gdje, kamo, kuda, otkuda, dokle, dokud***...): *Sve je mračno gdje nema ljubavi.*
vremenske/temporalne/(***kad, otkad,otkako, dokad, pošto, dok, čim, tek***): *Idemo kad svane.*
načinske/modalne/ (***jer, kako, budući da, kao što, nego, kao da***...): *Napravite kako je rečeno.*
uzročne/kauzalne/(***jer, kako, kad, što, budući da, zato što, zbog***...): *Ostavili smo ih jer kasne.*
namjerne /finalne/ (***da, kako, neka, ne bi, samo da, radi***...): *Daruje da bi činio dobro.*
pogodbene /kondicionalne/ (***ako, da, kad, samo ako, ukoliko***...): *Reći ću ti ako budeš iskren.*
posljedične /konsekutivne/ (***da, te***...) *Tako se smijao da su mu potekle suze.*
dopusne /koncesivne/ (***iako, makar, premda, koliko god, ako i***):*Iako su pobijedili, nisu bili sretni.*

Kako najlakše razlikovati pojedine vrste rečnica jedne od drugih?

Subjektna rečenica u glavnoj rečenici nema subjekta (izrečenog i neizrečenog): *Govori se* /(to=subjekt)/ *da je taj ispit najteži. Kasno se saznalo / da se to dogodilo. Bit će/ što biti mora.*
Predikatna rečenica u glavnoj rečenici ima samo sponu ili kopulu, bez drugog dijela – predikatnog imena: *Ona je* /(takva=predikatno ime)/ *da je na daleko takve nema.*
Objektnu rečenicu razlikujemo od subjektne po tomu što glavna rečenica ima subjekt (izrečen ili neizrečen): *Oni su kasno saznali* /(to=objekt)/ *da se to dogodilo. Znam* / (to)/ gdje je tvoja škola.
Atributna rečenica: u zavisnu rečenicu možemo (kao suodnosnu riječ) uklopiti objekt iz glavne rečenice: *Zgazio je na cesti životinju / koja* (životinja) *spada u zaštićene vrste.*

USTROJSTVO TEKSTA

Rečenice se uključuju u tekst **REČENIČNIM PRILOZIMA**, tj. riječima priložne naravi koje **nisu dijelovi rečeničnoga ustrojstva**, nego služe za **uređivanje odnosa na razini teksta**.

- Takva **vezna sredstva** zovu se **KONEKTORI** (suprotni: *međutim, naprotiv*; aditivni: *štoviše, osim toga*; zaključni: *prema tome, dakle*; vremenski: *prije toga, zatim*; dopusni: *unatoč tome, usprkos tome*; pogodbeni: *u tom slučaju, inače*; objasnidbeni: *drugim riječima, bolje reći...*
- Drugoj vrsti rečeničnih priloga pripadaju **MODIFIKATORI**. Oni **modificiraju značenje cijele rečenice** ispred koje se javljaju: *na žalost, na sreću, vjerojatno, sigurno, istina, uglavnom* i sl.

RED RIJEČI

Osnovni red riječi – promatramo rečenicu izvan konteksta, kao jezičnu jedinicu (S – P – O).
Obilježeni red riječi – promatramo rečenicu kao govornu jedinicu (iskaz), kao dio iskaza. Ono što je obavijesno važnije, što pripada remi, dolazi na istaknutija mjesta u iskazu (prvo i zadnje): *Uči Ivan*!
Automatizirani red riječi je red riječi čija se pravila odnose na zanaglasnice (enklitike) i prednaglasnice (proklitike), a uvjetovan je intonacijom (*Jesi li im rekao? Ni o čemu ne želim razgovarati!*).

INTERPUNKCIJSKI ZNAKOVI U TEKSTU

Interpunkcija (razgodak) jest **unutarrečenični ili međurečenični znak u pisanome tekstu.**
Interpunkcijski znakovi su: **točka, zarez, točka sa zarezom, dvotočje, trotočje, crtica, spojnica, upitnik, uskličnik, navodnici, polunavodnici i zagrade**.

PISANJE ZAREZA

- **načelo usporednosti**: *Tamo su se zabavljali, plesali, pjevali, veselili se.*
- **načelo naknadnog dodavanja**: *Svima nam je, čini se, dosadio.*
- **načelo suprotnosti** : *Nisu došli, a najavili su se. Mi smo se borili, oni sakrivali.*
- **načelo isticanja**: *Kupio je kuću, i to na glavnom trgu.*
- **inverzija** (zavisna rečenica dolazi ispred glavne): *Kad završiš, odmah kreni.*
- zavisna iza glavne može se odvojiti zarezom kao naknadno objašnjenje: *U redu je, kako sam se i nadao.*
- umetnutu zavisnu rečenicu odvajamo samo ako nije u užoj vezi s glavnom: *Rekli su da će, ako ikako mogu, doći što prije.*

TOČKA kao interpunkcijski znak označuje u pismu dovršenost izjavne rečenice. Ona se upotrebljava i kao pravopisni znak (skraćenost riječi ili skupa riječi: *dr., prof., npr., tj., i sl.*) i red jedinice uz koju stoji (*15. dan*).
TOČKA SA ZAREZOM je znak niži od točke, a viši od zareza. Njime se odvajaju dvije relativno samostalne složene rečenice: *Ako prihvate, bolje za nas; ako ne prihvate, opet ćemo dobro proći.*
DVOTOČJE služi za pojašnjavanje, za navođenje tzv. tuđih riječi, za razvijanje teksta.
TROTOČJE označuje da je neki tekst namjerno prekinut, a kad je u zagradama, znači da je ispušten dio teksta.

CRTICA (–) odjeljuje dijelove teksta koji sadrže naknadno objašnjenje – slična je dvotočju, najavljuje dijelove koji se nižu, služi i umjesto navodnika, odvaja umetnute dijelove ili na nižoj razini – između suprotstavljenih pojmova (*Dinamo – Hajduk*).
SPOJNICA (-) povezuje dijelove složenica u kojima sastavnice zadržavaju ravnopravan odnos: *hrvatsko-engleski rječnik, sociološko-psihološki, spomen-ploča* i sl., zatim odvaja riječi izražene brojkom (*30-ih godina*) ili kratice koje se pišu velikim slovom (*UNESCO-a*), a i rastavlja riječi ili oblike na sastavne dijelove.
ZAGRADE označuju kakvo dodatno objašnjenje ili kakav usputni komentar.
NAVODNICI se upotrebljavaju kad se tuđe riječi navode doslovno, kad se pridaje drugo ili neko specifično značenje, a u navodnike se mogu staviti i naslovi knjiga, časopisa, nazivi poduzeća, udruga, klubova i sl.
POLUNAVODNICI imaju istu službu kao i navodnici, ali u onom dijelu teksta koji je već u navodnicima:
«Jeste li čitali Šenoinu 'Branku' u osnovnoj školi?».

LEKSIK/RJEČNIČKI SUSTAV (leksikologija)

KOMUNIKACIJSKI SUSTAVI dijele se na **jezik** i **nejezične kodove**.
LINGVISTIKA ili JEZIKOSLOVLJE proučava **jezik**.

SEMIOLOGIJA (grč. *semeion*: znak) proučava **nejezične kodove** kao **sustave znakova** (ideograme, piktograme, signale, simbole).
SEMANTIKA je dio znanosti o jeziku koji se bavi proučavanjem **sadržaja (leksičkih značenja) jezičnog znaka**.

LEKSIKOLOGIJA je jezikoslovna disciplina (grana lingvistike) koja proučava i opisuje **LEKSIK – rječnički sustav**, rječnik nekog prirodnog jezika i sva opća pitanja koja se odnose na **riječ** kao temeljnu jezičnu jedinicu.

LEKSEM (grč. *lexis*: riječ) – **ukupnost svih oblika koje ima jedna riječ**, tj. oblik **punoznačne riječi** koji čini ukupnost njezinih **gramatičkih** oblika i **leksičkih** značenja (**izraz + sadržaj**).
LEKSIK (grč. *lexicos*: koji se odnosi na riječ) tvore **svi leksemi jednog jezika**.
Opći ili **općeuporabni leksik** čine riječi koje svim govornicima jednog jezika znače isto (npr. žena, rad, kiša i sl.).

Leksikologiju čini pet osnovnih znanstvenih disciplina:

1. **Tvorba riječi –** proučava tvorbenu strukturu dosadašnjih riječi dajući pravila za tvorbu novih riječi
2. **Frazeologija** – proučava frazeme
3. **Onomastika** – bavi se značenjem i tvorbom vlastitih imena
4. **Terminologija (nazivoslovlje)** – proučava stručne nazive ili termine
5. **Leksikografija** – umijeće sastavljanja i pisanja rječnika

Jednoznačnice su leksemi kojima se podudaraju opseg sadržaja i opseg jednog značenja.
Višeznačnice su leksemi čiji se sadržaj sastoji od dvaju ili više značenja.

PUNOZNAČNICE su **pretežito promjenljive riječi** (imenice, glagoli, zamjenice, pridjevi, brojevi, prilozi) koje u sintaktičke veze stupaju **samostalno** ili zajedno s nepunoznačnicama – imaju **i gramatičko i leksičko značenje**. Leksem je oblik punoznačnice u ukupnosti svojih oblika i značenja.
NEPUNOZNAČNICE ili **odnošajne i gramatičke riječi** (prijedlozi, veznici, uzvici i čestice) služe za uspostavljanje sintaktičkih i značenjskih odnosa između punoznačnica. Imaju **samo gramatičko značenje.**

PRENESENO ZNAČENJE jest **prijenos (dijela) značenja** da bi se istaknula jedna **zajednička značajka** (lisac > lukavac).

METAFORA je **figura riječi** (trop) **prenesenog značenja**, **skraćena poredba**, prijenos značenja po sličnosti (*Pravi je lisac.*).
METONIMIJA je također figura riječi također nastala prijenosom značenja, ali ne po sličnosti, nego po asocijativnom dodirivanju ili povezanosti stvari i pojava; **preimenovanje** (*Markov trg* – hrvatska vlada; Čitam *Cesarića* – Cesarićeve pjesme).

DENOTATIVNO (neutralno, prvo, osnovno) ZNAČENJE izravno upućuje na imenovanu stvar ili pojam (*lav: afrička zvijer*).
KONOTATIVNO (obilježeno, preneseno) ZNAČENJE sadrži emocionalne, ekspresivne, semantičko-stilističke i druge oznake ili asocijacije (*lav: hrabar čovjek, junak*).

Hiponim je leksem značenjski podređen drugomu leksemu, **hiperonimu** (*voće* je hiperonim kohiponimu *jabuka*). **Kohiponimi** su hiponimi istoga reda (*kruška, šljiva, naranča*).

SINONIMI su leksemi koji pripadaju **istoj vrsti riječi** i imaju **različit izraz, a isti ili sličan sadržaj** (*tuga – žalost*; *naraštaj – generacija – pokoljenje*).
Djelomični sinonimi su bliskoznačnice (*muž – suprug*).
Potpuni sinonimi su istoznačnice (*sustav – sistem*).

ANTONIMI su **parovi riječi suprotnih značenja** (*dan – noć*).
Razdioba po podrijetlu:
1. **pravi** ili **raznokorijenski** (*istina – laž*),
2. **tvorbeni** ili **istokorijenski** (*istina – neistina*).
Razdioba po naravi značenjske opreke:
1. **binarni** (*dječak – djevojčica*), 2. **stupnjeviti** (*visok – nizak*), 3. **obratni** (*djed – unuk*).
Značenjski suprotstavljeni leksemi mogu se unatoč opreci povezivati: **oksimoron** (*luda pamet, vrući led, umrli život*).

HOMONIMI su leksemi **jednakih izraza, a različita sadržaja**.
Moraju imati različita značenja, jednak fonemski sastav, iste prozodijske značajke (naglasak...) i moraju se jednako pisati. Razdioba:

- **oblični** ili **morfološki** (*unuka,* N jd. ž. r. /G mn. m. r.) i
- **leksički** (*kosa,* vlasi na glavi /oruđe).

HOMOGRAFI ili **istopisnice** riječi su **različita značenja** koje se **isto pišu**, a **različito izgovaraju** (*lûk – luk, pâs – pas*).
HOMOFONI ili **istozvučnice** riječi su **različita značenja** koje se **isto izgovaraju**, a **različito pišu** (*dunja-Dunja*).

VREMENSKA RASLOJENOST LEKSIKA

U životu leksika **istovremeno** se odvijaju **dva procesa**: pojavljuju se nove riječi i zastarjele izlaze iz uporabe.

AKTIVNI leksik sadrži **sve uobičajene općeuporabne riječi** razumljive svim govornicima književnog jezika.
PASIVNI leksik sastoji se **od zastarjelih riječi i od novih** koje još nisu ušle u opću uporabu.

- **HISTORIZMI** su riječi zastarjele zato što su **nestali predmeti, pojave ili pojmovi što ih označuju** (*grof, kotar, krinolina, škuda*), dakle iz izvanjezičnih razloga.
- **ARHAIZMI** su riječi zastarjele zato što su neke **nove riječi zauzele njihovo mjesto** u aktivnom leksiku, razlozi su unutarjezični.
  Postoje: **izrazni** (*lisje < lišće*), **sadržajni** (*vrač* = liječnik), **tvorbeni** (*davac > davatelj, ljepost > ljepota*), **fonološki** (*sarce < srce*), grafijski (*oudi < ovdi, ovdje*).
- **NEKROTIZMI** su leksemi pojedinog **pisca, leksikografa** koji **nikad nisu ušli u aktivni leksik** (Šulekova *množba*).
- **KNJIŠKI LEKSEMI** se bez obzira na svoju starost pojavljuju **samo u knjigama** ili **samo u rječnicima** (*mirisnica = parfumerija*).

PRIJELAZNI SLOJ LEKSEMA (na granici aktivnog i pasivnog leksika):
ZASTARJELICE – riječi koje se **sve rjeđe rabe** u standardnom jeziku (*fiskultura*), **OŽIVLJENICE** ili **povratnice** – leksemi koji se **vraćaju** iz pasivnog u aktivni leksik (*putovnica, djelatnik, kuna, županija*), **POMODNICE** – leksemi koji označavaju neku **prolaznu modu** (*kokotica, tankerica, tajice*), **NEOLOGIZMI** ili **novotvorenice –** novostvorene riječi koje su nastale iz **društvenih i komunikacijskih potreba** (izvanjezični razlozi; *vikendica, višestranačje, suživot*) i iz **purističkih** jezičnih razloga kad se hrvatskom riječi nastoji zamijeniti posuđena (*dalekovidnica, predočnik, prosvjednik, zaslon*). **Individualne** novotvorenice su novostvorene riječi pojedinih pisaca (uvijek su stilski obilježene), znanstvenika, djece...

PODRUČNA RASLOJENOST JEZIKA

LOKALIZMI su riječi svojstvene jednom **mjesnom govoru** (*đir*, splitski; *gospar*, dubrovački).
REGIONALIZMI su riječi svojstvene istoj **skupini govora** (*manistra*, primorski).
DIJALEKTIZMI su prostorno najrašireniji, pokrivaju cijelo područje jednog **narječja**: čakavizmi, kajkavizmi, štokavizmi. Vrste: **potpuni leksički** (*kuća - hiža, strana - banda*), **leksičko-semantički** – jedno značenje u dijalektu, a drugo u standardu (*tovar* - magarac, teret), **tvorbeni** – razlika samo u prefiksu ili sufiksu (*ježek, bogatun*), **fonološki** – razlika glasovna i/ili naglasna (*pes ,vzeti, crikva*), **etnografski** – karakteristični za pojedine hrvatske krajeve, nemaju zamjenu u književnom jeziku (*štrukli, škropec, sukanac, bevanda, trešete, zvizdan*).

FUNKCIONALNA RASLOJENOST JEZIKA (FUNKCIONALNI STILOVI)

STIL je **način pisanja** odnosno **izbor jedne od različitih jezičnih mogućnosti** za izricanje istog sadržaja. Jezični izbor ovisi o funkciji teksta.
STILISTIKA proučava funkcionalnu stranu uporabe jezičnih jedinica.
STILEM je stilistički obilježen izraz.

Funkcionalni stilovi u hrvatskom standardnom jeziku

1. **KNJIŽEVNO-UMJETNIČKI STIL** (**dramski**, **prozni**, **pjesnički**) – značajke: subjektivnost, osjećajnost, prenesena značenja; obuhvaća sve leksičke slojeve hrvatskoga jezika; **poetizmi** – leksemi karakteristični za pjesnički podstil (*plam, sanak*)
2. **PUBLICISTIČKI STIL** – s 1. hibridni podstilovi: **esejistički, reportažni, polemički, feljtonistički**; podstilovi: **usko publicistički** i **novinarski** –subjektivnost i objektivnost, poetizmi i stručni leksemi
3. **ZNANSTVENI STIL** – podstilovi: **znanstveno-popularni**, **strogo znanstveni**; značajke: objektivnost, misaonost, stručni nazivi ili termini
4. **ADMINISTRATIVNI STIL** – podstilovi: **poslovni**, **zakonodavno-pravni**, **diplomatski**, **politički**; značajke: objektivnost, nema prenesenih značenja, sažetost
5. **RAZGOVORNI (kolokvijalni) STIL** – svakodnevni leksik:
   - **kolokvijalizmi** (leksemi svojstveni jeziku izravne **neslužbene** komunikacije, nema ih u biranom jeziku; posebna tzv. razgovorna gramatika, poštapalice, redukcija suglasnika (*ko, jel*), naglasci...
   - **žargonizmi** (pripadaju dobno ili profesionalno izdvojenim društvenim skupinama – učenici, liječnici, sportaši, kriminalci, hakeri; *kulja,skinuti, popaliti*)
   - **vulgarizmi** (*verba obscena*; ekspresivne riječi najniže stilske razine, etički neprihvatljive, izvan norme; prostačke, grube, nepristojne); često iz tabuiziranih područja, npr. seksualnosti.

LEKSIČKO POSUĐIVANJE

To je svako preuzimanje neke jezične jedinice **iz jednog jezika u drugi.**
Razlozi posuđivanja su **unutarjezični** (preuzimanje jezične jedinice doprinosi jasnoći značenja unutar sustava) i **izvanjezični** (politički, kulturni, zemljopisni).
Načini posuđivanja:
izravno posuđivanje (lat. *vena* – hrv. *vena*; češ. *pokus* – hrv. *pokus*),
posredno posuđivanje – leksemi iz jezika davaoca posredstvom trećeg jezika (*kefir, ikebana, kiosk*),
kružno posuđivanje – kombinacija izravnog i posrednog (*kravata* od franc. *cravatte* od riječi *Hrvat*).

POSUĐENICE su **sve jezične jedinice posuđene iz drugih jezika.**
Vrste posuđenica:
- **STRANE RIJEČI** – **ni jednom** se značajkom ne uklapaju u hrvatski standardni jezik, navode se izvorno i ističu drugim tipom slova ili navodnicima (*boss, flash, crack, hommage*)
- **TUĐICE** – **nekom** svojom značajkom se ne uklapaju u hrvatski standardni jezik (bistro, šou)
- **USVOJENICE** (prilagođenice) – **potpuno** su prilagođene jeziku primaocu na svim razinama tako da ih govornici više ne osjećaju posuđenicama (škola, paprika, krumpir, boja, temelj, čarapa, dojam)

- **PREVEDENICE** – domaće riječi nastale **na temelju stranih** (brzojav < telegram, neboder > eng. *scyscreper*)
- **ZNAČENJSKE POSUĐENICE** – posuđeno je **samo značenje** i pridruženo izrazu proširujući mu značenje (eng. *mouse* – hrv. *miš*, računalski naziv)
- **EGZOTIZMI** – posuđenice koje označavaju **posebnosti pojedinih naroda**: jela, pića (*paelja, votka*), folklorne pojmove (*pončo, bendžo, fado, flamenko*), građevine (*iglu*), biljke i životinje (*avokado, gnu*), novčane jedinice (*rupija, jen, dolar*), političke i društvene pojmove (*kibuc, džihad, šerif, lord*)
- **EPONIMI** – nazivi nekih otkrića, izuma **od osobnih imena** (*giljotina, nikotin, sendvič, huligan*)
- **INTERNACIONALIZMI** – riječi koje **u više jezika** imaju **isto** osnovno **značenje** i u osnovi isti **izraz** (*politika, demokracija, mozaik, kronika, stil*)

PURIZAM I JEZIČNA KULTURA

Purizam (lat. *purus*: čist) jest posebna skrb za **pravilnost** i **čistoću** hrvatskog standardnog jezika.

Pravila jezičnoga purizma:

- **Egzotizmi, eponimi, usvojenice i internacionalizmi ostaju u jeziku.**
- **Posuđenice bez zamjene ili zastarjele ostaju u standardu** (*esej, majstor, kritika*).
- **Hrvatski leksem ima prednost pred posuđenicom ako su istog opsega sadržaja** (*djelotvoran*, a ne *efikasan*, *tisuća*, a ne *hiljada*).
- **Posuđenicu treba rabiti samo kad je hrvatski leksem zbog šireg ili užeg opsega sadržaja ne može zamijeniti** (*autor* i *pisac*, *bizaran* i *nastran*, *repertoar* i *raspored*).
- **Treba dati prednost posuđenici čiji je izraz prilagođeniji našim normama** (*kriterij, portret, restauracija, klišej* ispred izraza *kriterijum, portre, restoran, kliše*).
- **Ponovno posuđivanje i prilagođavanje je pogrešno** (*aktualan* prema latinskom, a ne *aktuelan* što je ponovna posuđenica iz francuskog).

IMENA (ONOMASTIKA)

ONOMASTIKA ili **imenoslovlje** je disciplina koja objašnjava podrijetlo i značenje **imena.**

Vrste imena:

1. **ANTROPONIMI** (osobna imena, nadimci, prezimena),
   ETNONIMI (imena naroda), **patronimi** (prezimena u čijoj je osnovi očevo ime), **matronimi** (prezimena u čijoj je osnovi majčino ime);
2. **TOPONIMI**: **ojkonimi** (ekonimi)– imena naseljenih mjesta (*Zagreb*), **oronimi** – imena gora i planina (*Velebit*), **hidronimi** – imena voda (*Sava, Plitvička jezera*), **horonimi** – imena većih područja geografski, nepolitički određenih (*Panonija, Pirineji, Mliječna staza*), **egzonimi** – hrvatska imena naselja izvan Hrvatske (*Beč, Napulj, Carigrad* – Istambul, *Požun* – Bratislava, *Jakin* – Ankona), **ktetici** – posvojni pridjevi od imena mjesta (*zadarski*), **etnici** – imena stanovnika (*Splićanka, Njemica*).

FRAZEOLOGIJA

Frazeologija je lingvistička disciplina koja proučava ukupnost frazema nekog jezika.

FRAZEM (grč. *phrasis*: izraz, izričaj) je **višečlana** jezična jedinica koja se **u govoru uvijek ostvaruje kao cjelina** (*trn u oku*). Uvjeti postanka frazema:

1. postojanost veze članova, ne može se mijenjati ni zamjenjivati (*biti na konju,bog bogova*)
2. frazem se mora sastojati od **najmanje dviju punoznačnih** riječi (*biti na konju, loviti u mutnom*)
3. kod barem jednog leksema dolazi do **značenjske preobrazbe** (*konj*: bolji položaj, bolja prilika)
4. frazem se može pojaviti u kontekstu **u svim sintaktičkim funkcijama** (*Sad sam ja na konju.*).

VRSTE FRAZEMA

Vrste frazema: **imenički** (*kamen smutnje, bog i batina*), **glagolski** (*vedriti i oblačiti, kupiti prnje*), **pridjevski** (*mrtav umoran, gol i bos*), **priložni** (*mirne duše, navrat nanos, danas sutra*).

Frazeološki sinonimi: *kost i koža /suh kao bakalar*, **frazeološki antonimi**: *živjeti na kruhu i vodi /kao bubreg u loju*, **frazemske inačice, varijante**: *hladan kao kamen /hladan kao led*, **frazemi višeznačnice**: *bog bogova.*

Frazemske sraslice – barem jedna sastavnica nema svog leksičkog značenja (*nema mile lale*)

Prema podrijetlu frazemi se dijele na: **nacionalne** (*mnogo će vode proteći Savom, ispraviti krivu Drinu*) i **prevedene** (*Judin poljubac, Gordijev čvor, čekati manu s neba*).

LEKSIKOGRAFIJA

LEKSIKOGRAFIJA je dio znanosti o jeziku koji se bavi teorijom i praksom **sastavljanja rječnika.** Predmet leksikografije jesu **JEZIČNI RJEČNICI.**
RJEČNIK je samostalan popis leksema nekog jezika s objašnjenjem njihova značenja.
Glosari su prvi rukopisni popisi leksema (rukopisni rječnici)
Vrste rječnika: **enciklopedijski** (enciklopedija, leksikon) i **jezični** (lingvistički ili filološki; jednojezični, dvojezični, višejezični; mali, srednji, veliki).
Jednojezični mogu biti: objasnidbeni (najčešći), dijalekatski, povijesni, etimološki, frazeološki, pravopisni, rječnici sinonima, stranih riječi, odostražni, čestotni rječnici.

LEKSIKOGRAFSKA JEDINICA u rječniku ima više dijelova:
1. natuknica ili **lema** (leksem koji se obrađuje i tumači, stoji uvijek u **kanonskom** obliku: u infinitivu ili N jd.)
2. odrednica – kratice (podaci uz natuknicu: gramatička, etimološka, stilistička, normativna)
3. leksikografska definicija.

1. **diskurs** *m*

m (gramatička odrednica: masculinum, muški rod)
2. *knjiž.* (stilistička odrednica: književni naziv, termin)
lat. (etimološka odrednica, podrijetlo riječi, korijen: iz latinskoga jezika)
3. razgovor, rasprava, raščlanjivanje (1. leksikografska definicija)
knjiž. tekst kao ostvarenje dijaloga između pisca i čitaoca (2. leksikografska definicija)
način i stil izlaganja s obzirom na temu ili područje djelatnosti u kojem se ostvaruje [*politički diskurs*; *znanstveni diskurs*; *književni diskurs*] (3. leksikografska definicija)

◇ *lat.* discursus: trčanje naprijed i nazad; razgovor ≈ discurrere: trčati uokolo

HRVATSKA LEKSIKOGRAFIJA

Faust Vrančić, *Rječnik pet najuglednijih europskih jezika,* Venecija, 1595.
Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga,* 1650. (štokavica)
Juraj Habdelić, *Dikcionar,* Graz, 1670. (kajkavski čestotnik)
Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano-latino-illyrico,* Venecija, 1728.
Ivan Belostenec, *Gazophylacium,* Zagreb, 1742.
Sušnik i Jambrešić, *Lexicon latinum,* Zagreb, 1742.
Joakim Stulli, *Trojezični rječnik,* 1801., 1806., 1810. (štokavica)
Bogoslav Šulek, *Njemačko-hrvatski rječnik,* 1860., *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja I.–II.,* 1875.
Akademijin rječnik, 1880.-1976.
Broz-Iveković, *Rječnik hrvatskog jezika,* 1901.
Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika,* 1991.
Vladimir Brodnjak, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika,* 1991.
Rječnik hrvatskoga jezika, Leksikografski zavod *Miroslav Krleža,* 2000.
Hrvatski enciklopedijski rječnik, Novi Liber, Zagreb, 2002.

TVORBA RIJEČI

Promjena oblika riječi po kojoj dobivamo nove riječi naziva se **tvorba riječi.** Tvorba riječi ujedno je i dio gramatike koji proučava načine kojima na osnovi dosadašnjih riječi nastaju nove. Riječ koja je u tvorbenom procesu tvorbena ili ishodišna riječ zove se **osnovna riječ**, a riječ koja tvorbom nastaje zove se **tvorenica.**
Tvorbena veza između osnovne riječi i tvorenice postoji kad je u tvorenici vidljiva izrazna veza (glasovno podudaranje) i sadržajna veza (značenjsko podudaranje). Npr. *morski* i *umoriti se* imaju izraznu vezu *mor-*, ali nemaju sadržajnu, pa navedeni par nije u tvorbenoj vezi.

Osnovna riječ je ona koja motivira tvorenicu u tvorbenom procesu, a **tvorenica** ona koja je motivirana osnovnom riječju.
Motivirane riječi su tvorbene riječi, npr. pridjevi *morski* i *šumski* koji su u tvorbenoj vezi s imenicama *more* i *šuma*.
Nemotivirane su one riječi koje se izrazno i sadržajno ne mogu dovesti u tvorbenu vezu ni s jednom riječju.
Semantička analiza ili **preoblika riječi** jest pretvaranje njezina izraza i sadržaja u niz riječi od kojih je barem jedna motivirala riječ koja se analizira, npr. knjižica<mala knjiga, knjižara<prodavaonica knjiga, knjiški<..., književnik<..., knjigovežnica<...Ove su riječi u tvorbenoj vezi. Dio tvorenice u kojemu se čuva izrazna i sadržajna veza s polaznom riječi zove se tvorbena osnova. **Osnova** je, dakle, niz glasova zajedničkih osnovnoj riječi i tvorenici.
Riječotvornu ili **tvorbenu porodicu** čine sve riječi koje imaju zajednički niz glasova i značenjsku vezu. Riječi u riječotvornu porodicu povezuje **korijen** – niz glasova koji je zajednički svim članovima porodice. U korijenu se čuva značenjska jezgra riječi. Sve riječi s korijenom *knjig-* su međusobno srodne.
TVORBENA ANALIZA je rastavljanje tvorenice na tvorbene dijelove. Ona kazuje kako je riječ nastala. Za pravilnu analizu riječi treba joj utvrditi osnovnu riječ, odnosno tvorbeni uzorak i usporediti je s nizom riječi iste tvorbene vrste. Npr. riječ *nadšumar* (uzorak: *šumar – nadšumar*) može se usporediti s riječima *nadbiskup, nadlugar* itd., a svima je zajednički glasovni niz *nad-*.
Prefiks ili **predmetak** jest niz glasova na početku tvorenice. Po njemu se takva tvorba zove **prefiksalna tvorba**, npr. *nadbiskup*.
Sufiks ili **dometak** ili **tvorbeni nastavak** zove se niz glasova koji dolazi na kraju tvorenice, a sam nije ni riječ ni njezina osnova. Takva se tvorbe zove **sufiksalna tvorba**. Tvorbeni nastavak valja razlikovati od obličnog nastavka! Oblični nastavak mijenja oblik iste riječi (*cest-a, cest-e, cest-i* itd.), a tvorbenim se nastavkom od jedne riječi dobivaju nove (*cesta < cest-ar, cest-ica, cestar-ina* itd.).
U nekim se riječima ne vidi nikakav sufiks, a ipak ih možemo dovesti u tvorbenu vezu, npr. *propis* s *propisati, upis* s *upisati*. Tvorbeni je znak odsutan, pa govorimo o **nultom (ništičnom) sufiksu** ili sufiksu nula (0).
Tvorbeni šav je granica između tvorbenih jedinica. On se poklapa s morfemskom granicom, ali svaka morfemska granica nije ujedno i tvorbeni šav. U riječi *plivačica* tri su morfemske granice (*pliv-ač-ic-a*), a samo je jedna od njih i tvorbena granica odnosno tvorbeni šav (*plivač-ica*).

TVORBENI NAČINI. Dva su tvorbena načina: izvođenje i slaganje.
Izvođenje je način tvorbe u kojem se tvorenica u tvorbenoj vezi s jednom riječi i tada se zove **izvedenica**.
Slaganje je način u kojem je tvorenica u tvorbenoj vezi s dvjema riječima i ona se tada zove **složenica**.
Sufiksalna tvorba: *pliv-ač, kuć-ica, brat-ov, mir-ovati, gled-ati, glav-urda, prst-en, goliš-av* itd.
Prefiksalna tvorba određena je smjerovima tvorbe, odnosno tvorbenom vezom (*nečist* jest prefiksalna tvorenica, a *nečistoća* nije nego je sufiksalna). Prefiksi su uglavnom prijedlozi i čestice *ne* i *ni* (*nesreća*...).
Prefiksalno-sufiksalna tvorba: *doživotan, naprstak, dokoljenica* itd.
Slaganje. Između prvog i drugog dijela složenice obično se nalazi samoglasnik (najčešće *o*) koji spaja oba dijela u jedan pojam: *blat-o-bran, nog-o-met, dom-o-ljub*. Iako je u tvorbenoj vezi s dvjema riječima, **složenica** uglavnom ima jedan naglasak (*ribolov, samopouzdanje* itd.). **Polusloženica** ima dva naglaska, dijelovi su povezani crticom, a prvi se dio upotrebljava nesklonljivo (*spomen- ploča, uzor-majka*; *spomen-ploče, spomen-ploči* itd.).
Složeno-sufiksalna tvorba: slaganje+sufiksalna tvorba (*srednj-o-škol-ac, književn-o-teorij-ski* itd.).
Srastanjem se u tvorenicu – **sraslicu** – spajaju dvije osnovne riječi (*doma zet>domazet, tako zvani>takozvani, dan gubiti>dangubiti*).
Preobrazba ili konverzija je prijelaz riječi iz jedne vrste u drugu vrstu (glasovni sastav ostaje neizmijenjen, mijenjaju se gramatička obilježja i sintaktički položaj): *hrvatska*, pridjev > *Hrvatska*, imenica.U tvorbi glagola od glagola, tvorba svršenih od nesvršenih naziva se **perfektivizacija** (*kucati>kucnuti*), a nesvršenih od svršenih **imperfektizacija** (*ograničiti>ograničavati, osposobiti >osposobljavati, odlučiti>odlučivati, navaliti>navaljivati*).

Povijest hrvatskoga jezika

JEZIK HRVATA DO KRAJA PETNAESTOGA STOLJEĆA

Kad su u sedmome stoljeću Hrvati došli u današnju postojbinu, živjeli su u **agrafijskom** razdoblju svoje kulture: **nisu imali pisma**.

7. STOLJEĆE. Hrvati su prihvatili **kršćanstvo** i za svoju **službenu uporabu LATINSKI JEZIK.** Narod je slijedio poglavare u pokrštavanju, a **misionari** su sastavili i **prve kršćanske molitve na hrvatskom jeziku**: ***Očenaš*** i ***Ispovijed vjere.***

9. STOLJEĆE. Godine **863.** slavenski misionari, Sveta braća – **KONSTANTIN ĆIRIL i METOD** – na poziv moravskoga kneza Rastislava, a poslani od bizantskoga cara – krenuli su iz Carigrada u Moravsku širiti kršćanstvo i pritom (vjerojatno) prolazili Hrvatskom. Nakon smrti Ćirilove, kad je Metod imenovan biskupom srijemskim i legatom (poslanikom) Svete Stolice za slavenske narode, on je u Panoniji (današnjoj Slavoniji) uspostavio svoju crkvenu organizaciju sa **slavenskim bogoslužjem**, na **glagoljskom pismu.** Nakon njegove smrti 885., **učenici** protjerani iz Moravske došli su s knjigama i obredima u **Istru**, na **Kvarnerske otoke** i u **Dalmaciju**. Gdje god su došli, širili su i utvrđivali **pismo – GLAGOLJICU** i obrede na **STAROSLAVENSKOM JEZIKU**. Tako su Hrvati već potkraj 9. stoljeća rabili **dva pisma: LATINICU i GLAGOLJICU i dva jezika: LATINSKI I STAROSLAVENSKI s hrvatskim jezičnim osobitostima (staroslavenski jezik hrvatske redakcije).**
Knjige na glagoljici širile su kršćansku kulturu. U tim su knjigama bili zapisani **biblijski, liturgijski** (liturgija: bogoslužje), **homiletički** (homiletika: vještina propovijedanja), ali i **zakonski** tekstovi. Prognani Metodovi učenici bili su u bugarskoj državi prinuđeni, umjesto glagoljice, pisati grčkim pismom, a oni su to pismo uredili za slavenski jezik preuzevši znakove iz glagoljice.
Tako je nastala **ćirilica**, nazvana po njihovu učitelju i sastavljaču glagoljice Konstantinu Ćirilu

12. STOLJEĆE. Jedan je dio Hrvata, pretežno na jugu Hrvatske te u Bosni i Hercegovini, počeo rabiti **poseban tip ćirilice.** To je bila **zapadna ćirilica,** nazvana još i **BOSANČICA** ili **bosanica.** Tim su pismom napisane ***Povaljska listina*** (Povlja na Braču, 1184., prepisana 1250.), ***Poljički statut*** (1444.), dubrovački zbornik ***Libro od mnozijeh razloga*** te brojne rasprave i knjige.

SREDNJOVJEKOVNO RAZDOBLJE karakteriziraju **TROJEZIČNOST: staroslavenski, hrvatski i latinski** i **TROPISMENOST: glagoljica, ćirilica** i **latinica.**

Već krajem **15. STOLJEĆA** Hrvati su počeli rabiti **latinicu** kao svoje **nacionalno pismo**. Tropismeni su bili do devetnaestoga stoljeća.
Staroslavenskim jezikom hrvatske redakcije pisana je ***Bašćanska ploča*** (oko 1100.) Pismo je prijelazni tip glagoljice – s oble na **uglatu glagoljicu (hrvatsku).**
Najstariji je *zakonski spomenik* na hrvatskome jeziku ***Vinodolski zakonik*** (1288.) Pismo je glagoljica, a jezik čakavsko narječje ikavskoga tipa.
Drugi je takav zakonik ***Poljički statut*** (1444.), na istom jeziku, ali pisan bosančicom.
Do kraja 15. stoljeća objavljeni su ***Zapis popa Martinca*** (glagoljaš, 1493.) i ***Ljetopis popa Dukljanina*** (napisan latinskim jezikom, na hrvatski preveden u 14.st.).

(PRVO)TISAK (INKUNABULE) Malo europskih naroda ima **rane knjige, prvotiske** ili INKUNABULE (do 1500. g.). Hrvati ih imaju devet.
Glagoljičke inkunabule: ***Misal po zakonu Rimskoga dvora,*** **prva hrvatska tiskana knjiga (22. veljače 1483., glagoljica)**, priredili su je istarski glagoljaši (o tome svjedoči zapis žakna Jurja iz Roča), ali ne zna se pouzdano gdje je tiskana (Kosinj?), ***Brevijar po zakonu Rimskoga dvora*** (druga glagoljička, Kosinj?, 1491.), ***Traktat o ispovijedi*** (1492.), ***Baromićev brevijar, Senjski misal, Spovid općena;***
Latiničke inkunabule: ***Molitvenik*** (oko 1490.), ***Oficij*** (oko 1490.) ***Lekcionar Bernardina Splićanina*** (Venecija, 1495.).
Glagoljaške tiskare: Senj, Kosinj (Lika), Istra, Rijeka.

ZNAČAJNI HRVATSKI SPOMENICI PISMENOSTI U SREDNJEM VIJEKU

LATINSKI JEZIK I LATINICA, rani srednji vijek:
Krstionica kneza Višeslava (8. st.), ***Luk*** *iz Kaštel Sućurca* (8. st.), ***Natpis sa sarkofaga splitskog nadbiskupa Ivana*** (9. st.), ***Natpis kneza Trpimira*** *iz Rižinica kod Solina* (9. st.), ***Trpimirova darovnica*** (852. g.), ***Natpis kneza Branimira*** *iz Šopota kod Benkovca* (9. st.), ***Držislavov natpis*** *iz Kapitula kod Knina* (10. st.), ***Natpis sa sarkofaga kraljice Jelene*** *iz Solina* (976. g.)

CRKVENOSLAVENSKI JEZIK I GLAGOLJICA: ***Kločev glagoljaš*** (9. st.), ***Grškovićev apostol*** (12. st.), ***Bečki listići*** (12. st.).

(STARO)HRVATSKI JEZIK I GLAGOLJICA (najčešće **epigrafi**, glagoljski kameni spomenici): ***Plominski natpis, Valunska ploča, Krčki natpis, Baščanska ploča, Jurandvorski ulomci, senjska ploča, Kninski ulomak, Plastovski ulomak, Supetarski ulomak.***
Glagoljički liturgijski tekstovi (misali i časoslovi ili brevijari): ***Novakov misal*** (1368.), ***Hrvojev misal*** (1403./1404.).
Pravni i književni tekstovi: ***Vinodolski zakonik*** (1288., najstariji hrvatski zakon, glagoljica), ***Istarski razvod*** (glagoljica, čakavica, zove naš jezik *jazik hrvatski*); književni: ***Zapis popa Martinca*** (1493., Grobnik, glagoljica, hrvatski jezik).

HRVATSKI JEZIK I ĆIRILICA: ***Povaljska listina*** (najstarija, 1184.), ***Povaljski prag*** (12. st.), ***Poljički statut*** (1440., Poljica), ***Libro od mnozijeh razloga*** (Dubrovnik, prvi dvostruko rimovani dvanaesterci).

HRVATSKI JEZIK I LATINICA: prvi latinički tekstovi – ***Red i zakon*** *zadarskih dominikanki* (1345., gotica), ***Šibenska molitva*** (14. st.), ***Korčulanski lekcionar*** (14. st.).

HRVATSKI JEZIK OD 16. DO 19. STOLJEĆA

Do šesnaestoga stoljeća Hrvati su svoje (uglavnom liturgijske) knjige pisali latinskim, staroslavenskim (odnosno crkvenoslavenskim) i hrvatskim jezikom. Pisali su trima pismima: latinicom, glagoljicom i ćirilicom (bosanicom). Od šesnaestoga stoljeća latinica je prvo pismo, a od sedamnaestoga i jedino hrvatsko pismo.

ŠESNAESTO STOLJEĆE

Zbog migracija stanovništva dolazi do **miješanja hrvatskih govora svih triju narječja.** Taj svojevrsni **opći (zajednički) hrvatski književni jezik** (tj. jezik hrvatske knjige) u suvremenome se jezikoslovlju zove **hrvatski koine** (grč. *koinos*: zajednički).
U djelima velikih hrvatskih pisaca (**Zoranić, Krnarutić, Lucić, Hektorović, Menčetić, Đ. Držić, Vetranović, Marulić, M. Držić**) primjećuje se **štokavska i čakavska stilizacija** hrv. knjiž. jezika.
U drugoj polovici 16. st. pojavljuju se **prve tiskane knjige na kajkavskom narječju**: prijevod latinskoga djela *Decretum tripartitum* **Ivana Pergošića** (1574.) te *Kronika kratka* (1578.) i ***Postila*** (1586.) **Antuna Vramca.**
Krajem stoljeća zadarski kanonik i pisac **Šime Budinić** rabi latiničku grafiju koju je načinio (vjerojatno) prema češkome sustavu.
Krajem stoljeća pojavljuje se **PRVI HRVATSKI TISKANI RJEČNIK**. Objavio ga je **1595. g. FAUST VRANČIĆ** pod naslovom *Dictionarium quinque nobilissimarum linguarum latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae* (***Rječnik pet najplemenitijih europskih jezika*** *latinskoga, talijanskoga, njemačkoga, dalmatinskoga – tj. hrvatskoga – i mađarskoga jezika*)

SEDAMNAESTO STOLJEĆE

Već **1604.** g. pojavljuje se i **PRVA HRVATSKA GRAMATIKA**. Objavio ju je **BARTOL KAŠIĆ** pod naslovom ***Institutionum linguae illyricae libri duo*** (*Dvije knjige temelja ilirskoga – tj hrvatskoga – jezika*), na latinskom jeziku, s čakavskim primjerima.
Oko grada **Ozlja** javlja se tzv. **ozaljski književni krug**. U njemu djeluju književnici **Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan, Katarina Zrinska** i jezikoslovac **Ivan Belostenec,** koji stvaraju na hrvatskom književnom jeziku tronarječne osnovice (štokavsko-kajkavsko-čakavske).
Ivan Belostenec sastavio je veliki **enciklopedijski rječnik** latinsko-hrvatski i hrvatsko latinski ***Gazofilacij*** *ili blago latinsko-ilirskih imena* (Gazophylacium...). Objavljen je 65 godina poslije Belostenčeve smrti.
Najpoznatiji je kajkavski pisac toga razdoblja **Juraj Habdelić**. U njegovu djelu ***Zrcalo Marijansko*** (1662.) primjećuju se i štokavski i čakavski elementi. **Rječnike** objavljuju **Jakov Mikalja, *Blago ilirskoga jezika*** *ili Ilirski rječnik,* 1649. – 1651. i **Juraj Habdelić *Dikcionar*** *ili reči slovenske,* 1670.
Osim ozaljskoga kruga, djeluju još književnici **Ivan (Dživo) Bunić Vučić, Junije Palmotić** i **Ivan Gundulić** (ijekavski tip štokavskoga narječja).U Bosni djeluju franjevački pisci, npr. **Matija Divković** (štokavska ikavica).

OSAMNAESTO STOLJEĆE

Godine 1728. **Ardelio Della Bella** objavljuje ***Rječnik*** *talijanski, latinski, **ilirski,*** a 1742. **Andrija Jambrešić *Latinski rječnik*** *s obzirom na **ilirski,** njemački i mađarski.*
Tada se pojavljuju pisci koji u književni jezik unose **štokavsku ikavicu**: slavonski **Matija Antun Reljković, Antun Kanižlić** i **Vid Došen**, te dalmatinski pisci **Andrija Kačić Miošić** i **Filip Grabovac.** S latinskoga na štokavsku ikavicu **Matija Petar Katančić** preveo je ***Sveto pismo.*** To je prvi tiskani prijevod cijele Biblije (**1831.**).
Pavao Ritter Vitezović zalagao se za jedinstven hrvatski standardni jezik, pokušao je pojednostavniti naš grafijski sustav, a sastavio je i dva rječnika (latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski).
U **drugoj polovici 18. st.** dolazi do približavanja i prožimanja jezika hrvatskoga sjevera i hrvatskoga juga. To je **vrijeme književne stilizacije novoštokavskoga narječja i početka hrvatskoga standardnoga jezika..**

HRVATSKI JEZIK U 19. STOLJEĆU

Devetnaesto je stoljeće **presudno u razvoju hrvatskoga jezika**. U njemu se **Hrvati definitivno ujedinjuju u književnom (standardnom) jeziku izgrađenom na osnovi štokavskoga narječja.**

ILIRCI I HRVATSKI JEZIK (prva polovica 19. st.)

Šime Starčević, idejni preteča ilirizma, u Trstu je **1812.** objavio gramatiku ***Nova ričoslovnica ilirička*** Naglašava potrebu za jedinstvenim hrvatskim standardom na štokavskom temelju. Prvi put uspješno je opisan novoštokavski četveronaglasni sustav.
Antun Mihanović u Beču **1815.** objavljuje brošuru ***Reč domovini o hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku.*** Zagovara uvođenje hrvatskoga jezika u javne poslove. U školama se uče samo latinski i njemački, a nema novina na hrvatskom jeziku.
LJUDEVIT GAJ, vođa iliraca, objavljuje u Budimu **1830.** knjižicu ***Kratka osnova horvatsko – slavenskoga pravopisanja.*** To je pokušaj rješavanja grafijskih (slovopisnih) pitanja u kajkavskom jeziku, odnosno pokušaj uvođenja tzv. dijakritičkih znakova za palatalne suglasnike. Kasnije, u članku ***Pravopisz***, predlaže manje naglu grafijsku promjenu i to za sve Hrvate, a ne samo kajkavce.
Gramatičari **Vjekoslav Babukić** (***Osnove slovnice slavjanske narečja ilirskoga***, 1836., ***Ilirska slovnica***, 1854. i **Antun Mažuranić** (hrvatsko-latinska gramatika ***Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike***, 1839. i ***Slovnica* hervatska**, 1859., uglavnom dosljedno provode revidiranu Gajevu reformu latiničkoga slovopisa.
Protivnici ilirizma mogli bi se podijeliti u dvije skupine: kajkavac **Ignac Kristijanović** (*Danica zagrebečka*) i skupina javnih djelatnika protive se Gajevoj reformi i ne žele se odreći kajkavske tradicije, a ikavac **Ante Kuzmanić** i tzv. **zadarski krug** oko časopisa ***Zora dalmatinska*** protive se Gajevoj reformi i orijentaciji ka (i)jekavici.
ZASLUGE ILIRACA svakako su neprijeporne u **ujedinjenju Hrvata u književnom jeziku i zajedničkom pismu**. Kruna njihova rada je **prvi politički govor na hrvatskome jeziku** koji je 2.svibnja **1843.**. održao ilirac **Ivan Kukuljević Sakcinski**, te kad **Sabor 1847.** prihvaća prijedlog da se **hrvatski jezik proglasi «diplomatičkim» (uredovnim) jezikom.**

JEZIKOSLOVNE (FILOLOŠKE) ŠKOLE (druga polovica 19. st.)

ZADARSKA filološka škola. **Ante Kuzmanić** zalagao se za ikavicu i za očuvanje dalmatinsko-slavonske slovopisne tradicije. Kasnije su prihvatili reformirani pravopis, ali su ostali **dosljedni ikavci**.
RIJEČKA filološka škola. Fran Kurelac držao je da osnovu standardnoga književnog jezika trebaju činiti elementi zajednički većini slavenskih jezika, tj. za **vrlo zastarjele oblike** (*puno sokolov, žen, sel; ja ispletu; čto, vsaki)*, te nije baš imao izgleda na uspjeh.
ZAGREBAČKA filološka škola temeljila se **na rezultatima iliraca**. Vođa joj je bio **Adolfo Veber Tkalčević** sa zadatkom da *kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah*. Protivnik *skrajnje štokavštine*, zagovornik oblika na *-ah* (*jelenah*). Pogrdno su nazivani ***ahavcima***. Tkalčević je autor **prve znanstveno utemeljene sintakse** – ***Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta*** (Beč, 1859.), te **cjelovite gramatike hrvatskoga jezika** ***Slovnice hrvatske za srednja učilišta*** (Zagreb, 1871.).
BOGOSLAV ŠULEK najbolji je hrvatski **leksikograf**, autor je izuzetno važnih rječnika ***Njemačko-hrvatski rječnik*** te ***Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja I.–II.*** Tvorac je mnogih riječi (*dojam, pojam, kisik, naklada, sustav, zemljovid, kolodvor...*).
VATROSLAV JAGIĆ najpoznatiji je hrvatski **slavist** uopće. Razvio je polemiku s Tkalčevićem oko pravopisne prakse («veberovci» i «štrosmajerovci»).

«HRVATSKI VUKOVCI»

Glavni predstavnik **Tomo Maretić** smatrao je da se pravilan jezik može naći samo u narodnoj književnosti te u djelima Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića. To je značilo da je standardni jezik izjednačavao s organskim novoštokavskim dijalektom, pa za svoju ***Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga jezika*** (1899.) uopće nije uzeo djela suvremenih hrvatskih pisaca.
Pero Budmani prvi je u svojoj gramatici upotrijebio termin ***srpsko – hrvatski.***
Ivan Broz je 1892. načinio prvi pravopis po **fonološkome** načelu – ***Hrvatski pravopis.***

__Franjo Iveković,__ na temelju građe koju je prikupio Broz, objavio je ***Rječnik hrvatskoga jezika***, (dvosveščani **jednojezični**, 1901.), s jezičnim materijalom sličnim onom u Maretićevoj gramatici.
«Vukovci» su bitno pripomogli **ujednačavanju hrvatskoga standardnog jezika** na osnovi štokavskoga narječja, ali su **u nedopustivo velikoj mjeri poistovjećivali standardni jezik s novoštokavskim dijalektom**. Čak su i __mijenjali izvorna vlastita imena__, posebice čakavska i kajkavska, ali i štokavska (ako su npr. bila ikavska): *Vrbovac, Dionice, Spljet.*
Prekinuli su i tradicionalni razvoj književne štokavštine, a **posve zapostavili vrlo razvijenu kulturnu i znanstvenu nadgradnju od 16. do 20. stoljeća**.
Oštro su im se **suprotstavljali** Vatroslav Jagić, Eugen Kumičić, Antun Radić.

__HRVATSKI JEZIK U 20. STOLJEĆU__

__**PRVO RAZDOBLJE**__ **(1901. – 1918.)** obilježeno je **djelovanjem hrvatskih vukovaca**. Postupno prevladavaju **načela fonološkoga pravopisa** (blisko Vukovu pravilu za srpski jezik *Piši kao što govoriš*). Brozov pravopis priređuje **Dragutin Boranić**. Morfonološkim ili korijenskim pravopisom piše sve manje pisaca. Brozov rječnik dovršio je **Franjo Iveković** i taj je ***Rječnik hrvatskoga jezika*** prvi dovršeni jednojezični rječnik hrvatskoga jezika.
Nikola Andrić u ***Braniču jezika hrvatskoga*** (**1911**.) pruža **otpor vukovcima** i **afirmira hrvatsku jezičnu praksu.**
Pojavljuju se prva djela **hrvatskog dijalektalnog pjesništva** (Matoš, Nazor, Ljubić...) koje svoje vrhunce dostiže u sljedećem razdoblju, 1936., Krležinim *Baladama Petrice Kerempuha.*

__**DRUGO RAZDOBLJE**__ **(1819. – 1941.)** Od stvaranja Kraljevine SHS uveden je i zajednički jezik: ***srpskohrvatskoslovenački.*** Praktično je taj **JEZIČNI UNITARIZAM učinio srpski jezik službenim** na cijelome državnom području. Stručna komisija Ministarstva prosvjete (Tomo Maretić, Milan Rešetar, D. Boranić i Stjepan Ivšić) priprema **zajednički pravopis** hrvatskoga i srpskog jezika, a s rješenjima iz srpskoga pravopisa. No, **1940.** tiskan je **prvi razlikovni rječnik hrvatskoga i srpskog književnog jezika: Petar Guberina** i **Kruno Krstić .**
__**TREĆE RAZDOBLJE**__ **(10. travnja 1941. do svibnja 1945.)** Nezavisna Država Hrvatska pojačano je inzistirala na **JEZIČNOM PURIZMU** (lat. *puris:* čist), a to je značilo **želju za čistoćom hrvatskog jezika** i povratkom potiskivanih hrvatskih riječi.
Hrvatski državni ured za jezik imao je savjetodavnu ulogu i brinuo o čistoći i pravilnosti hrvatskoga jezika u javnoj uporabi. Po **morfonološkim načelima** ovaj je ured sastavio tekst ***Koriensko pisanje*** (1942.) i privremeni ***Hrvatski pravopis*** (1944.). **Blaž Jurišić** autor je najznačajnijega jezikoslovnog djela: ***Nacrt hrvatske slovnice 1..; Glasovi i oblici u poviesnom razvoju*** (1944.).

__**ČETVRTO RAZDOBLJE**__ **(1945. – 1990.)** Unatoč zakonskoj ravnopravnosti jezika, **hrvatske se riječi opet potiskuju**, a u Hrvatskoj **dominira srpski jezik**. **Novosadski dogovor** iz prosinca 1954. odlučuje da je jezik Hrvata, Srba i Crnogoraca **jedan jezik s dva izgovora** – ekavskim i ijekavskim, a oba su pisma – latinica i ćirilica – ravnopravna. U nazivu su jezika oba dijela: hrvatskosrpski, srpskohrvatski. Priređen je **zajednički *Pravopis*** *hrvatskosrpskog književnog jezika s pravopisnim rječnikom.* Izdavači su Matica hrvatska u Zagrebu i Matica srpska u Novom Sadu. Godine 1967. izlaze i prva dva sveska *Rječnika.*
Te iste **1967. većina hrvatskih kulturnih ustanova** potpisuje i u časopisu «Telegram» objavljuje ***DEKLARACIJU o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*** koja __traži stvarnu jezičnu ravnopravnost__. Deklaracija i njeni potpisnici doživjeli su oštru političku osudu i progon.
Godine **1971.** pojavljuje se ***Hrvatski pravopis*** **Babića, Finke** i **Moguša**. Odmah je zabranjen, te izdan u Londonu («londonac»).
__**PETO RAZDOBLJE**__ **(od 1990.)** U doba hrvatskog osamostaljenja i međunarodnog priznanja objavljuje se niz značajnih jezikoslovnih djela. To su ***Hrvatski pravopis*** (izdanje iz 1971.) Babića, Finke i Moguša **1990.** Iste godine izlazi i drugo izdanje ***Priručne gramatike hrvatskoga književnog jezika*** skupine autora. Godine **1991.** izlaze dva rječnika **Vladimira Anića** i **Vladimira Brodnjaka.**
U osnovnim i srednjim školama koristi se ***Gramatika hrvatskoga jezika*** **Stjepka Težaka** i **Stjepana** Babića. U mnogobrojnim **jezičnim savjetnicima** jezikoslovci pokušavaju riješiti mnoge praktične jezične probleme. Godine 2002. izlazi veliki **Hrvatski enciklopedijski rječnik**.

KRATKA POVIJEST HRVATSKOGA PRAVOPISA

1801. u Hrvatskoj ne postoji jedinstvena grafija (slovopis) ni pravopis. Pisci pišu različitim slovima iste glasove, odnosno foneme.
1820. sastala se pravopisna komisija u Zadru da bi riješila bitne razlike između dalmatinske i dubrovačke grafije kako bi se istim slovima mogle tiskati knjige.
1830. **Ljudevit Gaj** objavio je u Budimu knjižicu (brošuru) ***Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja***. Postavio je temelj za jedinstvenu hrvatsku grafiju zasnovanu na dijakritičkim znakovima (po uzoru na češku grafiju): nepčane suglasnike ili palatale pisao je jednoslovima s tildom (~).
1835. u članku ***Pravopisz*** Ljudevit Gaj donosi nešto drugačije grafeme: umjesto tilde uvodi kvačicu kod slova *č, ž, š*, umjesto jednoslova *d, g, l, n,* uvodi dvoslove sa zarezom *dj, gj, lj, nj,* prihvaća poljsko *ć* te *ˇe* za refleks staroga jata.
1862. i **1864.** kancelar Ivan Mažuranić uime Dvorske kancelarije propisuje izričitu uporabu **«ilirskoga» pravopisa**, zasnovanoga na morfonološkome načelu, koje je zastupala zagrebačka filološka škola na čelu s Adolfom Veberom Tkalčevićem.
1889. Odjel za bogoštovlje i nastavu, temeljem mišljenja nekih politički moćnih stručnjaka, odredio je da se izradi školski pravopis utemeljen na fonološkome načelu.
1892. Gimnazijski profesor **Ivan Broz** objavio je ***Hrvatski pravopis***. Drugo izdanje pravopisa objavljeno je sljedeće godine. Poslije Brozove smrti pravopisni rad nastavit će **Dragutin Boranić**, koji će kasnije objavljivati pravopis pod promijenjenim naslovom: ***Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika***.
1930. Boranićevo peto izdanje odstupa od dotadašnje hrvatske pravopisne tradicije i prerađeno je prema naputku tadašnjega Ministarstva prosvjete Kraljevine SHS (1929.) u kojem se traži izrada jedinstvenoga pravopisa i školske terminologije.
1941. za Banovine Hrvatske objavljeno je osmo izdanje Boranićeva pravopisa, koje se temelji na pravopisnim rješenjima iz dvadesetih godina.
Poslije uspostave Nezavisne Države Hrvatske u kolovozu je donesena *Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, njegovoj čistoći i o pravopisu*, prema kojoj se u hrvatskom jeziku «ima pisati po korienskom, a ne zvučnom pravopisu».
1944. objavljen je dotad najopsežniji pravopisni priručnik ***Hrvatski pravopis***, autora **Franje Cipre** i **Antuna Bratoljuba Klaića**, utemeljen na morfonološkome načelu.
Nije zaživio zbog propasti NDH i pedesetogodišnjeg prekida pisanja prema tome načelu.
1947. deveto izdanje Boranićeva pravopisa, koji će biti u službenoj uporabi sve do 1960.
1960. Matica hrvatska i Matica srpska objavljuju ***Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*** zasnovan na fonološkome načelu. U njemu su dana neka pravopisna rješenja protivna dotadašnjoj hrvatskoj tradiciji te je postupno odbačen u hrvatskoj jezičnoj praksi.
1971. otisnut je u Zagrebu ***Hrvatski pravopis*** autora **Stjepana Babića, Božidara Finke** i **Milana Moguša**, ali zbog političke hajke i progona nije uvezan ni distribuiran za prodaju
1977. započela je izrada novoga pravopisa na Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik u Zagrebu, nakon svojevrsnoga pravopisnoga vakuma.
1986. objavljeno je prvo izdanje ***Pravopisnoga priručnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*** autora **Vladimira Anića** i **Josipa Silića**.
1990. demokratske promjene donose prvo izdanje ***Hrvatskoga pravopisa*** Babića, Finke i Moguša, ne računajući dva nepotpuna izdanja u Londonu (tzv. *londonac*).
Pravopis će izaći u pet izdanja, a od **1994.** odobren je za školsku uporabu.
2000. izlazi novo dopunjeno i promijenjeno izdanje pravopisa V. Anića i J. Silića pod naslovom ***Pravopis hrvatskoga jezika.***
...

KNJIŽEVNOST

KNJIŽEVNOST je **umjetnost riječi**. **Jezik** je građa kojom se oblikuje književno djelo.

Literatura (lat. *littera* – slovo) je naziv za skup djela koja se odnose na neku temu ili na neko znanstveno područje.
Beletristika (franc. *belles lettres*) znači **lijepa književnost**, odnosi se uglavnom na romane i novele.

PODJELA KNJIŽEVNOSTI:
- prema podrijetlu: usmena i pisana
- prema jeziku: hrvatska, francuska, engleska, američka...
- prema vremenu nastanka: klasična, moderna

Svako je djelo **tekst** – ono što je na nekom jeziku napisano.

Književno-umjetničko djelo jezična je tvorevina. Za razliku od neumjetničkog teksta, odlikuje se obilježjima: **slikovitost, izražajnost, emotivnost, zvukovna i asocijativna vrijednost riječi**.
Ono što tekstu daje osobitost umjetnički je **kontekst** (lat. *contextum* – skupa tkano, prepleteno) – misaona cjelina unutar koje napisano dobiva pravi smisao.

Analizom književno-umjetnički tekst raščlanjujemo na sastavne dijelove.
Interpretacijom tumačimo književno djelo utvrđujući smisao djela u cjelini i ulogu njegovih pojedinih dijelova s obzirom na cjelinu djela.
Funkcije književnosti: spoznajna, izražajna, funkcija vrednovanja, zabavljačka, estetska.

KNJIŽEVNI RODOVI: LIRIKA, EPIKA, DRAMA, DISKURZIVNI KNJIŽEVNI OBLICI.

Lirika je pjesništvo (u stihovima ili prozi) koje je subjektivno, iznosi osjećaje i zasniva se na ritmu.
Epika je opći naziv za pripovjednu književnost, može biti u stihovima i prozi, a po značajkama je objektivna jer iznosi događaje i situacije.
Drama je književno-scensko djelo, pisana je u obliku dijaloga i namijenjena izvođenju na pozornici.
Diskurzivni književni oblici (lat. *discursus*: govor, razmišljanje, rasprava) ili **književno-znanstvene vrste** povezuju znanstveni izraz s umjetničkim elementima i teže poučavanju.

ZNANOST O KNJIŽEVNOSTI jest znanost koja proučava književnost, a dijeli se na:

1. **POVIJEST KNJIŽEVNOSTI** – proučava književna djela u povijesnom slijedu, a obuhvaća:
   a) povijest pojedine književnosti – nacionalnu književnost (npr. povijest hrvatske književnosti),
   b) **komparativnu** (poredbenu) književnost – istražuje veze i odnose između dvije ili više nacionalnih književnosti,
   c) opću povijest književnosti – koja pak obuhvaća:
2. **TEORIJU KNJIŽEVNOSTI** – proučava opće zakonitosti književno-umjetničkog oblikovanja, npr. književne rodove i njihove osobitosti (**klasifikacija**), stilska sredstva (**stilistika**), stih (**versifikacija**) i dr.
3. **KNJIŽEVNU KRITIKU** – bavi se vrednovanjem književnog djela (**analiza** i **interpretacija**).
4. KNJIŽEVNU METODOLOGIJU – bavi se metodama proučavanja književnosti.

Znanosti **SRODNE ZNANOSTI** o književnosti jesu: LINGVISTIKA, ESTETIKA i SEMANTIKA..

STILISTIKA je **znanost koja proučava stil**. Dio je **teorije književnosti**. **STILEM** je osnovna stilistička jedinica. To je jedinica **pojačane jezične izražajnosti** (razlikuju se fonostilem, morfostilem, sintaktostilem i semantostilem).

PJESNIČKE FIGURE su **osnovna stilska sredstva**. One **odstupaju od uobičajenoga načina govora**. Naziv **figura** za stilska sredstva potječe iz **antike**, iz **vještine govorenja** koja se u staroj Grčkoj zvala **retorika**. **Retoričari** su se bavili ne samo ispravnošću i točnošću govorenja već i njegovom izražajnošću, pa su zato popisivali sredstva kojima se postizala **posebna, povećana izražajnost (ekspresivnost)**.

Iz stare retorike sačuvala su se do danas imena za oko trideset figura:

figure dikcije GLAS **GLASOVNE**	**figure riječi** ili **trope** RIJEČ **TROPI**	**figure konstrukcije** REČENICA **SINTAKTIČKE**	**figure misli** SMISAO
ASONANCIJA	METAFORA	INVERZIJA	POREDBA
ALITERACIJA	METONIMIJA	RETORIČKO PITANJE	ANTITEZA
ONOMATOPEJA	SINEGDOHA	ELIPSA	HIPERBOLA
Lirski paralelizmi:	PERSONIFIKACIJA	ASINDETON	LITOTA
ANAFORA	ALEGORIJA	POLISINDETON	GRADACIJA
EPIFORA	SIMBOL		IRONIJA
SIMPLOKA	EUFEMIZAM		SARKAZAM
ANADIPLOZA	EPITET		PARADOKS
	PERIFRAZA		OKSIMORON

FIGURE DIKCIJE (lat. *dictio* = govor) ili **glasovne, zvučne figure**

ASONANCIJA – ponavljanje istih **samoglasnika**: *jesenje veče, oko sokolovo*
ALITERACIJA – ponavljanje istih **suglasnika** i **suglasničkih skupina**: *Vijavica. Vjetar vije.*
ONOMATOPEJA – glasovno **oponašanje**: kukavica, cvrči cvrčak, šuškati, graktati, zveckati

ANAFORA – ponavljanje riječi **na početku stihova**: *I nema sestre ni brata*
I nema oca ni majke
I nema drage ni druga. (T. Ujević)
EPIFORA – ponavljanje riječi **na kraju stihova**: *Ždral putuje k toplom jugu – u jeseni,*
A meni je put sjevera – u jeseni. (S. Vraz)
SIMPLOKA – ujedinjenje anafore i epifore: **na početku i na kraju stihova**:
To sada gleda on
To sada misli on
To sada sanja on. (D. Cesarić, *Djetinjstvo*)
ANADIPLOZA – ponavljanje jedne ili više **riječi s kraja stiha na početku idućeg stiha**:
... kad prevratom ću smjelim oboriti Bastilju,
Bastilju sviju kriza: moj mozak! Moj mozak! (M. Krleža, *Revolta*)

FIGURE RIJEČI ili **tropi** ili **figure prenesenog značenja**

METAFORA – **skraćena, skrivena poredba** utemeljena na **sličnosti**, prenošenje pojmova i izraza iz jednog područja života i svijeta u druga: *Golema harfa sja.* (Sunce) (V. Nazor, *Cvrčak*)
METONIMIJA – **sažeta metafora** koja prenosi značenja putem **logičkih odnosa**; jedan se pojam zamjenjuje bliskim pojmom: čitati *Zagorku* (čitati Zagorkino djelo) Lat. *toto pro parte*: cjelina za dio
SINEGDOHA – **podvrsta metonimije** u kojoj se uzima **dio za cjelinu** (lat. *pars pro toto*):
Pjesma nas je sačuvala. Stići će vas naša *ruka.*
PERSONIFIKACIJA – lat. *persona*: osoba; **poosobljavanje** – pojavama, stvarima, životinjama, biljkama pridaju se **ljudske osobine**: Dan *se budi.* Sloboda *pjeva.* Riječ također označava predočivanje apstraktnog pojma (predmeta, ideje) u liku neke osobe: Hitler je *personifikacija zla.*

ALEGORIJA – metafora proširena na cijelo djelo, izražava neku opću ili **apstraktnu ideju** (Ivan Gundulić, *Dubravka*; Dante, *Božanstvena komedija*).
SIMBOL – zamjenjivanje riječi, pojave ili pojma njegovom uvjetnom **alegorijskom oznakom**: *Samo gordi jablan šapće o životu mrakom gluhijem...* (pjesnik). (Matoš, *Jesenje veče*).
Amblemi su **stalni simboli** u kulturi i umjetnosti (*golub* = mir, *križ* = kršćanstvo)
EUFEMIZAM je figura **ublažavanja** kad nešto nepristojno ili pregrubo izrazimo blažom riječju: *otići* umjesto *umrijeti*, *veseo* umjesto *pijan*, *prijateljice noći* umjesto *prostitutke*.
EPITET – svaki **atribut** kojim se postižu življe, slikovitije predodžbe: *Dršću troma stabla...*
U usmenoj književnosti postoje i tzv. **stalni epiteti**: *crna* zemljica, *sjajna* sablja, *rujno* vince.
PERIFRAZA – umjesto jedne riječi rabi se **više riječi ili rečenica**: *ognji neba* (zvijezde), *Boj se onog tko je viko / bez golema mrijeti jada* (Boj se hrabroga). (I. Mažuranić)

FIGURE KONSTRUKCIJE ili **rečenične (sintaktičke) figure**

Kako se **sintaksa** bavi zakonitostima gradnje rečenice, to navedeni naziv upućuje na to da je riječ o rečeničnim figurama od kojih je inverzija najčešća figura.

INVERZIJA – obrtanje reda riječi ili dijelova rečenice (gramatički je najispravnije S–P–O):
U dvorani kobnoj, mislima u sivim. (A. G. Matoš, *Utjeha kose*)
RETORIČKO PITANJE – upitna rečenica koja je u biti izjavna, **pitanje koje ne traži odgovor**:
Tko mi je dao udes izvora i ušća,
meni, koja sam beskrajna? (Vesna Krmpotić)
ELIPSA – izostavljanje iz rečenične cjeline pojedinih riječi koje se, gramatički gledano, ne mogu izostavljati, ali ako ih se izostavi, smisao se ipak može odrediti: *Mladost – ludost! Vatra!*

ASINDETON – nabrajanje, **nizanje riječi bez** gramatičkog **povezivanja veznicima**:
Plemići lažni – carski svodnici,
Mračnjaci tusti – vragu srodnici... (A. G. Matoš, *Mora*)
POLISINDETON – nabrajanje i nizanje riječi **uz pomoć veznika bez gramatičke potrebe**:
***I** biti slab, **i** nemoćan,*
***i** sam bez igdje ikoga,*
***i** nemiran, **i** očajan.* (T. Ujević, *Svakidašnja jadikovka*)

FIGURE MISLI odnose se na **širi smisao** onog što je rečeno (slične su tropima).

POREDBA – uspoređivanje na temelju nekih **zajedničkih osobina (komparacija)**.

ANTITEZA – poredba koja se zasniva na **opreci suprotnosti**: *Sit gladnu ne vjeruje!*
Bučni su anđeli tuge.../ Al anđeli radosti šute. (V. Nazor, *Dvoji anđeli*)
SLAVENSKA ANTITEZA: **pitanje, negacija tog pitanja i odgovor**; česta u slavenskim narodnim pjesmama. Prvih šest stihova *Hasanaginice*: *Što se bijeli u gori zelenoj, il' su snijezi il' su labudovi...*

HIPERBOLA – figura **pretjerivanja** i **preuveličavanja**: *Rekao sam ti tisuću puta!*
GRADACIJA / STUPNJEVANJE – postupno pojačavanje ili slabljenje početne predodžbe (klimaks i antiklimaks): *Sve više sam, sve luđe sam, sve tuđe i sve tužnije...* (M. Krleža)
LITOTA – suprotna hiperboli, **umanjuje** zamjenjujući pravi izraz slabijim, negativnim i suprotnim: *Nije ti loše.* (Dobro ti je.); *Otišli ste malo predaleko.*
IRONIJA – uporaba riječi **suprotna značenja**, misli se obrnuto: *E, baš si pogodio!* (Promašio si.)
SARKAZAM – okrutna, gorka, zajedljiva, **zagrižljiva poruga**: *I vrt imade naša kuća, /ukraj pruge drač, / da igrajuć se u njem djeca / zaborave na glad i plač.* (D. Cesarić, *Vagonaši*)
PARADOKS – misao naizgled u sebi proturječna, upućuje na **dublji smisao** rečenoga:
Znam da ništa ne znam. (Sokrat) Festina lente! (Požuri polako!)
OKSIMORON – stvaranjem proturječnih pojmova stvara se novi pojam (vrsta antiteze): *mudra ludost, umrli život, rječita tišina, Vrući led, Novi fosili.*

VERSIFIKACIJA je znanost o **stihu** (lat. *vers* stih).
Drugi naziv: **METRIKA** (grč. *metron*, mjera, metar). Dio je teorije književnosti.

Sustavi versifikacije su <u>načini pravljenja stihova</u> u kojima se **ritam** organizira prema nečemu što se **stalno ponavlja u stihu.** Kako su takvi elementi obično **dužina sloga, broj slogova** i **naglasak**, najčešće razlikujemo tri metrička sustava. To su **kvantitativna versifikacija, silabička versifikacija, tonska** ili **akcenatska versifikacija** (pri čemu se posljednja dva obično kombiniraju u jedan sustav, **silabičko-akcenatski**).

<u>1. KVANTITATIVNA VERSIFIKACIJA</u> (ANTIČKA, KLASIČNA, METRIČKA)

Razvila se u starogrčkoj poeziji te njegovala u latinskoj. Temelji se na tomu da su se stihovi pjevali ili govorili tako da su se dosta točno mogli razlikovati dugi i kratki slogovi.
<u>Temelj ritmičke organizacije</u> bila je **pravilna izmjena dugih i kratkih slogova**, a dugi slog trajao je dvostruko duže od kratkoga.
Kao <u>mjerna jedinica</u> određena je <u>dužina trajanja izgovora kratkoga sloga</u> ili **mora**.
Taj **kratki slog** naziva se **teza** (jedna mora), označava se znakom *breve* **U**.
Dugi slog naziva se **arza** (dvije more) i označava se znakom *makron* **–**.

<u>Osnovna ritmičko-melodijska jedinica</u> naziva se **STOPA**. Stopa se sastoji od **dva ili više slogova**.

Postoji tridesetak <u>vrsta stopa</u> od kojih su najvažnije:

daktil: – UU **trohej**: – U **jamb**: U – **spondej**: – – **pirihij**: UU
amfibrah: U – U anapest:: UU – kretik: – U – molos: – – – tribrah: UUU
bakhej: U – – palimbakhej: – – U

Prema broju i vrsti stopa određivale su se <u>vrste stihova</u>, nazvane uglavnom prema <u>broju stopa</u>: trimetar (stih od 3 stope), tetrametar (stih od 4 stope), pentametar (stih od 5 stopa).

Stih od 6 stopa ili **HEKSAMETAR ili šestomjer** bio je najpoznatiji, vjerovalo se da je najstariji stih što ga je ljudima otkrio sam bog umjetnosti i ljepote Apolon. Tzv. **daktilski heksametar** sastojao se od 6 stopa, najčešće 5 daktilskih i 1 spondejske (ili prva četiri daktili ili spondeji, peta daktil i šesta spondej ili trohej). Heksametrom su napisane *Ilijada* i *Odiseja* (Homer; Grčka), Rim: *Eneida* (Vergilije), *Metamorfoze* (Ovidije).
Izvorni heksametar možemo shvatiti jedino ako prihvatimo načela antičkog načina izgovaranja stihova. To je bio umjetan način govora (sličan pjevanju ili posebnom recitiranju, tzv. skandiranju), pa je danas i iz najboljeg prijevoda teško dobiti pravu predodžbu o tome «kako zvuči» izvorni heksametar. Između prirodnog čitanja i izgovaranja stihova postojala je razlika koja je baš upućivala na osobitu prirodu stihova za razliku od proze. Naši najpoznatiji prijevodi Homera (Tomo Maretić) duge i kratke slogove zamjenjuju naglašenim i nenaglašenim slogovima, u pravilu bez rime.

Najpoznatije <u>antičke strofe</u>:
- **alkejska strofa** (prema grčkom pjesniku Alkeju; 2 jedanaesterca, 1 deveterac i 1 deseterac)
- **safička strofa** (prema grčkoj pjesnikinji Sapfi; 3×11, 1×5)
- **elegijski distih** – <u>dvostih</u> od 1 heksametra i 1 pentametra; elegijom se nazivala svaka pjesma tog oblika (kasnije ju je odredio ton tužaljke)

<u>2. SILABIČKA I TONSKA VERSIFIKACIJA</u> (SILABIČKO-AKCENATSKI SUSTAV)

(grč. *syllabe*, silab = slog)
<u>Od srednjega vijeka nadalje</u>, u ritmičkoj organizaciji stiha veliku ulogu dobivaju dva načela (pa su tako stvorena i dva sustava):

1. načelo istog broja slogova u svakom stihu – silabički sustav versifikacije i
2. načelo pravilne izmjene naglašenih i nenaglašenih slogova – akcenatski (tonski)

1. **SILABIČKI sustav versifikacije** vrste stihova razlikuje **prema broju slogova**.
(*šesterac, osmerac, deseterac, jedanaesterac, dvanaesterac* – 12 slogova u 1 stihu).

Važnu ulogu ima **RIMA** ili **srok**, glasovno podudaranje na kraju stihova.
Vrste rima: **parna** rima (aabb), **unakrsna** (abab), **obgrljena** (abba), **nagomilana** (aaaa), **isprekidana** (abcb).
Druga podjela: **muška rima** (podudara se 1 slog, *put – skut*), **ženska** (podudaraju se 2 sloga, *vrana – rana*) i **srednja rima** (3 sloga, *ludnica- sudnica*).
Treća podjela: **prava** ili **pravilna rima** (podudaraju se naglašeni glasovi i svi glasovi iza naglašenih, *srama – jama, zvono – ono*), **čista** (podudaraju se i vrste naglasaka, *trava – glava, tama – sama*), **nečista** (ne podudaraju se svi naglasci ili svi suglasnici, *trava – krava*), **neprava** (glasovno podudaranje počinje iza naglašenog sloga, *igrahu – lomljahu*)
bogata rima (podudaraju se i glasovi ispred naglašenoga, *bludnica – ludnica*).

Posebno je važna i **CEZURA** (lat. *caesura*, usjek), **stalna granica** među riječima iza_nekog sloga, provedena u svim stihovima, koja **dijeli stih na manje jedinice** ili **članke**. Npr. lirski deseterac ima cezuru iza 5. sloga, a epski iza 4. sloga.

2. Čisti **TONSKI sustav** razmatra isključivo **broj i raspored naglasaka u stihu**. Stihovi se dijele na **akcenatske mjere** (akcenatske jedinice, taktove). Naglašeni slogovi uobičajeno se označavaju znakom **–** , a nenaglašeni **U**.
U ovakvom sustavu mogu se upotrebljavati i stari nazivi stopa, ali stara kvantitativna stopa sada označava **akcenatsku stopu** (skupinu slogova koju ritmički vežemo uz naglasak).

TRADICIONALNI STIHOVI I STROFE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

- **deseterac** (**lirski** s cezurom iza 5. sloga i **epski** s cezurom iza 4. sloga)
- **dvostruko rimovani dvanaesterac** (cezura iza 6. sloga; M. Marulić, Judita)
- **simetrični osmerac** (cezura iza 4. sloga; Ivan Gundulić)
- **stih bugarštice** (stare pučke pjesme dugog stiha, od 14 do čak 17 stihova, svečanog i elegičnog tona, s refrenom; stih najčešće petnaesterac s cezurom iza 7. sloga ili šesnaesterac s cezurom iza 8. sloga)
- **pseudoheksametar** (grč. *pseudo*: lažan) – zadržava neka svojstva klasičnoga heksametra, nešto je slobodniji, cezurom podsjeća na narodnu poeziju, često na kraju stiha ima i rimu (Milan Begović, Vladimir Nazor, S. S. Kranjčević)

Najraširenije su STROFE i PJESME ROMANSKOGA PODRIJETLA:
- **tercina** (tri jedanaesterca),
- **stanca** ili *ottava rima* (osam jedanaesteraca)
- **sestina** (šest jedanaesteraca)
- **SONET** je **pjesma** od **14** stihova u **4** strofe; podrijetlom iz Provanse, razvio se u Italiji početkom 13. st. Osnovni oblik je
- **TALIJANSKI ili Petrarkin sonet** (dva katrena i dva terceta – 4+4+3+3 – ili jedna strofa od osam i druga od šest stihova – 8+6). Raspored je rima *abba abba* u katrenima, u tercetima više kombinacija pri čemu je jedino važno da se u tercete ne prenose rime iz katrena i da terceti budu međusobno povezani rimama (npr. *ada ada* ili *cde cde*). U pravom sonetu nastoji se da katreni za sebe i terceti za sebe čine cjeline odvojene po smislu, te da njihov odnos bude obrat u obradbi teme. U tercetima se pojavljuje poanta ili neka suprotnost monotoniji rima u katrenima. Hrvatski naziv za sonet je *zvonjelica*.
- **ELIZABETSKI** ili **Shakespeareov sonet (engleski)** čine tri katrena i jedan distih (4+4+4+2).

Sonetni vijenac ciklus je od 15 soneta. Petnaesti se sonet naziva ***magistrale*** ili *majstorski sonet*, a sastoji se od početnih stihova prvih 14 soneta. Strofe su prepletene: posljednji stih jednog soneta ponavlja se kao početni stih sljedećeg soneta. Ponekad prva slova stihova u majstorskom sonetu čine ***akrostih*** koji kazuje ime osobe kojoj je sonetni vijenac posvećen.

Matošev sonet – jedan od najvećih hrvatskih majstora soneta držao je da u pravom sonetu nije toliko važna izmjena naglašenih i nenaglašenih slogova koliko prava, čista i bogata rima.

KNJIŽEVNI RODOVI I VRSTE

LIRIKA (grč. *lyra*: vrsta glazbala) je nastala u sjedinjenju glazbe, glume, govora i plesa.
Obilježja književnog roda lirike jesu:

- subjektivna je **(osobna)**
- iznosi **osjećaje** (**emocionalna**)
- temelji se na **ritmu**
- uglavnom je kratkoga vanjskog oblika, **sažeta**
- bogata je pjesničkim **slikama**, motivima i stilskim izražajnim sredstvima.

PODJELA LIRIKE

a) **PREMA TEMI:**
Misaona lirika je ona u kojoj se iznosi pjesnikovo misaono iskustvo u svezi s nekom pojavom (D.Cesarić, *Pjesma mrtvog pjesnika*).
Socijalna lirska pjesma je ona u kojoj pjesnik pjeva o siromaštvu, društvenoj i ljudskoj nejednakosti i socijalnoj nepravdi (D. Cesarić, *Vagonaši*).
Ljubavna lirika je ona u kojoj pjesnik izražava ljubavne osjećaje (J. Pupačić, *Zaljubljen u ljubav*).
Domoljubna izražava ljubav prema domovini, zavičaju, narodu, jeziku (S. S. Kranjčević, *Moj dom*).
Duhovno-religiozna je ona u kojoj pjesnik izražava religiozne misli i osjećaje (N. Šop, *Isus čita novine*; F. Mažuranić, *Svemir*; I. Andrić, *Poimam i shvaćam, Bog izbija kao svjetlo*).
Pejsažna opisuje krajolik, često povezan s raspoloženjem lirskoga subjekta (pjesnika) – A. G. Matoš, *Jesenje veče*, V. Vidrić, *Jutro*, A. G. Matoš, *Notturno*, M. Krleža, *Nokturno*, T. Ujević, *Notturno*).

b) **PREMA TRADICIJI:**
Himna – pjesma uzvišena i svečana izraza posvećena nekome (ili nečemu) koga (ili što) čovjek smatra vrijednim najvećeg poštovanja i divljenja (A. Mihanović, *Hrvatska domovina*, F. Prešeren, *Zdravljica;* Eshaton, *Himna Atonu, bogu-Suncu*)
Oda – svečana pjesma u čast nekome (ili nečemu) prema kome (ili čemu) osjećamo privrženost ili ljubav (P. Preradović, *Rodu o jeziku*, F. Schiller, *Oda radosti*, danas službena himna EU)
Elegija – lirska pjesma sjetnoga tona koja izražava žaljenje i tugu za nečim nedostižnim, izgubljenim ili prošlim; tužaljka (F. Ciraki, *Florentinske elegije*, I. Česmički, *U smrt majke Barbare*, J. Šižgorić, *Elegija o pustošenju šibenskoga polja*, R. M. Rilke, *Devinske elegije*)
Epigram – jednostavna i duhovita (šaljiva ili podrugljiva, satirična) pjesma, kratka, s neočekivanom poentom (Marcijal, *Liječnik-grobar, Krivi izbor, Siromašni pjesnik;* I. Crijević, *Epigram* knjižnici; I. Česmički, Prosperu; A. G. Matoš, *Ad hominem, Po Sv. pismu, Djed unuku*; S. Vraz, *Nadriknjištvo*)
Epitaf – nadgrobni natpis u kojem se na pjesnički način izražava odnos prema životu i smrti, prolaznosti svega (zapisi sa stećaka: *Slovo o vremenu, Slovo za Ivana, Se leži Hrelja...*)
Ditiramb – pjesma u kojoj se zanosno iznose životna radost i oduševljenje. To je pjesma koju su stari Grci pjevali u čast boga Dioniza. U početku je imala obredni karakter, dijaloški oblik i pripovjedne elemente, a s vremenom je postala pjesma koja izražava radost i životni optimizam (V. Nazor, *Cvrčak*).

Idila – naziv za lirsku pjesmu, ali i za svako djelo koje prikazuje miran život u prirodi, osobito na selu. Tvorac idile grčki pjesnik Teokrit prikazivao je prizore iz seoskog života, razgovore i prepirke pastira, ljubavne izjave, natjecanja u pjevanju. Rimljanin Vergilije u idili *Bukolike* (grč. *bukolos*, govedar), kasnije nazvane *Ekloge* (lat. *eclogae*, izabrane pjesme), opisuje pastirski život i arkadijski ugođaj (Arkadija, zemlja sretnih pastira). Dakle, idili srodni nazivi su: bukolika, ekloga, pastorala (vrsta drame).

c) **PREMA OBLIKU**

- lirska pjesma u stihovima

- lirska pjesma u prozi – kraći prozni tekst s elementima lirskog izraza – ugođaj, subjektivnost, osjećajnost, pjesničke slike, ritam, stilska sredstva (F. Mažuranić, *Svemir*)

d) **PREMA JEZIKU**

- **lirska pjesma na standardnom književnom jeziku**
- **dijalektalna lirika** – pjesma napisana na jednom od dijalekata
  (D. Domjanić, *Ciklame, krvave ciklame*; V. Nazor: *Seh duš dan*; D. Gervais, *Tri nonice*)
- **lirika na žargonu**

PRISTUP LIRSKOJ PJESMI

Pri analizi lirske pjesme uočavamo: **temu, kompoziciju, jezik** i **stil**.

TEMA – u lirskoj pjesmi nema pripovijedanja, ali ona o nečemu govori i to je vrlo često naznačeno u naslovu (**tema je ono o čemu pjesma govori**).

KOMPOZICIJA je način na koji su dijelovi organizirani u cjelinu, **raspored** tih dijelova.

MOTIV je **najmanja tematska jedinica**, najmanji **dio neke teme**. U lirskoj se pjesmi uglavnom nižu **asocijacije** uz glavni motiv (motivski asocijativni niz).

a) **vanjska kompozicija** – odnosi se na vanjske značajke, **oblik pjesme**.

b) **unutarnja kompozicija** – **raspored motiva** i njihovo značenje za cjelinu pjesme

STROFA ili kitica skupina je stihova jednakog ili nejednakog broja slogova povezanih istom misli i osjećajem koji izražavaju. Strofe: **distih** ili **dvostih** (strofa od dva stiha), **tercet (tercina)** (od tri stiha), **katren, četverostih** (strofa od četiri stiha), **pentastih** (5), **se(k)stina** (6), **septima** (7), **oktava** (8). **Stanza** je strofa sastavljena od osam jedanaesteraca (rima je abababcc).

STIH je temeljni dio pjesme, (najčešće) redak u pjesmi.

Vezani stih temelji se na određenom broju slogova. Najčešće ima rimu. Po **broju slogova** stihovi su najčešće: osmerci, deseterci, jedanaesterci...

Slobodan stih nema određeni broj slogova i rimu, nema nikakvih pravila u gradnji stihova i strofa.

Strofična pjesma: stihovi se nižu jedan za drugim; **stihična pjesma**: stihovi su povezani u strofe.

Sonet je pjesma od 14 stihova u četiri strofe. Osnovni oblik soneta je **talijanski** ili **Petrarkin** sonet.

V. opširnije u poglavlju Versifikacija (također i o vrstama rime i sl.).

JEZIK I STIL

Jezik pjesme može biti standardni, dijalekt i žargon. **Stil** je **skup jezičnih obilježja** koja razlikuju jednog pisca od drugog pisca.

Osnovna stilska sredstva zovu se **FIGURE**. Postoje: dikcije ili glasovne figure, figure riječi ili tropi, rečenične ili sintaktične ili figure konstrukcije te figure misli (odnose se na širi smisao).

RITAM nastaje u pravilnoj izmjeni naglaska, stanke, istih glasova, riječi i rečeničnih dijelova.

Ritam može biti: **brz, spor, ujednačen, smiren**. Na ritam utječu: **prebacivanje** (u sljedeći stih prenosi se samo jedna riječ iz prethodnoga stiha), **opkoračenje** (dio prethodnog stiha prenosi se u sljedeći stih).

Na ritam utječe i **RIMA** ili **srok** – glasovno podudaranje na kraju stiha.

EPIKA (grč. *ephos* – riječ, pjesnička pripovijest)
Značajke su književnog roda epike:

- iznosi **događaje** i **situacije**
- **objektivna** je
- služi se **pripovijedanjem** (naracijom) i **opisivanjem** (deskripcijom).

EPSKE VRSTE

A. EPSKO – LIRSKE VRSTE (lirsko-epsko pjesništvo)

Poema – iznosi neki događaj, ima fabulu, likove, ali sadrži i elemente lirskog izraza (Ivan Gundulić: *Suze sina razmetnoga*, religiozna barokna poema, 17. st.; Ivan Goran Kovačić, *Jama*, antiratna, 20. st.)
Balada – epsko-lirska vrsta tužnog i teškog raspoloženja s tragičnim završetkom (*Asanaginica*, narodna)
Romanca – epsko-lirska vrsta uglavnom ljubavnog sadržaja (Federico Garcia Lorca, *Ciganski romancero*)

B. EPSKO PJESNIŠTVO (pripovjedna književnost u stihovima)

Epska pjesma – opširnije djelo u stihovima pripovjednog karaktera (iznosi jedan događaj)
EP – opširnije djelo u stihovima pripovjednog karaktera (iznosi više događaja); npr. povijesno-junački
Epopeja – širi ep koji prikazuje događaje važne za cijeli narod (nacionalna epopeja)

C. EPSKA (PRIPOVJEDNA) PROZA

JEDNOSTAVNI OBLICI – prozni oblici koji oblikuju i izražavaju neku životnu pojavu, a izvorno pripadaju usmenoj književnosti

Mit – vjerovanje koje na temelju mitskog iskustva govori o postanku svijeta, o bogovima
Legenda – priča o ljudima čiji je način ponašanja i pogled na svijet uzor takvog tipa ponašanja, često s elementima fantastike
Bajka – prozna vrsta u kojoj se isprepleću stvarni i nestvarni događaji
Basna – kratka prozna vrsta u kojoj su likovi životinje, stvari i apstraktni pojmovi
Saga – prozna vrsta koja govorio događajima iz obiteljskog života
Vic – kratka jezična tvorevina koja izaziva smiješan dojam
Zagonetka – poseban oblik postavljanja pitanja
Poslovica, aforizam – izreka koja u obliku tvrdnje iskazuje neko životno iskustvo

SLOŽENI OBLICI

NOVELA (lat.*novellus*: nov) – kraća pripovjedna vrsta, prozni oblik kraći od pripovijetke s manjim brojem likova i užeg mjesta radnje; **u sažetom obliku** najčešće se obrađuje **jedan lik ili događaj**. Začetnik je vrste G. Boccacio (zbirka *Decameron*). Kompozicija se novele temelji na načelu ekonomičnosti: uvod sažeto prikazuje osobine lika ili događaja i izaziva čitateljevo očekivanje, središnji je dio psihološka analiza lika ili razrada događaja, a završetak često predstavlja obrat, nagli preokret. **Modernistička novela** javlja se krajem 19. st. i poč. 20. st. stavljajući u prvi plan unutarnji svijet pojedinca. (V. Kaleb, *Gost*; A. G. Matoš, *Cvijet sa raskršća*).
PRIPOVIJETKA – srednje duga pripovjedna vrsta, opsegom **veća od novele, a kraća od romana**. Ima veći broj događaja i likova pa dublje razrađuje temu, pripovijedanje je opširnije, psihološka je karakterizacija složenija (A. Šenoa: *Prijan Lovro*). Pojedinac i njegov unutarnji svijet česta su tema **suvremene pripovijetke** (P. Pavličić, *Dobri duh Zagreba*).

ROMAN – **velika pripovijedna prozna vrsta**, radnjom obuhvaća **velik broj epizoda (događaja) i likova**. Sve do 17. st. termin označava djela viteško-pustolovna i fantastična (srednjovjekovni viteški roman o Tristanu i Izoldi). Prvi roman u današnjem smislu jest *Don Quijote* Španjolca Miguela Cervantesa (poč. 17. st.).
Vrste romana. Prema **temi:** društveni, povijesni, ljubavni, psihološki, porodični, pustolovni, viteški, kriminalistički, znanstveno-fantastični i dr. Prema **stavu autora i općem tonu** romana: humoristički, satirički, sentimentalni, didaktički (poučni), tendenciozni (s namjerom) i dr. Prema **činiteljima integracije** elemenata: roman zbivanja (npr. pustolovni), roman lika (lik dominira strukturom romana), roman prostora. Prema književnim **epohama**: realistički (tradicionalni) i moderni (Šenoa, *Zlatarovo zlato;* Salinger, *Lovac u žitu*).
Tradicionalni roman bio je najpopularniji u doba realizma, u 19. st. (Tolstoj, Dostojevski, Balzac, Šenoa i dr.) pa se naziva i **realističkim**: sveznajući pripovjedač pripovijeda u 3. licu, fabula se odvija nizanjem važnih događaja, nižu se epizode oponašajući protjecanje stvarnoga vremena (kronološki, 'po redu'), likovi su karakterizirani fizički, socijalno, psihološki, etički (moralno), govorom, sadržaj se oblikuje pripovjedačkim tehnikama: opisivanjem (naracijom), pripovijedanjem (deskripcijom), dijalogom i monologom.

Moderni roman. U 20. st. dolazi do raskida s tradicijom. U središte romana umjesto priče dolazi **svijest i podsvijest lika** (sjećanje kao tema, Marcel Proust), čest je nepouzdani pripovjedač koji pripovijeda u 1. licu, fabula je reducirana (**defabularizacija**) i sve je podređeno prikazu **psihološkoga stanja** lika, nema nizanja epizoda, **vrijeme** je subjektivan doživljaj – fragmente (ulomke) zbivanja u cjelinu povezuje lik, 'radnja' se često odvija retrospektivno (unatrag) ili simultano (naizmjenično), likovi su introvertirani (zatvoreni, zagledani u sebe), najčešće **senzibilni pojedinci**, umjetnici. Najčešća je pripovjedačka tehnika **unutarnji monolog**. Jezik djela postaje blizak razgovornom stilu. **Vrste modernoga romana:** roman struje (toka) svijesti (James Joyce, *Uliks*), roman-rijeka, proza u trapericama (mladi anti/junak, 1. lice, urbane teme, 'urbano pleme', pobuna, žargon; J. D. Salinger: *Lovac u žitu*, Ivan Slamnig: *Bolja polovica hrabrosti*).

PRISTUP EPSKOM DJELU

U svakom epskom djelu treba uočiti: **temu, kompoziciju, likove, mjesto i vrijeme radnje, ideju, jezik i stil.**
TEMA je ono o čemu govori književno djelo.
KOMPOZICIJA je skup dijelova epskoga djela, njihov poredak i međusobni odnos.
Vanjsku kompoziciju djela određuje broj većih samostalnih cjelina koje čine djelo.
Unutarnju kompoziciju određuju: fabula, siže, epizode i međusobni odnos samostalnih cjelina.
FABULA je slijed uzročno-posljedično povezanih događaja. To je **slijed događaja** predočenih **onako kako su se dogodili u djelu.** Unutar fabule razlikujemo: pokretačke (dinamičke) motive – pokreću radnju naprijed i statičke (usporavajuće, retardirajuće) motive – zaustavljaju radnju.
Redoslijed iznošenja događaja može biti:
- kronološki (događaji se nižu jedan za drugim kako su se dogodili)
- retrospektivan (povratak u prošlost)
- simultan (istodobno iznošenje dvaju ili više događaja)

SIŽE je umjetnička organizacija fabule i način slaganja i preplitanja događaja. To je kronološki (**vremenski stvaran) slijed događaja** bez obzira kojim su se redom u djelu dogodili.
EPIZODE su **veća udaljavanja** od osnovnoga fabularnog toka. To su zaokružene cjeline unutar većega epskog djela. **Ključne epizode** jesu bitne epizode u djelu.
LIKOVI su **nositelji fabule. Karakter** je psihološki oblikovan lik.
Karakterizacija je **umjetničko oblikovanje ljudskog lika ili karaktera.** Vrste karakterizacije: **vanjštinom**: iz izgleda se može razabrati karakter nekog lika, **metaforička** karakterizacija: opisani su prostor i sredina u kojima lik boravi te oni upućuju na karakter lika, karakterizacija likova **govorom**: govor lika upućuje na njegovo podrijetlo, socijalnu pripadnost i stupanj obrazovanja.
Stvaralački postupci u karakterizaciji lika: **opis** (vanjski izgled lika), **pripovijedanje** o postupcima lika iz čega zaključujemo kakav je lik, **dijalog** koji također oslikava likove, **piščevi komentari.**
Motivacija je uvjetovanost postupaka nekoga lika. **Vrste motivacije:**
- **etička:** moralna opredijeljenost lika, njegovi moralni nazori, moralnost njegovih postupaka
- **psihološka** motivacija – način razmišljanja i osjećaji samog lika
- **sociološka** motivacija – podrijetlo lika, njegova klasna pripadnost, društveni položaj, utjecaj društva i sredine na njegovo ponašanje i stavove.

MJESTO I VRIJEME RADNJE je određenje gdje se i kada odvija radnja.
IDEJA je piščev stav prema problemima djela.
Građa i izvor. Pripovjedač u djelu oblikuje neku **građu** (iz samoga života, sadašnjeg, prošlog, pa i budućeg) Građa se uzima iz različitih **izvora** (koji mogu biti povijesni, literarni, medijski, ali najšire u osobi samoga pisca).

PRIPOVJEDAČ (NARATOR)

Osoba koja pripovijeda zove se **pripovjedač**. On može govoriti **u 1. licu** (*Ich-Form*), izravno, subjektivno, sugerira uključenost u priču ili **u 3. licu** (*Er-Form*), neizravno, sugerira da je objektivan. Pripovjedač koji zna sve što se dogodilo i o čemu razmišljaju likovi zove se **pouzdani (autorski ili sveznajući) pripovjedač. Nepouzdani pripovjedač** namjerno propušta neke motive, pripovijeda samo ono što je važno za zbivanje, vjerujemo mu koliko i drugim likovima.
Pripovjedačevi komentari: apeli (pripovjedač se obraća čitatelju), **lirski izričaj** (izražava svoj emotivni odnos prema onome o čemu pripovijeda), **refleksije** (razmišljanje, izražava svoje nazore vrjednosnim sudovima o zbivanjima i pojavama u djelu).
Stvaralački postupci. Najvažniji postupak jest **pripovijedanje** ili **naracija** (nizanje motiva po načelu onoga što je dalje bilo), ali važni su i **opisivanje** ili **deskripcija** (dio po dio nižu se značajke nekog predjela, osobe), **razgovor** i **monolog**.

<u>DRAMA</u> (grč. *drama* – radnja) je **književno-scensko djelo**.

Značajke dramskog književnog roda: radnja se iznosi **u dijaloškom obliku** i namijenjena je **izvođenju na pozornici**. Dramski tekst pripada **književnosti** i **kazališnoj umjetnosti** (jer se prema njemu radi kazališna predstava).

Dramski tekst kao književni tekst:

- pisan je u obliku **dijaloga**
- na samom početku dramskog teksta nabrojene su **osobe**, odnosno **lica** koja se pojavljuju u drami
- sastavni dio dramskoga teksta su **didaskalije** (upute glumcima i redatelju)
- dramski tekst uglavnom je podijeljen na **činove i prizore**
- bitno obilježje drame jest **dramski sukob i napetost** (koja je posljedica razvoja događaja ili suprotnih gledišta i sukoba likova).

Kazališna predstava:

- **plakati, oglasi, afiši** (oglasi na plakatima s imenima osoba koje sudjeluju u ostvarenju predstave)
- ti se podaci nalaze i u **programu**, odnosno **katalogu predstave**
- **osobe koje sudjeluju u ostvarenju predstave**: **dramaturg** (bira drame za kazališni repertoar), **redatelj** (prema njegovoj se zamisli i uputama drama postavlja na scenu), **glumci** (oživljavaju na sceni zamišljena dramska lica), **scenograf** (osmišljava izgled **scene/pozornice** te **mizanscenu:** raspored glumaca na pozornici), **kostimograf** (osmišljava kostime za predstavu), **majstor svjetla** (brine se o rasvjeti), **inspicijent** (nabavlja stvari potrebne za predstavu ili pokus, upravlja statistima, daje znak glumcima kada trebaju izići na scenu).

PRISTUP DRAMSKOM DJELU

U dramskom djelu treba uočiti:

TEMU – ono o čemu govori dramsko djelo

KOMPOZICIJU – od kojih se dijelova (uglavnom činova) drama sastoji i u kakvom su oni međusobnom odnosu. Treba uvidjeti ostvaruje li se **dramska radnja u** sljedećim **fazama:**
uvod, zaplet, kulminacija (vrhunac), obrat (peripetija) i **rasplet.**

LIKOVE – osim vanjskih osobina likova, koje su često navedene u didaskalijama, likove karakteriziramo na osnovi njihovih **postupaka**, njihovih **međusobnih odnosa** i **govornih osobitosti.**

MJESTO I VRIJEME RADNJE – gdje se i kada odvija radnja

IDEJU – piščev stav prema problemu koji obrađuje

JEZIK I STIL – osobitosti piščeva jezika i načina izražavanja.

DRAMSKE VRSTE (drama u širem smislu, dramski rod)

<u>TRAGEDIJA</u> – dramski tekst kojega karakterizira **tragičan sukob likova** s **tragičnim raspletom** (smrt glavnog junaka/glavnih junaka), (Sofoklo, *Antigona*)
Aristotel, prvi teoretičar tragedije (*Pjesničko umijeće*) smatrao je da tragedija mora izazvati strah i sažaljenje te tako pročišćivati osjećaje gledatelja. To pročišćenje osjećaja nazvao je **katarza.**

<u>KOMEDIJA</u> – dramsko djelo **komičnoga ugođaja**, s **komičnim likovima i zapletima** i **sretnim završetkom.** Razine smiješnoga: satiričnost, ironičnost, humor, grotesknost (M. Držić, *Skup*).

<u>Vrste komedije</u>: **komedija karaktera** (tipovi karaktera smiješni zbog neke mane ili prenaglašenog osjećaja), **komedija intrige** (neobični i smiješni zapleti), **komedija situacije** (neočekivane, neobične i smiješne situacije), **komedija konverzacije** (duhovite dosjetke i općenito razgovor i jezik koji izazivaju smijeh), **farsa** (posebna vrsta komedije jednostavnog sadržaja ispunjenog jeftinom i često vulgarnom duhovitošću), **lakrdija** (posebna vrsta komedije kojoj je cilj nekoga ismijati ili izrugati), **vodvilj** (posebna vrsta komedije, najčešće pjevna i plesna vesela igra).

<u>DRAMA U UŽEM SMISLU</u> – dramski tekst u kojemu se prikazuje **ozbiljan događaj** ili problematizira **društveni problem** vezan za neke osobe ili neku društvenu sredinu (I. Vojnović, *Ekvinocijo*)

DISKURZIVNI ROD I PUBLICISTIKA (književno-znanstveni rod)

(lat. *discurs*: govor, razmišljanje, rasprava; raščlanjivanje)

Diskurzivni književni oblici imaju **književne** (**umjetničke, subjektivne**) i **znanstvene** (**objektivne, činjenične**) značajke, te ih zato nazivamo književnoznanstvenim oblicima.

DISKURZIVNE VRSTE

Esej ili ogled – kratki prozni oblik s temom iz bilo kojega područja, stilski oblikovan ujedinjavanjem umjetničkoga i znanstvenog izraza (otac eseja iz 16. st., Francuz Michel de Montaigne, *O cilju odgoja*; esej kao oblik kritike: R. M. Rilke, *Pisma mladom pjesniku*)
Putopis – vrsta u kojoj putopisac nastoji objektivno (znanstvenim stilom) opisati krajeve kojima putuje, uključujući i svoje viđenje krajeva i ljudi, dojmove, osjećaje (subjektivno), (M. Nemčić, *Putositnice*)
Biografija – vrsta teksta u kojemu se na umjetnički način prikazuje život znamenite osobe
Autobiografija – vrsta teksta u kojemu pisac na umjetnički način prikazuje svoj život
Dnevnik – vrsta teksta u kojemu pisac zapisuje dnevne događaje, izražava svoj odnos prema njima i iznosi svoje objašnjenje i viđenje tih događaja
Memoari – vrsta teksta u kojemu pisac iznosi svoja sjećanja i uspomene na ljude i događaje te na događaje iz vlastitoga života

PUBLICISTIČKE VRSTE (publicistika: objavljivanje u novinama, časopisima, srodna novinarstvu)

Rasprava – opsežnija je od eseja i smatra se znanstvenom vrstom; kad je posvećena književnoj ili umjetničkoj temi, sjedinjuje znanstveni pristup i književnoumjetnički način obrade.
Polemika – u razradi nekog problema na zanimljiv se način sukobljavaju predstavnici različitih mišljenja i uvjerenja.
Feljton ili podlistak – na zanimljiv i popularan način obrađuje teme iz filozofije, književnosti, umjetnosti, politike, povijesti; objavljuje se u nastavcima u novinama, uvijek na istome mjestu (ima više nastavaka, za razliku od tzv. **kolumne**, stalnoga mjesta istog autora s uvijek novom temom)
Reportaža – izvješće o nekom događaju, doživljaju, pojavi koja se može umjetnički obraditi: ne nižu se samo činjenice, nego pisac iznosi svoje stavove, uvjerenja, dojmove

TEMELJNA CIVILIZACIJSKA DJELA (književnosti starih civilizacija)

1. INDIJSKA KNJIŽEVNOST

VEDE (16.– 6. st. pr. Kr.) svete staroindijske knjige stoljećima prenošene usmenom predajom. Veda se u užem smislu sastoji od četiriju zbirki (*samhita*) stihova i proze od kojih je najstarija i najvažnija *Rgveda*.

MAHABHARATA (4. st. pr. Kr. – 4. st.), staroindijski ep od 200 tisuća stihova u 18 knjiga. Temeljni i najstariji dio je pravi ratnički ep o borbi za vlast između dviju loza plemena Bharata. Djelo se sastoji od povijesne kronike, filozofskih razmišljanja, ljudskih vjerovanja, mitova i legenda. *Bhagavadgita* ili *Pjesma o božanskome* (*Gita*) je najvažniji i najpopularniji dio (moralno-filozofski spis).

RAMAJANA (4.st. pr. Kr. – 2.st. po Kr.), staroindijski ep od 38 tisuća stihova o božanskom junaku i kralju Rami i njegovim borbama protiv demonskog boga Ravane. U fantastičnom i mitskom okviru nalazimo jače utjecaje budizma.

PANČATANTRA (3.st. pr. Kr.), indijska zbirka pripovijedaka, sastavljena od 5 knjiga. U osnovnu radnju o kraljevim glupim sinovima koje mudrac uči umjetnosti vladanja, upletene su mnoge priče, basne i bajke iz starijih izvora ili folklora. Njezini su se motivi širili na istok i na zapad te snažno utjecali na europsku folklornu i umjetničku književnost.

2. BABILONSKA KNJIŽEVNOST

EP O GILGAMEŠU (1700.g. pr. Kr.) je dvodijelni ep (12 pjevanja) babilonsko-asirske književnosti. Tema je prijateljstvo kralja Gilgameša i poludivljeg čovjeka Enkidua.

3. HEBREJSKA KNJIŽEVNOST

BIBLIJA ili **Sveto pismo** je zbirka poučno-moralističkog i poetskog sadržaja koju kršćani i židovi drže svetom. Biblijske knjige napisane su u vremenu od 13. st. pr. Kr. do 2. st. po Kr.
Biblija sadrži 46 knjiga Staroga zavjeta i 27 knjiga Novoga zavjeta, ukupno 73 knjige.

<u>Dijelovi Staroga zavjeta</u>: **Petoknjižje** (grčki *Pentateuh:* pet svitaka; židovski *Tora*: Zakon), **Povijesne knjige, Psalmi, Mudrosne knjige, Proroci**

<u>Dijelovi Novoga zavjeta</u>: **Evanđelja** (Matej, Marko, Ivan, Luka), **Djela apostolska, Poslanice apostola, Apokalipsa**

Petoknjižje se sastoji od pet dijelova: <u>Knjiga Postanka</u> (*Genesis,* mitološka i povijesna tematika), <u>Knjiga Izlaska</u> (*Exodus,* vjerski najvažnija knjiga vezana uz povijesni lik Mojsija i sklapanje Sinajskoga saveza), Levitski zakonik, Knjiga Brojeva, Ponovljeni zakon.

Psalmi (11.- 4. st. pr. Kr.) su pjesme za pjevanje uz glazbenu pratnju, najvažniji oblik hebrejske religiozne poezije, pripisivane kralju Davidu. Zbirka psalama (psaltir) sadrži 150 pjesama: hvalospjeve, himne, tužbalice, zahvalnice, pokorničke, liturgijske, hodočasničke, poučne i proročke pjesme.
Oblik: prozni stavci ili <u>verseti</u> (znatan utjecaj na stvaranje slobodnoga stiha u modernoj poeziji).

Pjesma nad pjesmama (4. st. pr. Kr.), najljepše djelo ljubavne poezije staroga Istoka, pripisivano kralju Salomonu; vjerojatno zbornik narodnih ljubavnih pjesama, pretežno svatovskih (epitalam: svatovska pjesma), bujne metaforike. Dijalog Zaručnika i Zaručnice uključuje i zbor djevojaka.

Judita (2. – 1. st. pr. Kr.) pripada povijesnim biblijskim knjigama; dramatski koncipiran prozni tekst s lirskim umecima (lijepa udovica Judita uspijeva spasiti izraelski grad Betuliju od Nabukodonozorova vojvode Asirca Holoferna).

Evanđelje po Ivanu (kraj 1. st.) – Ivan osvjetljuje Isusov duhovni profil i tumači simboliku događaja i Kristovo učenje razrađenim **parabolama** (priče u kojima se pojava objašnjava drugom, naoko potpuno različitom) i dužim govorima. *Proslov: U početku bijaše Riječ...*

Najpoznatiji su **PRIJEVODI** Biblije: ***Septuaginta*** ili *Prijevod sedamdesetorice* (na grčki, 3./2. st.pr.Kr.) i ***Vulgata*** ili *Prijevod sv. Jeronima* (na latinski, između 386. i 406.g., na njemu se temelje gotovo svi europski prijevodi). **Prvi cjelovit prijevod Biblije na hrvatski jezik**: Matija Petar Katančić (1831.).

4. <u>TALMUD</u>

(*hebr.* talmud: učenje) – veliki zbornik židovske postbiblijske literature u kojoj su na osnovi usmene predaje zapisane **upute i propisi, tumačenja i blagoslovi** koji se odnose na **zakonodavstvo, osobni i obiteljski moral,** prehranu, blagdanske obrede, osobnu čistoću i sl., zatim rasprave, polemike, poučne priče, anegdote i legende nastale u židovskim zajednicama u Palestini do 4. st. i u Babiloniji do 6. st. (*Jeruzalemski* i *Babilonski Talmud*).

5. ARAPSKA KNJIŽEVNOST

KUR'AN (612. – 653.), sveta knjiga islama; sadrži izreke Muhamedove koje mu je u Meki i Medini diktirao «melek Džabrail» (arkanđeo Gabrijel). Sastoji se od 114 poglavlja (*sura*) koja sadrže moralne, pravne i religiozne poruke. Primjer je arapskog proznog stila, presudno utjecao na islamsku kulturu.

KLASIČNA/ ANTIČKA KNJIŽEVNOST (književnost starih Grka i Rimljana)

Pojam klasična književnost obilježava književnosti starih Grka i Rimljana, na klasičnim jezicima grčkom i latinskom, dakle, cjelinu antičke književne ostavštine.

GRČKA KNJIŽEVNOST

Epika, lirika, drama, komedija, tragedija književni su rodovi ili vrste koje su nastale u Grčkoj ili su na grčkom tlu stekle konačan oblik.

I. ARHAJSKO RAZDOBLJE STARE GRČKE KNJIŽEVNOSTI (750.– 450. pr. Kr.)
Obilježeno je raznolikošću narječja i množinom književnih središta. Alfabet je već poznat, ali je književnost u velikom dijelu *usmena*. Vrste: **ep** (Homer) i **lirika** (Alkej, Sapfa, Anakreont i Pindar), a i **basna** (Ezop).

II. KLASIČNO RAZDOBLJE (oko 450.– 323. pr. Kr.)
Omeđeno je procvatom atenske demokracije i smrću Aleksandra Velikoga. Atena je kulturno i književno središte. KAZALIŠTE je glavno mjesto književnoga života. Dominiraju **dramske vrste**: **tragedija** (Eshil, Sofoklo i Euripid) i **komedija** (Aristofan). Vrhunce doseže i **umjetnička proza**. To je vrijeme velikih povjesničara Herodota i Tukidida, govornika Demostena i filozofa Platona i Aristotela.

III. HELENISTIČKO RAZDOBLJE (323. – oko 30. pr. Kr.)
Obuhvaća tri stoljeća, od smrti Aleksandra Velikoga do propasti Egipta. Grčka je kultura uvelike proširila svoje granice. Ukus diktira kulturna elita s nametljivom erudicijom. Na cijeni su **kratki oblici**: **epilij** (kraća epska pjesma), kratka **pastirska pjesma**, a najpopularniji je **epigram**.

IV. RIMSKO (CARSKO) RAZDOBLJE (oko 30. pr. Kr. – VI. st.)
Grčka književnost razvija se u političkom okružju rimske države. Okreće se slavnim razdobljima kulturne povijesti, baštini. Jedina novija vrsta, premda naslijeđena, jest **roman**.

GRČKA EPIKA

HOMER (oko 800. pr. Kr.) – najstariji poznati grčki pjesnik. U antici su mu pripisivali autorstvo *Ilijade* i *Odiseje*, niz «kikličkih epova» s trojanskom ili tebanskom tematikom, zatim tzv. homerske himne bogovima, šaljiv spjev *Batrahomiomahija* («Boj žaba i miševa») i mnoga druga djela, a poslije su mu odricali sve osim *Ilijade*. HOMERSKO PITANJE jest pitanje autorstva *Ilijade* i *Odiseje* (pluralisti-analitičari brane misao o kolektivnom autorstvu, a unitaristi ih pripisuju jednom autoru).

Ilijada je epopeja od 24 pjevanja. *Ilij* je drugo ime grada Troje. Govori o pedeset i jednom danu posljednje, desete godine rata. Ahejci su: braća Menelaj i Agamemnon, tesalski kralj Ahilej te Odisej, a Trojanci su: kralj Prijam i njegovi sinovi Paris i Hektor. Povod ratu je Parisova otmica Menelajeve žene Helene. Glavni motiv je Ahilejeva srdžba. Bogovi imaju veliku ulogu u razvoju radnje. Stih je, kao i u *Odiseji*, heksametar (pet daktila i jedan trohej).

Odiseja je mlađi i kraći spjev. Za razliku od *Ilijade*, prikazuje mirnodopski život starih Grka. Radnja se zbiva deset godina po padu Troje i to na dva plana – Itaka prije i nakon povratka kralja Odiseja, štićenika božice Atene, i traganje sina Telemaha za ocem, te samo Odisejevo desetogodišnje lutanje o kojemu priča na dvoru feačkoga kralja Alkinoja. Nakon povratka, na Itaci ubija nasrtljive prosce vjerne mu žene Penelope i nalazi smirenje. Simbol je nemirnoga duha pa je prisutan i u kapitalnim djelima kao što su Danteov *Pakao* ili Joyceov *Uliks*.

GRČKA LIRIKA

ALKEJ (1. pol. 6. st. pr. Kr.) – pjesnik s otoka Lezba, majstor stiha i forme, predstavnik monodijske melike (poezija za solo pjevanje uz pratnju lire).Pjesma ***Lađi*** domoljubnog je karaktera kao i većina njegove poezije (mržnja na tirane, politički motivi, rat).

Alkejska strofa (dva jedanaesterca, jedan deveterac i jedan deseterac) popularna je i u novovjekoj poeziji, a njome se često služio rimski pjesnik Horacije. U našoj poeziji, u 18. st. Ignjat Đurđević, a u doba hrvatskog preporoda: P. Preradović i I. Mažuranić (*Primorac Danici* kojom pozdravlja Gajev časopis).

SAPFA (1. pol. 6. st. pr. Kr.) najveća grčka pjesnikinja, rodom s Lezba. Pisala eolsku monodijsku liriku i korske svadbene pjesme (epitalamije). Sve su njene pjesme ljubavne tematike. Uz himnu *Afroditi*, najpoznatija je ***Ljubavna strast***.

Safička strofa (tri jedanaesterca i jedan peterac) bila je popularna i u srednjovjekovnom latinskom crkvenom pjesništvu, a u nas u hvarskoj crkvenoj poeziji 16. i 17. st. te u crkvenim himnama 18. st.

ANAKREONT (2. pol. 6. st. pr. Kr.) – grčki lirik rodom iz Male Azije. Njegove kratke pjesme slave vedre strane života, radosti uživanja u ljubavi, vinu i veselu društvu. Pjesme *Iskren sam* i ***Pijuckajmo*** tipične su anakreontske pjeme: slave životne radosti, a naročito vino i vinsko raspoloženje. Blizak je učenju filozofa Epikura, zasnovanom na razumu i težnji za srećom.

PINDAR (oko 518.– 442.) – rodom iz okolice Tebe, najveći predstavnik grčke korske lirike (sačuvalo se samo oko 500 fragmenata i 4 knjige *epinikija* - oda u čast pojedinih natjecatelja).
Majstor teške forme ode, uzvišena stila, u pjesmi ***Pjesnik o ratu*** osuđuje rat i zla koja donosi.

GRČKA DRAMA

ESHIL (525. – 456. pr. Kr.) – tvorac grčke tragedije. Pjesnik je junačkog duha svoje epohe koji oživljava u herojskim likovima svojih junaka. Napisao je oko 90 drama (70 tragedija i 20 satirskih igara), a sačuvano je samo 7 tragedija, od kojih su najpoznatije *Okovani Prometej* i jedina sačuvana antička organska (sadržajno povezana) trilogija *Orestija*.
Zbor ili kor u ranoj fazi razvoja grčke tragedije nije bio samo komentator već i nositelj radnje, pa tako u njegovoj drami *Pribjegarke* kor od 50 djevojaka, Danaida, ima ulogu glavnog junaka. Eshil je uveo drugog glumca, smanjio ulogu kora, pojačao značenje dijaloga i tako od lirske kantate stvorio prvu pravu grčku dramu. Ona ipak predstavlja prvi stupanj dramskog razvoja: radnja je jednostavna i statična, likovi titanski komponirani, stil svečan i uzvišen s obiljem metafora, lirske korske partije imaju značajnu ulogu i otkrivaju Eshila kao velikog lirskog pjesnika, junaci su idealizirana bića naglašenih svojstava, a čovjek je samo igračka u rukama bogova.

Okovani Prometej prvi je i jedini sačuvani dio trilogije o Prometeju. Obrađuje mit o Titanu koji je pomogao Zeusu u borbi protiv starog poretka i starih bogova, ali mu se usprotivio kad je uvidio da se Zeus, došavši na vlast, pretvara u tiranina koji želi uništiti sve što mu se nađe na putu, pa tako i ljudski rod. Prave radnje i nema, glavni je protagonist nepokretan, prikovan uz stijenu, te razvija svoje misli i dijalogu sa zborom i s likovima koji pokraj njega prolaze. Premda na kraju stradava (Zeus je srušio stijenu o koju je prikovan),on je moralni pobjednik, jer trijumfira njegova ideja o nepobjedivosti pravde i neumitnosti ljudskoga napretka.
Ostali likovi: Zeus, Okean, zbor nimfa Okeanida, Sila i Vlast, Ija, Hera, Hefest, Hermes.

SOFOKLO (496. – 406.) – rodom iz Atene, suvremenik Perikla i procvata atenskog polisa. Od 123 dramska djela, sačuvano u cjelini samo 7 tragedija (*Ajant, Elektra, Kralj Edip, Antigona, Trahinjanke, Filoktet, Edip na Kolonu*). Pojačava dramsku radnju i ulogu dijaloga, uvodi trećeg glumca, smanjuje partije kora i povećava broj njegovih članova na 15, piše prve anorganske ili sadržajno nepovezane trilogije te tako stvara uglavnom definitivnu formu grčke drame. Junaci više nisu titanske ličnosti kojima upravljaju usud i volja bogova, već stvarni ljudi koji odlučuju o svojoj sudbini te svoju veličinu zahvaljuju jedino čvrstoći svojega karaktera. Najveći je i najsavršeniji antički tragičar.

Kralj Edip najpoznatija je grčka tragedija. Obrađujući mit o Edipu kojemu su bogovi unaprijed odredili sudbinu, Sofoklo zadire u pitanje «pravednog grješnika». Kad Edip sazna da je bez svoje krivnje kriv, on ipak ima snage objaviti istinu i kazniti sama sebe. Likovi: kralj i kraljica Jokasta, njihov sin Edip, njegova i Jokastina djeca: Antigona, Izmena, Eteoklo i Polinik. Edip je simbol ljudskoga duha: istinoljubiv, pravedan, mudar i moralan.

Antigona je tragedija o sukobu zemaljskih i božanskih zakona. Problematizira odnos pojedinca i vlasti, samu vlast te ljubav i odnos prema vjeri. Antigona nosi očevu (Edipovu) tragičnu krivnju. Usprkos izričitoj naredbi svojega ujaka, tebanskog vladara Kreonta, Antigona pokapa svojega brata Polinika. Kreont je osuđuje na smrt, narod je uz nju, Hemon pokušava odvratiti oca od kazne, ali on mijenja odluku tek kad ga Tiresija upozori na moguću nesreću. No, Antigona se već sama ubila, potom i Hemon, a na kraju i Hemonova majka. Kreont ostaje živ, ali je Antigona moralna pobjednica. Ostali likovi: Kreontov sin Hemon, Antigonin zaručnik, Kreontova žena Euridika, vrač Tiresija, Antigonina sestra Izmena.

EURIPID (oko 485. – 406. pr. Kr.) – posljednji veliki grčki tragičar. Od devedesetak tragedija sačuvano je 17. Najpopularnije su: *Alkestida, Medeja, Hipolit, Elektra, Ifigenija u Tauridi.* Udaljuje se od općih problema i udubljuje u život i psihu pojedinca. Euripid na svoj način interpretira mitologiju: mitološki junaci nisu ni titanska ni idealizirana bića, već obični ljudi, sa svim nedostacima, strastima i slabostima. Utjecao je na novoatičku komediju i rimsku dramu i više od svih grčkih tragičara utjecao

na oblikovanje europske drame. Nakon mita u kojem je smrtnica Elektra, kći mikenskoga kralja Agamemnona i njegove žene Klitemnestre, spasila brata Oresta i potakla ga da osveti oca i ubije majku koja je izdala i, uz ljubavnikovu pomoć, ubila slavnoga kralja, udala se za njegova bratića Egista i dovela ga na vlast, Euripid Elektru opisuje kao poniženu mladu ženu koju su udaljili iz dvora i udali za priprosta seljaka kako bi njezinim nasljednicima onemogućili povratak na prijestolje. To u njoj pojačava mržnju na majku i očuha u kojima vidi ne samo očeve ubojice već i krivce za svu bijedu svojega života. U kazališnu praksu Euripid prvi uvodi kulise, a radnju smještava u dvorište seoske kolibe. Elektra je psihološki produbljen lik mlade, nezadovoljne žene koja se smiruje tek nakon strašnoga čina i postaje svjesnom zločina i svoje odgovornosti za njega.

RIMSKA KNJIŽEVNOST

Druga je klasična umjetnost koja je odsudno oblikovala duhovnost zapadnoga svijeta.
Temeljno je obilježje rimske književnosti **nasljedovanje grčkih uzora** i nadmetanje s njima.
Za razliku od Grka, Rimljani nisu tvorci književnih vrsta: jednu jedinu, **satiru**, držali su svojom.
Novi biljeg dali su **ljubavnoj elegiji, satiričkom epigramu, pjesničkim i proznim poslanicama**.

I. ARHAJSKO RAZDOBLJE RIMSKE KNJIŽEVNOSTI (240. – 80. pr. Kr.)
Brojni su **književni prijevodi** i **kazališne prilagodbe** u čemu prednjače komediografi Plaut i Terencije.

II. ZLATNI VIJEK (80. pr. Kr. – 14. posl. Kr.)
Doseže svoj **vrhunac** i u stihu i u prozi. **Epovi**: Lukrecije, Vergilije, Ovidije. **Elegija i epigram**: Katul. **Ljubavno pjesništvo**: Propercije, Tibul i Ovidije. **Lirika, satire** i **poslanice**: Horacije. **Proza**: povjesničar Cezar. **Retorika**: Ciceron.
III. SREBRNI VIJEK (od Tiberija do Trajana). **Satira**: Juvenal. **Roman**: Petronije. **Basna**: Fedro. **Epigram**: Marcijal. **Povijest**:Tacit. **Filozofski esej** i **tragedija**: Seneka.
IV. RAZDOBLJE KASNOGA CARSTVA (117. – 476.) – sukob poganske tradicije i kršćanstva, te pomirba dvaju svjetonazora. Rimska baština nastavlja živjeti u novim, kršćanskim tumačenjima, a **latinski jezik** u cijelom srednjovjekovlju ostaje jezikom književnosti, znanosti, crkve i uprave. **Apulej,** rimski filozof (o Platonu) i književnik (fantastično-satirični roman *Zlatni magarac* ili *Metamorfoze*).

PLAUT (oko 254. – 184. pr. Kr.), najveći rimski komediograf. Utvrđeno je autorstvo 21 komedije. Najuspjelije su *Memaechmi, Hvalisavi vojnik* i *Škrtac (Aulularia* ili Komedija o lončiću).

Škrtac je **komedija karaktera** koji se očituje u nizu **tipičnih** situacija. Komediografska tehnika **quid pro quo** (koje za koje) jest situacija produljenog nesporazuma – jedan lik misli na jedno, drugi na drugo, smiješna je zato što gledatelj vidi ono što likovi ne vide. Ima **dvije dramske radnje**: 1. bolesno škrti starac Euklion i njegovo (sakriveno) blago i 2. udaja Fedre, Euklionove kćeri. Likonid je mladić koji prosi Fedru, a Megador bogati susjed koji ne traži miraza. Ova je komedija nadahnula hrvatskog renesansnog komediografa Marina Držića (*Skup*) i francuskog klasicističkog komediografa Molierea (*Škrtac*). **Plautovska komedija** poseban je tip komedije, utemeljena je na **komediji situacije**, nastala je pod grčkim utjecajem, igrala se u grčkim kostimima i grčkom ambijentu (komedija nazvana **fabula palijata**, lat. *pallium* – vrsta grčke odjeće).

KATUL (87. pr. Kr. – 54. pr. Kr.), rimski pjesnik poznat po svojoj intimnoj lirici. U ljubavnoj pjesmi ***Jadni Katule*** žali samoga sebe zbog ljubavnog rastanka.

VERGILIJE (70. pr. Kr. – 19. pr. Kr.), pjesnik *ekloga*, nove vrste pjesništva (zbirka ***Bukolike*** – pastirske pjesme). Najdotjeranije djelo mu je *Georgike*, didaktički ep o ratarstvu. Živeći na Augustovu dvoru, stvorio je ***Eneidu***, junački ep u 12 knjiga o trojanskom junaku Eneju koji se nakon pada Troje spasio i sa sinom Askanijem otplovio u Italiju da bi, na ušću Tibera, osnovao rimsko carstvo. Enej je prikazan kao praotac Rimljana, pa tako i cara Augusta. Pisao je po uzoru na Homera (prvih šest pjevanja prema *Odiseji*, a drugih šest prema *Ilijadi*). Snažno, psihološki produbljeno opisana je kraljica grada Kartage Didona i njezina ljubav prema Eneju. Vergilije je postao uzorom mnogim epskim pjesnicima (Dante, Ariosto, Marulić...).

HORACIJE (65. pr. Kr. – 8. pr. Kr.), pjesnik Augustova doba. Pjesnička djela: *Epode, Satire, Pjesme (Carmina)* ili *Ode,* rodoljubne *Pjesme stoljetnice.* Oda ***Lidiji*** nazvana je «kraljicom oda». Napisao je i dvije knjige pjesničkih ***Poslanica*** *(Epistulae)* od kojih je najznačajnija ***Poslanica***

Pizonima, prozvana već u antici ***Ars poetica (Pjesničko umijeće)***. To je svojevrsna klasicistička poetika u kojoj ističe da je bit umjetničkoga djela sklad. Postala je kanonom europske normativne poetike.

TIBUL (oko 54. pr. Kr. – 19. pr. Kr.), rimski lirik. Napisao je niz elegija u elegijskom distihu. Elegija ***Deliji*** jednostavna je i melankolična. Pjesnik čezne za mirnim seoskim životom.

OVIDIJE (43. pr. Kr. -18. po Kr.), najplodniji rimski pjesnik. U prvom, rimskom razdoblju piše tri knjige ljubavnih pjesama (*Amores)*, lascivni parodično-didaktički ep *Ljubavno umijeće (Ars amatoria)*, zbirku ljubavnih pisama mitoloških junakinja *Heroide* itd., kao i 15 knjiga ***Metamorfoza***. To je njegovo najvažnije djelo od skoro 12 tisuća heksametara u kojima je obradio približno 250 mitoloških priča koje završavaju nekom preobrazbom (npr. *Piram i Tizba)*. Po odlasku u progonstvo (August ga je protjerao zbog otklona od društvenih normi), poezija mu je više misaona i osobna. Iz tog su razdoblja dvije zbirke elegija – *Tužaljke (Tristia)* i *Pisma s Crnog mora* ili *Poslanice iz Ponta* ***(Ex Ponto)***.

MARCIJAL (40.-104.), najveći rimski pjesnik epigrama kojih je sačuvano oko 1500 (npr. *Siromašni pjesnik*). Koncizni su, duhoviti, s uspjelom završnom poentom. Postali su uzor epigramatskom pjesništvu.

SREDNJOVJEKOVNA KNJIŽEVNOST (lat. *mediaevalis* – medijevalni, srednjovjekovni)

Vrijeme omeđuje tisućgodišnje razdoblje – od pada Zapadnoga Rimskog Carstva (4. i 5. st.) do pada Carigrada pod Turke i otkrića Novoga svijeta (15. st.). Smještena je između dviju estetički i poetički premoćnih epoha – antike i renesanse.

Neknjiževna književnost: osim estetskoga, djela su trebala zadovoljiti kriterij lijepoga, ispuniti didaktičnu funkciju, biti teološki i religijski ispravna, a izvorno pravni ili povijesni tekstovi pribrojeni su književnosti.

Jezična raznolikost: od 4. do 9. stoljeća latinski jezik kao književna matrica, a od 9. st. književnosti na narodnim jezicima.

KNJIŽEVNE VRSTE

U isključivo **nabožnoj književnosti** izdvajamo liturgijske tekstove, priručnike i zbornike poučnih štiva, apokrife, vizije, hagiografije (životopise svetaca), ispovijesti, alegorije, legende, parabole, egzemple.

U **pripovjednoj književnosti** najviše ima epova (na latinskom i na vulgarnim jezicima), zatim sage, romani, novele, te manji oblici, uglavnom usmenoga podrijetla, kao što su basne i bajke.

Lirika se dijeli na latinsku i narodnu, na nabožnu i svjetovnu, a stihovani oblici dijelom su samonikli (trubadursko pjesništvo), a dijelom preuzeti iz antike (himna, oda).

Srednjovjekovna **drama** ne nastavlja antičku tradiciju, već tvori vlastite oblike – **liturgijsku dramu,** mirakule, moralitete, pasije. Vezana je za crkvene kršćanske blagdane, odvija se u otvorenom prostoru, najčešća je tema Isusova Muka. **Svjetovna drama** razvija se kasnije (15. st.) i narodnoga je podrijetla, razvila se iz antičkoga pučkog kazališta - mima, njeguje parodiju i komičke efekte (farsa i sotija). Mim izvode žongleri i glumci (histrioni).

TIPIČNE VRSTE

- usmena epika (nacionalni epovi) od 9. do 12. st. **viteški romani** (12. i 13. st.) i **trubadurska lirika.**

REPREZENTATIVNA DJELA (estetika): francuski ***Roman o Ruži***, **Danteova** ***Božanstvena komedija*** i ***Canterburyjske priče*** **Geoffryja Chaucera** (1340.–1400.), prvog engleskog pjesnika. Zajednička obilježja: narodni jezik, alegorija, simbolika, knjige koje predstavljaju univerzum, trojedinstvo istinitog, lijepog i dobrog.

SV. AURELIJE AUGUSTIN (354.–430.), kršćanski filozof, teolog i književnik. Iako je latinski pisac kasne antike, nakon obraćenja piše filozofsko – teološka djela. Svojevrsna lirska duhovna autobiografija ***Ispovijesti***, ujedno i hvalospjev Gospodu, smatra se rodonačelnikom književne autobiografije. Augustin je prvi veliki kršćanski pisac.

VELIKI NACIONALNI EPOVI

Beowulf je staroengleski ep iz 8. st., najstarije sačuvano djelo na nekom narodnom jeziku; govori o junaku Beowulfu koji pomaže kralju Hrotgaru i ubija močvarno čudovište Grendela.
Pjesma (pjesan) o Rolandu, starofrancuski ep iz 10. st. govori o Rolandu, vojskovođi Karla Velikog koji junački pogiba zbog izdajstva svog očuha.
Pjesma o Cidu, španjolski ep iz 12. st. govori o Cidu, španjolskom junaku koji je oklevtan i prognan, ali na kraju uspijeva obraniti svoju čast i čast svojih kćeri.
Pjesma o Nibelunzima, s početka 13. st., staronjemački je ep sastavljen od dva dijela. U prvome su opisani podvizi, ženidba i smrt Siegfridova, a drugi je vezan uz dvor kralja Atile i propast burgundskih vladara. Obje su teme povezane likom Kriemhilde, žene Siegfridove i poslije Atiline. Strofa je četverostih, rima parna.
Kalevala je zbornik finskih narodnih pjesama iz 12. st. Ima 50 pjevanja ili *runa.* ***Edda*** je islandski ep.
Slovo o Polku Igorevu ruski je ep iz 12. st. Opisuje neuspjeli pohod kneza Igora 1185. g.
Srednjovjekovni je viteški ideal: junaštvo, poštenje, vjernost i vazalna odanost.

SREDNJOVJEKOVNI ROMANI

Roman se najprije pojavljuje u stihu i obrađuje teme iz antike (***Roman o Troji, Roman o Aleksandru***). Značajan je i ***Roman o Tristanu i Izoldi*** iz 12. st. koji obrađuje legendu o ljubavi Tristana i Izolde koja zbog njihove razdvojenosti završava tragično – njihovom smrću.

SREDNJOVJEKOVNO PJESNIŠTVO

U 11. st. u južnoj Francuskoj pojavljuju se **trubaduri** – plemići, pjesnici i skladatelji (trobar: pronalaziti, izmišljati glazbu i stihove). Pjevali su o viteškoj ljubavi prema uzvišenoj i nedostižnoj gospi. Nazivaju ih prvim modernim pjesnicima, jer zastupaju ideju originaliteta i opjevavaju teme ljubavi i vlastite pjesničke sudbine. Stvaraju samosvojne oblike (izvorno uz glazbu) i standardiziraju lirske forme kao što su *alba* (zornica: rastanak ljubavnika u zoru), *pastorala, prepirka...* Najznačajniji predstavnik francuske provansalske lirike je **Bertrand de Ventadorn** (2. pol. 12. st.), dvorski pjesnik razapet između strasti i težnje k spiritualnosti (*I nije čudo da mi par nijedan od pjevača nije*).

Istodobno se javljaju **golijardi i vaganti**, pjesnici – lutalice, kojih su najpoznatije pjesme sačuvane u latinskome zborniku ***Carmina burana*** i na koje se nadovezuje i poezija najvećega srednjovjekovnoga pjesnika **Francoisa Villona.** On je prvi vjesnik modernoga lirskog izraza. Obrazovan je, ali je veći dio života proveo po zloglasnim krčmama i po tamnicama, dvaput osuđen na smrt i dvaput pomilovan. Teme su mu: užitak, strah od smrti i vjerski žar. Djela: poeme *Mali testament* i *Veliki testament,* lirske pjesme i balade (***Balada obješenih***).
Njemački **minnesangeri** dvorski su ljubavni lirski pjesnici. Javljaju se u 12. st. kad se razvilo dvorsko feudalno društvo i viteški duh. Kao i trubadursko pjesništvo, i minnesangersko je oslobođeno nabožnih tema i nema poučne funkcije. **Walter von der Vogelweide** (1170.–1230.) najjači je i najkompleksniji njemački srednjovjekovni pjesnik. Nadrasta konvenciju, pjeva i o sretnoj ljubavi vraćajući se domaćoj pučkoj poeziji, a piše i snažnu političku poeziju.

HRVATSKA SREDNJOVJEKOVNA KNJIŽEVNOST

Kad su Hrvati došli u današnju postojbinu, živjeli su u agrafijskom razdoblju svoje kulture: nisu imali pisma. Došli su s govorenom riječju, sa svojim lirskim i epskim pjesmama i pričama i staroslavenskom mitologijom. Prvi jezik s kojim su se susreli je **latinski**, vjera je drugačija – kršćanska, a pisma **latinica** i grčki alfabet. Nakon pokrštavanja i stvaranja države, narodni vladari rabe **latinski jezik** i **latinsko pismo**. Sastavljene su i **prve kršćanske molitve na hrvatskom jeziku:** molitva ***Očenaš*** i ***Ispovijed vjere.***

Prve zapisane riječi na **slavenskom jeziku**, slavenskim pismom, jesu riječi *Prologa Ivanovu* evanđelju: *U početku bijaše Riječ – Iskoni bje slovo* (*Assemanovo evanđelje*).

Traktat* (rasprava) *Crnorisca Hrabra (crnorizac: monah, redovnik) obrana je slavenskoga pisma (glagoljice) kojega je izumio Konstantin Ćiril. To je tekst na staroslavenskom jeziku pisan za svjetovne potrebe. Učenici Svete braće – Konstantina Ćirila i Metoda – u 9. st. s knjigama i obredima

dolaze u Istru, na Kvarnerske otoke i u Dalmaciju gdje su širili i utvrđivali pismo – **glagoljicu** i obrede na **staroslavenskom jeziku** koji je tada bio Hrvatima potpuno razumljiv.

Tako su potkraj 9. st. Hrvati rabili **dva pisma: latinicu i glagoljicu**, i **dva jezika: latinski i staroslavenski s hrvatskim jezičnim osobitostima**. Glagoljaši su dobivali i knjige na ćirilici koju su preuredili prema zapadnim pismima te je tako nastala **zapadna ćirilica** ili **bosančica/bosanica**, a koju su Hrvati zvali i **«pismo hrvatsko»**. Tim je pismom napisana ***Povaljska listina*** iz Povlja na Braču (1184. sastavljena, a prepisana 1250.), uklesani stihovi na Povljanskom pragu u 12. st., tim je pismom napisan ***Poljički statut*** (1444.), dubrovački zbornik ***Libro od mnozijeh razloga***, brojne **isprave**, roman ***Aleksandrida***.

Bogata hrvatska srednjovjekovna književnost razvila se na temelju ćirilometodskih knjiga, na staroslavensko-hrvatskome i na hrvatsko-staroslavenskome, na pismima glagoljici, ćirilici (bosančici) i latinici. Isprva su to biblijski i apokrifni tekstovi, a poslije za potrebe glagoljaške crkve nastaju i nabožne pjesme, crkvena prikazanja, pravni tekstovi i beletristička djela.

Srednjovjekovno razdoblje karakteristično je po **trojezičnosti (latinski, staroslavensko-hrvatski i hrvatski)** i po **tropismenosti (glagoljica, ćirilica i latinica)**.
Hrvojev misal (1404.) spomenik je iznimne povijesne, likovne i književne vrijednosti.
Misal kneza Novaka (1368.) poslužio je kao predložak našoj prvoj tiskanoj knjizi.

Vrhunac srednjovjekovlja jest **pojava tiska**. Godine **1483.** tiskana je **prva hrvatska tiskana knjiga *Misal po zakonu Rimskoga dvora***, glagoljicom. Mjesto tiskanja je nepoznato, ali se pouzdano zna da su je priredili istarski glagoljaši. Nakon *Misala*, glagoljicom je tiskan i ***Brevijar po zakonu Rimskoga dvora*** (vjerojatno u Kosinju, 1491.). Osniva se **glagoljaška tiskara u Senju**. Među tim **ranim knjigama (inkunabulama** ili **prvotiscima)** posebno je značajan ***Lekcionar Bernardina Splićanina***, tiskan latinicom u Veneciji 1495.

Svima trima pismima Hrvati su pisali od srednjega vijeka pa sve do 19. st., ali od **kraja 15. st.** Hrvati sve češće rabe **latinicu** kao svoje pismo.
Napomena: o hrvatskom srednjovjekovlju također vidi Povijest hrvatskoga jezika – do kraja 15. st.

GLAVNA DJELA HRVATSKOGA SREDNJOVJEKOVLJA

PROZA – povijesni tekstovi (*Baščanska ploča, Ljetopis popa Dukljanina, Zapis popa Martinca*), **pravni tekstovi** (*Vinodolski zakonik, Poljički statut*), **romani** (*Rumanac trojski, Aleksandrida*), **poučna proza** (*Lucidar*)
LIRIKA – božićne pjesme (*Va se vrime godišća*), **satirične pjesme** (*Svit se konča*), **litanije** (*Šibenska molitva*)
DRAME – mirakul (*Muka svete Margarite*), **pasija** (*Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika*)

Baščanska ploča iz 1100. g. Pronađena je u Jurandvoru pokraj Baške na otoku Krku. To je zapis o darivanju zemljišta od strane kralja Zvonimira crkvi Svete Lucije. Opat Držiha je zapisao, a opat Dobrovit zidao crkvu sa svoje devetero braće. Pismo: uglata (hrvatska) glagoljica; jezik: hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika/starohrvatski.

Zavjernica kralja Zvonimira svjedoči kako je latinski jezik u srednjemu vijeku bio jezik hrvatske diplomacije. To je zavjetni govor na latinskom jeziku koji je kralj Zvonimir izgovarao pred papinim poslanikom Gebizonom 1075. S pomoću pape Grgura VII. Zvonimir postaje prvi okrunjeni kralj Hrvatske i Dalmacije.

Vinodolski zakon je najstariji zakonski spomenik hrvatskoga naroda. Sastavljen je i zapisan 6. siječnja 1288. g. Uređuje pravne odnose između krčkih knezova, poslije nazvanih Frankopanima, i do tada slobodnih vinodolskih općina. Pismo: glagoljica.

Poljički statut je skup pravnih normi i običaja autonomne, slobodne Poljičke općine (Poljička republika) s područja srednje Dalmacije, što je definirano 1444. g. u pisanom obliku prije prelaska te općine pod mletačku vlast. Pismo je bosančica (hrvatska ćirilica), općenito poslovno pismo na tom području do kraja 19. st.

Lucidar je srednjovjekovna enciklopedija. To je knjiga općega znanja najprije nastala na njemačkom jeziku, a zatim sa češkoga prevedena na hrvatski u 1. pol. 15. st. Prevoditelj je bio neznani glagoljaš Istranin. Pismo: glagoljica.

Zapis popa Martinca je zapis između prvoga i drugoga dijela glagoljskoga brevijara (danas se naziva *Drugi novljanski* brevijar) koji je pop Martinac prepisivao za pavlinski samostan u Novom

Vinodolskom, a potresno je svjedočanstvo o Krbavskoj bitci 1493. («Turci...nalegoše na jazik hrvatski»). Nastao je u Grobniku, a čuva se u Novom Vinodolskom.

Ljetopis popa Dukljanina je spis iz 12. st. i sadrži rodoslovlje dukljanske dinastije. Jezik: s izvornog slavenskog jezika preveden na latinski; pismo: latinica. Na hrvatski jezik preveden je vjerojatno u 14. st. te mu je tada pridodana građa iz hrvatske povijesti od čega je najznačajnija legenda o smrti kralja Zvonimira.

Rumanac Trojski (Roman o Troji) viteški je srednjovjekovni roman koji opisuje rat za Troju i njezinu propast, ali ne prema Homerovoj *Ilijadi*, nego prema zapadnoeuropskom tekstu na latinskom jeziku, sa snažnim utjecajem kršćanske i viteške etike i etikecije. Očuvan je na glagoljici u dva zbornika, u Vinodolskom i Petrisovu. i na latinici iz 1623. Događaji iz grčke mitologije prikazani su na srednjovjekovni način.

Aleksandrida je srednjovjekovni roman o Aleksandru Velikomu i njegovu osvajanju svijeta. Kao roman na glagoljici spominje se već u Zadru 1389., ali se nije sačuvao u nas, već je očuvan u ćiriličnim (bosančica) i latiničnim prijepisima iz 16. i 18. st. i nosi čakavsko-ikavske jezične odlike.

Pismo Nikole Modruškoga, biskupa modruškoga (1461.), rodom iz Boke Kotorske, prvi je polemički spis u hrvatskoj književnosti napisan hrvatskim jezikom. Dok je boravio u Italiji, napisao je svojemu svećenstvu pismo u obranu glagoljice i slavenskog bogoslužja, te tako uklanja prigovore da su isti protivni običajima Katoličke crkve.

Nezahvalni sin primjer je mnogih kraćih priča (ežempli/egzempli i prilike) koje su kao moralne i vjerske pouke glagoljaši znali uplesti u svoje propovijedi. Tiskana je u senjskom Korizmenjaku 1508.

Narodil se je kralj nebeski spada među najpopularnije hrvatske božićne pjesme (13. st.).

Bog se rodi v Vitliomi jedna je od najstarijih hrvatskih božićnih pjesama. Očuvana je u kajkavskoj i čakavskoj sredini, zapisana glagoljicom i latinicom.

Va se vrime godišća je vrlo popularna božićna pjesma koje zapis potječe iz 15. st.

Svit se konča je satirična pjesma o pokvarenosti svećenstva koje ne slijedi duhovne vrijednosti. Nastala je vjerojatno potkraj 13.st., a zabilježena u *Pariškom zborniku*, s kraja 14. st. Posebice se kritizira pojava simonije i inkvizicije.

Šibenska molitva ili **Gospina pohvala** najstariji je latinički tekst na hrvatskom jeziku. Spada u posebnu vrstu lirike koja se razvila u primorskim gradovima – pohvalne molitve (*lauda*: pohvalna pjesma, kakve su sastavljali i pjevali flagelanti, bičevaoci, pokornička bratstva u 13. st.), pučke litanije po uzoru na latinske i talijanske pjesme. Oblik: recitativna, ritmizirana proza. Tvorac je nepoznati glagoljaš, a tekst je zapisao fra Pavle Šibenčanin. Sačuvana je u kodeksu u franjevačkom samostanu u Šibeniku, a podrijetlom je iz Bribira, grada knezova Šubića.

Muka svete Margarite iz 15. st. dramatizirana je legenda o smrti popularne kršćanske mučenice. Očuvana su tri latinična rukopisa sa zapisanom crkvenom dramom o mučenici Margariti i njenom mučitelju Olibriju. Motivi su pastoralni, realistični, fantastični i biblijski. Sukob Margarite s đavlom uprizoren u crkvenom prikazanju djelovao je katarzički na gledatelje.
Tipičan je srednjovjekovni odnos: nebo (Bog) – zemlja (čovjek) – pakao (đavao).

PREDRENESANSA

Novo razdoblje počinje pojavom pjesničkih škola na tlu **Italije** i velikim autorskim imenima, čuvenim trolistom **Dante – Petrarca – Boccaccio.** Obuhvaća 13. i 14. st. Razvoj građanstva i ranog kapitalizma djeluje na stvaranje **novog pogleda na svijet**.

ČOVJEK je **aktivan**, radoznao, želi uživati u ovozemaljskom životu, **kritičan** je – istražuje i provjerava postojeće spoznaje. Književnost napušta alegoričnost, didaktičnost, moralističke teme. Čovjekovo duhovno oslobađanje znači i njegovo **zanimanje za vlastiti unutarnji svijet, ljepotu prirode i ovozemaljski život.**

Dante, Petrarca i Boccaccio sažimaju bogata i raznovrsna iskustva srednjovjekovne kulture i ujedno navješćuju nove težnje. Oni su utemeljitelji novovjekovne književnosti.

Svi pisci humanisti pišu na **latinskom jeziku**, a proslavila su ih upravo njihova djela na **narodnom jeziku.** Uzor im je **antička civilizacija**, poglavito umjetnost.

DANTE ALIGHIERI (1265.–1321.) najveći je talijanski nacionalni pjesnik. Rođen je u Firenzi, a umro kao prognanik u Ravenni. Političar, filozof, tvorac književnoga talijanskog jezika i ponajprije pjesnik, uz opus na talijanskom jeziku ostavio je niz latinskih djela (*Gozba, O monarhiji*). Dao je oblik važnom smjeru ljubavne poezije, tzv. ljupkog novog stila (*il dolce stil nuovo*), galantnom poetikom nagovijestio je učenu poeziju, spajajući provansalsku s petrarkističkom lirikom. Započeo je zbirkom pjesama i proze ***Novi život*** posvećenom ljubavi prema Beatrice Portinari, a nakon njezine smrti započinje rad na velebnoj ***Božanstvenoj komediji*** (1307.–1321.), vrhunskom djelu srednjovjekovne literature i jednom od najvećih djela svjetske književnosti. Dante je usvojio mnoga tadašnja znanja iz raznih struka, te sve uobličio u pjesnički samostalno viđenje vječnog pitanja ljudske egzistencije između Neba i Zemlje. Komedijom ju je nazvao prema srednjovjekovnoj poetici koja je tako nazivala djela koja započinju tužno, a završavaju sretno. Atribut *božanstvena* dodan je, zbog uzvišenosti sadržaja, u jednom mletačkom izdanju iz 1555. Arhitektonikom nalikuje gotičkoj katedrali. Djelo je pisano narodnim jezikom, firentinskim narječjem koje je postalo temeljem talijanskog književnog jezika. To je trodijelni spjev: ***Pakao, Čistilište*** i ***Raj***. Svaki dio ima 33 pjevanja, ukupno 100 s uvodnim pjevanjem. Alegorijsko putovanje započinje u mračnoj šumi koja simbolizira grješan život.

U pretpaklu, Limbu, duše su nekrštenih koji trpe čežnju bez nade. Kroz **pakao** ga vodi Vergilije, simbol razuma i pjesnikov uzor. Upoznaje grješne duše (preljubnici, škrci, rasipnici, proždrljivci, krivovjerci i bezvjerci, nasilnici, ubojice i samoubojice, zavodnici, izdajice) i razgovara s njima. Oštro osuđuje crkvene velikodostojnike koji su izokrenuli crkvene zakone. Pakao ima oblik lijevka s devet krugova, a što je krug niži, grijeh je veći. Kazna je adekvatna i izokrenuta slika grijeha. **Čistilište** je brijeg na otoku, krugovi se prema vrhu sužavaju. Na vrhu je visoravan – zemaljski raj. Tu po pjesnika dolazi Beatrice (simbol ljepote, milosti i Božje ljubavi) i vodi ga u sam **raj**. On se sastoji od 9 nebesa koja se vrte oko Zemlje. Dijelom puta vodi ga sveti Bernard (simbol vjere). Iznad svih nebesa je nepokretni Empirej koji obuhvaća sav svemir, a u njemu je Bog.

Djelo je po mnogočemu srednjovjekovno (alegorijska vizija, religiozno poimanje grijeha, mistika broja 3, fantastika i naturalizam), ali ipak kritičke naravi novoga vremena s razumijevanjem za ljudsku prirodu i njene slabosti i napredne težnje ljudskoga duha.

FRANCESCO PETRARCA (1304.–1374.) talijanski je pjesnik i humanist. U Avignonu se upoznao s provansalskom lirikom i 1327. prvi put ugledao svoju Lauru, trajnu inspiraciju njegovih talijanskih stihova. ***Kanconijer*** je zbirka pjesama na talijanskom jeziku. To je intiman lirski dnevnik njegove nesretne ljubavi prema Lauri za njezina života i poslije njezine smrti. Nastavlja tradiciju srednjovjekovne ljubavne lirike, provansalskih trubadura i *slatkog novog stila*. Od 366 pjesama 317 su soneti, 29 kancone, 9 sestine, 7 balade i 4 madrigali. Novoga je duha – to je ljubav prema konkretnoj ženi. Razapetost pjesnika između srednjovjekovnih moralnih načela i moderne težnje za srećom najavljuje novo doba – renesansu. Dva su glavna motiva u zbirci: ljubav i pjesnička slava.

U najslavnijem sonetu ***Blažen nek' dan je, i mjesec, i ljeto*** opisuje presudan trenutak ljubavi „na prvi pogled".

Petrarkizam je naziv za nasljedovanje Petrarkine poezije u europskoj poeziji 15. i 16. st. Pjesnici **petrarkisti** opjevavaju svoju ljubav prema prekrasnoj, savršenoj ženi. U neuzvraćenoj ljubavi pate i uživaju jer im je ona umjetničko nadahnuće. **Petrarkin ili talijanski sonet** oblik je pjesme od 14 stihova, ima četiri strofe: dva katrena i dva terceta, uglavnom jedanaesteraca s najčešćom rimom abba cdc cdc. Hrvatski su petrarkisti: Džore Držić i Šiško Menčetić (Dubrovnik) te Hanibal Lucić (Hvar).

GIOVANNI BOCCACCIO (1313.–1375.) talijanski je pripovjedač i humanist. Rođen u Parizu, školovan u Napulju, a živio u Firenzi. Ostavio je bogati književni opus na latinskom i talijanskom jeziku. Napisao je prvu Danteovu biografiju. Oživio je čistu antiku bez pomirbe s kršćanstvom, kao što su to činili Dante i Petrarca. Glavno mu je djelo ***Decameron*** (1348.- 1353.; grč. *deka hemeron*: deset dana), zbirka od 100 novela (simbolika broja 10) uokvirenih pričom o kugi koja je harala Firenzom i prisilila 7 djevojaka i 3 mladića da napuste grad i prikraćuju vrijeme pripovijedajući naizmjence zanimljive priče. Najčešća im je tema tjelesna ljubav, te stjecanje bogatstva i izrugivanje ljudskoj gluposti i svakom, osobito religioznom licemjerju. Boccaccione priče postale su uzorom svim kasnijim novelistima. Obilježja: svakidašnji život svih društvenih slojeva, realističnost i uvjerljivost, razotkrivanje ljudskih poroka, slobodno prikazivanje životnih užitaka i veličanje svega ljudskoga, pohvala ljepoti prirode, snazi mladosti, čovjekovoj inteligenciji i snalažljivosti, zdrav i vedar humor.

PISCI SREDNJEGA VIJEKA I PREDRENESANSE: Guilhem IX., Jaufre Rudel, Bertrand de Ventadorn, Walter von der Vogelweide, Franjo Asiški, Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Geoffrey Chaucer, Auzias March, Francois Villon

HRVATSKI HUMANIZAM

Bitno je obilježen povlaštenom blizinom hrvatskih krajeva središtima talijanskoga humanizma. Već krajem 14. st. javljaju se jasni znaci kulturne mijene kao posljedica razmjernog blagostanja primorskih gradova i stalnog kruženja različitih visokoobrazovanih profesionalaca po objema obalama Jadrana. Razvija se u 15. i dijelom u 16. st.
Humanizam se temelji na općeljudskoj **odgojnoj** pobudi, ali njegovi pojavni oblici nisu lišeni nacionalnih i regionalnih obilježja. Utjecajne su dvije činjenice: podijeljenost hrvatskog sjevera i juga na više država i nezaustavljiv prodor Turaka. Sva su djela hrvatskog humanizma napisana **na latinskom jeziku.**

Obalno područje gospodarski je jako, organiziran je gradski život, postoji tradicija svjetovnoga javnog školstva.
Na sjeveru je duhovna obnova tijesno vezana uz temeljne feudalne ustanove i pojedince crkvene velikodostojnike i visoku vlastelu iz državne uprave.

POEZIJA – latinski epovi, elegije, epigrami, lirske pjesme

PROZA – epistole (pisma, poslanice), povijesna, filozofska i prirodoznanstvena djela

PRIMORSKI KRAJEVI
Boka: modruški biskup Nikola (Nikola Kotoranin), autor najstarije hrvatske prozne inkunabule; Kotoranin Ludovik Paskalić, latinski i talijanski pjesnik
Dubrovnik: Karlo Pucić, ljubavna poezija; povjesničar Ludovik Crijević-Tuberon;svestrani latinski pjesnik Ilija Crijević; epičar Jakov Bunić
Split: splitski književni krug oko Marka Marulića, humanista latinista i oca hrvatske književnosti
Trogir: obitelji Čipiko i Andreis
Šibenik: Juraj Šižgorić, autor najstarije pjesničke inkunabule; diplomat i putopisac, nadbiskup ostrogonski Antun Vrančić i njegov sinovac, izumitelj i leksikograf Faust Vrančić
Zadar: ninski biskup i latinski pjesnik Juraj Divnić koji okuplja zadarske humaniste
Cres: Frane Petrić (Petris), glasoviti filozof iz 16. st.
Rab: Markantun Dominis, matematičar, fizičar i teolog
Istra: filolog Matija Grbac i njegov poznati učenik, protestantski teolog, enciklopedist Matija Vlačić Ilirik
KONTINENTALNA HRVATSKA: Ivan Vitez iz Sredne, stožerna osoba humanističkog kruga na dvoru kralja Matije Korvina; njegov nećak Ivan Česmički (Kesinački) latinskog pseudonima Ianus Pannonius, jedan od najslavnijih latinskih pjesnika europskoga 15. st.
Zagrepčanin Pavao Skalić, prvi rabi naziv *enciklopedija* u današnjem smislu.

MARKO MARULIĆ (1450.–1524.) rođen je u plemićkoj obitelji u Splitu. Bio je središnja ličnost splitskoga književnog, humanističkog kruga. Iako je u hrvatskoj književnoj povijesti ponajprije poznat po iznimnom doprinosu na narodnom jeziku (renesansni pisac, ep *Judita*), međunarodnu je slavu još za života stekao kao humanistički pisac svojim (tiskanim) latinskim djelima ***De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*** (Pouke za čestit život s primjerima), Mleci, 1506., ***Euangelistarium*** (Evanđelistar), ***Quinquaginta parabolae*** (Pedeset priča) i **poslanicom papi Hadrijanu VI.**
Pouke za čestit život prvi su bestseler (uspješnica), na latinskomu otisnut više od dvadeset puta, a na sedam različitih jezika više od trideset puta. Na latinska djela otpada pet šestina njegova književna opusa.
Najznačajniji Marulićev latinski tekst jest, za njegova života neobjavljen i donedavno u rukopisu, veliki ep ***Davidias*** (*Davidijada*) u 14 knjiga. U tom vergilijansko-kršćanskom spjevu pjesnički je preoblikovana alegorija o starozavjetnom kralju Davidu koji je zapravo Krist, a progonitelj Šaul simbolizira Židove koji progone Krista.
IVAN ČESMIČKI (Ianus Pannonius) (1434.–1472.) djelovao je kao humanist na dvoru ugarskog kralja Matije Korvina. Pisao je pjesme (*Poemata*), elegije (*Elegiae*) u elegijskom distihu (***U smrt majke Barbare***) i epigrame (*Epigrammata*).

Obilježje je **humanističke autobiografske literature** uvjerljivost i iskrenost izvješća o vlastitome životu, te udvostručena perspektiva (osobno i univerzalno).

JURAJ ŠIŽGORIĆ (1420.–1509.) šibenski je svećenik koji je objavio pjesnički zbirku *Elegiarum et carminum libri tres* (Tri knjige elegija i lirskih pjesama), Mleci, 1477. To je **prva tiskana pjesnička zbirka u Hrvata**. Tijesno je vezan za svoj uži zavičaj i bolno svjedoči o nadiranju Turaka u šibensko zaleđe. ***Elegija o pustošenju šibenskoga polja***, pisana u tradiciji antičkih klasičnih pjesnika, izražava samosvojno obilježje hrvatskoga humanizma: domoljubnost i vezanost za domaće tlo. Kraći prozni ogled ***O smještaju Ilirije i gradu Šibeniku*** izdvaja Šižgorića među ostalim humanistima po zanimanju za ilirski (hrvatski) jezik i običaje.

ANTUN VRANČIĆ (1504.–1573.) rodom je iz Šibenika. Obnašao je razne političke i crkvene dužnosti (tajnik na dvoru Ivana Zapolje, tajnik kralja Ferdinanda I., papa Grgur XIII. ga imenuje kardinalom). Poznate su njegove ***Epistolae***, zbirka od oko 1000 pisama. Pisao je povijesna i etnografska djela, elegije i epigrame, te putopis koji opisuje njegovo prvo izaslanstvo u Tursku !553. g. ***Putovanje iz Budima u Drinopolje.*** Bio je jedan od najmoćnijih ljudi svoga vremena.

ILIJA CRIJEVIĆ (1463.-1520.) rođen je u Dubrovniku, školovao se u Rimu gdje je zbog vještine u pisanju latinskih stihova 1484. svečano ovjenčan pjesničkim lovorovim vijencem. Većinu njegova opusa čine latinske pjesme kojih je oko 240. Uz himne, ode i epigrame, osobito se ističu ***Elegije Flaviji***, nekoj Rimljanki, te ***Oda Dubrovniku.*** Jedan je od ponajboljih stilista hrvatskoga latiniteta, a odbijao je i samu pomisao o pisanju na hrvatskom jeziku.

RENESANSA

Naziv potječe od francuske riječi *la renaissance* (talijanski *il rinascimento*) što znači ponovno rađanje, **preporod**. To je i bitna značajka književnoga pokreta koji će zahvatiti Europu u **16. stoljeću**. Ishodište mu je i žarište **Italija.** Program je bio **oponašanje antičkih pisaca i uspostava njihovih estetičkih ideala, ljepote, sklada, savršenstva umjetnosti, sloboda čovjekova stvaralačkog duha**. Renesansni se pisci, umjesto latinskim, služe svojim **pučkim jezicima,** ali nastoje poštovati **humanistička mjerila i pravila**. Stvoreni su **nacionalni jezici i literature** na istoj temeljnoj matici, naslijeđu antike i Biblije. Renesansa je europeizirala Europu.

Središte renesansnoga života i umjetnosti bila je **Italija** kao nasljednica rimske, pa i helenske civilizacije. Razvili su se bogati gradovi, urbana središta s komunalnim ustrojem i kulturnim težnjama. Renesansa je zahvatila mediteranski obilježena područja s jezicima kojima je latinski temelj (talijanski, provansalski, francuski, katalonski, španjolski, portugalski). Osim današnje **Francuske, Španjolske** i **Portugala**, plodno tlo je imala i u **Hrvatskoj** čiji su gradovi antičkoga podrijetla imali svoj mediteranski lik, obrazovane intelektualce i ustanove javnoga života. Djelomično se humanizam i renesansa šire prema **Mađarskoj** i **Poljskoj**, te posebno u **Engleskoj**. Nešto drugačija obilježja ima renesansa u **Njemačkoj** gdje je utemeljen narodni jezik kao književni medij.

Vidljivo je da je renesansa **uglavnom zapadnoeuropska pojava**, s najjačim udjelom kršćanskih, katoličkih zemalja ili prostora. Petrarkizam se širio upravo u zemljama koje su njegovale kult žene, odnosno kult Majke Božje (gospoja – donna, Gospa – Madonna).

Renesansa je oblikovala sve glavne žanrove.

LIRIKA: petrarkistička lirika; **religiozna**, osobito marijanska, lirika; **prigodni sastavi**, **poslanice**, **nadgrobnice** (epitafi), **posvetnice** (velikašima, mecenama); **bukolička poezija** kao posebna grana arkadijske poezije; **zabavna lirika** (humoristička, satirička) i specifična vrsta **pokladnih pjesama** (**maskerate**). **Sonet** je najpovlašteniji oblik, a zbirke posvećene jednoj ženi, **kanconijeri**, držale su se vrhuncem pjesničkoga umijeća.

EP je kategorija uzvišenoga stila i predmeta. Po uzoru na Vergilija nastajali su **epovi biblijskog sadržaja** (Marulićeva *Judita*) i **epovi viteškog sadržaja** (Ariosto) koji su imali razgranatu strukturu, učenu kompoziciju i birani oblik (oktava).

DRAMSKE VRSTE. Komediografija je okrenuta antičkim uzorima Plautu i Terenciju.

Commedia erudita – **učena/eruditna komedija** imala je zadanu dramaturgiju (pet činova), stajaće, stalne likove (škrtac, komični starac, zaljubljeni mladić, lukavi sluga, obijesna služavka, hvalisavi vojnik), jedinstvenu radnju, vrijeme i prostor scenskog zbivanja. Među velikane europske komediografije ubraja se i naš Marin Držić, osobito s plautovskim (Plaut, rimska komedija) učenim komadima (*Skup, Dundo Maroje*).

Commedia dell' arte – **komedija umijeća** (vještine, umješnosti) također je nastala u Italiji u 2. pol. 16. st. Jednostavan sadržaj glumci su razvijali slobodnim **improviziranjem** uz razna umijeća pjevanja, plesa, akrobacije, mimike. Postojali su tipizirani likovi Arlekin, Pantalone...

Pastirske igre (pastorale) bile su jednostavne forme, s antičkim asocijacijama.

Renesansna komedija promicala je poruke aktivizma, pobjedu novog mladog naraštaja, izrugivala ljudske mane i poroke, kritizirala i oslobađala od predrasuda. Unaprijedila je i demokratizirala kazalište. Renesansa je dala i kazališnog diva, Shakespearea.

ROMAN. Tri su tipa romana: viteški, pastirski i pikarski. **Viteški roman** potječe iz srednjega vijeka s glavnim likom viteza lutalice, nadmoćnog i plemenitog junaka.

Pikarski roman razvio se u 15. st. Radnju vode ljudi iz puka. Glavni je lik *picaro* (prepredenjak, obješenjak), simpatični varalica, protuha s društvenoga dna koji se probija kroz život prilagođavajući se i služeći se svim sredstvima. Picaro je antipod (suprotnost) vitezu.

Pastirski roman nastao je početkom 16. st. Utemeljitelj mu je Jacobo Sannazaro (*Arcadia,*1504.). Drugi je takav roman napisao Hrvat Petar Zoranić (*Planine*). To su bili tipični ljubavni romani kojih se radnja odvija u izmišljenom svijetu s mnogo sentimentalizma i idealizma. Zaljubljeni pastiri izražavaju se vrlo otmjeno, petrarkistički. Tipično renesansna tema: bijeg izvan zbilje, u idealni krajolik.

Dva romana su sintezu i vrhunac: Cervantesov *Don Quijote* i Rabelaisov *Gargantua i Pantagruel.*

ESEJ. Francuz Michel de Montaigne uveo je novu književnu vrstu: **esej** ili **ogled** (*Eseji,* 1580.)

Humanizam i renesansa označavaju početak novoga, modernog doba Europe. Tada su se odvojile velike europske književnosti (talijanska, francuska, engleska).

LODOVICO ARIOSTO (1474.–1533.) najveći je pjesnik talijanske renesanse. Pisao je latinske i talijanske stihove, renesansne komedije i društvene satire. Najvažnije mu je djelo veliki viteški ep ***Bijesni Orlando*** (1516.-1532.) u kojem oživljava fantastični srednjovjekovni viteški svijet. Ep ima 46 pjevanja, a temeljni je sadržaj imaginarna saracenska opsada Pariza u doba Karla Velikoga. Isprepleću se ljubavna tematika i pustolovine kršćanskih i saracenskih vitezova, mašta i stvarnost, prošlost i sadašnjost. Srednjovjekovni legendarni junaci pretvaraju se u moderne renesansne junake. Djelo nema ni jednog glavnog junaka, ni jedne glavne radnje, nego opisuje ljubav, gospe, borbe, vitezove. Životna radost, fini humor, razumijevanje čovjekove prirode i njegovih slabosti, piščeva osobnost (ironija), suvremeni ideal prirodne jednakosti ljudi, smisao za prirodu – sve je to izraz Ariostove moderne obrade viteških motiva. Ep je ispjevan u savršenim stancama (strofama od 8 rimovanih jedanaesteraca). Likovi: Orlando, Angelika, Medoro, Rinaldo, Astolfo.

FRANCOIS RABELAIS (1494.–1553.) prvi je veliki francuski pripovjedač, uz Montaignea najznačajniji predstavnik francuske renesanse. U mladosti redovnik, zbog «heretičkih» pogleda bio je prinuđen napustiti samostan. Bio je liječnik i znanstvenik.

Životno mu je djelo ***Gargantua i Pantagruel*** (1532.-1564.), fantastično-satirični roman u 5 knjiga od kojih su najpoznatije dvije (*Život Gargantuin* i *Herojska djela i priče velikog Pantagruela*). Pisano iz razonode, djelo je isprva zamišljeno kao fantastična pripovijest o podvizima jedne porodice divova poznate iz srednjovjekovne literature, ali je postupno preraslo u genijalnu satiru srednjovjekovnih zastarjelih pogleda i institucija i postalo ogledalom vjere renesansnog čovjeka u moć znanosti i plemenitost ljudske prirode, kojoj treba omogućiti slobodan razvoj na području fizičkog i duševnog života (tzv. pantagruelizam).

Rabelaisovo je djelo najprepoznatljivije po bučnome smijehu koji je istodobno i svjetonazor jer je izraz čovjekove radosti, sreće, bezbrižnosti, životnoga optimizma. Satira je izraz piščeve oslobođene ličnosti, njegov individualni protest. Radnja je dijelom smještena u Utopiju, a likovi su: Gargantua (otac-div), Pantagruel (sin-div), Gargamela (majka), Panurg, Ponokrat.

MIGUEL de CERVANTES SAAVEDRA (1547.–1616.) najveći je španjolski pripovjedač. U mladosti je bio vojnik, teško je ranjen u bitki kod Lepanta, završio je u petogodišnjem ropstvu u Alžiru. U domovini živi u oskudici, ponovo dospijeva u zatvor, u kojem započinje ***Don Quijotea.*** Djelo mu je već za života donijelo ogromnu slavu. Uz 30 drama, napisao je zbirku pripovijedaka *Uzorite novele.*

Besmrtni roman ***Bistri vitez don Quijote od Manche*** (I. dio 1605., II. dio 1615.) zamišljen je kao satira, parodija viteških romana, ali je tijekom stvaranja nadrastao prvotne piščeve intencije i postao djelom općeljudske vrijednosti, u kojem u likovima seoskog plemića Don Quijotea i seljaka Sancha Panse oživljuje vječna dvojba: sukob između ideala i stvarnosti. Likovi su plastično ocrtani, izraz je stilski iznijansiran, a humor jednostavan, zdrav i topao. Iz tragične figure Viteza tužnog lika izbijaju optimizam i duboki humanizam. Roman je pisan tehnikom pikarskih romana (nizanje

samostalnih pustolovina vezanih likom glavnog junaka), daje realistički vjernu sliku raznih društvenih sredina. Renesansno je obilježje Don Quijoteova lika djelatna vjera u sebe, svoju snagu, snagu ideala i dobra koje na kraju mora pobijediti. Don Quijoteovi porazi pretvaraju se u pobjedu, borba protiv ideala postaje njihova afirmacija, uništavanje viteškog duha parodijom – njegova himna. Cervantesov roman jedno je od najčitanijih i najprevođenijih djela iza Biblije. *Donkihotizam* je filozofski pojam simbolike Don Quijoteova lika (VIII. poglavlje – okršaj s vjetrenjačama).
Likovi: don Quijote, Sancho Pansa, Dulcinea od Tobosa, Rocinante (kljuse)

WILLIAM SHAKESPEARE (1564.–1616.) engleski je pjesnik i dramatičar, najveći dramski pisac svjetske književnosti. Rođen je i umro u Stratford-on-Avonu. U Londonu je živio kao glumac, redatelj, pisac kazališnih komada, a vjerojatno i suvlasnik glasovitoga kazališta *Globe*.
U razdoblju između 1590. i 1611. kad se definitivno povlači iz kazališnoga života i vraća u rodni grad, napisao je 36 ili 37 drama. Shakespeare se nije dao sputati nikakvim dramaturškim pravilima, već je sažeo iskustva srednjovjekovnoga kolektivnog kazališta s praksom glumišta tzv. **elizabetskog doba** i s tzv. krvavim tragedijama. Pisao je komade za publiku svojeg doba i ne sluteći da će oni zbog unutarnje dramske snage, psihološke razradbe ljudske naravi i osjećaja, zbog likova u kojima se prepoznaje vječita čovjekova sudbina ostati zauvijek predmetom divljenja gledatelja i *šekspirologa*.
Drame se mogu podijeliti na tzv. «kraljevske drame» ili «historije» (pisane na teme iz engleske povijesti od 13. do 16. st.), komedije, tragedije i romantične *igre* ili *idile*. Sve su napisane **u stihu bez rime** (tzv. ***blanc verse***). To je stih talijanskoga podrijetla koji se razvio i raširio u renesansi te pod utjecajem Shakespearea i Johna Miltona postao standardni stih engleske dramske poezije.
Povijesne (kraljevske) drame: *Henrik VI., Rikard III., Rikard II., Kralj John, Henrik IV., Henrik V., Antonije i Kleopatra, Tit Andronik, Henrik VIII.*
Komedije: *Komedija zabuna, Ukroćena goropadnica, Dva gospodina iz Verone, Izgubljeni ljubavni trud, Mletački trgovac, Mnogo vike ni za što, Kako vam drago, Na tri kralja ili kako hoćete, Vesele žene windsorske, San ivanjske (ljetne)noći;*
Mračne komedije: *Troilo i Kresida, Konac djelo krasi, Mjera za mjeru*
Romantične igre (idile): *Cymbeline, Zimska priča, Oluja*
Tragedije: *Romeo i Giulietta, Hamlet, Othello, Kralj Lear, Macbeth, Julije Cezar, Koriolan*
Poezija. ***Soneti*** su zbirka od 154 soneta od kojih je veći dio posvećen prijatelju, a manji dio Crnoj gospođi. Stvorio je poseban oblik soneta, tzv. **Shakespeareov** ili **elizabetski sonet** koji se sastoji od tri katrena i jednog distiha s rimom abab cdcd efef gg. **Poeme**: *Venera i Adonis, Silovanje Lukrecije.*
Likovi i lokaliteti iz poznatijih Shakespeareovih drama:
San ivanjske noći – Puck, Oberon, Titanija, Tezej, Hipolita, Vratilo, Frula, Grbac, Gladnica; u Ateni.
Oluja – Prospero, Caliban, Miranda; na otoku blizu Napulja u Italiji
Romeo i Giulietta – likovi iz obitelji Montecchi (Romeo) i Capuletti (Julija); talijanski grad Verona
Hamlet – Hamlet, Ofelija, Klaudije, Gertruda, Polonije, Laert, Horacije, Rosenkrantz, Guildenstern; danski kraljevski dvorac Elsinor
Othello – Othello, Desdemona, Jago; u Mlecima (Venecija) i na Cipru
Kralj Lear – britanski kralj Lear, kćeri Cordelia, Goneril, Regan; Britanija
Macbeth – Macbeth, lady Macbeth, škotski kralj Duncan, Macduff, Banquo; Škotska
Shakespaeare je **teme preuzimao iz raznih izvora**: antička povijest, srednjovjekovne kronike i legende, renesansna novelistika, pričanja suvremenika, ali je svakoj ulio dah stvarnoga života.

HRVATSKA RENESANSA

Renesansa u Hrvatskoj javlja se krajem 15. stoljeća i traje cijelo 16. st. Razvija se u gradovima uz more: **Dubrovniku, Splitu, Hvaru, Korčuli, Šibeniku, Zadru**, i to zbog utjecaja Italije, ali i zbog toga što su oni bili pošteđeni turskih osvajanja (za razliku od unutrašnjosti Hrvatske). Najjače središte književnosti i umjetnosti bio je Dubrovnik koji je sačuvao samostalnost i slobodu. Razvijaju se tri osnovne **teme: ljubav, domoljublje i aktualna društvena stvarnost.** Književnost je na **narodnom jeziku**, ali on još nije normiran pa pisci pišu na idiomima svojih zavičaja. Zastupljene su gotovo **sve književne vrste**.

EPIKA. U sustavu oblika **ep** zauzima najviše mjesto. Obrađuje **religiozno-biblijske teme** (Marulić, *Judita*) i **povijesne teme** (Brne Karnarutić, *Vazetje Sigeta grada*). Ep ima jasnu fabulu, brojni su opisi junaka i junakinja, ukrašen je brojnim figurama i ima jedinstven stih: dvostruko

rimovani dvanaesterac. Uzor je Vergilijeva *Eneida*, ali i srednjovjekovne **alegorijske epske vrste** (Mavro Vetranović, *Piligrin*; Juraj Baraković, *Vila Slovinka*).

Osim tradicionalnih epskih vrsta, pojavljuju se i nove vrste: **putopisni spjev** Petra Hektorovića *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Posebno mjesto u narativnoj (pripovjednoj) renesansnoj književnosti ima **pastoralno-idilični i alegorijski roman** Petra Zoranića *Planine*.

U stihovima nastaju i romantične **stihovane pričice, kraće epske pjesme**, a u prozi razne **kronike** (F. Črnko, *Podsjedanje i osvajanje Sigeta*; Antun Vramec, *Kronika*).

LIRIKA. Prvi značajni svjetovni pjesnici javljaju se u Dubrovniku (Šiško Menčetić, Džore Držić) i pišu **ljubavnu petrarkističku liriku**: slave žensku ljepotu, pate zbog neuzvraćene ljubavi, ali nadahnjuju se i usmenim narodnim stvaralaštvom. Izražavaju se dvostruko rimovanim dvanaestercem i osmercem (stihom narodne lirske pjesme). Prvi je sačuvani dokument takve izrazito svjetovne lirike dubrovački lirski **kanconijer** *Ranjinin zbornik* u kojem su sačuvane pjesme prvog naraštaja petrarkističkih pjesnika.

Krajem 16. st. dubrovačka se i dalmatinska lirika obogaćuje novim temama i novim umjetničkim rješenjima, varirajući petrarkističke postupke i unoseći folklorne elemente (Dinko Ranjina, Dominko Zlatarić, Hanibal Lucić). Javlja se i **anakreontska lirika** koja slavi senzualnu ljubav i ovozemaljske užitke (Dinko Ranjina, Sabo Bobaljević). Obnovljena je i antička **pastirsko – idilična lirika** koja veliča život u prirodi i utopijski san o sreći i blaženu životu (*Zbornik N. Ranjine*, D. Ranjina, S. Bobaljević i dr.). Bila je popularna i **satirična poezija** (Mavro Vetranović, M. Marulić). Kao i u talijanskoj, i u hrvatskoj se književnosti njeguje **pokladna lirika**, lirika vezana za doba karnevala. Bile su to šaljive i raspojasane pjesme namijenjene zabavi puka čiji su autori bili iz redova građanskog i obrtničkog staleža. Pokladnoj poeziji pripadaju i **maskerate**, pjesme uobličene tako kao da ih govori neka profesija, pripadnik nekog naroda, proročica ili gatalica, to jest neka maska, a ne lirski subjekt (*Jeđupka* Mikše Pelegrinovića, Vetranović, Nikola Nalješković).

Osim svjetovnih tema, brojne si u **religiozne vrste**: pjesme Isusu, pjesme Bogorodici, vjersko – poučni epigrami, prepjevi psalama, pjesme s teološkim temama, moralno – poučne vrste. Često se religioznost preplitala s refleksivnim vrstama (Marko Marulić, Mavro Vetranović).

DRAMA. Najčešće vrste nastaju po uzoru na antiku: to su **komedija i tragedija**.

Hrvatska renesansna **komedija** od antike (Plaut, Terencije) preuzima strukturu, likove – tipove, ali uvodi i brojne inovacije. Takva vrsta, **učena ili eruditska komedija**, njegovala se osobito u Dubrovniku, a glavni su joj predstavnici Nikola Nalješković i Marin Držić (*Skup, Dundo Maroje, Tripče de Utolče, Arkulin*). Obnavlja se i **tragedija** po uzoru na antičku. Brojni su **prijevodi – prerade** klasičnih djela (Držićeva *Hekuba* prema Euripidu i Dolceu, Zlatarićeva *Elektra* prema Sofoklu).

Tada se rodila u **drama u suvremenom smislu** – to je *Robinja* Hanibala Lucića, **prva hrvatska svjetovna drama**.

Pastirsko – idilični svjetovi pojavljuju se u kraćim oblicima tzv. **pastirske ekloge** (Džore Držić, *Radmio i Ljubmir*) i u razvedenim pastoralnim dramama, **pastoralnim igrama** (N. Nalješković; Zlatarićev prijevod Tassove pastorale *Aminta* s naslovom *Ljubmir*). Marin Držić u svojim **pastoralama** (*Tirena, Venere i Adon, Grižula*) prepleće elemente pastoralne idile s elementima seljačke lakrdije.

Vrhunsko djelo hrvatske komediografije je **pokladna, pirna komedijica** *Novela od Stanca*.

Srednjovjekovnoga je podrijetla **farsa** (N. Nalješković) koja prikazuje banalnosti građanskoga života na komičan i smiješan način.

Na srednjovjekovne se oblike nastavljaju i **crkvena prikazanja**, mahom s religiozno – biblijskom tematikom (M. Vetranović, *Uskrsnuće Isukrstovo, Od poroda Jezusova, Kako bratja prodaše Jozefa, Posvetilište Abramovo*). Mavro Vetranović piše još i **biblijsku dramu** (*Suzana čista*) i **mitološke drame** (*Orfeo, Dijana*).

MARKO MARULIĆ (1450.–1524.) smatra se **ocem hrvatske književnosti**. Uz bogat humanistički opus na latinskom jeziku, na hrvatskom jeziku piše svoje najznačajnije djelo.

Ep ***Judita*** napisan je 1501., a objavljen 1521. u Veneciji. Marulić obrađuje starozavjetnu priču o hrabroj i lijepoj udovici Juditi koja je svojom hrabrošću spasila rodni grad Betuliju od Holofernove vojske. Marulić je idejom spašavanja grada htio u svojim sugrađanima potaknuti nadu u spas u trenutku kad su Turci već u splitskom zaleđu. Ep se sastoji od 6 pjevanja (6 libara) u dvostruko rimovanim dvanaestercima. Jezik *Judite* je splitska čakavština Marulićeva doba. U podnaslovu djela Marulić naglašava da je u «versih harvacki složena».

Molitva suprotiva Turkom je pjesma u kojoj Marulić moli Boga za pomoć protiv turskih osvajača. Napisana je ekspresivnim stilom biblijskih psalama.

Tuženje grada Hjeruzolima je pjesma inspirirana biblijskim tužaljkama; moli papu da okupi gospodu krstjansku i spasi grad od pogana.

Suzana je religiozna poema u dvostruko rimovanim dvanaestercima, obrada starozavjetne priče o čistoj Joakimovoj ženi Suzani.

ŠIŠKO MENČETIĆ (1457.–1527.) jedan je od prvih hrvatskih petrarkista. Potječe iz bogate dubrovačke plemićke obitelji. Pjesme mu se nalaze u *Zborniku Nikše Ranjine*. Njegove najpoznatije pjesme su ***Blaženi čas i hip*** (parafraza i preradba Petrarkina soneta) i ***Prvi pogled***. Najčešće teme su ljubav i ljepota drage, a stih dvostruko rimovani dvanaesterac.

DŽORE DRŽIĆ (1461.–1501.) rodio se u Dubrovniku u građanskoj obitelji. Stric je komediografa Marina Držića. Uz Menčetića čini dvojac naših prvih ljubavnih pjesnika petrarkista. Njegove uglavnom ljubavne pjesme sačuvane su u *Zborniku Nikše Ranjine,* a napisao je i prvu pastoralu ***Radmio i Ljubmir*** te se smatra **začetnikom hrvatskog petrarkizma i pastoralnog pjesništva**.

Pjesme: ***Grem si, grem..., Draža je od zlata***.

Zbornik Nikše Ranjine najstariji je lirski zbornik hrvatske svjetovne lirike. Zapisivač je dubrovački plemić Nikša Ranjina koji je još od djetinjstva počeo zapisivati pjesme. U zborniku se nalazi 820 pjesama Dž. Držića, Š. Menčetića i drugih danas nepoznatih pjesnika.

Pjesme: ***Odiljam se, Leute moj mili, Djevojka hodi po zelenoj travi***.

HANIBAL LUCIĆ (1458.–1553.) pjesnik je i dramatičar s otoka Hvara. Potječe iz veoma ugledne hvarske plemićke obitelji. Bio je izuzetan poznavatelj književnosti. Lirska zbirka *Skladanja izvrsnih pisam razlicih* sastoji se od dvadesetak pjesama o ljubavi prema ženi i njezinoj ljepoti koje su remek-djela naše lirike, a na tragu su Petrarke i naše usmene ljubavne poezije.

Pjesmom ***Jur nijedna na svit vila*** opisuje ljepotu svoje drage biranim leksikom u osmeračkim oktavama. Moli Boga da sačuva djevojčinu ljepotu od starenja i posredno izražava samosvijest da će biti ovjekovječena zahvaljujući njegovoj neprolaznoj umjetnini.

Drama ***Robinja*** prva je svjetovna drama na hrvatskom jeziku. Ima tri čina, stih je dvostruko rimovani dvanaesterac. To je prvo hrvatsko djelo u kojem se susreću hrvatski jug i hrvatski sjever: lijepu Robinju u gusarskom zarobljeništvu u Dubrovniku pronalazi njezin bivši udvarač (sa sjevera) ban Derenčin.

MAVRO VETRANOVIĆ (1483.–1576.) dubrovački je pjesnik građanskoga podrijetla. Veći dio života proveo je u samostanskome miru Dubrovačke Republike (Mljet i manji otoci). Jedan je od najplodnijih renesansnih pjesnika. Okušao se u brojnim vrstama: religiozno-refleksivna lirika, moralno-politička satirička poezija, maskerate, crkvena prikazanja, mitološki i biblijski dramski prizori.

Posvetilište Abramovo je religiozno prikazanje, ***Orfeo*** je mitološka drama, ***Piligrin*** je nedovršeni religiozno-alegorijski spjev o fantastičnom putovanju nesretnoga Piligrina,
a ***Pjesanca u pomoć poetam*** svojevrsni je kredo renesansnoga umjetnika koji želi potpunu slobodu stvaranja, podređenu jedino pjesničkom nadahnuću.

BRNE KARNARUTIĆ (1520.–1572.) potječe iz stare zadarske plemićke obitelji. Opus mu je nevelik. Slobodno je obradio Ovidijevu metamorfozu o Piramu i Tizbi.

Vazetje Sigeta grada (Mleci,1584.) prvi je hrvatski povijesni ep koji opisuje bitku i tragičnu pogibiju Nikole Šubića Zrinskog i hrabrih branitelja Sigeta (1566.). Sastoji se od 4 dijela s malo više od 1000 dvostruko rimovanih dvanaesteraca. Povijesna zbivanja, opsadu i pobjedu Turaka, pisac tumači kršćansko-moralistički: kao kaznu za kršćanske grijehe.

PETAR ZORANIĆ (1508.–1543?1569?) rodom je iz Zadra. Napisao je **prvi hrvatski roman** u stihu i prozi ***Planine,*** 1536. Pripovijeda o putovanju pastira Zorana, zapravo samoga pisca, po njegovu zavičaju – zadarskoj okolici, te slavi i veliča ljepotu rodnoga kraja. Uzor mu je Sannazzarova *Arcadia,* a uočljiv je i utjecaj Danteov (vila Milost, paklena vrata) kao i Ovidijev (umetnute metamorfozne priče). Motivi su: domoljubni, pastoralni, te alegorijski a izrazitim kršćansko – teološkim značenjem. Pjesnik u predgovoru objašnjava da je htio pisati o ljubavi, ali ga vila koja simbolizira napaćenu Hrvatsku upozorava na teške prilike u domovini. Kori suvremenike da zapostavljaju hrvatski jezik (koji je «pošpuren» latinskim i talijanskim jezikom) i tuguje zbog «rasute bašćine». Putujući planinama, susreće mnoge pastire, vile i stiže do Perivoja od Slave u kojem susreće vile Latinku, Grkinju, Kaldejku i Hrvaticu, koje su alegorije kulture i umjetnosti tih naroda (Hrvatica nosi slabašne plodove).

PETAR HEKTOROVIĆ (1487.–1572.) rođen je na Hvaru u plemićkoj obitelji. U Hvaru i Starom Gradu proveo je gotovo cijeli život. Pisao je pjesničke poslanice, dopisujući se s brojnim prijateljima i književnicima. Svoje najvažnije djelo ***Ribanje i ribarsko prigovaranje*** objavio je 1568. u Veneciji. To je poslanica-putopis (i ribarska ekloga) koja ima tri dijela. Opisano je trodnevno pjesnikovo putovanje od Hvara do Brača i Šolte u društvu dvojice hvarskih ribara Paskoja Debelje i Nikole Zeta. Putovanje je realistički i dokumentaristički prikazano, pjesnik se divi ljepoti zavičaja te često citira

mudre i duhovite razgovore priprostih ribara. Zabilježio je tekst i note dviju bugarštica koje su ribari pjevali: baladu o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu, bugaršticu o Radoslavu Siverincu i tri kratke zdravice.

MIKŠA PELEGRINOVIĆ (1500.–1562.) rođen je i živio u Hvaru. Autor je maskerate ***Jeđupka*** (koja je dugo vremena bila pripisivana Andriji Čubranoviću). Oblikovana je kao pjesma koju govori Ciganka, a sastoji se od 6 pjevanja ili *sreća*, u osmeračkim katrenima. Ciganka peterim gospođama govori o budućnosti, a najviše o sreći u ljubavi. U šestoj sreći maska s Ciganking lica pada i otkriva se pjesnik koji se na petrarkistički način obraća svojoj dragoj moleći je za ljubav. Popularnost ove maskerate širila se cijelom istočnom obalom Jadrana, a brojni su je pjesnici oponašali ili citirali poznate stihove: *Vene, čezne, gasne, blidi,/ sahne, gine, kopni, taje/ i trudeći vik ne staje, / da svuda te slidom slidi.*

MARIN DRŽIĆ, Vidra (1508.–1567.) rođen je u pučanskoj obitelji u Dubrovniku. U Dubrovniku je bio orguljaš stolne crkve, a u Sieni sedam godina studira i upoznaje se s talijanskom komediografijom. Izabran je za vicerektora sienskoga sveučilišta, a po povratku u Dubrovnik upoznaje austrijskoga grofa Rogendorfa s kojim provodi dvije godine putujući u Beč i Carigrad. Godine 1548. *Pomet družina* izvodi njegovu komediju *Pomet* koji je tekst u međuvremenu izgubljen. Sljedeće godine izvedena je *Tirena*, a u idućih deset i sva ostala djela. G. 1562. napušta Dubrovnik, a 1566. u Firenzi piše urotnička pisma toskanskom vladaru Cosimu de Mediciju pozivajući ga da svrgne vlast dubrovačke vlastele. Posljednjih pet godina živi u Veneciji gdje je i pokopan u bazilici Sv. Ivana i Pavla.

Započeo je kao **ljubavni pjesnik** u duhu petrarkizma, ali se uskoro sasvim posvetio drami. Okušao se u svim **dramskim vrstama**: komediji, pokladnoj igri, pastorali i komediji.

Djela: *Pomet* (komedija), *Tirena* (pastirska igra), *Novela od Stanca* (komedija), *Pjesni ujedno stavljeni s mnozim druzim lijepim stvarmi* (lirske pjesme), *Dundo Maroje* (komedija), *Pjerin* (pastirska igra), *Tripče de Utolče* (komedija), *Arkulin* (komedija), *Skup* (komedija), *Grižula* (pastirska igra), *Hekuba* (tragedija)

Novela od Stanca je kratka jednočinka, mala pirna komedija pokladnoga karaktera u dvanaesteračkim stihovima. Dramsku šalu u karnevalskoj noći izvode obijesni dubrovački mladići izvrgavajući smijehu i poruzi Stanca, seljaka s rijeke Pive. Držić suprotstavlja dva svijeta, dva mentaliteta, dva jezika: selo i grad, starost i mladost, konzervativno i moderno, «vlaški» i urbani govor, praznovjerje i superioran, oslobađajući humor, ograničenost i slobodu. Likovi: Stanac i mladići Živo, Vlaho, Miho, maškare

Dundo Maroje, eruditna komedija karaktera i komedija intrige koje se radnja temelji na sukobu oca, dunda Maroja i njegova rastrošna sina Mara. Zaplet započinje u trenutku kad stari Dubrovčanin dolazi u Rim obračunati se sa sinom koji sav kapital troši na kurtizanu Lauru. U zapletu radnje glavnu ulogu ima Pomet, sluga Nijemca Uga Tudeška, samouvjereni, inteligentni i samosvjesni renesansni junak koji za svoju sreću i osobni probitak upravlja likovima i njihovim sudbinama.
Komedija ima dva prologa: Prolog Dugog Nosa (negromant-čarobnjak govori o ljudima «nahvao» - lošim, naopakim, pokvarenim i ljudima «nazbilj» - razumnim, dobrim i poštenim) i autorski prolog.
Likovi: dundo Maroje, Bokčilo, Maro, Popiva, Laura, Petrunjela, Pomet, Ugo Tudešak, Pera

Skup je komedija za koju Držić kaže da je «sva ukradena iz njekog libra starijeg neg je staros – iz Plauta». Predgovor obiluje važnim podacima o kulturnom životu Dubrovnika 16. st., a komediju je izvodila Držićeva dramska družina *Njarnjasi*. Škrti starac Skup pronašao je «tezoro» (blago), ćup s novcem, pa stalno živi u strahu za nj. Krajnje sumnjičav, ljuti mizantrop (čovjekomrzac), svima zagorčava život: kćeri Andrijani koju želi bez miraza udati za starca, služavki Varivi, mladom Kamilu koji je u ljubavi s Andrijanom, ali im na putu stoji starčeva škrtost. Likovi dosjetljivih slugu, koji su izvor veselog i vedrog pučkog smijeha, svojim mladim gospodarima utiru put do sreće.
Likovi: Skup, Andrijana, Kamilo, Variva, Gruba

BAROK

Barok je stil u književnosti, glazbi, slikarstvu, kiparstvu i graditeljstvu u **17. stoljeću**. Renesansni racionalizam zamjenjuju **neprirodnost** i **pretjerana kićenost**. Javio se u **Italiji, Španjolskoj i drugim katoličkim zemljama** zahvaćenim **protureformacijom** ili **pokretom katoličke obnove**. Visokoobrazovani i motivirani, **isusovci** su se brzo proširili u Italiji, Španjolskoj, Portugalu, Njemačkoj, Hrvatskoj te drugdje u Europi.

Glavne značajke: **bogata kićenost, majstorsko umijeće gomilanja ukrasa, pobožni naglasci, eksperimentiranje oblicima i zvukovima, razigrana duhovitost, raskošna i neobična metaforika.**

Naziv **MANIRIZAM** označava stil u kojem su posebno naglašena **formalna obilježja** i često se smatra **stilskom oznakom cijeloga baroka**. Najčešće se smatra pokušajem da se uspostavi **naglašeno neprirodan način izražavanja** kao umjetnička konvencija.

Prema imenima autora, naziva se u Italiji još i **marinizam** (G. Marino), u Španjolskoj **gongorizam** (Luis de Gongora), a u Francuskoj **precioznost** prema likovima iz Moliereovih komedija *Precioze* i *Učene žene*, u kojima se autor izruguje maniri neprirodno kićenog načina izražavanja.

Najpopularnija barokna stilska figura je **končeto** (*concetto*) koja se temelji na vještini pronalaženja sličnosti između naizgled potpuno različitih pojava i predmeta. Stvara dojam pretjeranosti, ali i za končeto bitnog – duhovitosti. Najčešći oblici končeta su: antiteza, paradoks i hiperbola.

Ključna imena barok je dao uglavnom u mediteranskim zemljama.

Talijanski barok obilježavaju **Torquatto Tasso** i **Giambatttista Marino.**

Španjolski barok zlatno je doba španjolske književnosti: **Luis de Gongora, Lope de Vega, Calderon de la Barca** i **Tirso de Molina.**

LUIS de GONGORA y Argote (1561.–1627.) najveći je španjolski barokni pjesnik. Usavršio je izraz romanci, ali i stvara vlastiti izraz smione metaforike, pun mitološke simbolike, nepristupačan nedovoljno obrazovanu čitatelju. Smatra se jednim od glavnih predstavnika **«kulteranizma»** (*culto*: učen; stil u kojem dominira uporaba učenih i novostvorenih riječi), pravca koji je po njegovim epigonima nazvan i **«gongorizam»**. Kao preteča **hermetizma**, utjecao je na modernu poeziju 20. stoljeća.

Pjesme: ***Sat na zvoniku, Pješčani sat, Na grobu vojvotkinje od Lerme***

Poeme: ***Samoća, Polifem i Galatea***

GIAMBATTISTA MARINO (1569.–1625.) talijanski je barokni pjesnik, začetnik pravca koji je po njemu prozvan – **marinizma**. Napisao je nekoliko tisuća stihova i mitološki spjev od 45.000 stihova ***Adonis***. Poezijom želi zapanjiti čitatelja: bogatom fantazijom, izvrsnom versifikacijom, neobičnim metaforama i zvučnim efektima, virtuoznim stilom. Pjesme: ***Pjevač, Ljudski život***

CALDERON de la BARCA (1600.–1681.) najveći je dramatičar španjolskoga baroka i posljednji veliki pisac zlatnoga vijeka španjolske književnosti u 16. i 17. st. Napisao je oko 200 drama od kojih su 80 kratka crkvena prikazanja u jednom činu. Najpoznatije svjetovne drame i danas se s uspjehom izvode: ***Život je san*** i ***Zalamejski sudac***.

Život je san neobična je i duboka drama o kraljeviću Sigizmundu kojega otac, poljski kralj Bazilije, uplašen proročanstvom da će mu sin biti zlotvor i tiranin, odmah nakon rođenja dade zatvoriti u samotnu kulu. Dijete odrasta u divljini i okovima. Prije odluke o razbaštinjenju, otac ga još jednom iskušava te ga uspavana prebacuje u dvorac u kojem mu prividno predaje svu vlast. Navikao samo na okrutnost, Sigizmund pokazuje stvarno tiransku ćud, našto ga otac, omamljena, vraća u njegovu tamnicu, gdje se mladić sutradan budi u nedoumici što je san, a što java: *O, malen je dar nam dan,/ jer sav život – to je san,/ a san su i sami snovi.* Snagom volje i razuma postaje plemenitim i pravednim.

TORQUATO TASSO (1544.–1595.) talijanski je pjesnik kasne renesanse. Pretjerano nježan i osjećajan, razapet između renesansnog slobodoumlja i morala protureformacije, nesretan i neshvaćen, neko vrijeme podliježe maniji proganjanja, te pomračena uma luta Italijom i provodi godine zatočen u ludnici, odnosno tamnici u Ferrari. Napisao je preko 2000 pjesama, brojne dijaloge, najbolju talijansku pastirsku igru ***Aminta***, a vrhunsko mu je ostvarenje ep u 20 pjevanja ***Oslobođeni Jeruzalem***, ispjevan u *stancama*. Na religiozno-povijesnoj tematskoj podlozi opsade i osvajanja Jeruzalema u prvom križarskom ratu, Tasso razvija bogatu radnju u kojoj se prepleću fantastika i realnost, putenost i vjerski zanos. Unatoč izvrsnim opisima bitaka, najljepše je stihove dao u ljubavnim scenama i

idiličnim prizorima. Napadnut od crkve da je u djelu previše ljubavi i magije, prepravlja spjev u mnogo slabiji *Osvojeni Jeruzalem.*

Utjecao je i na hrvatsku književnost: nekoliko je pjesama posvetio Cvijeti Zuzorić, Dominko Zlatarić preveo je njegovu *Amintu* (*Ljubmir*, 1580.) prije nego što je djelo izdano u originalu, a Gundulić se pri pisanju *Osmana* nadahnuo *Oslobođenim Jeruzalemom.*

Barokni ep vergilijanskog tipa morao je biti religiozno ispravan, instruktivan (a ne u prvom redu zabavan), s jasnim tezama. Tema je morala biti aktualna i nacionalna, a struktura čvrsta, bez odlaska u bezbrojne epizode (kao u romantičnim viteškim epopejama).

Stanca (***ottava rima***) tipična je strofa talijanskoga epa 15. i 16. st. koja se proširila Europom zahvaljujući Ariostu i Tassu. U hrvatskoj se književnosti javlja u 19. st. i to više u lirici. Stanca je osmerostih sastavljen od jedanaesteraca, s rimom abababcc.

PISCI RENESANSE I BAROKA: Lorenzo de' Medici, Niccollo Machiavelli, Lodovico Ariosto, Torquatto Tasso, Giambattista Marino, Francois Rabelais, Pierre de Ronsard, Michel de Montaigne, Jan Kochanovski, Luis de Camoes, Miguel de Cervantes, Lope de Vega, Luis de Gongora, Pedro Calderon de la Barca, William Shakespeare, John Milton

BAROK U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Hrvatski književni barok traje **od prvih desetljeća 17. st. do druge polovice 18. st.**, a glavno mu je obilježje **mnogocentričnost književnog života**. Književnost se odvijala **u manjim regionalnim krugovima**. Čvrsto je vezana za **protureformaciju (katoličku obnovu) kojom se nastoji suzbiti protestantizam.**

Protestantizam (ili reformacija) je ionako u Hrvatskoj imao slab odjek, tek ponešto u **Istri**, Kvarneru, zadarskom otočju i Poljičkoj Republici. Duhovni **začetnik hrvatske reformacije** bio je **Petar Pavao Vergerije**. On je utemeljitelj **hrvatske tiskare u Urachu** kod Tubingena (u kojoj je tiskano oko 25 hrvatskih knjiga). Važnu ulogu u protestantskom pokretu imao je **Matija Vlačić Ilirik** koji nije djelovao u hrvatskim okvirima. Protestantizam je zanimljiv zato što je **nakratko oživio hrvatsku glagoljašku tradiciju** te stoga što je **glagoljaš Stjepan Konzul Istranin** jedan od prvih boraca za **ujedinjenje hrvatskoga književnog jezika.**

Kao **otpor protestantima** (reformatorima) osnovan je protureformacijski **isusovački red** koji u školama koje otvara širi **duh katoličke obnove. Prve isusovačke škole** osnovane su u Dubrovniku (1604.),Varaždinu, Požegi, Zagrebu (1607.).

Književni **jezik** također je **nejedinstven** i prilagođen govorima regija. **Djela se razlikuju po temama, vrstama, pa čak i po namjeni:** u Dubrovniku npr. nastaju djela s naglašenim umjetničkim karakterom, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u Slavoniji uglavnom nastaju tekstovi namijenjeni vjerskoj pouci ili kršćanskom obredu. Premda se regije razlikuju po stupnju civilizacijskoga razvoja, po posebnosti političkoga stanja i društvenoga života, ipak, dolazi do određene **razmjene književnih utjecaja.**

Hrvatski je barok nastajao i razvijao se u **četiri regionalna književna kruga**:

1. Dubrovnik je glavni i najplodonosniji. Književnost se naslanja na bogatu renesansnu tradiciju 16. st., ali se u 17. st. javlja novi naraštaj pisaca plemićkoga podrijetla na čijem je čelu **Ivan Gundulić**. Renesansni svjetonazor sukobljava se s novim općim duhom katoličke obnove.

2. Dubrovniku je najsličnija **Dalmacija** s kojom nije bio u političkom zajedništvu, ali dubrovački pisci kao Gundulić i Đurđević bili su uzor dalmatinskim piscima, a jezik dubrovačkih pisaca – štokavski govor sa sve izrazitijim ijekavskim izgovorom «jata» - počeo je utjecati na čakavske pisce u Dalmaciji.

3. Književnost habsburške ili **Banske Hrvatske** dijeli se u dvije zasebne struje: jedna, pretežno ***svjetovna***, pripada dvorskom ambijentu **ozaljskog književnog kruga** oko Petra Zrinskoga, s osobitim jezičnim hibridom čakavice i kajkavice, a druga, na istom prostoru, pripada isključivo ***nabožnoj*** književnosti na kajkavskom jeziku stvaranoj u kurijama i samostanima.

4. Četvrtu sredinu predstavlja **Slavonija** koja je nakon 1700. g., kad je napokon oslobođena od Turaka, doživjela i mali kulturni procvat.

Ta četiri kruga čine dalmatinsko-dubrovačka skupina pisaca (Gundulić, Palmotić, Vučić, Đurđević), ozaljski krug pisaca (Zrinski, Frankopan, Katarina Zrinski, Belostenec), kajkavski krug (Habdelić) i slavonski krug (Kanižlić).

U 17. st. pojavljuju se **jezikoslovna djela (prve gramatike i rječnici) – Bartol Kašić, Jakov Mikalja**. Leksikograf i pisac **Pavao Ritter Vitezović** napisao je latinsko-hrvatski rječnik. Težio je hibridnom jezičnom tipu, preteča je Gajeve grafijske reforme. Godine 1694. osniva prvu tiskaru u Zagrebu. Bavio se književnošću (*Odiljenje sigetsko*) i poviješću (*Kronika, Croatia rediviva*).

Pokret katoličke obnove širi pismenost i književnost i na područjima gdje dotad književno stvaralaštvo nije zabilježeno – **kajkavska Hrvatska** potkraj 16. i početkom 17. st. osnivanjem škola i visokoškolskih ustanova doživljava **početke pisane književnosti.**

Začetnici pismenosti na kajkavskom jeziku su **Juraj Habdelić** i **Ivan Belostenec**, a najinteresantiji pisci su **Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan, Katarina Zrinska** (tzv. ozaljski krug) i **Pavao Ritter Vitezović**.

LIRIKA. Baroka je bilo u svih hrvatskih pisaca, od Dubrovnika do Zagreba i Požege. Najplodniji je u Dubrovniku i to u lirskom pjesništvu. Prvi i najznačajniji je **Dživo Bunić Vučić** s lirskom zbirkom ***Plandovanja***. Prevladavaju svjetovni, ljubavni motivi, postoje još veze s petrarkizmom, ali barokna je iznimno bogata figuracija. Nakon njega, osim nešto prigodnih Gundulićevih stihova, dugo nije bilo lirike. Tek krajem 17. st. pojavljuje se plodni i mnogostrani **Ignjat Đurđević**.

EPIKA. Tradiciju **baroknoga epa** utemelji je **Ivan Gundulić** svojim *Osmanom*, a slijede ga: Jaketa Palmotić Dionorić (*Dubrovnik ponovljen*), Korčulanin Ivan Kanavelić (*Sveti Ivan biskup trogirski* i *Kralj Koloman*) i Višanin Andrija Vitaljić (*Ostan Božje ljubavi*).

DRAMA. Nakon 1600. dolazi do plodnog razvoja drame, osobito u Dubrovniku. Zavladala je moda **stihovanih tragikomedija** s burnim i složenim zapletima, ali sa sretnim završetkom(mladi **Gundulić** i **Junije Palmotić**). Takve se drame temelje na libretima talijanske barokne opere, s mitološkim i kvazipovijesnim temama. Potkraj 17. st. prevladavaju **prozne komedije** na koje, sa zakašnjenjem, utječe talijanska *commedia dell' arte*.

Barokna književnost u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji doima se siromašnom u odnosu na dalmatinski i, u mnogo većoj mjeri, na dubrovački barok. Pojavljuju se djela uporabne vrijednosti, najčešće **vjersko-prosvjetne** ili liturgijske funkcije. Najvažnije su iznimke: **ep Petra Zrinskoga *Obsida sigetska*** (prijevod mađarskoga epa *Obsidio szigetiana* Nikole Zrinskoga, Petrova brata) i **lirika Frana Krste Frankopana** u zbirci ***Gartlic za čas kratiti***.

Na kajkavskom književnom jeziku ističe se proza zagrebačkoga isusovca **Jurja Habdelića**.

U slavonskoj regiji barok je **zamjetan tek sredinom 18. st.** u djelima požeškoga isusovca **Antuna Kanižlića.**

Lirsko, epsko i dramsko pjesništvo **južnohrvatskih baroknih pjesnika svjetovne** je tematike. **Religiozne teme** pojavljuju se u dvjema specijaliziranim pjesničkim vrstama:
u **prepjevima psalama** (Bunić, Gundulić, Vitaljić i Đurđević) i u tzv. **religioznim poemama**.
Religiozne poeme ili **«plačevi»** su oveće pjesme s kratkim pripovjedačevim uvodom i dugim ispovjedno-pokorničkim monolozima kakva uzorna pokajnika. Tematski su oskudni, ali s brojnim stilskim figurama, osobito zasnovanim na relaciji suprotnosti (antiteza, oksimoron) što je u skladu s dramatičnom razapetošću između dobra i zla, grijeha i iskupljenja. Prvu religioznu poemu, koja je postala uzorom nasljedovateljima, napisao je **Ivan Gundulić** (*Suze sina razmetnoga*), a slijedili su ga **Ivan Bunić** (*Mandaljena pokornica*), **Ignjat Đurđević** (*Uzdasi Mandalijene pokornice*) i **Antun Kanižlić** (*Sveta Rožalija*).
Komičnu baroknu poemu, parodiju, napisao je Ignjat Đurđević (*Suze Marunkove*).

IVAN GUNDULIĆ (1589.–1638.) rođen je u Dubrovniku u plemićkoj obitelji. Obavljao je visoke državne dužnosti. Odgojen je u duhu katoličke obnove. Pokopan je u franjevačkoj crkvi u Dubrovniku. Spada u red najvećih hrvatskih pjesnika, a svojim je idejama (domoljubljem i slavizmom), temama i stilom snažno djelovao na pjesnike hrvatskoga preporoda u 19. st. U mladosti je pisao **ljubavne pjesme** i prerađivao talijanske **mitološke drame**. Od deset, sačuvane su četiri: ***Arijadna, Prozerpina ugrabljena, Dijana, Armida***. Njegovo prvo tiskano djelo su prepjevi sedam pokorničkih psalama ***Pjesni pokorne kralja Davida***, Rim, 1621.

Suze sina razmetnoga, **religioznu poemu** u kojoj je progovorio o problemu ljudskoga grijeha i Božjeg oprosta, objavio je u Veneciji 1622. g. Temelji se na priči o izgubljenu sinu iz Evanđelja po Luki. Poema ima tri dijela (*plača*): *Sagrješenje, Spoznanje, Skrušenje*.

Dubravka je **pastoralna igra** s elementima **melodrame** iz 1628. (*Melodrama* je sentimentalna drama u kojoj glazba neprekidno, ili na važnijim mjestima, prati govor glumaca.) Radnjom je smještena u Dubravu, idealnu državu, koja svake godine slavi dan slobode i vjenčanje

najljepšega para. Te su godine to trebali biti Dubravka i Miljenko. No, stari, ružni ali bogati Grdan potkupio je suce koji su Dubravku dosudili njemu. Nakon opće uzbune i intervencije boga Lera, sve sretno završava. Važan lik je starac Ljubdrag koji predstavlja savjest Dubrave i nositelj je piščevih pogleda na državu, društvo i slobodu (ideja slobodne države u kojoj vladaju plemeniti – vlastela, a ne bogato građanstvo i korupcija). Na kraju zbor pastira pjeva himnu slobodi: *O lijepa, o draga, o slatka slobodo, / dar u kom sva blaga Višnji nam Bog je do...*

Osman je **povijesni ep** koji se sastoji od 20 pjevanja (nedostaje 14. i 15. koje je 1844. nadopisao Ivan Mažuranić) pisanih u osmercima. Radnja je vezana uz lik mladog turskog sultana Osmana II. i njegov nasilni dolazak na vlast, te poraz u sukobu s poljskom vojskom kraljevića Vladislava kod Hoćima 1621. i njegovo svrgnuće godinu dana poslije. Gundulić u tome vidi početak pada turske moći: *Kolo sriće uokoli/ vrteći se ne pristaje,/ Tko bi gori,/ sad je doli,/ a tko doli,/ gori ustaje.* Slika svijeta temelji se na antitezi (kršćanstvo-islam, sloboda- ropstvo, veliki osvajači nekad i sad, dobro i zlo, uspon i pad...). Očit je i utjecaj T. Tassa i usmene narodne tradicije.
Likovi: Osman, Vladislav, Kazlar-aga, Ali-paša; junakinje: Sokolica, Krunoslava, Sunčanica.

IVAN BUNIĆ VUČIĆ (1592.–1658.) dubrovački je plemić koji je čak pet puta bio knezom Republike. Jedan je od najboljih hrvatskih lirika uopće. Lirska zbirka ***Plandovanja*** o ljubavi pjeva u petrarkističkoj maniri, ali izravno i otvoreno. Stil je kićen, birane elokvencije, s bogatim metaforama, refleksijama o prolaznosti i zvukovnim efektima.
Pjesme: *Nemoj, nemoj, ma ljubice, Slatka dušo mom životu, Vrhu smrti.*

Mandalijena pokornica (Mleci, 1603.) religiozna je poema o sagrješenju i preobraćenju. Ima tri pjevanja (*cviljenja*) u osmeračkim stihovima.

JUNIJE PALMOTIĆ (1607.–1657.) bio je ugledan dubrovački plemić. Pisao je prigodne pjesme, satire, neke nabožne pjesme, ali je najpoznatiji kao pisac melodrama.

Pavlimir je domoljubna drama. Iz *Ljetopisa popa Dukljanina* dramatizirao je legendu o kralju Pavlimiru, unuku prognanog kralja Radislava koji se vraća iz Rima, tobožnjem osnivaču Dubrovnika.Tema je ljubav prema slobodi i rodnome gradu. Likovi: Pavlimir, pastiri, pastirice, pobožni pustinjak Srđ i njegova nećakinja Margarita, Pavlimirova zaručnica.

IGNJAT ĐURĐEVIĆ (1657.–1737.) iz imućne je dubrovačke obitelji. Školovao se kod isusovaca, kao isusovac živio je u Italiji, a nakon prijelaza k benediktincima vraća se u Dubrovnik. Napisao je više stotina lirskih pjesama (rukopisna zbirka *Pjesni razlike*). Preveo je kompletan psaltir (150 psalama), *Psaltijer slovinski.* Pjevao je i na latinskome. Religiozna poema ***Uzdasi Mandalijene pokornice*** barokne je figuracije, prevelika opsega. Najbolje su mu ljubavne pjesme i komična barokna poema ***Suze Marunkove*** u kojoj ismijava Mljećane (Mljet!), a u jasnim aluzijama pjeva o veoma konkretnoj čežnji seljaka Marunka «užežena» u ljubavi za Pavicom babopoljskom.

FRAN KRSTO FRANKOPAN (1643.–1671.) plemić, vojskovođa i pisac iz stare hrvatske obitelji. Veoma obrazovan (ne zna se gdje je naučio, ali je solidno znao pet jezika). Zbog urote protiv bečkog centralizma, a za hrvatsku neovisnost, pogubljen je u Bečkom Novom Mjestu zajedno sa svojim šogorom, banom Petrom Zrinskim. U tamnici u Beču, mladić u tuzi piše stihove, prvi u hrvatskoj književnosti prevodi (ulomak) Molierea (*Georges Dandin* kao *Jarne bogati*). U zatočeništvu nastaje i njegovo glavno djelo, zbirka ljubavne lirike i tužaljki o nesretnoj sudbini ***Gartlic za čas kratiti.*** Iz pjesme *Pozvanje na vojsku* najpoznatiji je Frankopanov stih: *Navik on živi ki zgine pošteno.*
Ostala djela: *Dijačke junačke, Zganke za vrime skratiti,* pjesme, zagonetke, *Sentencije svakojaške,* poslovice, *Pobožne pjesme.* Piše posebnim jezikom: čakavskim govorom s čestim kajkavskim i povremenim štokavskim elementima. Pjesme: *Pozvanje na vojsku, Napojnice pri stolu, Človičstvo zove se prava lipota, Cvitja razmišlenje i žalosno protuženje.*

Pavlinski zbornik rukopisni je zbornik kajkavskih liturgijskih tekstova i crkvenih pjesama.Vjerojatni su mu autori lepoglavski pavlini. Dovršen je 1644.

ANA KATARINA ZRINSKA (1625.?–1673.) sestra je F. K. Frankopana, a od 1641. žena Petra Zrinskoga. Bila je solidno obrazovana. Nakon muževe smrti lišena je svih dobara, a umire u jednom samostanu u Grazu. G. 1661. objavila je ***Putni tovaruš*** (Putni prijatelj/drug, Suputnik) s molitvama i prepjevima psalama, vjerojatno preveden s njemačkoga. Molitve su u prozi. U predgovoru je Katarinina izvorna pjesma *Vsakomu onomu, ki štal bude ove knjižice.*

JURAJ HABDELIĆ (1609.–1678.) podrijetlom je iz turopoljske obitelji, kao isusovac završio je studij filozofije, a ponajviše je djelovao u isusovačkom kolegiju u Zagrebu gdje je i umro. Bio je leksikograf (latinsko-hrvatski rječnik ***Dikcionar ili reči slovenske***, 1670.). Glavna su mu djela dvije nabožne knjige, zbornici različitih tekstova: ***Zrcalo Marijansko***, Graz, 1662. i ***Prvi oca našega Adama greh***, Graz, 1674. Majstor je crkvenoga govorništva. Njegov tekst *Gizdost mladeh ljudi* primjer je propovijednoga govora, s navođenjem *peldi* (primjera i sl.).

ANTUN KANIŽLIĆ (1699.–1777.) isusovac rodom iz Požege. Djelovao je u raznim isusovačkim školama, umro u rodnom gradu. Objavio je niz opsežnih vjersko-moralističkih i propagandističkih tekstova. Posmrtno su mu objavljena još dva djela: rasprava *Kamen pravi smutnje velike*, 1780., o crvenom raskolu, te opsežna religiozna alegorijska poema ***Sveta Rožalija*** o svetici iz Palerma koja se na dan svojih zaruka odlučuje za pustinjački život. Djelo ima 4 dijela, a stih je dvostruko rimovani dvanaesterac.

LATINIZAM U 17. ST.

I u 17. stoljeću novolatinsko je pjesništvo ponajprije **učeno pjesništvo**. Latinski pjesnici slijede **antičke uzore**. Stran im je zahtjev za izvornošću, a temeljno je načelo ***preinaka naslijeđa***, obradba starih motiva i tema. Temeljna stilska vrlina je **jezična dotjeranost**. To svjesno odstupanje od novina razlogom je što **latinska književnost posvuda u Europi uzmiče pred književnostima na narodnom jeziku**. Prevlasti latinskoga najprije su se oslobodile zemlje romanskoga jezičnog kruga. No, latinski je zadržao svoj **povlašteni položaj u Crkvi, upravi i znanosti**. Upravo na latinskomu napisana su **prekretna djela moderne znanosti** (Galilei, Kepler, Newton) i **filozofije** (Descartes, Spinoza, Hobbes, Leibnitz).

U hrvatskoj književnosti latinski također uzmiče pred narodnim jezikom. Za razliku od humanizma, nema poznatijega književnika isključivo na latinskom jeziku.

Prirodoznanstvene rasprave pišu se poglavito na latinskom (matematičar Marin Getaldić, liječnik Đuro Baljivi). Latinski je i **jezik humanističkih disciplina**: jezikoslovlja, povijesti, filozofije. Upravo je na latinskome **Bartol Kašić** sastavio **prvu hrvatsku gramatiku**, **Ivan Lučić** postavio temelje znanstvenoj historiografiji, a **Pavao Ritter Vitezović** iznosio krupne političke ideje zagovarajući jedinstvo svih Hrvata.

U 17. st. novolatinska je književnost tijesno povezana s **obrazovnim sustavom**. **Isusovački program *Ratio studiorum*** udružuje duboko humanističko poštovanje prema antici sa strogošću protureformacijske obnove. Učenici se samostalno izražavaju na latinskome, pišu prigodne sastavke i stihove, a i u pjesništvu koje nastaje izvan školskih klupa prevladavaju prigodni stihovi, osobito omiljeni kraći oblici poput epigrama i elegije.

KLASICIZAM

U povijesnom značenju klasicizam je pokret u europskoj književnosti i kulturi **od sredine 17. do druge polovice 18. st.**

Filozofija **racionalizma** (Kant, Descartes, Locke), izraz ideološkog osamostaljivanja građanskoga društva, paralelno se razvija s književnim stvaralaštvom **klasicizma**, osobito u **Francuskoj**, središtu europske književnosti u **17. st.** Za **uzor** ima **starogrčku** i **starorimsku književnost**. Značajke: **sklad, jasnoća, staloženost, preciznost, uzvišenost, prevlast razuma nad osjećajima.** Najznačajniji **teoretičar** klasicizma **Nicolas Boileau** u svojem djelu ***Pjesnička umjetnost*** utvrdio je kanone klasicističke estetike. Djelo mora biti: **moralistično, didaktično (poučno)** i **racionalno.**

Drama je glavna vrsta. Pisci **klasicističke tragedije** su **Pierre Corneille** i **Jean Racine**, a vodeći je **komediograf Moliere.**

Klasicistička tragedija ima čvrsta pravila: mora biti pisana u stihovima, stil je nužno uzvišen, karakteri su plemeniti, kompozicija ima pet činova, poštuju se načela jedinstva radnje, mjesta i vremena, strogo je propisana doličnost na sceni (tragični junak morao je biti kralj ili barem knez, a građanima, pučanima mjesto je bilo u komediji).

Vjera u razum: vjerovali su da temeljna načela diktira razum. Duša se niskoći nagona suprotstavlja razumom i voljom. Razum prosuđuje, a volja obuzdava strasti. Descartesovo
Cogito ergo sum (Mislim, dakle postojim) dokazuje da je razum na djelu neprijeporna istina.

PIERRE CORNEILLE (1606.–1684.) francuski je dramski pisac, otac francuske klasicističke tragedije. Uspjeh postiže komedijama (*Melita, Clitandra ili oslobođena nevinost, Udovica*).
Najznačajnije mu je djelo tragikomedija ***Cid*** u kojoj veliča patriotizam, a dužnost, volja i razum upravljaju postupcima glavnih junaka. Ostale tragedije s povijesnom tematikom su *Cinna* i *Polyeucte*.

Cid je tragikomedija u pet činova. Tema je nesretna ljubav legendarnoga španjolskog srednjovjekovnog junaka Don Rodriga Diaza, zvanog Cid i njegove zaručnice Himene.

Razapeti su između vlastite ljubavi i osjećaja dužnosti da osvete čast svojih zavađenih roditelja. Rodrigo ubija u dvoboju Himenina oca, ona se obećava onome tko ubije Rodriga. No, njega kralj šalje u rat protiv Maura. Državni i društveni su interesi uvijek ispred osobnih, ali priča ipak ima sretan kraj: Rodrigu zbog ratnih junaštava kralj za nagradu određuje Himeninu ruku.

JEAN RACINE (1639.–1699.) najslavniji je autor francuske klasicističke tragedije. U nizu tragedija strogo se pridržava klasicističke poetike. Izraz mu je strog i jednostavan, a sukob između dužnosti i strasti kojoj podliježu njegovi junaci prikazuje u psihološki fino razrađenim tragedijama *Andromaha, Britanika, Ifigenija, Fedra .*

Fedra je tragedija u pet činova u kojoj Racine obrađuje mitološku temu o strastvenoj ljubavi i mržnji kraljice Fedre prema njezinu pastorku Hipolitu, zaljubljenom u djevojku Ariciju, sinu njezina muža Tezeja. Ubija se u očaju ljubomore, ljubavi i mržnje, nakon niza laži i nesreća (Hipolitova smrt) koje je prouzročila.

MOLIERE (1622.–1673.), pravim imenom Jean-Baptiste Poquelin, najveći je francuski komediograf. Bio je glumac, redatelj, kazališni pisac i ravnatelj vlastite glumačke družine. Umro je na kazališnim daskama. Napisao je ukupno 33 komedije u stihu i u prozi, te nešto komedija-baleta za dvorske potrebe. U većini njegovih komedija miješaju se elementi raznih tipova komedija, ali se obično ipak dijele na komedije intrige (s primjesama farse), komedije karaktera i društvene komedije ili komedije običaja.
Komedije: *Kaćiperke, Don Juan, Mizantrop, Škrtac, Tartuffe, građanin-plemić, Umišljeni bolesnik.*

Škrtac je komedija u pet činova, nastala pod utjecajem Plautove *Aulularije*, francuskih farsa i talijanske *commedije dell' arte*. Fabulu je preuzeo iz Plauta (skrivanje, krađa i pronalaženje blaga, udaja kćeri bez miraza), ali ju je razradio na sva tri plana. Radnja se događa u Parizu. Likovi: bogati i škrti Harpagon, njegova djeca Elise i Cleant, upravitelj Valere zaljubljen u Elisu i Marianne u koju je zaljubljen Cleant, ali je za sebe želi i Harpagon. Nakon niza komičnih situacija, mladost i ljubav trijumfiraju.

PROSVJETITELJSTVO

To je **općeeuropski pokret** koji se razvio **potkraj 17. st. u Francuskoj**, a **dominira Europom u 18. st.** Nositelj pokreta bilo je **građanstvo**, ali su ga podupirali i pojedini vladari (Fridrih II. u Njemačkoj, Josip II. u Austriji – jozefinizam) pa se još i naziva **prosvijećeni apsolutizam.** Idejni utjecaji: **empirizam** Newtona, Lockea, **racionalizam** Descartesa i Spinoze. To je **doba učenosti**, općeg znanstvenog duha. Tada **nastaju mnoge znanosti**: politička ekonomija, statistika, sociologija, psihologija i dr. **Prosvjetiteljstvo je najveće rezultate dalo u filozofiji, znanosti i prosvjeti**, a najmanje u književnosti i umjetnosti.

***Enciklopedija* je najslavnije djelo francuskog 18. st.** Od 1746. g. glavni urednik Denis Diderot okuplja znamenite suradnike: matematičara d' Alamberta, brojne znanstvenike, obrtnike i stručnjake, filozofe Holbacha i Helvetiusa, te Montesquieua, Voltairea i Rosseaua.
Filozofe okupljene oko *Enciklopedije* nazivamo ***enciklopedistima*.** **Montesquieu** (1689.-1755.) prvi je potpuni prosvjetiteljski mislilac. Osnivač je ustavne znanosti. Djelo *O duhu zakona*, 1748., imalo je velik uspjeh u Europi. **Voltaire** je obilježio cijelo francusko 18. st. Istakao se slobodarskim duhom i borbom za političku i vjersku toleranciju i čovjekova prava da slobodno misli.

JEAN JAQUES ROUSSEAU (1712.–1778.) također analizira organizaciju društva, povijest (*Društveni dogovor*, 1762.), te nudi demokratsku teoriju društva. Knjigom iz 1762. *Emile ili O odgoju* utječe na modernu pedagogiju. Za njega je priroda jedini učitelj. On je jedini prosvjetitelj koji kritizira apsolutnu nadmoć razuma, a slavnim ljubavnim romanom iz 1761. ***Julija ili Nova Heloiza*** najavljuje emocionalnost i sentimentalizam nadolazećeg romantizma.

DENIS DIDEROT (1713.–1784.) napredni je mislilac 18. st. i najugledniji filozof ateističkoga kruga. Temelje materijalističkoj filozofiji postavlja u djelu *Misli o tumačenju prirode*, 1754. Didaktičke ideje iznosi u romanu *Redovnica* iz 1760., a bio je i glavni urednik ***Enciklopedije*** od 1751. do 1772., najslavnijega djela 18. st.

VOLTAIRE (1694.–1778.) francuski je filozof i književnik. Čitavo se stoljeće naziva njegovim imenom: Voltaireov vijek. Enciklopedist, autor brojnih povijesnih i filozofskih spisa, brojnih književnih djela (*Henrijada*, pokušaj nacionalne epopeje u 10 pjevanja, *Zaire, Merope*), niza filozofskih pripovijedaka i romana: *Candide, Zadig, Micromegas*. Dosad je objavljeno preko 100.000 njegovih

pisama. Daje veoma oštru društvenu satiru, a finom ironijom i blistavom duhovitosti ismijava ljudske mane i predrasude.

Candide ili Optimizam, 1759., najpoznatiji je Voltaireov filozofski roman, remek.djelo prosvjetiteljske literature. Zabavno i vješto parodira optimističku idealističku Leibnitzovu filozofiju. Mladi i naivni Candide, zaljubljen u lijepu Cunigondu, i njegov učitelj Pangloss lutaju po Europi i Južnoj Americi tražeći smisao života, da bi ga sam Candide, nastanivši se na kraju s već ostarjelom Cunigondom u Turskoj, pronašao u konkretnome, korisnome radu, u obrađivanju vrta.

CARLO GOLDONI (1707.–1793.) talijanski je komediograf, rođen u Veneciji, a umro u Parizu. Reformira talijansko kazalište inzistirajući na vrijednosti samog pisanog teksta. Napisao je niz melodrama, tragikomedija i više od 200 komedija, te uspio stvoriti modernu talijansku komediju karaktera i običaja. U izvrsnim dijalozima često se služi i venecijanskim dijalektom. Komedije: *Kavana, Grubijani, Ribarske svađe* i

Gostioničarka Mirandolina: komedija u tri čina, remek-djelo tzv. građanske drame.
Snažna, vedra i mudra gostioničarka osvaja srca trojice muškaraca. To su stari i osiromašeni hvalisavi markiza Forlipopoli, bogati i galantni grof Albafiorita koji je kupio svoju titulu i imućni vitez, grubijan i ženomrzac Ripafratta. Vitezu je ona prva žena koja ga je oduševila svojim razumom. Ona se njime poigrava da bi se na kraju, kao razumna, sretno udala za čovjeka svojega staleža. Mjesto radnje: svratište/krčma u Firenzi.

Zasićenost racionalizmom pojavljuje se već sredinom 18. stoljeća. Engleski pisac **Samuel Richards** objavljuje svoje epistolarne romane (romane u obliku pisama ispovijednoga, intimnog, osobnog karaktera) *Pamela*, 1740. i *Clarissa*, 1748. Sentimentalizam i uzburkani osjećaji ponijeli su europsku publiku, a 2. polovica 18. st. vrijeme je **uvoda u romantizam**. Već 1761. to potvrđuje i **Jean Jaques Rousseau. Diderot** i **Lessing** zalažu se za građansku tragediju, a do kraja 18. st. klasicistička su načela definitivno dovedena u pitanje.

Još neki pisci 18. st. su **Daniel Defoe** s romanom ***Robinson Crusoe*** i **Jonathan Swift** s ***Guliverovim putovanjima***. Njihova djela jedva možemo smatrati klasicističkima, a možemo uočiti primjese prosvjetiteljskih društvenih i didaktičkih teorija.

PISCI KLASICIZMA I PROSVJETITELJSTVA: Pierre Corneille, Moliere, Jean Racine, Jean de la Fontaine, Jonathan Swift, Henry Fielding, Voltaire, Carlo Goldoni, Gotthold Ephraim Lessing, Beaumarchais, Ivan Andrejevič Krilov

HRVATSKA KNJIŽEVNOST 18. ST.

Književnost osamnaestoga stoljeća obilježava PLURALIZAM poetoloških koncepcija. Stilske i duhovnopovijesne formacije: **BAROK, PROSVJETITELJSTVO i KLASICIZAM** pojavljuju se istovremeno u svoj svojoj raznolikosti, a u drugoj polovici stoljeća možemo prepoznati i neke crte **PREDROMANTIZMA**.

Ideje prosvjećivanja povezane s odgojno-didaktičkim tendencijama nailaze na plodno tlo i u hrvatskim krajevima. Vrijeme 18. st. polako gasi bogatu dubrovačku renesansnu i baroknu tradiciju, a ulaskom Francuza u grad 1806. **Dubrovnik** prestaje biti žarištem hrvatske kulture. Pjesništvo je slabije vrijednosti, beletristike je sve manje, ali **jača interes za znanost**. Najveći je svakako **Ruđer Bošković**, filozof, matematičar i pjesnik. U drugoj polovici 18. st. u Dubrovniku se osnivaju tzv. **akademije** koje okupljaju znanstvenike.

U **Dalmaciji** koja živi pod Mlecima do 1797., (pod Francuzima do 1805., a pod Austrijom do Prvog svjetskog rata), književni je rad tijekom 18.st. i u prvoj polovici 19. st. doista oskudan. Početkom stoljeća djeluju još Korčulanin Petar Kanavelić i Splićanin Jeronim Kavanjin, ali se kasnije uglavnom razvija samo **pučko-prosvjetiteljski tip književnosti**. Najpopularniju knjigu, ***Razgovor ugodni naroda slovinskoga*** napisao je **Andrija Kačić Miošić**, a **Filip Grabovac** (1697.-1749.), dalmatinski fratar, napisao je domoljubno djelo ***Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga oliti rvackoga***, 1747. zbog kojega nakon mučenja umire u mletačkom zatvoru.

U **kajkavskoj sredini** važnu su ulogu odigrale **komedije Tituša Brezovačkog**.

U **Slavoniji** koja se oslobađa Turaka krajem 18. st. i izravno dolazi pod austrijsku vlast kao dio tzv. Vojne krajine, postupno **oživljava kulturni život**. Prosvjetiteljsku ulogu odigrala su djela **Matije Antuna Reljkovića**. U Slavoniji istovremeno djeluje naš prvi klasicistički pjesnik **Matija Petar Katančić**.

EPIKA, i to ona **u stihu**, još je uvijek najvažniji književni rod. **Epika u prozi**, uglavnom **prijevodna**, pojavljuje se tek krajem 18. st. U stihovima su opjevane razne **teme**: povijesne, religiozne, praktično-poučne, šaljivo-komične, a najznačajnije su **epske vrste**:
pučko-prosvjetiteljski ep (Grabovac, Kačić Miošić, Reljković) u epskom desetercu i stilom usmene folklorne epike, zatim **povijesni ep** (Kačić Miošić; Joso Krmpotić: *Katarine II. i Jose II. put u Krim*; Grgur Kapucin ili Juraj Maljevac: *Nestrančno vezdašnjega tabora ispisivanje*);
religiozni ep još je uvijek proširen i popularan (Antun Kanižlić: *Sveta Rožalija*; Vid Došen: *Aždaja sedmoglava*; epovi Lukrecije Bogašinović), **šaljivo-komični ep** (Antun Ivanošić: *Sličnorični natpis groba Zvekanovoga*; Antun Kaznačić: *Pad s tovara*).

U kraćem epskom obliku **prigodnice** opjevavaju se suvremeni ratovi i slave vojskovođe.

Vrlo je popularna **basna**, s poučnim i moralno-didaktičkim ciljevima (Reljković, Đuro Ferić), a i **manje povijesne i religiozne pjesme**. Brojni su **prijevodi** klasičnih latinskih djela (Vergilije, Horacije).

LIRIKA ne zauzima više tako visoko mjesto kao nekad. Ipak, 18. st. ostavilo je jednu značajnu klasicističku zbirku, na latinskom i hrvatskom jeziku. To su ***Jesenski plodovi* (*Fructus auctumnales*) Matije Petra Katančića**.

U **Dubrovniku** cvjeta prigodna, često šaljiva i **zabavna lirika** (Đuro Hidža, Marko Bruerević i dr.), više društvena igra nego intimna potreba.

U sjevernim dijelovima Hrvatske, **u slavonskoj i kajkavskoj sredini**, proširene su brojne podvrste **religiozne lirike**. Visoke su estetske razine lirske pjesme iz Kanižlićevih molitvenika. Popularna **pučka lirika** jednostavna sadržaja sačuvana je u brojnim **pjesmaricama**, najviše u onim kajkavskim, uglavnom nepoznatih autora.

DRAMA. Proširene su brojne dramske vrste, no najčešće to nisu originalna djela, nego **prijevodi, adaptacije i lokalizacije** stranih predložaka. Od takvih djela svakako su najznačajnije tzv. ***frančezarije***, prijevodi i lokalizacije Moliereovih djela: radnje su im smještene u Dubrovnik, a likovi «ponašeni». U Dubrovniku, kao i u Slavoniji, često se prevodi tada veoma popularan talijanski dramatik Pietro Metastasio.

Izvorne komedije pišu **Marko Bruerević** (*Vjera iznenada*), Ferdinand Putica i **Vlaho Stulli (Stulić)**, čija i danas često izvođena komedija ***Kate Kapuralica*** nosi obilježja «crne» groteskne komedije s temom iz života najnižih građanskih slojeva.

U **sjevernoj Hrvatskoj** drama se (na latinskom i hrvatskom) razvija u okviru ***školskih kazališta*** **crkvenih redova** (pavlini, isusovci, franjevci). U **Slavoniji** takve drame pišu Ivan Velikanović, Aleksandar Tomiković i Grga Čevapović. U okviru školskih kazališta u Zagrebu se javlja osebujna kajkavska komediografija prosvjetiteljsko-moralizatorskih obilježja, nastala prema brojnim stranim uzorima (npr. *Ljubomirovič ili Prijatel pravi* Matije Jandrića prema Carlu Goldoniju). No, **najznačajniji dramski pisac** na prijelazu iz 18. u 19. st. svakako je **Tituš Brezovački** čije komedije mogu stati uz bok komedijama Marina Držića.

MATIJA PETAR KATANČIĆ (1750.–1825.) rođen je u Valpovu, a umro u Budimu. Cijeloga se života bavio znanstvenim radom, **preveo Sveto pismo na hrvatski** (prijevod je objavljen poslije njegove smrti, 1831. u Budimu). Pisao je brojne rasprave, stihove na hrvatskom, latinskom, mađarskom. Prihvatio je poetiku **klasicizma**. Zbirka ***Fructus auctumnales* (*Jesenski plodovi*)** sastoji se od latinskih i hrvatskih pjesama. U njoj su: 1. pjesme prigodnice, pohvalnice i epigrami; 2. bukoličke, pastirske pjesme u kojima slavi život u Slavoniji; 3. «popievke narodne». Hrvatske je pjesme tvorio kvantitativnom versifikacijom, a ne prema naglasku pa ga se drži dosljednim klasicistom. Pjesme: *Vinobera u zelenoj Molbice dolini, Ševa, Satir od kola sudi.*

MATIJA ANTUN RELJKOVIĆ (1732.–1798.) hrvatski je pjesnik i prosvjetitelj, rođen u Davoru kod Nove Gradiške. Zarobljen u ratu, u Njemačkoj provodi niz godina gdje se upoznaje s prosvjetiteljskim idejama. Ističe važnost poljoprivrede i seljačkoga staleža. Uz vojnu službu cijeloga je života pisao i bavio se prosvjetiteljskim radom. Želio je probuditi zapuštenu Slavoniju i prosvijetliti slavonskoga seljaka. U zarobljeništvu je napisao svoje najznačajnije djelo ***Satir iliti divji čovik*** (Dresden, 1762., Osijek, 1779.). To je prosvjetiteljski ep u 11 pjevanja, u epskim desetercima. Opjevana je slavonska zemlja, njena ljepota i bogatstvo, ali i zapuštenost. Djelo obiluje savjetima i poukama slavonskom seljaku. Satir osuđuje turske običaje. On je govornik piščevih ideja i pripovjedač koji se zalaže za napredak i uzdizanje. U drugom izdanju djela kao sugovornik mu se pojavljuje Slavonac koji satira uvjerava da se slavonski seljak popravio. Jezik djela je slavonska ikavska štokavština.

ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ (1704.–1760.) rodio se u Bristu kod Makarske, a umro u samostanu u obližnjem Zaostrogu. Filozofiju i bogosloviju studirao je u Budimu. Boravio je u Mlecima,

putovao po Dalmaciji i Bosni. Napisao je dva književna djela. ***Korabljica*** (lađica, brodić) je dvodijelna proza u kojoj, u duhu srednjovjekovnih kronika, opisuje svekoliku povijest: od početka svijeta do Kristova rođenja i od Kristova rođenja do svojih vremena.

Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Mleci, 1756., popularna je «pismarica» u epskim desetercima, ali i u prozi. Opjevava i opisuje povijest južnih Slavena i susjednih naroda, u obliku kronike, jednostavnim i pučkim tonom. Povijesne događaje opisuje istinito, pozivajući se na brojne izvore. Uz porast zanimanja za usmenu poeziju u Europi, Alberto Fortis prevodi tri pjesme iz Kačićeve pjesmarice, smatrajući ih autentičnim narodnim pjesmama, a Herder ih je uvrstio u svoju zbirku *Volkslieder*, te je tako Kačić prvi pisac preko kojega je Europa upoznala našu narodnu pjesmu. Djelo je jedno od najpopularnijih djela hrvatske književnosti, u narodu se čitalo i učilo napamet, a Kačić je u predgovoru i naglasio da piše za one neobrazovane koji znaju samo hrvatski jezik i razumiju samo jednostavan stil. Likovi: pripovjedač – pjevač starac Milovan (Mjelovan) i Radovan.

TITUŠ BREZOVAČKI (1757.–1805.) bio je pjesnik i komediograf. Rodio se i umro u Zagrebu. Studirao je u Pešti, bio je svećenik i bavio se raznim crkvenim dužnostima. Pisao je latinske i hrvatske pjesme s prigodnim i satiričnim sadržajima, ali se proslavio komedijama na kajkavskom narječju. Prvo dramsko djelo mu je dramatizirana legenda ***Sveti Aleksij***. U komediji ***Diogeneš ili Sluga dveh zgubljenih bratov*** je igrokaz kakve su izvodila đačka kazališta na Kaptolu, a obrađena je stara i poznata priča o dvojici izgubljene pa pronađene braće. ***Matijaš grabancijaš dijak*** druga je njegova komedija, nastala potkraj autorova života. Radnja se događa u Zagrebu. Matijaš je lik koji je Brezovački preuzeo iz brojnih hrvatskih usmenih predaja. U našoj predaji grabancijaš je mlad čovjek, najčešće svećenik, koji je završio «trinaestu školu», školu magije i čarobnjaštva. Može promijeniti identitet ili postati nevidljiv, pa tako izvrgava smijehu i poruzi niz karakternih mana i društvenih poroka svojih naizgled poštenih sugrađana: «šoštara» Smolka, krznara Vuksana, te gradske službenike Jugoviča, Kopinoviča i Veselkoviča. Djelo je napisano sočnom, bogatom kajkavštinom.

LATINIZAM U 18. ST.

U Europi u 18. st. uporaba latinskoga **gotovo zamire**. Narodni jezici stječu odlučnu prevlast. Francuski jezik preuzima prvenstvo u diplomaciji i kao jezik obrazovanih slojeva. Latinski i dalje ima **čvrsto uporište u obrazovnim ustanovama**, a klasični su jezici okosnica školskog sustava. Školski latinski sastavci osposobljavaju učenika da prihvati združeni ideal antičke mudrosti i kršćanske vjere. Na latinskome se i dalje pišu romani, objavljuje politička proza i pišu satire. Od vrsta prevladavaju epigram, lirske strofe i didaktički ep.

U Hrvatskoj 18. st. latinizam **pokazuje neočekivanu živost**. Latinski služi kao najprihvatljiviji **nadomjestak za jedinstven nacionalni književni jezik** – Hrvati žive u nekoliko državnih zajednica, a «mrtav» efikasna je brana pred opasnim utjecajem susjednih živih jezika. Dakle, služi i kao **štit protiv talijanizacije,germanizacije,mađarizacije**.

U hrvatskoj književnosti latinskoga izraza u 18. stoljeća **prednjači Dubrovnik**. U posljednjem desetljeću samostalnosti dolazi do **procvata latinizma**. Najugledniji latinisti su **isusovci** i njihovi đaci. Veoma je snažna **prevoditeljska djelatnost**. Raymundo Kunić prepjevao je Homerovu *Ilijadu* koji se prijevod i do danas drži najboljim. Brno Zamanja preveo je na latinski *Odiseju*. **Đuro Hidža** na hrvatski je prevodio Vergilija, Horacija, grčke epigramatičare, Đuro Ferić basnopisca Fedra. Neki prevode i s hrvatskoga na latinski. Osim što prevode, ovi se autori dokazuju i kao **izvorni pjesnici** prigodnih epigrama, elegija i poslanica. Npr. **Đuro Ferić**: *Zašto je nadimak Mačak zaslužio Zlatarić*; **Rajmundo Kunić**: *Geliji koja je lijepa, ali glupa, Kad Lida odlazi na selo, Lidi*; **Brno Zamanja**: *O pucanju mužara na dan svetoga Vlaha.*

Latinski književni izraz živi i **na hrvatskome sjeveru**. Valpovčanin **Matija Petar Katančić** piše latinske stihove po uzoru na Horacija i latinske oglede o domaćoj književnosti.

Kajkavski komediograf **Tituš Brezovački** piše i politizirane latinske prigodnice, pozivajući na svenarodnu slogu, npr. *Utok triju sestara, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, novom banu Ivanu Erdodyju, da ne bi ostale bez svojih kruna i zaručnika Leopolda Ugarskoga.*

Zanimljivo je da je u cijelom **pretpreporodnom razdoblju** upravo latinski pouzdan **tumač prekretnih političkih i kulturnih ideja**. **Ivan Mihanović** 1818. znameniti poziv na pretplatu za Gundulićeva *Osmana* sastavlja dvojezično, a **Ivan Derkos** 1832. na latinskome piše svoju poznatu

opomenu sunarodnjacima da ne zaborave na svoju narodnu i jezičnu samosvojnost. Latinskim se često i rado služio i osvjedočeni ilirac **Pavao Štoos**.

U **narodnome preporodu** dolazi do konačne **pobjede hrvatskoga jezika** i to je konačan uzmak latinštine. Latinski nepovratno prestaje biti ravnopravnim jezikom hrvatske književnosti.

ROMANTIZAM

Romantizam je **europski književni umjetnički pokret** koji se javlja **potkraj 18. i početkom 19. st.**, a **vrhunac** ostvaruje **od 1800. do 1830.** Javlja se u doba značajnih povijesnih događaja: Francuska revolucija 1789., Napoleonov uspon i pad. **Građanska klasa** vodi borbu sa još živim oblicima feudalizma.

Glavne značajke pokreta jesu: OTPOR PREMA RACIONALIZMU prethodne epohe, isticanje vrijednosti ljudskih OSJEĆAJA i unošenje naglašene EMOTIVNOSTI u sve rodove, SUBJEKTIVIZAM, MIJEŠANJE KNJIŽEVNIH RODOVA (roman u stihovima, epsko-lirska djela, osobito POEMA), naglašavanje INDIVIDUALIZMA i PJESNIČKE SLOBODE, iznimno ŠTOVANJE PRIRODE (otuđenom pjesniku priroda je zamjena za društvo, a pejsaž stanje duše), zanimanje za EGZOTIKU i MISTIKU, ROMANTIČNI PESIMIZAM («svjetska bol» ili Weltschmertz), zanimanje za POVIJEST, NARODNE JEZIKE i navlastito za FOLKLOR.

Tematika: okultna (nedokučiva) i **mistična** (tajanstvena) tematika (E. A. Poe, Hoffmann), **intimne teme** (A. de Lamartine, Goethe), **nacionalno-povijesne teme** (Victor Hugo), **daleki, nepoznati, egzotični krajevi** (G. G. Byron, Ljermontov), **odmetništvo i sukob sa zakonom** (F. Schiller), **priroda** (Goethe, engleski «jezerski pjesnici», Byron, Lamartine, Rousseau).

Preteča: francuski prosvjetitelj **J. J. Rousseau** nagovješćuje romantičarski subjektivizam i povratak prirodi sentimentalnim romanom *Julija ili Nova Heloisa* i autobiografskim *Ispovijedima*.

Romantizam se najprije javlja **u Njemačkoj** pod nazivom ***Sturm und Drang*** («oluja i nagon»). Kao antiklasicistički pokret ističe osebujnost POJEDINCA. Glavni su predstavnici **Johann Wolfgang Goethe** i **Friedrich Schiller**. Johann Gotfried **Herder** sakupljač je narodnih pjesama iz različitih zemalja (*Volkslieder*) među kojima je i *Hasanaginica* u Goetheovu prijevodu. Nakon *Sturm und Dranga* (sedamdesete godine 18. st.) slijedi faza *weimarske klasike* (antičke teme i klasicistički oblici) i tek onda dolazi naraštaj *čistih romantičara* kao što su **braća Schlegel** i Wilhelm **Tieck**.

U Engleskoj romantizam započinje s pjesnicima Williamom **Blakeom** i Robertom **Burnsom** potkraj 18. st., a zavladao je pojavom tzv. ***jezerske pjesničke škole*** Williama **Wordswortha** i S. T. **Coleridgea**. Druga generacija **George Gordon Byron**, zatim Percy Bysshe **Shelley** i John **Keats**.

U Francuskoj romantizam započinje lirskom zbirkom *Meditacije* **Alphonsea de Lamartinea** 1820. Slijede **Victor Hugo**, Francois-Rene de **Chateaubriand**.

U Americi je najznačajniji **Edgar Allan Poe**, pjesnik, pripovjedač i teoretičar.

U Rusiji prvi je izraziti romantičar Aleksandar Sergejevič **Puškin**, a vrhunac predstavlja pjesništvo Mihaila Jurjeviča **Ljermontova**.

JOHANN WOLFGANG GOETHE (1749.–1832.) najveći je i najsvestraniji njemački književnik. U mladosti stoji na čelu pokreta ***mladih genija*** ili ***Sturm und Dranga***. Bore se **protiv klasicističke estetike**, a **za povratak prirodi i slobodu osjećaja**. Mladi Goethe u zanosu piše o nacionalnoj povijesti, veliča likove buntovnika i boraca za slobodu misli (*Prometej*, *Muhamedova pjesma*). Preko noći se 1774. proslavio romanom ***Patnje mladoga Werthera*** i utjecao na duh svoje epohe (tzv. **verterizam**: ekstremni osjećaji premoćni nad razumom, ljubav prema slobodi, sukob s društvom uz osjećaj suvišnosti i pesimizma). G. 1775. na poziv weimarskoga vojvode seli u Weimar i tamo ostaje do smrti. Putovanjem u Italiju i prijateljevanjem sa Schillerom (1794. 1805.) započinje njegova najplodnija faza i početak *weimarske klasike* ili **klasično razdoblje** njemačke književnosti. Piše tragedije u stihu i prozi *Ifigenija*, *Torquato Tasso* i *Egmont*, satirični životinjski ep *Reineke Fuchs*, idilični ep *Hermann i Dorothea*, veliki roman *Naukovanje Wilhelma Meistera* koji postaje uzorkom tzv. odgojnoga romana i prvi je veliki realistički roman iz građanskoga života, zatim zbirku svoje najzrelije ljubavne lirike *Rimske elegije*, niz balada (*Vilenjak*), epigrama, a istodobno proučava prirodne znanosti i prevodi (1775. i našu *Hasanaginicu*).Nakon Schillerove smrti, kao slavni *mudrac iz Weimara*, sve se više povlači iz života, završava dramsku poemu ***Faust*** na kojoj radi cijeloga života, piše roman *Srodne duše* i autobiografske zapise *Poezija i zbilja*. Prvi razvija ideju o *svjetskoj književnosti* kao zajedničkom dobru cijelog čovječanstva.

Patnje mladog Werthera (1774.) epistolarni je roman (u formi pisama) s ljubavnom tematikom. Mladi pravnik Werther, osjećajni zaljubljenik u prirodu, slikarstvo i književnost, odlazi u

provinciju gdje se zaljubljuje u plemenitu i prelijepu Lottu. Njezin zaručnik Albert antipod je Wertheru: racionalan, hladan, snalažljiv i realan. U pismima prijatelju Werther ispovijeda svoja duševna stanja u rasponu od zanosa do krajnjeg očaja. Pokušava pobjeći od siline svoje ljubavi, ali se vraća u Lottin grad. Ne može se pomiriti s činjenicom da ona pripada drugome, a ne želeći narušiti njihov sklad, odlučuje se na samoubojstvo. Werther je pravi romantičarski junak kojim upravlja strast, za njega je ljubav bolesna patnja koja mu muti razum i stvara bol. Roman je ubrzo postao veoma popularan, izazvao je niz samoubojstava romantičnih duša, a u Kini su se na servisima za čaj pojavili portreti Werthera i Lotte.

Faust je dramska poema koju Goethe stvara cijeloga života i koja predstavlja sintezu njegova stvaralaštva. Legendarni doktor Faust, podrijetlom iz srednjovjekovne legende u kojoj se Mefistofeles okladio s Bogom da će smrtnoga čovjeka učiniti poročnim te za spoznaju svega «kupio» Faustovu dušu, postao je najgrandiozniji lik novije europske književnosti, simbol ljudske težnje za spoznajom i napretkom. Faust se zaljubljuje u Margaretu, ali njoj i njezinoj obitelji donosi samo nesreću.

FRIEDRICH SCHILLER (1759.–1805.) njemački je dramski pisac, pjesnik i književni teoretičar. Već prvom dramom *Razbojnici* iz 1782. postiže ogroman uspjeh. U mladosti se bori za slobodu ličnosti (povijesne teme: *Fiescova zavjera u Genovi, Don Carlos*; suvremena tema: *Spletka i ljubav*). Od 1790., zajedno s Goetheom izgrađuje estetiku klasične epohe njemačke književnosti. Zagovarajući sklad etičkih i estetskih ideala, piše isključivo drame: trilogija *Walenstein, Marija Stuart, Djevica Orleanska, Mesinska nevjesta* i *Wilhelm Tell*. Pisao je filozofske pjesme i povijesne balade, a od lirike se proslavio *Odom radosti* koja je nadahnula Beethovena za njegovu IX. simfoniju.

Razbojnici su najpopularnija drama *Sturm und Dranga*, socijalna i moralna društvena kritika. Glavni lik drame Karl Moor (Mor), nakon bratove klevete i očeva odricanja od njega, postaje razbojnikom da bi se borio protiv društvenih nepravdi, a njegov mlađi i ružniji brat Franz pohlepan je i licemjeran, kukavica koja bratu pokušava oteti čak i njegovu ljubljenu Amaliju.

WILLIAM WORDSWORTH (1770.–1850.) engleski je pjesnik, predstavnik ***jezerske škole*** mladih romantičara koji su se povukli u miran život u jezersko područje sjeverne Engleske.
Zajedno sa **S. T. Coleridgeom** objavio je ***Lirske balade*** koja zbirka označava početak engleskog romantizma. Priroda je za nj vrelo životnih spoznaja. Pjesma: ***Sunovrati***.

GEORGE GORDON BYRON (1788.–1824.) prvak je engleskoga romantizma. Nakon sukoba s konzervativnom domovinom, putuje po Španjolskoj, Portugalu, Turskoj i Grčkoj. Privlače ga egzotični krajevi i borbe za nacionalno oslobođenje, bori se s Grcima protiv Turaka te umire u Grčkoj u 36. godini. Neobuzdan, ponosan i hrabar, čini neodvojivu cjelinu od svojih likova. Pisao je pjesme, a u drami *Manfred*, sličnoj Goetheovu *Faustu*, suvremenici vide Byrona i drže ga utemeljiteljem *sotonske pjesničke škole* ili *skupine ukletih pjesnika*. U tzv. istočnjačkim pričama u stihu (*Kaurin, Gusar, Lara* i dr.) veliča slobodu i ljubav te stvara lik tzv. **bajronovskog junaka**. Najpoznatija su mu djela poema *Hodočašće Childea Harolda* i satiričan ep ***Don Juan***. **Bajronizam** – ***svjetska bol***, pesimističko je naziranje da zlu u svijetu nema lijeka.

Hodočašće Childea Harolda je romantična poema u 4 dijela. To je subjektivni putopis putnika, zapravo samog Byrona, koji razočaran napušta rodno tlo, prezire društvo, traga za pustolovinama, duboku i neizlječivu bol povremeno umiruje ljepotama prirode i starih kultura. Strastven je i prkosan pesimist. Uvodna lirska pjesma *Adieu, adieu...*

ALPHONSE de LAMARTINE (1790.–1869.) francuski je pjesnik, političar i povjesničar. Zbirkama ***Meditacije*** i ***Nove meditacije*** u francusku poeziju unosi *svjetsku bol*. U pjesmama *Samoća, Dolina,* ***Jezero*** i *Jesen* obnavlja ljubavnu liriku u francuskoj poeziji. Napisao je i dva epa: *Jocelyn* i *Pad anđela*.

EDGAR ALLAN POE (1809.–1849.) američki je pjesnik, pripovjedač i kritičar. Nesretna i bohemska života, umire siromašan ali slavan. Napisao je oko 70 pripovijesti pod utjecajem engleskoga «gotskog» romana strave i užasa i fantastike njemačkoga romantizma (Hoffmann). Svojom bogatom i bolesnom maštom stvara izvrsne novele pune tajanstvenih i jezovitih zbivanja, smrti i stravične atmosfere ili pak fantastične pripovijetke pune nevjerojatnih zgoda u kojima dolaze do izražaja njegovi prirodoznanstveni interesi i analitički duh (*Priče Arthura Gordona Pyma, Groteskne pripovijesti i arabeske, Pripovijesti*). U kritici odlučno zagovara «čistu umjetnost» te razvija tezu da je poezija «ritmičko stvaranje ljepote» što potvrđuje svojim muzikalnim i formalno savršenim lirskim pjesmama s majstorski dočaranom atmosferom (***Gavran, Annabel Lee*** i dr.) Ubrzo nakon smrti postaje slavan u Europi, gdje ga otkriva Baudelaire – prvi je američki pisac koji je utjecao na europske književnike. Smatra se jednim od preteča larpurlartizma i simbolizma kao i ocem moderne detektivske priče i znanstvenopopularne književnosti (*science-fiction*).

Poema ***Gavran*** spada u sam vrh svjetske književnosti. Tema je smrt drage – zbog smrti voljene Lenore, pjesnik je izmučen patnjom i boli čemu ne nalazi lijeka. Mistična ptica najavljuje mu da neće naći mir «nikad više».

Crni mačak pripovijetka je o alkoholičaru iskrivljene svijesti koji pomračena uma muči i vješa mačka nakon čega doživljava niz sudbinskih nesreća i nevolja, a nakon što ubije i ženu koju zazida, «uskrsli» mačak sablasnim krikom otkriva policiji mjesto i predmet zločina.

ALEKSANDAR SERGEJEVIČ PUŠKIN (1799.–1837.) ruski je pjesnik, pripovjedač i dramatičar. Zbog slobodarstva je osuđen i prognan, a kasnije, na dvoru, mladi plemić biva ponižavan te pogiba u namještenom dvoboju kao žrtva spletke. Prvi je ruski nacionalni pjesnik.

U ranoj klasicističkoj fazi piše slobodarske ode *Sloboda*, poslanice prijateljima, seosku elegiju *Selo*, anakreontske pjesme *Bakhovo slavlje* i *Veseli pir*. U poemi *Ruslan i Ljudmila* pravi ironijski odmak prema klasicizmu i prošlosti. Od folklornih motiva okreće se bajronovskima u elegiji *Ugasila se svjetla dana* i u poemi *Kavkaski zarobljenik*. Na dramskom polju stvara niz tzv. malih tragedija i shakespeareovsku dramu *Boris Godunov* Iz pripovjedačkoga opusa su povijesni roman *Kapetanova kći*, pripovijest iz gradskoga života *Pikova dama* te roman u stihovima *Evgenij Onjegin*.

Evgenij Onjegin je roman o mladom plemiću iz grada koji u provinciji slama srce mladoj i plemenitoj Tatjani Larinoj (antologijsko je Tatjanino pismo Onjeginu), pokušava zavesti njenu sestru Olgu, te u dvoboju ubija Olgina udvarača Lenskoga. Pri kasnijem susretu s Tatjanom, kad je ona već veoma ugledna velegradska dama u braku bez ljubavi, on se strastveno zaljubljuje, ali ga ona, unatoč ljubavi, ponosno odbija. On nastavlja besmislen život, uzalud troši vrijeme i predstavlja prototip ruskog tzv. **suvišnog čovjeka**. Prikazom društvenog i političkog života Rusije, Puškin je postavio temelje ruskoj realističkoj prozi.

MIHAIL JURJEVIČ LJERMONTOV (1814.–1841.) ruski je romantičarski pjesnik, pripovjedač i dramatičar; plemić i časnik. U povodu Puškinove smrti napao je vlast koja ga je prognala na Kavkaz. Tri godine poslije ponovo je uhićen i prognan na Kavkaz gdje je i poginuo kao žrtva dvoboja, u svojoj 27.godini. Piše osamljeničku, pesimističku liriku, punu rezignacije, koja predstavlja njegov umjetnički vrhunac, poeme u byronovskom stilu (*Demon*) i drame (*Maskerata*).

Roman ***Junak našeg doba*** prvi je ruski psihološki roman u prozi, a vjernim opisima sredine predstavlja jedno od prvih djela ruskog realizma. Roman čini pet samostalnih novela (tri u prvom, a dvije u drugom dijelu romana): *Bela, Maksim Maksimič, Tamanj, Kneginjica Meri* i *Fatalist*. Radnju povezuje glavni lik Pečorin, mladić koji zavodi i ostavlja žene, a radnja se zbiva u planinama Kavkaza i u primorskim ljetovalištima.

FRANCE PREŠEREN (1800.–1849.) najpoznatiji je slovenski pjesnik 19. st. Prve pjesme objavljuje u almanahu *Kranjska čbelica*. Od ljubavnih i nacionalnih motiva kreće ka općeljudskim, te svoje osobne probleme projicira na pitanja slavenstva. Svojim nacionalnim optimizmom hrabri Slovence koji ga drže svojim prvim nacionalnim pjesnikom. U jedinoj zbirci *Poezija* nalazi se slavni *Sonetni vijenac* i niz soneta *Soneti nesreće*.

Sonetni vijenac je djelo od 15 soneta posvećeno Juliji Primicovoj. Posljednji stih svakog soneta prvi je u sljedećemu, a svih 14 početnih stihova zajedno čine 15. sonet, *majstorski sonet* ili *magistrale*. U *akrostihu* (prva početna slova početnih stihova) je Julijino ime. Dvije su teme tipične za romantizam: ljubav prema voljenoj ženi i ljubav prema domovini.

PISCI PREDROMANTIZMA I ROMANTIZMA: Jean Jaques Rousseau, James Macpherson, Robert Burns, Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, William Wordsworth, Walter Scott, George Gordon Byron, Percy Bysshe Shelley, John Keats, Ernst T. A. Hoffmann, Heinrich Heine, Hans Christian Andersen, Edgar Allan Poe, Alphonse de Lamartine, Alfred de Vigny, Victor Hugo, Alessandro Manzoni, Giacomo Leopardi, Jan Kollar, Adam Mickiewicz, Aleksandar Sergejevič Puškin, Mihail Jurjevič Ljermontov, Taras H. Ševčenko, Sandor Petofi

HRVATSKI ROMANTIZAM (hrvatski narodni preporod, ilirizam)

Polovicom drugog desetljeća 19. st. u Hrvatskoj se počinju osjećati nova duhovna kretanja i ideje kao prethodnica budućega **NARODNOG PREPORODA**. Poslije pada Napoleona i vraćanja Dalmacije i Istre austrijskoj carevini, jača **germanizacija**. No od 1825. provodi se i **mađarizacija** – mađarski postaje obvezatni nastavni jezik u školama. **Odnarođivanju** se suprotstavlja zagrebački kanonik **Pavao Štoos** svojom elegijom *Kip domovine leta 1831.* Dolazi do **stagnacije književnog stvaralaštva** koje je još uvijek trojezično. Mlada hrvatska inteligencija ipak sve jače spoznaje značenje **nacionalnog bića** i važnost **kodifikacije vlastitog jednog književnog jezika.** Za **čistoću jezika** i jezično obogaćivanje te za **jedan jezik komunikacije** u Hrvatskoj zalažu se: leksikografi Ardelije **della Bella** i Joakim **Stulli**, Josip **Šipuš** (1796.), Maksimilijan **Vrhovac** (proglas svećenstvu o potrebi skupljanja narodnoga blaga), Antun **Mihanović** (*Reč domovini o hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku,* 1815.), Juraj **Šporer** (traži list na hrvatskom jeziku u *Oglasniku ilirskom* 1818.). Za takve ideje zalagao se još krajem 17. st. Pavao Ritter Vitezović.

Stvoreno je ozračje za organizirani nastavak započetog narodnog preporoda, odnosno za pokretanje ilirskog pokreta. Pojavio se i idejni lider i organizator – Ljudevit Gaj.

HRVATSKI KNJIŽEVNI I NARODNI PREPOROD traje od 1813. do 1860., tj. od proglasa biskupa Vrhovca do pojave nove generacije na čelu sa Šenoom.

ILIRSKI POKRET se javlja unutar hrvatskog preporoda i **traje od 1830. do 1843.**
Pokret je imao izrazito **političko obilježje**, a glavni ideolog bio je **Ljudevit Gaj.**

ILIRIZAM je pojam kojim se u vrijeme preporoda označavala **ideja za kulturnim ujedinjenjem južnih Slavena**. ***Kroatizam*** je označavao politički život Hrvatske.

1830. **Ljudevit Gaj** u Pešti objavljuje u hrvatsko-njemačkom izdanju ***Kratku osnovu horvatsko-slavenskog pravopisanja***.
1832. **Ivan Derkos** u knjižici ***Genius patriae...***(Duh domovine nad spavajućim svojim sinovima) budućnost ujedinjene Hrvatske vidi u jezičnom spajanju.

Grof **Janko Drašković** u spisu ***Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom*** na štokavskom narječju iznosi politički program hrvatskog naroda isticanjem hrvatskoga kao ravnopravnog u okvirima Monarhije.

Matija Smodek počinje predavati hrvatski jezik na zagrebačkoj Pravoslovnoj akademiji kao neobvezatni predmet.
1834. Ljudevit Gaj dobiva dozvolu za izdavanje novina i objavljuje svoj ***Oglas.***
1835. Počinju izlaziti ***Novine Horvatszke*** i kulturno-zabavni prilog ***Danica Hovatszka, Slavonszka i Dalmatinszka.***

Antun Mažuranić počinje predavati hrvatski jezik kao neobvezatni predmet na zagrebačkoj gimnaziji.
1836. Štokavsko narječje postaje književnim jezikom u cijeloj Hrvatskoj.
Uvodi se ilirsko ime: ***Novine ilirske*** i ***Danica ilirska.***
Vjekoslav Babukić (prvi akademski profesor hrvatskoga jezika) piše **prvu gramatiku hrvatskoga jezika – *Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga*.**
1839. **Antun Mažuranić** piše raspravu ***Temelji ilirskog i latinskog jezika***.
1842. Ljudevit Gaj i Stanko Vraz sukobljavaju se i razilaze (Gaj preporod smatra političkim i domoljubnim pokretom, a Vraz u prvom redu – umjetničkim.)
Stanko Vraz pokreće prvi književni časopis ***Kolo***.
Osnovana je **Matica hrvatska**.
1843. Zabranjeno je ilirsko ime: ***Narodne novine*** i ***Danica Horvatska, slavonska i dalmatinska***.

Ivan Kukuljević održao je 2. svibnja 1843. ***prvi politički govor na hrvatskome jeziku*** u Hrvatskom saboru.

Književni pogledi i aktivnost ilirske generacije. Sve do četrdesetih godina 19. st. književnost ima prosvjetiteljske, odgojno-didaktičke, gotovo utilitarne tendencije – služi buđenju i jačanju narodne svijesti. Pisci se ugledaju u jezik i stil **narodnog stvaralaštva**, a uzor im je **Ivan Gundulić** i dubrovačka književnost 17. st. i to ponajprije zbog doživljaja domovine kao idealne Dubrave i apoteoze slobode.

Kulturna djelatnost preporoditelja. Od 1838. diljem Hrvatske niču **ilirske čitaonice** (Varaždin, Zagreb, Karlovac). U Sisku je **1839**. prikazana prva hrvatska povijesna tragedija ***Juran i Sofija, ili Turci kod Siska*** I. K. Sakcinskog.
1840. počinje s radom **Hrvatsko narodno kazalište**, izvedbom *Jurana i Sofije*.

Raskol među ilircima. Već četrdesetih godina mnogi ilirci shvaćaju da je pokret moguće ostvariti jedino kao hrvatski, narodni i književni preporod, bez južnoslavenske opcije.
1842. pojavilo se ***Kolo*** s urednikom Stankom Vrazom i «otpadnicima» **Dragutinom Rakovcem, Ljudevitom Vukotinovićem**. Oni otvaraju dva presudna problema: pitanje književnog jezika kao *stila* i potrebu otvaranja hrvatske književnosti europskim uzorima.
Najdalje je otišao **Dimitrija Demeter** koji se u članku iz 1843. ***Misli o ilirskom književnom jeziku*** opredjeljuje za punu **književnu autonomnost** i to putem pjesničkog jezika koji mora zadovoljiti **estetske kriterije**.

Svjetska književnost snažno utječe na naše pisce: prevode se i čitaju velika djela europskih klasika i istaknutih romantičara.

LIRIKA je svakako glavni žanr. Započinje **budnicama** (programatske pjesme) i **davorijama** (borbenije, patetične, imperativne, jakih riječi). Najpoznatija je Mihanovićeva *Horvatska domovina*, ostale su *Horvatov sloga i zjedinjenje* (*Još Horvatska ni propala*) Lj. Gaja, Demetrova *Pjesma Hrvata* ili *Prosto zrakom ptica leti*, Livadića i Gaja *Nek se hrusti šaka mala* i Preradovićeva *Zora puca, bit će dan.* Kasnije su najčešće teme **ljubav** (Vraz, Preradović, Vukotinović), **domoljublje**, **refleksije** (Preradović) i **satirične** (Vraz).

EPSKU POEZIJU obilježili su **D. Demeter** poemom *Grobničko polje* i **I. Mažuranić** epom *Smrt Smail-age Čengića.*

PROZA je čak i u poslijepreporodnom razdoblju skromnih dometa – sve do Šenoe.

Novele od četrdesetih do šezdesetih godina pišu **Demeter, Sakcinski, Vukotinović, Ivan Trnski** i **Dragojla Jarnevićeva** te nešto mlađi **Vladimir Nikolić**. Teme: povijesne.

Roman se pojavljuje tek u pokušajima (Antun Nemčić: *Udes ljudski*; Miroslav Kraljević: *Požeški đak*; Mato Vodopić: *Marija Konavoka*; Dragojla Jarnevićeva: *Dva pira*).
Pisac **prvog povijesnog romana** *Severilla ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku* jest **Ivan Krstitelj Tkalčić** (1866.). **Blaž Lorković** objavio je 1868. za ono vrijeme avangardan roman *Ispovijest.* Općenito, sva je ta proza s uzorima u narodnom stvaralaštvu i pseudoromantizmu imala karakteristike **trivijalne proze** (ljubavne fabule, osvete, otmice, trovanja i sl.).

DRAME pišu **I. Kukuljević Sakcinski** (*Juran i Sofija ili Turci kod Siska*) i **D. Demeter** (*Teuta*). Komediju *Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac* napisao je **Antun Nemčić**.

PUTOPISE pišu **Antun Mažuranić**, *Pogled na Bosnu*, **Stanko Vraz**, *Put u Gornje strane*, **Antun Nemčić**, *Putositnice*, **I. Kukuljević**, *Listovi iz Italije*.

Književni časopisi i novine. Časopisi: ***Danica ilirska, Kolo***, zadarska ***Zora dalmatinska*** (prvi književni časopis u Dalmaciji – Preradović objavio prvu pjesmu *Zora puca* i bio jedno vrijeme urednikom); početkom neoapsolutizma časopis ***Neven*** (ur. Mirko Bogović).
Po ukidanju neoapsolutizma: ***Leptir*** (ur. Vukotinović), ***Slavonac, Naše gore list, Glasonoša.***
Od novina ističe se ***Pozor*** pokrenut 1860. (u Beču kao *Novi pozor*, u Sisku kao *Zatočenik*), a od 1871. zove se ***Obzor*** i pod tim imenom izlazi sve do 1941. godine!

Bitna obilježja hrvatske književnosti 19. st. do 1860. g. Ima odgojno-prosvjetiteljsku funkciju, budi narodnu svijest, stvara pretpostavke za razvoj moderne nacije. Novoštokavština je prihvaćena kao standardni književni jezik, a pisci se još bore (osobito kajkavci) ovladati tim jezikom. Pojavljuju se tematski nova, uspješna djela, a novelistički opusi **Janka Jurkovića** i **Adolfa Vebera Tkalčevića** najavljuju pomake prema realizmu. Bitno je obilježje upravo **netipičan razvoj, netipičan romantizam** s obzirom na europski romantizam: **kolektivizam** nasuprot individualizmu, **integracija stilova**, nasuprot *svjetskoj boli* i pesimizmu – **optimizam, aktivizam, dinamika, svjetlost** (amblem iliraca je zvijezda Danica!).

PAVAO ŠTOOS (1806.–1862.) pjesnik je elegija, prigodnica i budnica. Svećenik, slikar i glazbenik. ***Kip domovine vu početku leta 1831.*** alegorija je odnarođene Hrvatske (tužna mati u crno zavita): *Vre i svoj jezik zabit Horvati/ hote, ter drugi narod postati.*

LJUDEVIT GAJ (1809.–1872.) rođen je u Krapini, a umro u Zagrebu. Ideolog je ilirskog pokreta, pjesnik, pokretač i urednik ***Danice*** i *Novina Horvatszkih*, jezikoslovac, reformator pravopisne grafije ***Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja***, 1830. Proslavio se budnicom ***Horvatov sloga i zjedinjenje*** (*Još Horvatska ni propala*) prema kojoj su nastale sve kasnije **budnice** kao domoljubne i ilirske programatske pjesme.

STANKO VRAZ (1810.–1851.) lirski je pjesnik i **osnivač hrvatske književne kritike** (*Kritičeski pregled*). *Ilir iz Štajera*, jedini Slovenac u hrvatskom preporodu. Pisao je ljubavne, rodoljubne i satirične pjesme. G. 1842. pokrenuo je prvi književni časopis ***Kolo*** i bio tajnik Matice hrvatske. Napisao je zbirku ljubavnih pjesama ***Đulabije***, 1840., posvećenih Samoborčanki Ljubici Cantilli. To je prvi ljubavni kanconijer u novijoj hrvatskoj književnosti. Dvije su teme: ljubav prema ženi i ljubav prema domovini (kod njega su to Hrvatska i Slovenija). Pjesme su označene brojevima, u obliku *krakovjaka*. To je oblik poljske narodne pjesme (dvije strofe, svaka po 4 šesterca). Izdao je zbirke *Glasi iz dubrave žeravinske* i *Gusle i tambura*. Pjesma ***Ždral putuje k toplom jugu*** u obliku je *gazele*, lirske ljubavne pjesme od 8 do 13 stihova. ***Otkud modre oči*** je sonet.

DIMITRIJA DEMETER (1811.–1872.) hrvatski je književnik grčkoga podrijetla. Pjesnik, pripovjedač, recenzent, feljtonist, dramatičar, kazališni djelatnik. Rodio se u Zagrebu, završio filozofiju i doktorirao medicinu, ali se posvetio književnosti i kazalištu.

U poemi iz 1842. ***Grobničko polje***, nastalu po uzoru na Byrona, opisuje pobjedu Hrvata nad Mongolima 1242. Unutar poeme je poznata davorija ***Pjesma Hrvata*** (*Prosto zrakom ptica leti*). **Davorije** su programatske pjesme ozbiljnoga patetičnoga tona, mnogo borbenije od budnica. Pjesnici se služe *jakim riječima*. Poruke su imperativne, poziv u boj za narodnost i slobodu. Podrijetlo naziva je u imenu staroslavenskog boga rata Davora. Demeter je napisao (1844.) i dramu ***Teuta*** koja se smatra najboljom ilirskom dramom. Demeter je bio zaljubljenik u kazalište: organizirao je prva gostovanja stranih trupa, napisao libreta za prve opere V. Lisinskoga ***Porin***, 1846. i ***Ljubav i zloba***, 1845.

Pisao je prve kazališne kritike, bio dramaturg i umjetnički voditelj jedinoga kazališta. Demeter i Gaj nagovorili su vlasnika kazališta da uvede predstave na hrvatskom jeziku.

IVAN MAŽURANIĆ (1814.–1890.) pjesnik je rođen u Novom Vinodolskom, a umro u Zagrebu. Potomak je književničke obitelji (Antun, Matija, Ivan, Fran). Studirao je filozofiju i pravo, bio je političar i državnik, prvi hrvatski ban-pučanin, reformator sudstva i zdravstva. U *Danici* 1835. objavljuje pjesmu *Primorac Danici* kojom se pridružuje preporodnim pjesnicima. Zajedno s Josipom Užarevićem izdao je 1842. ***Njemačko-ilirski slovar*** (rječnik). Nadopjevao je 14. i 15. pjevanje Gundulićeva *Osmana*.

Smrt Smail-age Čengića,1845., epsko je djelo koje ima pet pjevanja: *Agovanje, Noćnik, Četa, Harač* i *Kob*. Opisuje događaj iz 1840. kad su Crnogorci ubili agu-nasilnika. To je najbolje Mažuranićevo djelo i najbolje djelo hrvatskoga preporoda. Brošurom ***Hrvati Mađarom***, 1848., poziva Mađare da se zauzmu za opće dobro i jednakost u zajedništvu.

PETAR PRERADOVIĆ (1818.–1872.) pjesnik je i prevoditelj (Dante, Manzoni, Byron) koji je nakon dugogodišnjega vojnog školovanja gotovo zaboravio materinji jezik. Bio je profesionalni časnik i kasnije general. Poznanstvo s Kukuljevićem urodilo je oduševljenjem za ilirski pokret. Uči hrvatski tako što prevodi Gundulićeva *Osmana* na njemački. U zadarskoj *Zori dalmatinskoj* 1843. objavljuje svoju prvu pjesmu na hrvatskom jeziku ***Zora puca*** i prvu pjesničku zbirku *Prvenci*, 1846. Njegove lirske teme su ljubavne, rodoljubne i refleksivne. Drže ga prvim hrvatskim refleksivnim pjesnikom. Pjesme: ***Putnik, Jezik roda moga, Rodu o jeziku, Mrtva ljubav, Ljudsko srce, Pjesnik***.

MATIJA MAŽURANIĆ (1817.–1881.) autor je putopisa ***Pogled na Bosnu***, 1842. i najmlađi brat Ivana Mažuranića. Putopis je nastao nakon molbe starije braće Ivana i Antuna da ih izvijesti o životu u Bosni.

ANTUN NEMČIĆ (1813.–1849.) pjesnik je, putopisac i komediograf. Njegove ***Putositnice*** iz 1845. najzrelije su preporodno prozno djelo. Humorističko-feljtonističkim stilom opisuje svoje putovanje od Ludbrega preko Zagreba do Verone, s domoljubnom tendencijom. ***Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac***, 1854., prva je preporodna društvena komedija.

PROTOREALIZAM (ŠENOINO DOBA)

Traje **od 1860. do 1881.** Početkom šezdesetih godina 19. st. ukinut je Bachov neoapsolutizam i pokrenute su stranke: unionistička, vladajuća narodnjačka (koju su osnovali nekadašnji ilirci – Mažuranić, Kukuljević i dr.) i pravaška na čelu s Antom Starčevićem. Godine 1876. stvorena je Austro-Ugarska država. G. 1868. sklopljena je Hrvatsko-ugarska nagodba koju su Hrvati doživjeli kao nasilje protiv kojega su se borili sva do raspada Monarhije 1918. Ivan Mažuranić je 1871. g. kao ban-pučanin dočekan s oduševljenjem da bi ga 1881. mladi radikalni pravaš Ante Kovačić otpratio grubom travestijom *Smrt babe Čengićkinje.*

Hrvatska ostaje bez književnoga časopisa – 1849. prestaju izlaziti *Danica* i *Zora dalmatinska.* Tek 1852. Mirko Bogović pokreće časopis ***Neven*** u kojemu objavljuje mlada generacija.

Pedesetih godina došlo je do smjene generacija. Početkom šezdesetih dolazi do ozbiljne krize: stari je naraštaj prestao pisati, novi se tek pojavljuje. Sve veću ulogu ima DRAMA, glumište. Prvi su hrvatski dramatičari tog doba utemeljitelji **povijesno-romantičarske tragedije**:_Kukuljević, Demeter i Mirko Bogović. Javlja se i paralelni smjer: **zabavna, komično-satirična komedija**, te **pučki igrokaz**. Antun Nemčić prvi je poznati komediograf.

MIRKO BOGOVIĆ (1816.–1893.) urednik je ***Nevena.*** Njegova poezija nije osobite važnosti. Napisao je tri drame: ***Frankopan, Stjepan, kralj bosanski*** i ***Matija Gubec*** u kojima su glavni likovi nositelji poruke djela.

U relacijama prosječne domoljubne **lirike** ostaje i lirika **Ivana Trnskog** i **Dragojle Jarnevićeve. Epsku poeziju** njeguje fra **Grgo Martić** (deseterački spjev *Osvetnici*, s bosanskom tematikom), a blizak mu je fra **Ivan Frano Jukić.**

LUKA BOTIĆ (1830.–1863.) piše romantične pripovijesti u stihu (*Pobratimstvo,* ***Bijedna Mara****, Petar Bačić*), te pripovijest u kojoj zagovara vjersku toleranciju, *Dilber-Hasan.* Piše modificiranim desetercem.

JOSIP FREUDENREICH (1827.–1871.), kazališni pisac, glumac i redatelj, piše pravu, uspješnu pučku dramu: ***Graničari*** ili *Zbor na lijevu* (1857.), s glazbenim umecima, te pučku igru *Crna kraljica.* Još prije Šenoe je shvatio potrebu za kompromisom s umjetnošću u želji da se stvori stalna kazališna publika.

RIKARD FLIEDER JORGOVANIĆ pjesnik je, feljtonist i plodan pripovjedač. Kao pjesnik je pod Šenoinim utjecajem s blagom sklonosti prema egzotičnom i fantastičnom, što posebno dolazi do izražaja u pripovijestima *Stella Raiva* i *Ljubav na odru.*

Novi književni naraštaj. U novelistici **Janka Jurkovića** očitovali su se elementi predrealističkog stila. Već na kraju šezdesetih izdvajaju se prozaici **Vilim Korajac** i **Ivan Perkovac** koji je aktualnom socijalnom tematikom utjecao i na samoga Šenou.

FRANJO MARKOVIĆ (1845.–1914.) svestrani je pisac, filozof, estetičar, kritičar i znanstvenik. Po svojim pogledima najizrazitiji je hrvatski romantičar. Teži za apsolutnom ljepotom. Zastupnik je formalističke estetike (*Razvoj i sustav općene estetike*). Ipak na prvo mjesto stavlja etičke probleme (drama *Benko Bot*). Romantičnim rekvizitima progovara o aktualnim problemima (povijesne teme s jasnim aluzijama na germanizaciju i mađarizaciju), te tako unosi realizam u svoja djela: ep ***Kohan i Vlasta***, idilični ep ***Dom i svijet***, tragedije *Karlo Drački* i *Zvonimir.*

VATROSLAV JAGIĆ utemeljitelj je slavenske filologije i jedan od osnivača hrvatske književne povijesti. Urednik je časopisa *Književnik.*

ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ bio je jezikoslovac, polemičar, kritičar, pisac udžbenika. Pisao je putopise (*Put na Plitvice, Listovi o Italiji, Put u Carigrad*) i pripovijesti (*Zagrepkinja, Avelina Bakranina ljuvezne sgode i nesgode, Nadala Bakarka*).

ANTE STARČEVIĆ snažna je politička ličnost druge polovice 19. st. Najzanimljiviji je kao publicist: piše satire, govore, članke i predstavke. Kao pravaški ideolog u predgovoru svojih *Pisama Madžarolacah* zalaže se za realizam u književnosti.

JOSIP EUGEN TOMIĆ pojavio se pjesmama (zbirka *Leljinke*, 1865.), ali je važniji kao pripovjedač i dramatičar u osamdesetima. Tada piše romane *Zmaj od Bosne, Kapetanova kći, Emin-agina ljuba*, a najbolje djelo mu je društveni roman ***Melita.*** Dovršio je i Šenoin roman *Kletva.*

Šenoina pojava. Žurnalist, feljtonist, urednik, pripovjedač, romanopisac, dramski pisac, glorifikator Zagreba **AUGUST ŠENOA** (1838.–1881.) ostavio je u sjeni sve svoje suvremenike. Njegova pojava označava potpuni prodor književnosti u široke čitalačke mase kao i stvaranje prvog estetskog književnog kanona u hrvatskoj literaturi. Idejno, ali samo verbalno vezao se uz narodnjake

(štrosmajerovsku južnoslavensku koncepciju), ali je svu aktivnost usmjerio problemima uže Hrvatske, osobito Zagreba. Tipičan je građanin koji se opire rastućoj malograđanštini.

Šenoini književni pogledi. Svoje misli o književnosti iznio je u poznatom programatskom napisu ***Naša književnost***, objavljenom 1865. u časopisu *Glasonoša*. Ističe ulogu knjige u djelovanju na «naš socijalni život». Narodni duh treba se uvriježiti u svim društvenim segmentima i to jačanjem uloge popularne, poučne i zabavne književnosti.

Hrvatska književnost treba biti analitička i tendenciozna, mora djelovati na publiku.

Šenoina koncepcija književnog jezika. Među prvima je oformio jezično-stilski kanon, dosljedno se opredjeljujući za **standardni oblik štokavskoga književnog jezika**. Jezični uzor mu je bio suvremenik, dalmatinski pisac Mihovil Pavlinović. Velika mu je zasluga što je dotadašnja jezična postignuća konzekventno primjenjivao u svojim djelima. Osluškujući govor puka, literarno je ostvario gradski štokavski jezični standard. Svoje junake ne individualizira jezično, već stvara svoj, originalni književni jezik dosljedno provodeći novoštokavski standard. Izravno je utjecao na svoje građansko čitateljstvo i njihovu svakodnevnu konverzaciju.

Šenoino značenje. Ostvario je temelje i postao uzorom, i u tematskom i u jezično-stilskom pogledu, daljnjim tokovima hrvatske književnosti sve do kraja 19.stoljeća. Naslutio je nove teme i izravno utjecao na većinu hrvatskih realista – od Kumičića do Kovačića.

Šenoino doba završava smrću Augusta Šenoe 1881. godine. U njegovo se doba već pojavljuju pomaci prema predrealističkoj prozi i suvremenoj tematici s realističkim motivacijama literarnih junaka. Upravo početkom osamdesetih godina ostvarene su pretpostavke za dolazak novoga naraštaja s izrazitijim realističkim tendencijama.

AUGUST ŠENOA (1838.–1881.) obilježio je čitavo književno razdoblje. Rođen je u Zagrebu, studirao u Zagrebu, Beču i Pragu. U Beču uređuje dva časopisa: *Glasonoša* i *Slawische Blatter*. U Zagrebu radi u kazalištu kao umjetnički ravnatelj i dramaturg, postaje gradskim bilježnikom te gradskim senatorom. Od 1874. urednik je časopisa ***Vijenac***, a od 1877. potpredsjednik Matice hrvatske. Umire od iscrpljenosti u punom stvaralačkom naponu.

ROMANI. ***Zlatarovo zlato***, 1871., **prvi je roman novije hrvatske književnosti.** To je povijesni roman o Zagrebu 16. stoljeća. Dvije su fabule: povijesna (sukob feudalca Stjepka Gregorijanca s građanima Zagreba) i ljubavna (nesretna ljubav Dore Krupićeve, kćeri zlatara Krupića, i Pavla, sina plemića Stjepka Gregorijanca). Spletkari (intriganti) su Grga Čokolin i samoborska plemkinja Klara Gruberova. Grga otruje Doru, a Pavle pogiba u boju s Turcima.

Seljačka buna, 1877., povijesni je roman o seljačkoj buni iz 1573. kada je Matija Gubec sa seljacima podignuo bunu protiv susedgradskog feudalca Franje Tahija.

Ostali romani: ***Čuvaj se senjske ruke, Diogenes*** i ***Kletva*** (nedovršena, nadopunio J. E. Tomić)

PRIPOVIJETKE. ***Prijan Lovro,*** 1873., predstavlja **začetak realističke pripovijetke.**

Lovro je darovit mladić seljačkoga podrijetla kojega slama učmala malograđanska sredina.

Ostale pripovijetke: ***Barun Ivica, Prosjak Luka, Kanarinčeva ljubovca, Branka, Mladi gospodin, Vladimir, Turopoljski top, Karanfil s pjesnikova groba.***

POVJESTICE, epske pjesme sa sadržajem iz narodne predaje ili povijesti (napisao ih je četrdesetak): ***Propast Venecije, Smrt Petra Svačića, Kugina kuća, Postolar i vrag, Prokleta klijet, Kameni svatovi, Fratarska oporuka, Zimzelen*** i dr.

FELJTONI: ***Zagrebulje, Dopisi iz Praga, Vječni žid u Zagrebu***

KOMEDIJA: ***Ljubica***

REALIZAM I NATURALIZAM

REALIZAM (lat. *realis*: stvaran)

Realizam je književno razdoblje koje traje **od 1830. do 1870. g.** Nakon romantizma koji ističe izdvojena pojedinca, realizam opisuje **svakidašnju stvarnost**, suvremeni društveni, gospodarski, politički i kulturni život. Likovi su **obični ljudi** iz svakodnevnoga života i **iz svih društvenih slojeva**. Prostori su također obični: ulice, stanovi, tržnice, noćni lokali, tavani i podrumi, kazališta, otmjeni saloni. **Interijeri** otkrivaju **socijalnu motivaciju likova** koja uvjetuje njihove postupke, ponašanje, psihologiju i svjetonazor. Realistički junak želi **društveni uspon**, uspjeh. Realistički pisci svijet prikazuju bez uljepšavanja, imaju **kritički odnos prema stvarnosti**. Naglašavaju **SOCIJALNO-MORALNU PROBLEMATIKU**. Detaljni opisi ambijenta socijalno i psihološki karakteriziraju likove koji su najčešće i **uvjetovani srdinom** iz koje potječu i koja ih okružuje. U težnji za **istinitim prikazom**, pisci unose **autentičan govor** (narječje, provincijalizmi, žargonizmi...). Realisti se pozivaju na **znanstvene spoznaje** o čovjeku i društvu. Vodeća filozofska doktrina 19. st. je **pozitivizam** (vjera u znanost i razum) čiji je utemeljitelj Auguste Comte. Realisti su **književnost približili znanosti** i uveli **analitičku metodu** prikazivanja stvarnosti.

Dok su romantičari njegovali liriku, realisti se okreću PROZI – **roman** postaje glavnom književnom vrstom. Ideju o romanu kao *zrcalu stvarnosti* izrekao je francuski predrealistički pisac **Stendhal** u svojem romanu *Crveno i crno* (1830.).

Realistički pripovjedač najčešće je *objektivan*, iskazan u trećem licu i nenazočan u radnji. **Fabula** slijedi **kronološki red zbivanja**, a **događaji** su povezani čvrstim **uzročno-posljedičnim vezama**. **Motivacija likova** određena je njihovim **karakterima** i **socijalnim okolnostima**. Fabula i opis podređeni su stvaranju **karaktera** koji su u pravilu socijalno motivirani. **Najčešći relistički postupci**: **portretiranje** (fizički, socijalni i psihološki portret), **portretiranje s pomoću ambijenta, detaljno i precizno opisivanje i pripovijedanje**.

Realistički roman U FRANCUSKOJ KNJIŽEVNOSTI. Poetika francuskog realizma u razvijenijoj fazi zagovara prikazivanje **tipičnih ljudi u tipičnim okolnostima**. **Balzac** u *Ljudskoj komediji* u 26 knjiga pokušava klasificirati neiscrpnu ljudsku stvarnost miješajući romaneskne, dokumentarne i teorijske razine. Romanopisci su **istraživači i *povjesničari stvarnosti*** koji za teme svojih djela često uzimaju **istinite događaje**. Flaubert je ponudio novi tip ***kritičkog realizma***, a zbog veoma estetiziranog izraza, smatraju ga i ocem proznog modernizma. **Teoretičar realizma** bio je **C. H. Champfleury** (manifest *Le Realisme*, 1857.) s idealom fotografske točnosti književne slike. Glavni su predstavnici francuskoga realizma **Henrie Beyle Stendhal**, **Gustave Flaubert** i **Honore de Balzac.**

Realistički roman U ENGLESKOJ KNJIŽEVNOSTI. Viktorijansko razdoblje blisko je realističkoj poetici. Iako se ne deklariraju kao realisti, romanopisci Dickens, Thackeray, sestre Bronte i George Eliot ne samo da **opisuju i objašnjavaju englesku stvarnost** već i prosvjeduju protiv nje, dajući **kritički prikaz socijalnih nepravdi** i bijede najnižih društvenih slojeva. **Viktorijanska književnost** kombinira društvenu satiru i moralistički pogled na svijet. Glavni su predstavnici engleskoga realizma:**Charles Dickens** (*Oliver Twist, David Copperfield, Posmrtni spisi Pickwickova kluba, Veliko iščekivanje*), **William Makepiece Thackeray** (*Sajam taštine*), spisateljica **George Eliot** (*Mlin na rijeci Flosi*), **Charlote Bronte** (*Jane Eyre*), **Emily Bronte** (*Orkanski visovi*), **George Meredith** (*Egoist*), **Robert Louis Stevenson** (*Otok s blagom, Neobična zgoda s doktorom Jekyllom i gospodinom Hydeom*), **Lewis Carol** (*Alice u zemlji čudesa*), **Joseph Conrad** (*Lord Jim*) i **Thomas Hardy** (*Tessa iz porodice D'Ubervilles*).

RUSKI REALIZAM nastaje četrdesetih godina 19. st. kad nastupa vrijeme pripovjedne proze. Obično se dijeli u tri faze: rani, razvijeni i visoki realizam. **Rani realizam** obilježava postupni razvoj pripovjednih oblika, a u temama se prepoznaju ostaci romantizma. Glavni je predstavnik **Nikolaj Vasiljevič Gogolj** s novelama *Večeri na majuru kod Dikanjke.*

Gogoljeva pripovijetka ***Kabanica*** važan je datum u povijesti ruskog realizma: pripovjedač podrobno opisuje glavnog junaka i okolinu u kojoj se kreće (Dostojevski: *Svi smo mi izišli ispod Gogoljeve* Kabanice*!*). **Srednju** ili **razvijenu fazu** ruskog realizma predstavlja **Ivan Sergejevič Turgenjev** koji se proslavio zbirkom novela *Lovčevi zapisi* u kojima realistički socijalnopsihološki prikaz likova miješa s poetiziranim opisima prirode (***poetski realizam***).

Visoki realizam je vrhunac ruskoga realizma. Glavni su predstavnici romanopisci **Fjodor Mihailovič Dostojevski** i **Lav Nikolajevič Tolstoj**.

NATURALIZAM (lat. naturalis: prirodan) je **nastavak i produžetak realističkoga doba.** Javlja se već **sedamdesetih godina 19. st.**, a u većini europskih zemalja prisutan je kao **pokret od 1880. do 1900. g.** Još dosljednije nego realizam, duhovne zasade pronalazi u **pozitivističkom poimanju znanosti**. Posebno mjesto (uz Claudea Bernarda) zauzima francuski teoretičar **Hippolyte Taine** svojim učenjem da je čovjekovo biće proizvod: **naslijeđa (rase), sredine (miljea)** i **povijesne situacije (trenutka)**. Najvažniji teoretičar i pisac naturalizma **Emile Zola** u raspravi *Pisci naturalisti*, te u djelu ***Eksperimentalni roman*** (1880.) i predgovoru romana *Therese Raquin* ističe da je zadaća naturalističkoga pisca **preuzimanje eksperimentalnih metoda iz prirodnih znanosti** – roman je dokument stvarnosti i prikaz ljudske svakodnevnice (romani *Germinal* i *Therese Raquin*). I Zolin sljedbenik **Guy de Maupassant** u svojim djelima (*Medanske večeri*) i romanima zastupa naturalističku koncepciju, ali ipak ističe kako književnost ne može prikazati *potpunu istinu*, već svaki pisac stvara vlastitu sliku svijeta.

Naturalizam nastoji prikazati najtamnije i **najružnije strane života** (***estetika ružnoće***). Naturalistički pisci razotkrivaju **socijalnu i moralnu izopačenost, zločin, duševnu bolest, nastranost, grubu seksualnost**. Za razliku od realista, naturalisti uvode **masu kao književni lik**, tj. masa postaje književnim junakom (rudari, radnici u Zolinu *Germinalu*).

Glavni predstavnici naturalizma su: **Emile Zola**, **Guy de Maupassant**, te djelomično Henrik Ibsen, August Strindberg i Gerhart Hauptman.

VERIZAM (lat. *verus*: istinit) se javlja u **talijanskoj književnosti** druge pol. 19. st. Srodan je naturalizmu. Glavni je pisac **Giovanni Verga** koji u romanu ***Obitelj Malavoglia***, 1881., prikazuje propadanje sicilijanske obitelji.

HONORE de BALZAC (1799.–1850.) francuski romanopisac, pripovjedač i dramatičar, utemeljitelj je **socijalnog i kritičkog realizma**. Njegov ogroman opus čini oko 90 romana, pet drama, niz pripovijesti i novela, u kojima je oživio galeriju od preko 2000 likova. U jedinstvenom ciklusu ***Ljudska komedija*** daje zaokruženu sliku francuskog društva. Dijelovi ciklusa su: ***Studije iz društvenoga života*** (u kojima se nalazi glavnina njegova opusa, a podijeljene su prema sredinama i temi na šest podskupina ili *Prizora*, i to na prizore iz privatnog, provincijskog, pariškog, političkog, vojničkog i seoskoga života), ***Filozofske studije*** i ***Analitičke studije***. U svim njegovim djelima *novac* je osnovna pokretačka snaga, a to je najizrazitije u romanima ***Propale iluzije, Eugenie Grandet, Rođak Pons*** i

Otac Goriot, iz 1834. To je roman složene i dramski koncipirane kompozicije. Sve tri fabularne osnove vezane su uz stanare pansiona Vauquer – ona J. J. Goriota, nekoć bogatoga tvorničara i njegovih dviju kćeri (barunice Delphine i grofice Anastasie), druga Eugenea de Rastignaca, siromašnoga plemića koji je iz provincije došao na studij želeći društveni uspjeh, i tajanstvenoga Vautrina, nekadašnjega robijaša, koji je vješto upravljao sudbinama ljudi, a pojavljuje se kao Rastignacov duhovni otac koji ga upoznaje s tajnama uspjeha unutar neumoljivoga poretka.

GUSTAVE FLAUBERT (1821.–1880.) francuski je pripovjedač i romanopisac. U privatnome životu nesretan i živčano bolestan, živi povučeno na obiteljskom imanju u Normandiji. Teži potpunoj objektivnosti u prikazivanju likova i prizora iz malograđanskoga života. Suvremenu tematiku obrađuje u romanima: ***Gospođa Bovary, Sentimentalni odgoj*** i ***Jednostavno srce***, a povijesni su romani: ***Salambo*** i ***Iskušenje sv. Antuna***.

Gospođa Bovary, 1857., povijest je života mlade žene Emme Bovary koja postaje žrtvom vlastitih iluzija stvorenih na sentimentalnim romanima (tzv. **bovarizam**). Snovi su u neskladu s malograđanskim životom kojemu se ne može ili ne želi prilagoditi. Udana je za prostodušnog seoskog liječnika Charlesa, udovca koji ne vidi njezino nezadovoljstvo. Površna je i neodgovorna majka djevojčice Upada u dvije strastvene romanse i napuštena od obojice svojih ljubavnika (Rodolphea i Leona), pritisnuta dugovima, ubije se na koncu i na žalost odanog muža koji je još uvijek voli.

HENRY BEYLE STENDHAL (1783.–1842.) francuski je pisac i pripovjedač. Bio je fanatičan obožavatelj energije i uspjeha po svaku cijenu, pa tako i Napoleona. Takav je i Julien Sorel, glavni lik u romanu ***Crveno i crno***, koji svojom inteligencijom, a preko crkvenih veza i strastvenih pustolovina s utjecajnim ljubavnicama, kroči samome vrhu, ali nadomak sreći gubi kontrolu ne mogavši do kraja odigrati igru velikih i utjecajnih. Osuđen je na smrt, ogorčen na društvo koje zatvara vrata sposobnima i siromašnima. Drugi Stendhalov značajan roman je *Parmski kartuzijanski samostan.*

EMILE ZOLA (1840.–1902.) francuski je romanopisac, osnivač i najznačajniji predstavnik naturalističkog pokreta. Tvorac je tzv. eksperimentalnog romana. Već u prvom romanu

Therese Raquin uvodi znanstvene metode analizirajući različite temperamente (i rase). Mlada i strastvena Therese u strastvenoj je vezi s Laurentom koji joj pomogne ubiti muža, a kasnije se u braku duboko i krvavo sukobljavaju, do zajedničke smrti.
Ostali romani: ***Trbuh Pariza, Jazbina, Nana, Germinal*** (glavni lik je masa, rudari), ***Čovjek-zvijer***.

GUY de MAUPASSANT (1850.–1893.) francuski je pripovjedač i romanopisac, uz Zolu najznačajniji francuski naturalist. Napisao je nekoliko vrlo dobrih romana (*Jedan* život, *Ljubimac*), ali je ponajprije poznat kao vrhunski majstor novele. Izvrstan promatrač, hladan i objektivan opisivač s pesimističkom vizijom svijeta, stvara likove čijim postupcima upravljaju biološki i sociološki motivi. Opisuje svijet normandijskih seljaka, parišku sredinu, psihološko-fantastične i ratne teme. Najpoznatije novele: *Kuća Tellier, Gospođica Fifi, Lovačke pripovijetke, Sestre Rondoli, Uzica, Kišobran, Ogrlica i* ***Na vodi***.

NIKOLAJ VASILJEVIČ GOGOLJ (1809.–1852.) ruski pripovjedač i komediograf, podrijetlom iz siromašne ukrajinske plemićke obitelji.Nakon kriza vjerskoga misticizma, umire poremećena uma. Preko folklornih i fantastičnih pripovijesti postupno prelazi na realizam u djelima: *Mirgorod* (s umetnutom pripovijesti iz kozačkog života *Taras Buljba*), *Nos*, ***Kabanica*** (realistično-fantastična pripovijest, glavni je lik sitni činovnik Akakij Akakijevič), a vrhunskim realizmom daje sliku Rusije u romanu ***Mrtve duše*** (glavni lik snalažljivi je pustolov i varalica Čičikov). U najpoznatijoj drami ***Revizor*** oštro se izruguje ruskoj birokraciji i malograđanštini.Gogolj oblikuje jednostavnu fabulu, detaljno opisuje likove i sredine, a posebno je sklon groteski i kontrastima (tzv. *gogoljevski smijeh kroz suze*). Smatra se osnivačem ruskog realizma.

IVAN SERGEJEVIČ TURGENJEV (1818.–1883.) ruski je pripovjedač i romanopisac. Kao imućni plemić putuje Europom i prvi je ruski pisac koji se proslavio na Zapadu. U zbirci pripovijedaka ***Lovčevi zapisi*** toplo opisuje likove seljaka-kmetova koje je susretao kao lovac, a profinjenim ***poetskim realizmom*** opisuje rusku prirodu. (Utjecao je na našeg pripovjedača, plemića K. Š. Gjalskog kojega su nazivali *hrvatskim Turgenjevom*).U društvenim romanima *Rudin, Plemićko gnijezdo* opisuje tip *suvišnog čovjeka*, dok u romanu ***Očevi i djeca*** stvara lik plebejskog intelektualca, *nihilista* Bazarova koji se sukobljava s plemićima tradicionalistima. Na kraju ravnodušno prihvaća smrtonosnu zarazu kao posljedicu nemara i tuđeg primitivizma.

LAV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ (1828.–1910.) ruski je pripovjedač i dramatičar, potomak stare i bogate plemićke obitelji. Već u mladosti pokazuje interes za moralno-etičke probleme (autobiografska trilogija *Djetinjstvo, Dječaštvo* i *Mladost*). Nakon putovanja Europom, odakle se vratio razočaran gradskom civilizacijom, trajno se nastanjuje na svojem dobru Jasnoj Poljani. Mirno živi, pedagoški radi na uzdizanju seljaka i stvara svoja najbolja djela, romane ***Rat i mir*** i ***Anu Karenjinu***. Ponovo zapada u moralne krize, rješenje nalazi u patrijarhalnome seljačkom životu kojemu se i sam odaje i u prvotnome evanđeoskom kršćanstvu. Raskida i s obitelji i s društvom i s Crkvom te umire na svom posljednjem bijegu, na provincijskoj postaji Astapovo. Likovi iz romana ***Rat i mir***: plemići Andrej Bolkonski, Pjer Bezuhov i njihove velike obitelji, te povijesne ličnosti Napoleon, Kutuzov i dr.
Likovi iz romana ***Ana Karenjina***: Ana Karenjina, njezin suprug visoki činovnik Ivan Karenjin, njezin ljubavnik grof Ivan Vronski, Anin brat Stiv Oblonski i njegova žena Doli te Dolina sestra Kiti i njezin suprug grof Levin (kroz čiji lik Tolstoj iznosi svoje ideje braka, društva i života općenito). Tema romana je brak i obiteljski život. Roman započinje poznatom rečenicom: *Sve sretne obitelji nalik su jedna na drugu, svaka nesretna obitelj nesretna je na svoj način.* Roman je vrhunsko djelo ruske i svjetske književnosti. Mnogi tumači smatraju ga modernom romanesknom tragedijom.

FJODOR MIHAJLOVIČ DOSTOJEVSKI (1821.–1881.) ruski je romanopisac i, uz Tolstoja, najveći ruski realist. U mladosti je sudjelovao u utopijsko-socijalističkom kružoku i bio osuđen na smrt, a zatim pomilovan i poslan u Sibir na deset godina (što je opisao u novelama ***Zapisi iz mrtvog doma***). U mladosti je zastupao napredne društvene poglede i kretao se tragom Gogoljeva realizma (roman ***Bijedni ljudi***), a po povratku s robije ne samo da napušta nego i osuđuje revolucionarnu djelatnost (roman ***Demoni***), te zapada u misticizam i mesijanizam, propovijeda neprotivljenje zlu silom, traži izlaz u pravoslavlju i svjesno pristaje uz carizam i slavenofilstvo. Mijenjaju se i teme njegovih djela, to su sad moralni aspekti ljudske egzistencije, pitanja dobra i zla, krivnje i odgovornosti, te će mu zanimljiv kriminalni zaplet poslužiti samo kao okvir za rasprave o problemu zločina i kazne, u želji da otkrije tajne pobude ljudskih postupaka. Prekapa po najskrivenijim predjelima ljudske psihe. Njegovi su likovi cinici i buntovnici protiv društva ili razvratnici i nemoralni tipovi, a s druge strane stoje likovi dradih, požrtvovnih, nesebičnih ličnosti, koje su u životu odabrale put ljubavi, patnje i pasivne podložnosti. Glavna su mu djela romani: ***Poniženi i uvrijeđeni, Zločin i kazna, Idiot*** (likovi: mladi knez Miškin, Nastasja Filipovna, Rogožin, Aglaja) i ***Braća Karamazovi*** (posljednje, nedovršeno djelo; likovi: Fjodor Kramazov – otac, sinovi Dimitrij, Ivan i Aljoša, te

nezakoniti sin Smerdljakov, starac Zosima). U najpoznatijem romanu ***Zločin i kazna*** razmatra probleme zločina i kazne, grijeha i ispaštanja, prava i pravde. Siromašni petrogradski student Raskoljnikov iz *viših ciljeva* odlučuje ubiti babu lihvaricu čijim bi novcem pomogao sestri i drugima *poniženima i uvrijeđenima*, a nakon ubojstva pratimo, u formi niza unutarnjih monologa, njegovu unutarnju dramu i borbu sa samim sobom. Ostali likovi: Svidrigajlov, isljednik Porfirij, Razumihin, Sonja Marmeladova, sestra Dunja.

Snažno je **djelovao na modernu zapadnoeuropsku prozu 20. st**. Majstorskom psihološkom analizom prodro je do ljudske podsvijesti, prvi je prikazao **tjeskobu i egzistencijalnu osamljenost modernog čovjeka** i opisao **tmurno ozračje velegrada**.

U njemu vide preteču i predstavnici **modernoga psihološkog romana** toka svijesti, i ekspresionisti, i egzistencijalisti; u nas je djelovao na ekspresioniste (Donadini, Cesarec) i na čitav niz drugih pisaca (Kranjčević, Kovačić, Krleža, Ujević, Cesarić).

HRVATSKI REALIZAM

Hrvatski realizam traje samo **desetak godina** – otprilike **od 1880. do 1890. g.** Stvarni početak realizma kao stilskog razdoblja treba promatrati već od Šenoe. Već početkom devedesetih godina
19. st. pojavljuju se modernističke tendencije, a najzrelija realistička ostvarenja nastaju na prijelazu stoljeća (1899. Novakovi *Posljednji Stipančići*, Kranjčevićeve najbolje zbirke 1898. i 1902.). Hrvatski naturalizam svoj vrhunac postiže tek početkom 20. st. (Tucićeve, Kosorove i Ogrizovićeve drame).

Društvene prilike od osamdesetih godina do kraja stoljeća vrlo su zaoštrene. To je vrijeme spašavanja nacionalne svijesti, faza daljnjega madžariziranja i koloniziranja Hrvatske. Od 1883. do 1903. vlada ban Khuen Hedervary. Uz agrarnu krizu, raspadaju se seljačke zadruge, seljaštvo siromaši, a plemstvo sve očitije propada.

Na usmjeravanje hrvatske književnosti prema realizmu presudnu je ulogu imala Stranka prava s Antom Starčevićem na čelu. Mladi pravaši iz malograđanskih i građanskih redova, a osobito radikalni *stekliši* (tako su ih nerijetko nazivali: bijesni) jasno se opredjeljuju za opciju samostalne i neovisne hrvatske države. **Narodnjačkim prosvjetiteljskim intencijama suprotstavila se pravaška koncepcija kritiziranja i negiranja svega postojećeg.** Poznata je žestoka polemika krajem sedamdesetih između narodnjaka Šenoe i pravaškog *stekliša* Ante Kovačića. Pravaši su bili najvažniji pisci hrvatskoga realizma: Eugen Kumičić, Ante Kovačić, neko vrijeme čak i K. Š. Gjalski. Na netipičnost razvoja našega realizma utjecala je činjenica da čitav taj naraštaj ulazi u književnost jedinstven u oporbi prema književnim stavovima (ne i djelima!) Augusta Šenoe. Kritički progovaraju o trima krugovima važnih društvenih problema: **nacionalno pitanje, aktualan problem propadanja plemstva i socijalna problematika u odnosu selo-grad**. To su tri osnovne teme hrvatske književnosti od kraja sedamdesetih pa do devedesetih godina.

Književni časopisi predstavljaju najnovija djela i zrcale kompleksan književni život. **Glavni list i dalje ostaje *Vijenac*** koji Šenoa uređuje od 1874. do svoje smrti 1881. Od 1872. uređuje ga pravaš Fran Folnegović. Sustavno se prevodi i objavljuje svjetska literatura. Već 1883. list preuzimaju Vjekoslav Klaić i Mile Maravić. Od 1890. do 1896. uređuje ga Josip Pasarić, podosta konzervativan i oštar prema naturalizmu i verizmu. No, list je objavio ponajbolja djela hrvatskih realista tog vremena. Pravašku ***Hrvatsku vilu*** (1882.) uređuje pjesnik August Harambašić, a od 1883. Eugen Kumičić. Njihovu liniju 1886. nastavlja časopis ***Balkan***.

Književne vrste i teme. Najviše se razvijaju **pripovijetka i roman**, zamjetno manje poezija (S. S. Kranjčević), a drama skoro da i nema (Rorauer, Derenčin). U početnoj fazi obrađuju se složeni **društveni problemi**, u formi romana. Prikaz je panoramski, likovi su podređeni simbolima ideje, glavni je junak zapravo narod. Osamdesetih godina pisci su tematski usmjereni na **nacionalnu** i **socijalnu** problematiku, s uočljivim **regionalnim obilježjem**.
Hrvatsko zagorje: Ante Kovačić, Ksaver Šandor Gjalski;
Slavonija: Josip Kozarac; **Istra i Hrvatsko primorje**: Eugen Kumičić, Vjenceslav Novak;
Lika: Josip Draženović, Jure Turić.

Svi zapažaju slične ili iste pojave i procese: **spašavanje nacionalnog identiteta**, poremećeni **odnosi među strankama**, **odnarođivanje** (Gjalski).

Druga važna tematska cjelina javlja se osamdesetih i devedesetih godina: **gospodarski problemi** i odnos **selo-grad** s deformacijama u **psihi pojedinca**. Također obrađuju problematiku **propadanja plemstva** i to svaki pisac s vlastite staleške pozicije (Vjenceslav Novak, K. Š. Gjalski).

Književnopovijesna i stilska obilježja. U početku prevladavaju romantičarska obilježja. Već sredinom osamdesetih prevladava **kritički realizam**: obračun s plemstvom (Novak, Gjalski), nepoštedna kritika cijelog društva (Gjalski, Kovačić, Kranjčević, Kumičić), često ironična i satirična. Krajem osamdesetih tematika se sužava:pisci prodiru u **psihu junaka**. Već i u razdoblju realizma naslućuje se pojava **simbolizma** (Gjalski). Realizam nije cjelovit po stilskim karakteristikama, ali je potpuno autentičan na dva plana: kritičarsko-programatskome i tematskome. U to doba osobito se njeguje i : Kukuljević, Ivan Mažuranić, Strossmayer, Starčević, Kumičić.

Književna kritika. Potpuno se profesionalizirala i izrasla u **samostalan žanr**. Svi odreda zastupaju jasan stav o potrebi društveno-nacionalne angažiranosti literature (koju neki nazivaju *oruđem ideja*). Istaknuti kritičari hrvatskoga realizma su: **Janko Ibler, Milivoj Šrepel** i **Josip Pasarić**.

Nacionalni i društveni kriterij književnosti. Kritičari su unisono isticali društvenu ulogu književnosti, osobito maloga naroda, ali su posve **zanemarili esteteske kriterije** realističke stilske poetike. Izgradili su dvije koncepcije u shvaćanju umjetničke istine:
starčevićevska (pravaška) – kritički se odnositi prema stvarnosti i prikazivati stvaran život, te
šenoinska (narodnjačka) – treba isticati *moralni* aspekt i prikazivati život idealno, kakav bi trebao biti s građanskih moralnih stajališta.

Koncept realističke i naturalističke književnosti. Premda se pravaši suprotstavljaju odgojno-prosvjetiteljskom i romantičarskom konceptu i Šenoinom idealizmu plemenite tendencije, stvarnost ih je znala demantirati: Šenoa je napisao mnoge realističke stranice, a Kumičić je znao zapadati u romantičarske zanose. Eugen **Kumičić** u programatskome članku
O romanu (*Hrvatska vila*, 1883.) koji je nazvan i ***naturalističkim manifestom***, ističe da «temelj romana mora biti shvaćanje istine... Roman koji se zasniva na imaginaciji ne valja(...)». No spor u borbi za realizam ili protiv njega, tj. protiv naturalizma sveo se na idejno-društveno shvaćanje funkcije književnosti, a zapravo malo se govorilo o tome *kako* bi suvremeni pisac trebao pisati. Pobornici tzv. zdravog realizma (Josip Pasarić) kritiziraju radikalnu naturalističku «estetiku rugobe».

ANTE KOVAČIĆ (1854.–1889.) je pripovjedač, feljtonist, polemičar, pjesnik, vatreni pravaš. Rođen u Oplazniku iznad Sutle, kao nadareni mladić sa sela završava studij prava u Zagrebu. U borbi sa životnim problemima doživljava slom i pomračena uma umire u Stenjevcu kod Zagreba. Objavio je romane ***Baruničina ljubav, Fiškal, U registraturi***, te ***Sabrane pripovijesti, Izabrane pjesme.*** Piše satirične pjesme: *Kameleon, Trbuhu, Velikom patuljku, Pokornome kljusetu, Dvoličniku.* Premda tendenciozni, vrlo su uspjeli feljtoni *Iz Bombaja* i travestija *Smrt babe Čengićkinje.*

U registraturi je roman koji je izlazio u *Vijencu*, a tiskan tek 1911. g. To je poluautobiografski roman pisan u prvome licu. Ima tri dijela, a tematski opisuje životni put i tragičnu sudbinu Ivice Kičmanovića, darovitog i bistrog seljačkog djeteta i mladića koji u dodiru s gradskim životom doživljava slom iluzija. Nakon toga kao službenik u registraturi završava život u njezinu plamenu doživjevši tjelesni i duševni slom. Simbol je rađanja moderne hrvatske inteligencije u 19. st. Ostali: Jožica Zgubidan, Kanonik, Laura, Mecena, Kumordinar Žorž, Miha, Ferkonja, Justa, Anica.

EUGEN KUMIČIĆ (1850.–1904.) je pripovjedač, dramatičar, urednik i političar. Potječe iz istarske pomorske obitelji. Završio je studij povijesti i zemljopisa, živio u Splitu i Zagrebu, te u Parizu dvije godine. Bio je potpredsjednik Stranke prava, urednik *Hrvatske vile* i *Hrvatske.* Bio je i vojnik i sudjelovao u okupaciji Bosne i Hercegovine (*Pod puškom,* 1889.). Tri skupine njegovih djela: **a) naturalistička tematika** (moralna izopačenost zagrebačke građanske i aristokratske sredine); **b) pripovijetke i romani iz istarskoga života** (idilično prikazuje patrijarhalni život, a negativno strance) i **c) nacionalno-povijesne teme** (s pravaškim programatskim idejama). Pripovijesti: ***Jelkin bosiljak***, *Slučaj, Preko mora, Pobijeljeni grobovi.* Romani: *Olga i Lina,* ***Začuđeni svatovi***, *Gospođa Sabina, Sirota,* ***Urota zrinsko-frankopanska***, *Kraljica Lepa.* Drame: *Sestre, Obiteljska tajna, Petar Zrinski.*

VJENCESLAV NOVAK (1859.–1905.) je romanopisac, pripovjedač, kritičar, pjesnik, dramatičar, feljtonist i muzikolog. Rođen je u Senju, a radio kao profesor glazbe u Zagrebu. Umro je od tuberkuloze. Kao najplodnijeg pisca hrvatskog realizma zvali su ga *hrvatskim Balzacom.* U prozi je opisivao sve slojeve hrvatskoga društva, najčešće s tragične strane s mnogo sućuti za stradanja i patnje. Opisivao je **dvije sredine: senjsku i zagrebačku**.
Pripovijesti: *Maca, Klara, Pod Nehajem, Podgorka, Majstor Adam, Dvije pripovijesti,* ***Nezasitnost i bijeda, Iz velegradskog podzemlja, U glib.***
Romani: ***Pavao Šegota***, *Nikola Baretić,* ***Posljednji Stipančići***, *Dva svijeta,* ***Tito Dorčić***, *Zapreke.*

Posljednji Stipančići roman je iz 1899. u kojem prikazuje propadanje ugledne senjske patricijske obitelji Stipančić sredinom 19. st. Članovi su autoritarni otac Ante, požrtvovna majka Valpurga te njihova djeca rastrošni i nemoralni sin Juraj i nesretna i dobra kći Lucija. Problematika: propadanje plemstva, patrijarhalan odgoj, rasap obitelji, položaj žene u društvu i obitelji, stranački sukobi, lihvarenje, odnarođivanje, nemoral i karijerizam, siromaštvo...

KSAVER ŠANDOR GJALSKI (1854.–1935.) pripovjedač je, romanopisac, kritičar, feljtonist, političar. Plemićkoga je podrijetla, pravim imenom Ljubomil Babić. U Beču je završio pravo, bio je saborski zastupnik i predsjednik Društva književnika. U doba moderne mladi ga prihvaćaju kao svojega pisca. U književnost ulazi 1884. pripovijetkom ***Illustrissimus Battorych***.

Tri su tematska kruga u njegovoj prozi: a) zagorsko-plemenitaški motivi, opisi zagorskih kurija i njihovih osobitih stanovnika (to su njegove najbolje stranice, u stilu turgenjevskog poetskog realizma; nostalgični je **pjesnik i slikar Hrvatskoga zagorja**) – zbirke *Pod starim krovovima* i ***Iz varmeđinskih dana***; b) novele i romani o aktualnim društvenim, političkim i kulturnim problemima: *U noći* i *Tri pripovijesti bez naslova*; c) povijesni romani: *Osvit* i *Za materinsku riječ*; d) prvi pokušaji psihološkog romana i analize suvremenog intelektualca: ***Janko Borislavić*** i *Radmilović*; e) niz pripovijedaka s mističnim, okultnim temama: *Tajanstvene priče.*

Pod starim krovovima je novelistička zbirka iz 1886. Opisuje svijet zagorskih plemenitaša, njihove običaje, stavove, život, uspomene, nostalgiju za starim i otpor novomu, prekrasnu zagorsku prirodu. Smjenjuju se pripovjedači, najčešće u prvom licu. Dva su glavna lika u zbirci: Illustrissimus Battorych i Cintek.

U noći je društveni roman iz 1887. koji opisuje početak Khuenova doba, stranačke sukobe. Glavni likovi su narodnjak Živko Narančić i pravaš Krešimir Kačić.

JOSIP KOZARAC (1858.–1900.) novelist je i romanopisac. Podrijetlom je iz siromašne slavonske obitelji. Radio je kao šumarski upravitelj i nadšumar po **Slavoniji**, najviše u Vinkovcima, a umro je od tuberkuloze. Pisao je brojne stručne radove. Započeo je s pjesmama, a proslavio se novelama i romanima. Oduševljen je ljepotama slavonske prirode, snagom zemlje, a ogorčen odnosom Slavonaca prema *mrtvim kapitalima.* Pripovijetke: *Tena, **Oprava**, Tri ljubavi, **Slavonska šuma***; romani: *Mrtvi kapitali, Među svjetlom i tminom.*

Tena je pripovijetka iz 1894. Kroz sudbinu seoske ljepotice Tene Kozarac prikazuje svoju Slavoniju koju iskorištavaju i uništavaju stranci.

Mrtvi kapitali je roman iz 1890. Lik u romanu ekonom Lešić ističe potrebu da Slavonci ostanu na svojoj zemlji koju treba obrađivati, a od zemlje i šuma mogu dobro živjeti.

SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ (1865.–1908.) jedan je od **najvećih hrvatskih pjesnika**. Bio je i kritičar i urednik. Rođen je u Senju, a umro u Sarajevu. Školovao se u Rimu i Zagrebu, a kao politički nepoćudni pravaš učiteljevao je diljem Bosne i Hercegovine. U Sarajevu je zasnovao obitelj, radio kao učitelj, pisao i uređivao književni list ***Nada***. Počeo je kao domoljubni pjesnik, pisao i socijalno-satiričnu poeziju. Pjevao je o bijedi malih ljudi (***Radniku***), hrvatskim iseljenicima (***Iseljenik***), o beskičmenjacima (***Gospodskom Kastoru***). U misaonim pjesmama (***Mojsije, Zadnji Adam***) traži smisao života, razmišlja o slobodi, ropstvu, vjeri u ideale, o čovjekovu položaju u svijetu, a u pjesmama s biblijskim motivima nadahnjuje se i likom Isusa Krista (***Eli! Eli! Lama azavtani?!***). On je i pjesnik intimnoga nadahnuća te pjesnik krajolika, ali i samo naizgled idilične prirode u kojoj veliki proždiru male (***Iza spuštenijeh trepavica***). Njegov je jezik bogat, metaforičan i simboličan, slike sugestivne i snažne. Stvorio je **nov pjesnički govor** i **uzdigao hrvatsku liriku na europsku razinu**.

MODERNIZAM (MODERNA)

Započinje **1857. g.** kada su objavljeni ***Cvjetovi zla*** Charlesa Baudelairea. Od sredine 19. st. izrazitije se sukobljavaju stari i mladi, klasični i moderni. Modernisti se nadahnjuju romantičarskim idealima oslobođene književnosti. Poetika je najjasnije iskazana izrazom ***l'art pour l'art*** ili ***umjetnost radi umjetnosti***: umjetnost mora biti slobodna od svih socijalnih i drugih vanjskih funkcija, treba biti posvećena sama sebi.

PARNASOVCI predstavljaju pjesnički krug oko zbornika *Le Parnasse contemporain* (prvi put izlazi 1866.): **Leconte de Lisle**, **Theophile Gautier**, **Jose Maria de Heredia** i **Sully Prudhome**. Teže ***čistoj umjetnosti*** radi nje same – pjesnik treba pisati objektivno, preslikavati objektivnu, hladnu ljepotu, bez isticanja osjećaja, njegovati ***kult forme*** (besprijekornost stiha i virtuoznost izraza).

Jezik je u središtu pozornosti.

CHARLES BAUDELAIRE ona je epohalna prekretnica u povijesti cjelokupne europske lirike. **Utemeljitelj je moderne poezije.** Suočava se s novovjekom civilizacijom, relativizira kategorije lijepog. Za njega je poezija prostor ljepote bez granica koji nije rezerviran za dobro i istinito nego se okreće *poetici zla* i *estetici ružnoće*. Spajanje ljepote i zla, depersonaliziran pjesnički iskaz, magičan jezik, naglašena svijest o formi – osobine su modernoga pjesništva do danas.

SIMBOLIZAM se javlja osamdesetih godina 19. st. G. 1886. Moreas objavljuje *Manifest simbolizma*. Prvak je pjesnik **Stephane Mallarme**, zagovornik *čiste poezije*, otkrivač novih mogućnosti izraza, novih simbola. Simbolizam teži spajanju poezije i glazbe.**Paul Verlaine** traži *glazbu prije svega*, a **Arthur Rimbaud** u svojim *Samoglasnicima* uvodi *teoriju obojena sluha.*

Ostali modernistički pravci: **IMPRESIONIZAM** (obilje osjetilnih senzacija i boja, mirisa i zvukova, trenutni prolazni dojmovi-impresije; sinestezija, bogat, živ jezik), **SECESIJA** (europski umjetnički pokret na prijelazu iz 19. u 20. st., sukob s akademizmom, *borba protiv škola uopće*; minhenska slikarska škola, bečka secesija; asimetričnost, biljna dekorativnost) i **BEČKA MODERNA** (otvorena impresionizmu; ideolog je dramatičar i romanopisac **Hermann Bahr**, najpopularniji dramatičar **Arthur Schnitzler**, a najsvestraniji pisac **Hugo von Hofmanstahl**; snažno je utjecala na hrvatsku modernu, osobito tzv. *bečku skupinu*).

MODERNISTIČKA POEZIJA (parnasovci, Baudelaire, simbolisti)

THEOPHILE GAUTIER (1811.–1872.) francuski je pjesnik i pripovjedač, slikar. Piše suzdržanu i impersonalnu poeziju, a u predgovoru romana *Gospođica Maupin* 1835. razvija doktrinu larpurlartizma – umjetnost ne smije služiti nikakvim društvenim, političkim ili moralnim idejama nego samo ostvarenju ljepote. Najpoznatija lirska zbirka: ***Emajli i kameje***.
Antologijska pjesma: ***Pastel***.

Charles-Marie LECONTE de LISLE (1818.–1894.) francuski je pjesnik, vođa i teoretičar parnasovaca. Pokušava pomiriti larpurlartizam i pozitivistički duh epohe. Postiže ideal *mramorne ljepote*. Pjesme su mu formalno savršene, sa slikama egzotičnih krajeva ili davnih civilizacija. Zbirke: ***Antičke pjesme, Barbarske pjesme***. Antologijska **pjesma**: ***Slonovi***.

CHARLES BAIDELAIRE (1821.–1867.) francuski je pjesnik i kritičar, simbolist i dekadent, dendi, *prokleti pjesnik*. Proslavio se zbirkom ***Cvjetovi zla***. Cijeloga života teži za ljepotom, čistoćom i idealom, a susreće se s bijedom, nagonima i smrću, razapet između *cvjetova i zla*. U poeziju unosi ne samo **nove motive** (osjetilni užici, scene s pariških ulica, brutalni prizori bijede i morbidne slike smrti i raspadanja) nego i **nov pjesnički izraz** u kojem se *slijevaju boje, mirisi i zvuci* (**sinestezija**). Njegova jedina za života izdana zbirka bila je uzrokom što je pjesnik osuđen za nemoral, ali je i **najznačajniji pjesnički događaj 19. st.** Pisao je likovne i glazbene kritike, prevodio srodnoga E. A. Poea, napisao *Male pjesme u prozi* (***Spleen Pariza***) i već 1859. stvorio i uporabio riječ *modernist*.

Cvjetovi zla, 1857., zbirka je od oko 200 pjesama, uglavnom soneta (70). Podijeljena je na šest ciklusa: *Spleen i Ideal, Pariške slike, Vino, Cvjetovi zla, Pobuna, Smrt*. Tematski je vezan uz metafizičko pitanje dvojnosti ljudske prirode (dobro i zlo, Bog i Sotona, ljubav i grijeh, ljepota i ružnoća itd.) te uz pokušaj da izbjegne *splinu* (engl. *spleen:* tuga, jad, dosada, sumornost) i dosegne *ideal*. Antologijske pjesme: ***Opajajte se, Albatros, Suglasja, Stranac, Jesenska pjesma, Radosni mrtvac***

PAUL VERLAINE (1844.–1896.) francuski je pjesnik i jedan od pokretača simbolizma. Nesretnoga bohemskoga života, rastrzan krizama i fatalnim prijateljstvom s Rimbaudom, piše poeziju

punu muzikalnosti, suptilnosti i sugestivnosti. Glavne stilske oznake: nedorečenost misli, sugestivnost izraza, muzika stiha. Zbirke: ***Romance bez riječi,*** *Razboritost, Nekoć i sad.*
Njegovu pjesmu ***Art poetique*** mladi su simbolisti prihvatili kao svoj manifest.
Pjesme: ***Jesenja pjesma, Sentimentalni razgovor, Zaboravljeni napjevi, Jecaj***

ARTHUR RIMBAUD (1854.–1891.) francuski je pjesnik, preteča simbolizma i nadrealizma. Prerano sazrio i čudesno nadaren, pjesničku je slavu stekao u 17. godini svojom poemom ***Pijani brod***, a u dvadesetoj napušta umjetnost, Francusku i putuje Europom i Afrikom. Vraća se 1891. teško bolestan i ubrzo umire. Objavio je i pjesničku autobiografiju ***Sezona u paklu***, 1873., a zbirku poetskih fragmenata u prozi i slobodnom stihu ***Iluminacije*** izdao je 1886. Verlaine bez njegova znanja. U poeziji traga za novim svjetovima, negirajući vrijednost razuma. Svoja osjetila svjesno dovodi u stanje rastrojenosti i dopire do dubina podsvijesti. Pronalazi nove mogućnosti jezika i izraza (boju samoglasnika!). Pjesme: ***Samoglasnici, Alkemija slova, Marina, Pijani brod***

STEPHANE MALLARME (1842.–1898.) francuski je pjesnik i književni teoretičar, jedan od najistaknutijih simbolista. U početku, pod utjecajem Parnasa, Baudelairea i Poea, nastoji ostvariti *čistu poeziju* koja bi doprla do *čiste ideje*. Riječima, simbolima i glazbenim efektima dočarava *neizrecivo*. *Alkemijom riječi* sugerira apsolutnu ideju u kojoj sadržaj i zvuk imaju istu vrijednost. Snažno je utjecao na simboliste i na hermetičnu poeziju 20. st.
Najbolje djelo: poema ***Faunovo poslijepodne***; najavangardnije: *Bacanje kocki nikad neće ukinuti slučaj*. Pjesme: ***Azur, Lahor s mora***

MODERNISTIČKA DRAMA

Već je potkraj 19. st. ponudila dva modernistička rukopisa: **simbolističku varijantu građanske drame** u djelima **Ibsena i Čehova**.

HENRIK IBSEN (1828.–1906.) najveći je norveški dramatičar. Velik dio života proveo je u inozemstvu (skoro trideset godina) gdje je napisao svoja najbolja djela. **Prva faza** je izrazito romantična: drame u stihovima, teme iz nacionalne povijesti, jake ličnosti s povijesnom misijom. **U prijelaznoj fazi** reagira na norveške prilike i približava se tzv. drami ideja (***Brand, Peer Gynt***). **U drugoj fazi** koja predstavlja **vrhunac europskog realističkog teatra** prelazi na prozni izraz i suvremenu tematiku. Oštro kritizira malograđanštinu i lažni moral, junaci se suprotstavljaju društvenim konvencijama, a osobito se zanima za probleme braka i društveni položaj žene: ***Stupovi društva, Lutkina kuća*** ili ***Nora, Sablasti, Neprijatelj naroda*** i dr. **U trećoj fazi**, u posljednjim dramama, ponire u psihu svojih junaka, unosi lirska raspoloženja i sve se više približava simbolizmu: ***Divlja patka, Rosmersholm, Žena s mora, Hedda Gabler, Graditelj Solness*** i dr.

Nora (***Lutkina kuća***) je drama koja predstavlja **prekretnicu** u razvoju europske realističke dramaturgije. Radnja sva tri čina odvija se u istoj sobi u kojoj pratimo rastući sukob mlade žene i majke Nore i njezina muža Torvalda Helmera. Iz voljene obiteljske lutkice Nora prerasta u misleću samostalnu osobu koja na kraju napušta obitelj da bi našla sebe i izgradila se kao ljudsko biće. Djelo nosi feminističku ideju, ali finim psihologiziranjem nadrasta okvire društveno angažirane drame.

ANTON PAVLOVIČ ČEHOV (1860.–1904.) ruski je pripovjedač i dramatičar. Po zanimanju je bio liječnik. Započinje odličnim kratkim humoreskama da bi se u novelama i pripovijestima njegov ***tužan humor*** pretvorio u rezignaciju i očaj. Svojim opusom zaključuje plodno razdoblje ruskoga realizma, ali se približava **impresionizmu i simbolizmu** i započinje novu epohu. U djela unosi mnogo nedorečenosti, lirskih raspoloženja, atmosfere i simbolike. Smatraju ga (uz Maupassanta) **najvećim europskim novelistom**, a **dramama je snažno utjecao i još utječe na svjetsko kazalište**. Čehovljeve slike života su obične, svakodnevne, nema neobičnosti i iznenađenja, život jednostavno teče, ali je ispunjen pritajenim nadama i maštanjima koja se nikad ne ostvaruju. Nema tradicionalnog zapleta i raspleta, «radnje», junaka i strasti – prevladavaju **lirska raspoloženja** i **profinjena, sugestivna atmosfera**.
Drame: ***Galeb, Ujak Vanja, Tri sestre, Višnjik***

Tri sestre je drama u tri čina o trima sestrama, Olgi, Maši i Irini, kćerima pokojnoga generala Prozorova. S nesposobnim bratom Andrejem (i kasnije s njegovom beskrupuloznom ženom Natalijom) i nizom prijatelja časnika, koji ih svakodnevno posjećuju u obiteljskom domu, žive u provincijskom garnizonskom gradiću. Maštaju o promjenama i žive u sanjarenjima o odlasku, povratku u rodnu Moskvu. Taj cilj sve je udaljeniji, njihova čežnja za srećom koja je *negdje drugdje* pretvara se u pesimizam i rezignaciju. Radnja se neprimjetno proteže na četiri godine.

HRVATSKA MODERNA

Slijedi nakon realizma u razdoblju **od 1892. do 1916.** odnosno između **1895.** i **1914.** Javlja se nekoliko književnih naraštaja. Prijelaz stoljeća označila je borba uzmeđu **starih (tradicionalista)** i **mladih (modernista).** Mladi ulaze u javni život 1895. kad su u znak prosvjeda protiv mađarizacije na Jelačićevu trgu spalili mađarsku zastavu. Protjerani su sa Zagrebačkog sveučilišta te nastavljaju studij u Beču i Pragu gdje su upoznali nove umjetničke i filozofska struje. Stvorene su dvije skupine mladih pisaca: praška i bečka.

Praška skupina okuplja se oko ideologa kritičara Milana Šarića i časopisa ***Hrvatska misao*** (pokrenut u Pragu 1897.). Njihov program predstavlja Šarićev članak *Hrvatska književnost.*

Bečko-zagrebačku skupinu predvode urednici časopisa ***Mladost*** (1898.) Milivoj Dežman Ivanov i Branimir Livadić.

Mladi naraštaj pokreće još niz časopisa od kojih je najvažniji ***Suvremenik***.

Moderna osobito njeguje **lirsko pjesništvo**. Najzastupljenija je **pejzažna poezija**, poezija **ugođaja, poezija slika – simbola** (Matoš, Vidrić, Nazor, Galović, Domjanić). **Intimnu ljubavnu** liriku stvaraju Begović, Matoš, Vidrić, **domoljubnu** Matoš i Nazor**, socijalnu** i **socijalno-satiričnu** Matoš, Vidrić i Domjanić. Stvoren je i **nov jezik**: jezik osjećaja, boja, zvukova, ugođaja, povijesti, kolokvijalni jezik. Oživljava **dijalektalno pjesništvo**: čakavsku liriku piše Nazor, a kajkavsku Matoš, Domjanić i Galović.

Proza je u znaku **novele** i **pripovijetke. Najpoznatiji** su **novelisti**: Matoš, Leskovar, Šimunović, Begović, Cihlar Nehajev, Ivan Kozarac, Franjo Horvat Kiš, Janko Polić Kamov. **Realističko-impresionističku prozu** piše Dinko Šimunović, **moderni tip novele** stvaraju Matoš (simboličku, lirsku prozu) i J. Polić Kamov (defabulativnu prozu s unutarnjim monologom). **Seosku novelu** stvaraju Šimunović, Kozarac, Horvat Kiš. **Gradske novele kozmopolitskih motiva** pišu Matoš, Nehajev, Kamov. **Roman** hrvatske moderne predstavljaju Cihlar Nehajev (*Bijeg, Vuci*), Šimunović (*Porodica Vinčić, Tuđinac*), Milan Begović (*Giga Barićeva i njenih sedam prosaca*). Zastupljeni su **socijalno-psihološki** i **povijesni roman.**

Dramsko stvaralaštvo obilježava ime Ive Vojnovića (koji spada u realističku, modernističku i međuratnu književnost), a ističu se još Josip Kosor (*Požar strasti*), Srđan Tucić (*Povratak*),
Milan Begović, Milan Ogrizović, Fran Galović i dr.
Pored **naturalističke drame** (Kosor, Tucić) razvija se i **socijalno-psihološka** i **socijalna drama.**

Književna kritika: Milan Marjanović, Milutin Cihlar Nehajev, Antun Gustav Matoš, Branimir Livadić, Milan Šarić i dr.

JANKO LESKOVAR (1861.–1944.) je pripovjedač, po zanimanju učitelj i školski nadzornik. Njegova novela ***Misao na vječnost*** (*Vijenac*, 1891.) važan je datum u hrvatskoj književnosti – **početak moderne**. On je **prvi modernist**, **pisac psihološke proze**. Svi njegovi likovi imaju tragične sudbine, propadaju zbog svoje introvertiranosti i pasivnosti.
Takav je i seoski učitelj Đuro Martić, glavni lik novele ***Misao na vječnost***, slab i zamišljen, drugačiji od zdravih seljaka, mučen teretom krivnje zbog smrti djevojke koju je napustio. Nagriza ga *misao na vječnost* (pitanje grijeha i osvete) i na kraju poludi. Romani i novele: ***Propali dvori, Sjene ljubavi,*** *Kraljica zemlje, Poslije nesreće.*

ANTUN GUSTAV MATOŠ (1873.–1914.) je istaknuti hrvatski pjesnik, pripovjedač, kritičar i esejist, putopisac. Rođen je u Tovarniku u Srijemu, učio violončelo, studirao veterinu, dezertirao iz vojske. Živio je u Beogradu, Ženevi i Parizu, izbivao iz Hrvatske punih 14 godina, a onda se vratio u Zagreb gdje je i umro. **Simbol je hrvatske moderne**, ključna i najvažnija književna pojava. Tvorac je novih tema, novoga stila, novih ideja. Žanrove doživljava sinestetički, kao kritičar je impresionist, a pejsaž izdvaja kao samostalnu temu.

Poezija. Zbirka ***Pjesme*** objavljena je postumno 1923. Matoš piše ljubavne, pejsažne i domoljubne pjesme, epigrame i poeme. Uzor mu je Baudelaire. Stvara nov izraz: strog oblik, konkretno sonet, muzikalnost stiha, sinestezija, profinjen ritam. Motivi ljubavi i smrti , rodoljubna i satirična poezija stalni su izraz Matoševih intimnih preokupacija. Glavni simbol njegove umjetnosti je cvijet. Označava neizrecivo, nedohvatno i lijepo. Matoš je uz Kranjčevića prvi naš pjesnik koji je skladno povezao naglašeni nacionalni osjećaj s kozmopolitskim, ljudskim i osobnim.
Pjesme: ***Utjeha kose, 1909., Gnijezdo bez sokola, Notturno, Jesenje veče, Srodnost***

Proza. U zbirkama novela ***Iverje, Novo iverje, Umorne priče*** obrađuje nacionalne teme (***Kip domovine leta 188****, *Nekad bilo sad se spominjalo* i dr.), kozmopolitske teme s neobičnim likovima (***Cvijet s raskršća, Camao, Miš, Balkon, Iglasto čeljade*** i dr.). Jedan je od najboljih hrvatskih **putopisaca** (***Oko Lobora***), služi se impresionističko-asocijativnom metodom. Krajolik poistovjećuje s unutarnjim pejsažem, s duševnim stanjem, karakterom, naravi. Tvorac je hrvatske **impresionističke** i **stilističke kritike.**

IVO VOJNOVIĆ (1857.–1929.) pripovjedač je i dramski pisac. Dubrovčanin plemenitaškoga podrijetla, pravnik, sudac, profesionalni književnik. Živio je u Zagrebu, Parizu, Beogradu, Dubrovniku.
Pripovijesti: *Perom i olovkom*, ***Ksanta, Geranium.***
Drame: ***Psyhe, Ekvinocij, Dubrovačka trilogija, Gospođa sa suncokretom, Maškerate ispod kuplja.*** Vrhunac njegova stvaralaštva predstavlja dramska ***Dubrovačka trilogija*** u kojoj sentimentalo-lirski slika dramatično 19. stoljeće kad dubrovačko plemstvo neumitno i nepovratno nestaje. Tri su jednočinke: ***Allons enfants*** (1806. je godina, Francuzi ulaze u grad, naslov je početni stih francuske himne *Marseljeze* i znači bojni poklič *Idemo, djeco*; Dubrovčanin Orsat Veliki nagovara plemiće da se ne predaju, ali su oni nesložni i nemoćni; njegova Deša odustaje od braka i budućnosti); ***Suton*** (1832., plemkinja majka Mare Beneša sa svojim trima kćerima – Made, Ore i Pavle – živi u iluzijama o prošlosti svoje obitelji, u ponosnom siromaštvu, a najmlađa kći Pavle žrtvuje osobnu sreću i ljubav pomorskoga kapetana, pučanina Luje Lasića); ***Na taraci*** (1900., novo je doba nove obijesne gospode koja se zabavlja na sunčanoj terasi; plemenitaš gospar Lukša ne želi priznati očinstvo nezakonitom sinu Vuku /on ne sazna da mu je sin/ zbog njegova ignorantska odnosa prema palači, tražeći u njemu *plavu krv*). Vojnović suptilno, s brojnim lirskim didaskalijama, slika kako se društvena drama u pravilu pretvara u duboku osobnu i intimnu tragediju. Likovi plemića tvrdoglavo, svjesno ili nesvjesno, odbijaju ljubav, brak, očinstvo, budućnost koju ne vide i u kojoj ne žele živjeti «kao robovi».

DINKO ŠIMUNOVIĆ (1873.–1933.) pripovjedač je i romanopisac podrijetlom iz Dalmatinske zagore gdje je i učiteljevao niz godina. Živio je i u Splitu i na kraju u Zagrebu.
Osnovne teme su mu **ljubav** i **smrt**. Njegovi su junaci introvertirani i pasivni, slični Leskovarovima, u bešćutnoj prirodi i društvenoj sredini osjećaju samo tugu, tjeskobu i traumatičan doživljaj života:
Salko iz *Alkara*, Rudica, Boja *Muljika.*
Pripovijetke: ***Mrkodol, Alkar, Duga, Muljika, Rudica.*** Romani: ***Tuđinac, Đerdan, Porodica Vinčić.*** Ostalo: ***S Krke i Cetine, Mladi dani, Mladost.***

FRAN GALOVIĆ (1887.–1914.) pjesnik je, prozaist, dramski pisac. Bio je gimnazijski profesor u Zagrebu, a poginuo je u prvim danima rata. Pisao je štokavsku poeziju, ali se proslavio **kajkavskim** stihovima u nedovršenom ciklusu ***Z mojih bregov.*** Komponiran je kao 4 godišnja doba, opisuje rodnu Podravinu, a ton je elegičan, pun zlih slutnja smrti.
Pjesme: ***Crn-bel, Childe Harold, Jesenski vetar.*** Proza: *Začarano ogledalo, Ispovijed.*
Drame: *Tamara, Grijeh, Mors regni, Pred smrt, Mati* i dr.

DRAGUTIN DOMJANIĆ (1875.–1933.) bio je pjesnik i ugledan građanin: doktor prava, viječnik, predsjednik Matice hrvatske i zagrebačkog PEN kluba. Počeo je kao štokavski pjesnik, ali je najpoznatiji kao pjesnik **kajkavskih** stihova. Zbirke: ***Kipci i popevke, V suncu i senci, Po dragome kraju.*** Umoran od života, pesimist koji teži za vječnom ljepotom, osjeća prijezir prema banalnostima i bježi u fantastičan svijet baroknih dvoraca i porculanskih figurica. Pjesme: ***Otmjena dosada, Kaj, Bele rože, Megle*** i dr.

VLADIMIR VIDRIĆ (1875.–1909.) lirski je pjesnik i uz Matoša najveće pjesničko ime hrvatske moderne. Studirao je pravo u Pragu, Zagrebu i Grazu. Sa S. Radićem nosio je sveučilišnu zastavu na čelu studentske povorke 1895. Objavio je samo jednu zbirku s trideset pjesama (od ukupno četrdesetak napisanih) – ***Pjesme***, 1907. Prva pjesma u zbirci je "Oblak" (njegov *credo*).
Stvorio je samosvojan svijet u širokom rasponu motiva: intimne pjesme, pjesme sa staroklasičnim motivima, socijalne, refleksivne, pejsažne. Jednostavnim jezikom slika boje u krajoliku, pjesnik je kolorističkoga sklada i palete koja je i odsjaj njegove duše.
Pjesme: ***Pomona, Pejzaž I., Pejzaž II., Dva levita, Gonzaga, Adieu.***

VLADIMIR NAZOR (1876.–1949.) pjesnik je, pripovjedač, romanopisac, feljtonist, esejist, putopisac. Rodom je s otoka Brača, školovao se u Splitu, Grazu i Zagrebu, a kao profesor službovao u Zadru, Pazinu, Kopru i Zagrebu, gdje je i umro. Stvarao je preko pedeset godina i stvorio ogroman opus. Nije pripadao ni jednoj književnoj skupini. Bio je prvi predsjednik hrvatske vlade – ZAVNOH-a.
Poezija: ***Slavenske legende, Pjesma naroda hrvatskoga, Živana, Knjiga o kraljevima hrvatskijem, Lirika, Nove pjesme, Hrvatski kraljevi*** (u zbirci su pjesme: ***Zvonimirova lađa***, *Dolazak*, ***Galiotova pesan,*** *Kraljevo oranje, To davno bijaše* i dr.), ***Intima, Pjesni ljuvene,***

Medvjed Brundo, Utva zlatokrila, Pjesme o četiri arhanđela, Deseterci, Hrvatske pjesme partizanke
Pripovijetke i romani: ***Krvava košulja, Krvavi dani, Istarske priče, Tri priče za djecu, Priče iz djetinjstva, Priče s ostrva, grada i planine, Boškarina, Šarko, Pastir Loda, zagrebačke novele*** itd

Pisao je i članke i eseje, putopise, dnevničku prozu (***Dnevnik s partizanima***). Bio je i **dijalektalni pjesnik**: ***Seh duš dan, Galiotova pesan*** i dr.

MILUTIN CIHLAR NEHAJEV (1880.–1931.) je pripovjedač, romanopisac, kritičar i esejist, erudit. Bogata opusa, pripada samom vrhu epohe, osobito svojim esejima, kritikama i najboljim romanom hrvatske moderne, *Bijeg*, iz 1909.
Drame: *Prijelom, Svjećica, Život, Spasitelj.* Pripovijetke: *Veliki grad, Zeleno more, Godiva, Iz neznanog kraja.* Romani: ***Bijeg, Vuci.*** Fabulu romana *Bijeg* čini tragična sudbina mladoga i perspektivnog Đure Andrijaševića koji postaje žrtvom malograđanske sredine. Među prvima Nehajev uvodi defabularizaciju i modernu pripovjednu tehniku unutarnjeg monologa.
Roman *Vuci* obrađuje povijesnu temu (Frankopani u 16. st.).

MILAN BEGOVIĆ (1876.–1948.) dramski je pisac, pjesnik i romanopisac. Rođen je u Vrlici, bio je slavist i romanist. Radio je kao profesor u Zadru i Splitu, te kao dramaturg i redatelj u Hamburgu. Bio je ravnatelj drame u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, a do smrti je živio u svojem dvorcu kod Zeline. Zbirka pjesama ***Knjiga Boccadoro*** iz 1900. (uz Nazorove *Slavenske legende*) označava pjesnički početak hrvatske moderne. Predstavio sekao pjesnik erotskih motiva i hedonističkih shvaćanja, ali je ipak ponajprije pisac **drama.** Najviše se bavi ljubavnim i bračnim temama.
Drame: *Gospođa Walevska, Stana, Svadbeni let, Božji čovjek,* ***Pustolov pred vratima,*** *Hrvatski Diogeneš, Amerikanska jahta u splitskoj luci,* ***Bez trećega.***

Od romana mu je najpoznatiji ***Giga Barićeva i njezinih sedam prosaca*** koji je dramatiziran pod naslovom *Bez trećega.* Od novela je najpoznatija *Dva bijela hljeba.*

Drama ***Bez trećega*** obrađuje tragičan sukob između Gige Barićeve i njezina supruga Marka koji se nakon osam godina ruskog zarobljeništva vraća kući i ljubomornim sumnjama muči Gigu koja ga na kraju ubija.

IVAN KOZARAC (1885.–1910.) je pjesnik i pripovjedač. U novelama prikazuje propadanje slavonskog sela, lijenost, rasipnost, nemoral. Uz neke naturalističke stranice (*Slavonska krv*), vrhunac je njegova opusa psihološki roman ***Đuka Begović*** iz 1911. Prikazuje slavonsku stvarnost krajem 19. st. Đuka je simbol *zle krvi* koja rastače plemeniti narodni organizam: bećar, raspikuća, ubojica oca Šime koji se nakon povratka iz zatvora pokušava popraviti, ali sve dublje propada do konačnoga sloma.

JANKO POLIĆ KAMOV (1886.–1910.) najradikalniji je umjetnik svojega doba, nemirna, složena i proturječna osoba. Pjesnik je, pripovjedač, dramski pisac i esejist. Rođen je na Sušaku (Rijeka), a nakon lutanja umire u 24. godini u Barceloni. Buntovnik i rušitelj svih svetinja, neobično moderan pjesnik, stekao je priznanja tek mnogo godina po smrti: danas ga drže pretečom europske avangarde, ekspresionizma pa i egzistencijalizma. Njegovo je djelo krik pobune protiv malograđanskih norma i društvenoga licemjerja, a deklarirao se kao zagovornik psovke, pobune, krika i bijesa.
Zbirke poezije: ***Ištipana hartija, Psovka.***

Pjesma nad pjesmama je anarhistička apologija slobodi strasti, bludu, nezakonitoj ljubavi, hvalospjev prevratu i preljubu i osuda licemjernih društvenih konvencija (*Njihova je duša prazna...*)
Drame: ***Tragedija mozgova,*** *Na rođenoj grudi, Samostanske drame*
Roman ***Isušena kaljuža*** napisan je 1907., a objavljen tek 1957. i od suvremenih kritičara uvršten među deset najboljih hrvatskih romana.

MODERNA KNJIŽEVNOST 20. st.

AVANGARDA

Oko **1910. godine** pojavljuju se **novi umjetnički smjerovi i pokreti**. Zajedničko im je **nezadovoljstvo tradicionalnim stvaralaštvom**, te reagiranje na novu atmosferu i nov duh koji je zavladao **uoči I. svjetskog rata**: ubrzana **industrijalizacija, urbanizacija**, nevjerojatan razvoj tehničkih znanosti. **Čovjek se sve više automatizira i mehanizira**, osjeća se ugroženim kao ljudsko, humano biće. Javlja se **osjećaj općeg kaosa i nemoći** te **nihilizma**, psihoze **straha pred sveopćim uništenjem**. To rezultira pojavom **bunta, krika** protiv svih građanskih shvaćanja života i umjetnosti.

Moderna književnost predstavlja pravi potres u povijesti kulture. **Novi postupci i načini stvaralačkog istraživanja** javljaju se u svim oblicima društvenog života. Otkrivena je radioaktivnost, održana prva filmska predstava, izumljen zrakoplov, postavljena teorija relativnosti, otpočeo veliki rat. U tim desetljećima javlja se apstraktno slikarstvo, atonalna glazba, Wirginia je Woolf nakon londonske izložbe impresionista napisala da se «u prosincu 1910. ili oko njega ljudska narav promijenila».

PRETEČE (ishodišta moderniteta). Neka su zbivanja u drugoj polovici 19. stoljeća najavila modernističku promjenu: pjesništvo Walta Whitmana, Charlesa Baudelairea i Arthura Rimbauda, drame Henrika Ibsena, Augusta Strindberga i Alfreda Jarryja, proza Henryja Jamesa i Fjodora M. Dostojevskog. U ishodišta moderniteta svakako treba ubrojiti i filozofske misli Friedricha Nietzschea i Henryja Bergsona, psihologiju Williama Jamesa i psihoanalizu Sigmunda Freuda.

AVANGARDA. Unutar moderne književnosti javlja se **mnoštvo smjerova i strujanja**, posebice u **poeziji i drami**: **ekspresionizam**, **futurizam**, **dadaizam**, **nadrealizam**, **imažizam**, **vorticizam** (lat. *vortex*: vrtlog, vihor; engleski kubofuturizam, uoči 1. svjetskog rata), **akmeizam** (grč. *akme*: vrh; ruska struja bliska larpurlartizmu; sažetost, perfekcionizam)...

Zajednička obilježja modernističkih strujanja:

- osporavanje postojećih oblika književnoga stvaranja,
- antiesteticizam,
- depersonalizacija umjetnosti,
- dehijerhizacija žanrovskoga sustava,
- stapanje različitih književnih vrsta i uvođenje novih,
- stvaranje fragmentarnih tekstova otvorene strukture,
- razbijanje sintakse dotadašnjega pjesničkog izraza,
- prožimanje različitih umjetnosti.
-

Kaos i bitno postaju osnovnom tematskom preokupacijom nove generacije. Njihov nastup obilježen je bučnim **manifestima** (proglasima).

FUTURIZAM (lat. *futurus*: budući) se pojavio u **talijanskoj** i **ruskoj** književnosti.

(Prvi) ***Futuristički manifest*** objavio je **Talijan Filippo Tommaso Marinetti 1909. g.** U njemu najavljuje **prekid sa svakom tradicijom** i zahtijeva **umjetnost koja bi bila prilagođena duhu tehničke civilizacije**. U *Tehničkom manifestu futurističke književnosti* iz 1910. pokušava **osloboditi jezik** od uobičajenih spona sintakse i interpunkcije i stvaranjem nove orkestracije boja, zvukova i šumova. Futuristi prije svega veličaju **energiju, brzinu, industrijsku, tehničku civilizaciju**. Slave **nacionalnu snagu i rat**, obožavaju **dinamiku suvremenog života**, ushićeni su i bezobzirni.

Ključni futuristički postupci: uvođenje gradske tematike, razbijanje tradicionalne strukture stiha, slobodan stih, odbacivanje glagola jer usporavaju poruke, zanemarivanje pravopisa, uvođenje nepoetičnih riječi (vulgarizmi, gradski žargon).

Ruski futuristi također žele stvoriti umjetnost nove, tehničke civilizacije. S jedne strane naginju **barbarizaciji umjetnosti** (Velimir Hljebnikov i Viktor Kručonih), a s druge ih pobuna zbližuje s **idejom društvenog prevrata** – revolucije (Vladimir Majakovski).

Najvažniji ruski futurist i jedan od njegovih začetnika je **Vladimir Majakovski.** Godine **1912.** objavio je manifest ***Pljuska društvenom ukusu***, a u poeziju uvodi urbane teme, razbija njenu strukturu, često se služi vulgarizmima i modernim, gradskim žargonom.

EKSPRESIONIZAM je **izrazito urbana književna pojava** usmjerena **protiv bilo kakva književnog oponašanja stvarnosti.** Javlja se **u Austriji i Njemačkoj od 1910. do 1924.** Ekspresionisti drže da se umjetnost mora u potpunosti okrenuti prema **unutrašnjosti.** Samo tako može razabrati kako se **subjektivna stvarnost** uopće može izraziti. **Obilježja izraza: razbijanje logičkog reda mišljenja i govora,** krajnje sažete rečenice, jaki zvučni efekti, metaforika i hiperbole.

Tematski motivi: grad, smrt, rat, bolest, raspadanje, strah, KRIK i pobuna.

Teme: od kozmičkih i mističkih do društvenih i političkih.

Ekspresionisti: **Gottfried Benn, Georg Trakl, Franz Werfl, Ernst Stadler, Georg Heym**

DADAIZAM nastaje **1916.** u **Zurichu.** Proklamiran je u časopisu ***Cabaret Voltaire***.
Idejni mu je začetnik **Tristan Tzara** koji 1918. i 1920. objavljuje **dadaističke manifeste.** Naziv *dada* navodno potječe od dječjeg tepanja. Cilj: doći do jezgre **autentične prirode.**
Dadaisti: **Tristan Tzara, Hans Arp, Hugo Ball, Richard Huelsenbeck**

Obilježja: glasovno pjesništvo s onu stranu razuma, glazba šumova, montaža fragmenata, negiranje tradicije, slobodan izbor sadržaja, kombinacija motiva koji se ne mogu smisleno povezati, razmetljiv **nered kao načelo** kompozicije («kreativni kaos»)

NADREALIZAM se javlja **u Francuskoj dvadesetih godina 20. st.** i djelomice se nastavlja na dadaističku pobunu. Nadrealisti traže **višu, skrivenu stvarnost** u kojoj duh funkcionira **bez nadzora razuma** – nastoje izraziti **iracionalno, podsvjesno, halucinantno.**
Nastoje **povezati stvarnost i san u jednu novu realnost (nadrealnost).**

Postupak: stanja bliska snu oblikuju **automatskim pisanjem** i **nizanjem asocijacija.**
Nadrealisti: **Andre Breton** (idejni začetnik i autor dvaju manifesta iz 1924. i 1930.),
Paul Eluard, Luis Aragon (bliski su im Federico Garcia Lorca i slikar Salvador Dali).

KUBIZAM (lat. *cubus*: kocka) je umjetnički pokret posebice **u slikarstvu** s početka 20. st., a stvarnost pokušava likovno izraziti geometrijskim oblicima (Pablo Picasso).
Blizak im je francuski pjesnik **Guillaume Apollinaire** koji povezuje klasično sa suvremenim, uzvišeno sa svagdanjim, a posebno inovira **grafički izgled pjesme** (*lirski ideogrami* – pjesme/slike). Predstavnik je kubofuturizma i preteča nadrealizma.

IMAŽIZAM/IMAGINIZAM (engl., franc. *image:* slika) se kao književni pokret javlja **1912.** u **Engleskoj.** Utemeljitelj mu je **Ezra Loomis Pound.** Za imažiste **umjetnost je katalog slika,** a na čitatelje nastoje utjecati **bojom i ritmom.** Ruski imažizam: **Sergej Jesenjin.**

MODERNO PJESNIŠTVO

Obuhvaća **različita strujanja** i različite skupne ili pojedinačne **pjesničke postupke** koji se najčešće oblikuju: **a)** kao pjesme nadahnute modernom tehnikom i ostvarene govorom ulice ili uporabom jezika s onu stranu razuma, nerazumljiva izraza svedena na zvuk; **b)** kao osobita lirska potraga za neposrednim, istinskim životom uz motive grada i mučne ratne stvarnosti; **c)** kao tekstovi tamnih raspoloženja, melankolije i umora od života, prepuni složenih simbola i skrivena značenja. Stoga su mjerilo vrijednosti ponajčešće individualni, **autorski opusi** ili važne zbirke. Glavni su predstavnici moderne poezije: **Paul Valery, Rainer Maria Rilke, Thomas Stearns Eliot, Fernando Pessoa, Paul Eluard, Sergej Jesenjin, Federico Garcia Lorca i Pablo Neruda.**

SERGEJ JESENJIN (1895.–1925.) ruski je pjesnik. U mladosti dolazi iz patrijarhalnog **sela** u grad, osvaja javnost svježinom i snagom svojega talenta, postaje **vođom ruskih imažista.** Sve više **čezne za zavičajem, prezire grad** koji ga je uništio i učinio bohemom, odaje se alkoholu i ubija se. Tematski je vezan uz **djetinjstvo, seosku idilu, osjećaj samoće u velegradu.** Pjesme su mu jednostavne i šarmantne, stih melodiozan, izraz bogat metaforama. Svojim je pesimizmom i tragičnim **bohemskim životom** postao kultnom figurom ruske mladeži (*jesenjinština*).
Pjesme: ***Pismo majci, Doviđenja, dragi, doviđenja, Pjesma o kuji, Zelena frizura...*** i dr.

FEDERICO GARCIA LORCA (1989.–1936.) španjolski je **pjesnik**, najveći u novijoj španjolskoj književnosti, te **dramatičar** i redatelj. Svestrano se bavio raznim umjetnostima (poezijom, glazbom, slikarstvom), a posljednjih se godina života intenzivno posvetio kazalištu (glumac, redatelj, scenograf). Kao naprednoga pjesnika, mučki su ga ubili frankisti na samom početku španjolskoga građanskog rata. Osnovna je tema Lorkine poezije **smrt**. Rođen u Granadi, čitavoga života ostaje vezan za **Andaluziju** i njezin **folklor** koji spaja s modernističkim postupcima (osobito **nadrealizmom**) i španjolskom književnom tradicijom.

Zbirke poezije: ***Knjiga pjesama, Pjesme, Ciganski romancero, Tužaljka za* Ignacijem *Sanchez Mejiasom, Pjesnik u New Yorku...***

Pjesme: Oproštaj, Konjikova pjesma, Romanca mjesečarka, Shematični nokturno...
Napisao je i **niz dramskih djela** u kojima se lirizam isprepliće s farsom (***Ljubav don Perlimpina***) i dramske tragedije (***Krvava svadba, Dom Bernarde Albe***).

PABLO NERUDA (1904.–1973.) hispanoamerički je pjesnik rodom iz Čilea. Kao diplomat živio je u Madridu gdje je prijateljevao s Lorkom. U mladosti piše senzualnu ljubavnu liriku, a onda društvenu i politički angažiranu poeziju. Svojim bujnim metaforama blizak je **nadrealizmu**.
G. 1971. dobio je Nobelovu nagradu.
Zbirke (19): ***Dvadeset ljubavnih i jedna očajna pjesma, Španjolska u srcu, Sveopći spjev***...
Pjesme: ***Ljubavna pjesma, Oda Federiku Garcia Lorci...***

THOMAS STEARNS ELIOT (1888.–1965.) engleski je pjesnik, esejist i književni kritičar, rodom Amerikanac. Duhovni je vođa razočarane anglo-američke poratne pjesničke generacije. Izrazito intelektualistički obrađuje **problem jalovosti moderne industrijske civilizacije** iz koje traži izlaz u **religiji** i političkom konzervativizmu. Izrazom se nastavlja na simbolizam i imaginizam, ali razvija vlastiti stil: prividno nepovezane slike, višestruka simbolika, ironija, parodija, citati na stranim jezicima, hermetičnost. Dobitnik je Nobelove nagrade za 1948. g.
Poezija: poeme ***Pusta zemlja*** iz 1922. (snažno utjecala na mlađe pisce) i ***Četiri kvarteta***, 1943.
Poetska drama: ***Ubojstvo u katedrali***, 1935.

MODERNA PROZA

Nova struktura proze. Moderni roman strukturno je **složen**, napušta tradicionalno pripovijedanje zgoda s čvrstim zapletom i izbjegava linearno pripovijedanje, logično i kronološko nizanje zgoda, pripovjedni svjetovi su nejasni i nisu čvrsti poput realističkih – moderni prozaici prikazuju **unutarnja stanja svijesti** što uvjetuje i prikladne tehnike pripovijedanja: **unutarnji monolog, pripovijedani monolog, struja svijesti.**

Narav likova u modernoj prozi. Zgode se više ne odvijaju u svijetu nego su premještene u **svijest lika**. Junaci moderne proze slijede **unutarnju logiku svijesti**, prepuštaju se **mislima** koje se pretvaraju u **sjećanja, snove, uspomene, opise, promišljanje vlastita identiteta, pitanja o svijetu** u kojemu žive i njegovu smislu. **Prostorni i vremenski slijed priče posve je razlomljen. Vrijeme** moderne priče obično je **kratko** i obuhvaća nekoliko sati ili dana, ali je zbog usmjerenosti na svijest lika **subjektivno**, događajno iznimno bogato. Za ovakve svjetove najprikladnije su osjetljive naravi, pa su **umjetnici česti junaci** moderne proze.

Glavni predstavnici moderne proze:

ENGLESKA KNJIŽEVNOST: **Wirginia Woolf** (***Gospođa Dalloway***, 1925., ***Svjetionik***, 1927.) i **James Joyce** (***Portret umjetnika u mladosti***, 1916., ***Uliks***, 1922.)

AMERIČKA KNJIŽEVNOST: **William Faulkner** (***Krik i bijes***, 1929.) i **John Dos Passos** (***Manhattan Transfer***, 1935.)

FRANCUSKA KNJIŽEVNOST: **Marcel Proust** (***U traganju za izgubljenim vremenom***, 1913.-1928.) i **Andre Gide** (***Krivotvoritelji novca***, 1925.)

NJEMAČKA KNJIŽEVNOST: **Thomas Mann** (***Smrt u Veneciji***, 1912.,***Čarobna gora***, 1924.) i **Franz Kafka** (***Preobražaj***, 1915., ***Proces***, 1914.-1915.,objavljen 1925.)

RUSKA KNJIŽEVNOST: **Andrej Beli** (***Sankt Peterburg***, 1922.), **Boris Piljnjak** (***Gola godina***, 1922.) i **Mihail Bulgakov** (***Majstor i Margarita***, pisan dvadesetih, objavljen tek 1966.)

U Sovjetskom Savezu nakon revolucije 1917. nastupilo je vrijeme tzv. **socijalističkog realizma** i trajalo sve do kraja 1950-ih. Upravo **suprotan slobodarskim načelima ruske avangarde** koja je u početku dala iznimna ostvarenja: brojni književnici pali su žrtvama staljinističkih progona, sloboda stvaralaštva bila je nepoznat, čak i strogo zabranjen pojam, a iskrivljena, idealizirana slika «dragoga vođe» (kult ličnosti), «silnog naroda», radničkih i seljačkih «uspjeha», «poštene inteligencije» nazivala se – realizmom. Službena staljinistička vlast i njezini poslušnici propagiraju komunističku i socijalističku ideologiju čime se nastoji «odgojno djelovati» na ljude, odnosno provoditi nasilje nad njihovom svijesti. Maksim Gorki (1868.–1936.). bio je glavni «državni pisac» službenog, partijski proklamiranog smjera – roman *Mati*.

MARCEL PROUST (1871.–1927.) francuski je romanopisac. Podrijetlom iz imućne obitelji, živi mondenim životom visokih krugova. Pretjerano osjetljiv i bolestan, povlači seu samoću svoje sobe i provodi posljednjih desetak godina života u grozničavoj utrci s bolesti i vremenom. Intenzivno stvara svoje životno djelo – **ciklus od 7 romana**

U traženju izgubljena vremena, 1913.-1928. Djelo ima značajnu ulogu u razvoju moderne književnosti upravo svojim **novim pristupom građi**, tj. ulaženju u područje **podsvijesti**, i **novim izrazom** koji je tomu prilagođen. Proustove rečenice, često beskonačno duge a opet kristalno jasne, nikad ne prekidaju tok asocijacija i tako **najavljuju tehniku unutarnjih monologa**. Roman se ističe **izvanrednim zapažanjima**, minuciozno dotjeranim **poentilističkim opisima**, produbljenom **psihološkom analizom**, smislom za **humor** itd. Široka je **panorama moralne pozadine francuskog visokog društva** u doba Drugog carstva. Roman je **oblikom blizak autobiografiji** glavnog junaka (samog autora). Junak pokušava **nadvladati prolaznost i smrt novim poimanjem Vremena** (utjecaj **H. Bergsona** i filozofije intuicionizma). Senzornim podražajima (**okusi, mirisi – intuitivno, ne racionalno**) pokušava iz podsvijesti izvući pojedine događaje iz vlastite prošlosti. Upravlja njihovim trajanjem, intenzivnije ih proživljava i daje im nove dimenzije. Niz **monološko-asocijativnih romana** smatra se **prvim velikim romansijerskim ciklusom europske književnosti**, a sam **Proust najvećim francuskim romanopiscem 20. st.**
Dijelovi ciklusa (romani): ***Put k Swannu*** (***Combray***, *Jedna Swannova ljubav, Zavičajna imena – ime*), ***U sjeni procvalih djevojaka*** (*Oko gospođe Swann, Zavičajna imena – zavičaj*), ***Vojvotkinja de Guermantes***; ***Sodoma i Gomora***; ***Zatočenica***; ***Bjegunica***; ***Pronađeno vrijeme***

Combray je roman kojim započinje čitav ciklus, kronološki početak i ishodište fabule. Ona prikazuje postupno prerastanje boležljiva i osjetljiva dječaka u zrela umjetnika. Uranja u svijet djetinjstva (majka, baka) nenadmašnim **impresionizmom** opisujući prirodu i emocionalne nijanse.

FRANZ KAFKA (1883.–1924.) austrijski je pripovjedač. Piše na njemačkom jeziku, a rođen je i odrastao u Pragu u ortodoksnoj židovskoj obitelji. Provodi nesretno djetinjstvo pod strogim očevim autoritetom koji će zauvijek obilježiti njegovu **osjetljivu i osamljeničku psihu.** Za života je objavio tek nekoliko pripovijedaka (***Preobražaj***, 1915.), a u književnoj ostavštini koju je oporučno namijenio spaljivanju (sredio ju je i objavio Max Brod) nalazila su se njegova ponajbolja djela: ***Proces***, 1914.-1915., obj. 1926., ***Dvorac***, 1922., obj. 1926. i***Amerika***, 1912.-1914., obj. 1927. Kafkin opus sadrži elemente ***ekspresionizma***: osjećaj **straha i samoće**, **protest protiv društvenog mehanizma** koji ugrožava slobodu pojedinca i zahtijeva slijepo pokoravanje, uporaba **groteske**. Prepoznajemo i ***socijalnu kritiku* besmisla birokratizacije**. Preteča je i ***nadrealizma***: **halucinantne, košmarne vizije, san, podsvijest.** ***Kafkijanstvo*** je opći pojam za stanje duha i atmosferu u Kafkinu svijetu.

Preobražaj je Kafkina rana, duža pripovijest u kojoj prepoznajemo sve bitne elemente njegova opusa: teme **(osjećaj osamljenosti, bespomoćnosti i straha)** i izraz **(groteska i halucinacije prikazane neobično vjernim, realističkim i jezično jasnim izrazom).** Glavni junak Gregor Samsa u snu se pretvorio u golema kukca i tom preobrazbom odvojio od društva i obitelji koja ga nemilosrdno odbacuje, kao balast, do njegove usamljeničke i tragične smrti.

Proces je roman u kojem bankovnoga činovnika Josefa K. na trideseti rođendan dvojica neznanaca obavještavaju da je optužen i uhićen. Počinje beskonačan i **apsurdan proces** protiv njega: optužen je i pogubljen nikad ne doznavši u čemu je njegova krivnja.

WILLIAM FAULKNER (1897.–1962.) američki je pripovjedač, potomak ugledne ali siromašne obitelji s juga SAD-a gdje je proveo cijeli svoj život. Vezan je za svoj zavičaj (Oxford, Mississipi) te opisuje **život i probleme američkog Juga: propadanje aristokracije, uspon novih snaga i rasnu diskriminaciju**. Napisao je niz pjesama i novela, te romane: ***Sartoris, Krik i bijes, Ležeći na umoru, Svjetlost u kolovozu*** te trilogiju *Zaselak, Grad* i *Gospodska kuća.* Najviše je

vezan uz imaginarni gradić Jefferson. Stil: naturalistički opisi, morbidni junaci, česta uporaba **unutarnjih monologa i tehnike struje svijesti**. Spada u sam vrh modernog pripovjedaštva. Dobio je Nobelovu nagradu 1949.

Krik i bijes je roman iz 1929., naslovom vezan uz Shakespeareova *Machbetha* («Život je priča idiota, puna buke i bijesa koja ništa ne znači...»). Roman ima četiri dijela i prati **propast južnjačke obitelji Compson**. Prvi dio: struja svijesti jednog od četvorice braće, maloumnika Benjyja. Drugi dio: unutarnji monolog Quentina Compsona o propasti obitelji, osobito moralnom padu sestre Caddy. Treći dio: realistički, u prvom licu, Jason priča što se zapravo dogodilo s obitelji. Četvrti dio: crna služavka Dilsey pripovijeda kao objektivni promatrač o uzrocima i posljedicama obiteljske propasti.

THOMAS MANN (1875.–1955.) najveći je njemački romanopisac prve polovice 20. st. Majstor jezika i izvrstan stilist, humanist i erudit, **jedan je od najvećih umjetnika europske građanske kulture**. Podrijetlom plemić, opisuje postupno **propadanje građanskog društva**, te **sukob građanina i umjetnika**. Po dolasku nacista na vlast, zauvijek napušta Njemačku i živi u Americi i Švicarskoj. Proslavio se već 1901. svojim prvim i najuspjelijim romanom, obiteljskom sagom ***Buddenbrookovi***. Ostala djela: romani ***Čarobna gora*** (***Začarani brijeg***)(1924.), ***Lotta u Weimaru, Doktor Faustus***; pripovijest ***Smrt u Veneciji***.

JAMES JOYCE (1882.–1941.) je engleski romanopisac i pripovjedač irskoga podrijetla. Napustio je konzervativnu malograđansku sredinu Dublina, ali tematski zauvijek ostaje vezan uza nj. Djela: zbirka pripovijedaka ***Dablinci*** i romani ***Portret umjetnika u mladosti***, ***Uliks*** i ***Finneganovo bdijenje***.

Uliks je roman iz 1922. u kojem na gotovo 800 stranica, služeći se **strujom svijesti** i tehnikom **unutarnja monologa**, opisuje jedan jedini dan u životu troje stanovnika Dublina: Leopolda Blooma, žene mu pjevačice Molly i mladog profesora Stephena Dedalusa.

VIRGINIA WOOLF (1882.–1941.) engleska je književnica koja, poput Joycea i Prousta, razvija radnju kroz **zbivanja u svijesti i podsvijesti svojih likova**.
Subjektivno poima **vrijeme**, a likove opisuje **impresionistički** (preko dojmova što ih ostavlja na njih). Izrazom je bliska **pjesničkoj prozi**. Vrsna je esejistica, a najvažnija su joj djela romani: ***Gospođa Dalloway, Prema svjetioniku, Valovi, Godine.***

Gospođa Dalloway je roman iz 1925. g. u kojoj je prikazan jedan običan lipanjski dan u životu Clarisse Dalloway, prosječne žene pedesetih godina iz visokih krugova (asocijacije, dojmovi, uspomene koje otkrivaju njezin životni put, pitanja života i postojanja).

HERMANN HESSE (1877.–1962.) njemački je pripovjedač i romanopisac. Zbog pacifizma 1912. iseljava iz Njemačke u Švicarsku gdje ostaje do smrti. Unuk poznatog indologa, cijeloga života bori se s nerazumijevanjem okoline, **protiv građanskih, teoloških i političkih konvencija**, nastojeći uskladiti **nagonsko i misaono u čovjeku**, utječući se **psihoanalizi** i **istočnjačkoj meditaciji**. Djela: putopis ***Iz Indije, Siddharta, Demian, Stepski vuk, Putovanje na istok, Narcis i Zlatousti, Igra staklenim perlama***. Proslavio se tek nakon Nobelove nagrade 1946., a svjetsku slavu stječe tek kao kultna figura *hippy* generacije šezdesetih godina 20. st.

Stepski vuk jest roman iz 1927. s tematikom iz suvremenoga života u kojemu u raznim varijantama suprotstavlja **nagonsko i duhovno** (npr. seks i ljubav, jazz i klasičnu glazbu) i inzistira na pitanjima čovjekove **osamljenosti**. Glavni je lik Harry Haller, istančani intelektualac i erudit, ali i vuk samotnjak koji se ne može prilagoditi pitomoj i lažnoj svakodnevnici. Likovi: Harry Haller, Hermina, Marija, trubač Pablo.

MIHAIL BULGAKOV (1891.–1940.) ruski je romanopisac. Tridesetih godina 20. st. napisao je roman ***Majstor i Margarita*** koji je, zbog cenzure, objavljen tek 1967. To je **groteskno-satirična priča s fantastičnim elementima**, a opisuje društvenu zbilju suvremene Moskve. To je **moderna parafraza legende o Faustu**, o sukobu intelekta i nagona, dobra i zla u koju je ugrađen Majstorov roman o Ponciju Pilatu, moderno osmišljena evanđeoska legenda o sukobu Pilata kao inkarnacije vlasti i Isusu kao utjelovljenju ljubavi i tolerancije.

ERNEST HEMINGWAY (1898.–1961.) američki je pripovjedač. Rano se počeo baviti novinarstvom koje će ostaviti traga u njegovu stilu: **kratke rečenice, objektivni i sažeti opisi,**

česti dijalozi, kolokvijalni jezik bez ukrasa i elokvencije. Zbog odsustva lažne sentimentalnosti, **izbjegavanja patetike, figura i klišeja**, njegovu prozu nazivaju ***tvrdo kuhanom – hard boiled* prozom**. Razočaran društvom i pesimist, kao i cijela ***izgubljena generacija*** (američki naraštaj pisaca koji žive u Europi), ali ujedno **čovjek akcije** i ljubitelj energije (ratni dopisnik, grubi i opasni sportovi – boks, lov, borbe s bikovima), prikazuje pokušaje pojedinca da sam nađe životni smisao. **Borba** sa životom, prirodnim silama i smrću njegova je životna tema. Na kraju je neumitan poraz, kao i njegov čin samoubojstva 1961. Opisuje Prvi i Drugi svjetski rat, španjolski građanski rat, život *izgubljene generacije*. Dobitnik je Nobelove nagrade 1954. g. Romani: ***Zbogom oružje, I sunce se rađa, Komu zvono zvoni, Preko rijeke i u šumu***. Najuspjelije mu je djelo ***Starac i more*** iz 1952.

Komu zvono zvoni je roman iz 1940. u kojem dragovoljac u španjolskom građanskom ratu Robert Jordan, ranije američki sveučilišni profesor engleskoga jezika, dobiva ratni zadatak dignuti u zrak strateški važan most. Akciju vodi stari Anselmo, vođa gerilaca je Pablo, s njima je i postarija, borbena i čvrsta Pilar. Jordan se zaljubljuje u Mariju, djevojku s kojom, usred ratnog kaosa, nasilja i smrti, doživi kratke trenutke ljubavne sreće.

JEAN-PAUL SARTRE (1905.–1980.) francuski je književnik i filozof, osnivač i vođa škole **francuskog egzistencijalizma**. Proslavio se nakon 1945. kad se posvetio isključivo književnosti i filozofiji te se aktivno angažirao u političkom i kulturnom životu. G. 1964. odbio je dodijeljenu mu Nobelovu nagradu. Svoje filozofske ideje o problemima ljudske egzistencije izlaže i u književnim djelima u kojima obrađuje **problem egzistencijalne osamljenosti čovjeka u potrazi za svojom slobodom**. Opisuje osjećaj **tjeskobe** ili čak strave što obuzima čovjeka u trenutku kad, suočen jedino sa svojom savjesti, mora odabrati put kojim će realizirati svoju egzistenciju i tako sam preuzeti punu odgovornost za svoje postupke. Sartreov ateistički egzistencijalizam filozofija je **slobode** i **ljudske odgovornosti. Egzistencija prethodi esenciji**, čovjeku ne prethodi nikakav plan ili model. **Svako ljudsko djelo stvara osobnu sudbinu i sudbinu svijeta**, a čovjek ima pravo i dužnost angažirati svoju slobodu. Satre je veći dio života proveo u zajedništvu s poznatom spisateljicom Simone de Beauvoir (roman *Gošća*). Važnija djela: filozofski esej *Bitak i ništavilo*, 1943., roman ***Mučnina***, zbirka pripovijedaka ***Zid***, drama ***Iza zatvorenih vrata***, te kasnija društveno i politički angažirana djela: nedovršeni ciklus romana ***Na putovima slobode***, drame ***Obzirne bludnice*** i ***Zatočenik iz Altone***.

Mučnina je kraći roman iz 1938., oblikom intimni, **metafizički dnevnik** Antoinea Roquentina. Nakon dugih putovanja nastanio se u jednom lučkom gradu i radi na povijesnoj građi o markizu Rollebonu. No, zahvaća ga neka čudna tjeskoba, osjećaj neizvjesnosti, fizičke i psihičke vrtoglavice. Praćen osjećajem mučnine, sumnja u svoj život i rad, u sve što nije njegova sadašnja egzistencija. Prekida isprazno istraživanje i vezu s bivšom ljubavi Amy, te odlazi u Pariz s namjerom da napiše roman i tako s pomoću kreativne umjetnosti nađe spas od mučnine.

ALBERT CAMUS (1913.–1960.) francuski je romanopisac, dramatičar i esejist.
Rođen u Alžiru, 1940. dolazi u Francusku kao već formirani filozof i književnik i pridružuje se Pokretu otpora. Nakon rata aktivno društveno angažiran, a u naponu stvaranja strada u automobilskoj nesreći.

U prvom stvaralačkom razdoblju, tzv. **fazi *apsurda***, blizak je egzistencijalizmu. U filozofskom eseju ***Mit o Sizifu***, 1942., te u romanu ***Stranac*** iz 1942. i u dramama ***Nesporazum*** i ***Kaligula*** izražava generacijski osjećaj bespomoćnosti te prikazuje život kao niz apsurda (patnje, nasilja, zločina, smrti) pred kojima je čovjek-društveno biće bespomoćan, ali kao čovjek-pojedinac ipak može *ostvariti svoju slobodu* tako da takvo apsurdno stanje svjesno prihvati kao svoju životnu filozofiju (filozofiju apsurda). Drugo je stvaralačko razdoblje **faza *pobune*** (esej ***Pobunjeni čovjek***, 1951.). Smisao čovjekove egzistencije Camus vidi u njegovoj pobuni protiv životnog apsurda i u ljudskoj solidarnosti (romani ***Kuga*** i ***Pad***, te drame ***Opsadno stanje*** i ***Pravednici***. G. 1957. nagrađen je Nobelovom nagradom.

Stranac je kratak dvodijelni roman iz 1942. Radnja se odvija u Alžiru. Opisan je jednoličan i **besmislen život** francuskog službenika Mersaulta od trenutka kad je doznao za smrt svoje majke pa do iščekivanja vlastitog pogubljenja. Osuđen je zato što je bez pravoga razloga ustrijelio nekog Alžirca. **Monološki roman** je ispovijed glavnoga junaka koji u tamnici s podjednakim mirom i **ravnodušnošću** govori o proteklim zbivanjima i o predstojećoj smrti. Mersault je stranac u svijetu u kojem živi. Našao je sreću u apsurdu, ne traži smisao izvan sebe i zato ne treba vjeru. Društvo ga osuđuje zbog njegova ignoriranja društvenih pravila. Lakše je pogubiti pojedinca nego mijenjati društvo puno laži.

MODERNA DRAMA

Tematski raspon: **lirska drama**, odnosno **poetsko-simbolistička**, **povijesna drama**, **politička drama, društvena drama, avangardistička drama, eksperimentalna drama**.

Motivi su prepoznatljivi iz moderne proze, a **avangardistički postupci** pripadaju modernom pjesništvu.

Glavni predstavnici. Na početku se nalaze **Anton Pavlovič Čehov** (***Galeb, Ujak Vanja, Tri sestre, Višnjik***) koji izbjegava tradicionalni zaplet, pokazuje stanje likova i atmosferu trajanja bez promjene i **George Bernard Shaw** (***Đavolov učenik, Pygmalion, Sveta Ivana***). Nastavljaju **Luigi Pirandello** (***Tako je kako vam se čini, Šest osoba traži autora, Henrik IV.***), potom pjesnici **Thomas Stearns Eliot**, predstavnik lirske tragedije zaokupljen duhovnim i moralnim vrijednostima (***Umorstvo u katedrali***) i **F. Garcia Lorca** koji piše komedije i lirske tragedije (***Krvava svadba, Dom Bernarde Albe***). **Bertolt Brecht** (***Opera za tri groša, Majka Courage i njezina djeca***), redatelj, dramski pisac i teoretičar doživljava tzv. epsko kazalište kao mjesto političkoga djelovanja i mijenjanja svijeta. **Eugene O'Neill** (***Elektri pristaje crnina***) tvorac je novih oblika tragedije.

Eugene Ionesco tvorac je tzv. teatra apsurda (***Lekcija, Ćelava pjevačica, Stolice***), a

Samuel Beckett drugo je veliko ime teatra apsurda i antidrame (***U očekivanju Godota***).

Bertolt Brecht tvorac je epskog (narativnog) teatra.

Obilježja moderne dramaturgije i modernoga kazališta. Dolazi do promjena u strukturi kazališne izvedbe. Pojavljuje se niz redateljskih osobnosti koji na nov način oblikuju prostor, nadahnutih novim pojavama u slikarstvu i arhitekturi. **Glavna obilježja:**
misaona usmjerenost, psihološke teme, problemi osobnosti, prepletanje iluzije i zbilje, grotesknost, radnja bez činova, kaotičnost radnje i dojam improvizacije, predstava u predstavi, postavljanje scene pred gledateljima, glumci među gledateljima, replike iz prostora za gledatelje...

LIUGI PIRANDELLO (1867.–1936.) talijanski je pripovjedač i dramatičar rodom sa Sicilije. Kao pripovjedač najbolji je nastavljač verističke proze, ali već zarana opisuje **sukob između unutarnjeg, osjećajnog svijeta i stvarnosti.** U **romanu** ***Pokojni Matija Pascal*** i zbirci od preko **200 novela** majstorski oživljava galeriju likova iz sicilijanske i rimske sredine. Napisao je ukupno **44 drame** (okupljene pod simboličkim naslovom ***Gole maske***) od kojih su najpoznatije ***Tako je kako vam se čini, Šest osoba traži autora, Henrik IV.*** Gotovo uvijek obrađuje **teme apsurdnosti života i relativnosti istine**: čovjek ne postoji jednoznačno, a lik postoji prije čovjeka. Snažno je utjecao na europsku i našu dramu (Begović, Vojnović i dr.). Svojim idejama (apsurd) **utire put egzistencijalizmu**, a miješanjem sna i jave, ludila i razbora, fantazije i realnosti **približava se nadrealizmu. Srušio je ograde između glumaca i publike** pa tako i okvire naturalističkog teatra. Nobelova nagrada dodijeljena mu je 1934.

Šest osoba traži autora drama je iz 1921. g. Neuobičajenim postupkom uvodi u kazališnu scenu utjelovljene likove obiteljske tragedije koju pisac nije želio dovršiti. Nezadovoljni svojom nedefiniranom sudbinom oni zahtijevaju od redatelja i glumaca da je prema njihovim uputama uobliče kao kazališni komad. Tako nas upravo fiktivni likovi, lica, ***osobe***, navode na upitnost o postojanju i **iluzornosti istine**. Čovjek/pisac umire, ali njegov **lik/stvorenje živi vječno – u fantaziji.** Priroda nastavlja svoje djelo sredstvima ljudske mašte, umjetničkim djelima.
Likovi: Otac, Majka, Sin, Pastorka, Redatelj, Glumci i dr.

BERTOLT BRECHT (1898.–1956.) njemački je dramatičar, pjesnik i pripovjedač.
G. 1933. emigrira iz Njemačke u Ameriku, a 1948. vraća se i nastanjuje u Istočnom Berlinu gdje do smrti djeluje kao ravnatelj i redatelj vlastitog teatra. Tvorac je tzv. **epskog (narativnog) teatra.**
U mladosti eksperimentira kazališnom tehnikom (ekspresionistička groteska *Bubnjevi u noći*), ali kao uvjereni marksist drži da **kazalište mora imati i odgojnu ulogu**: gledatelja treba aktivirati i natjerati ga da se **kritički** odnosi prema zbivanjima na pozornici. Zato **odbacuje scensku iluziju**, a tradicionalnu dramsku strukturu zamjenjuje **nizom epskih scena, povezanih komentarom (komentatorskim zborovima) i umetnutim pjesmama, tzv.** ***songovima.*** Gledatelj je promatrač koji mora odlučiti. Svaki prizor je samostalan, spojen principom **montaže**, a na pozornici se projiciraju filmovi ili dijapozitivi, spuštaju ploče s natpisima ili statističkim podacima. Drame: ***Opera za tri groša,***

1928. (preradba *Prosjačke opere* Johna Greya, 1728.), ***Majka Courage i njezina djeca***, 1939., ***Život Galilejev***, 1938., ***Dobri čovjek iz Sečuana***, 1938., ***Kavkaski krug kredom***, 1945.

Majka Courage (Hrabrost) i njezina djeca drama je nastala uoči Drugog svjetskog rata kao kronika Tridesetogodišnjeg rata (1618.–1648.) koji je poharao velik dio Europe. Iznosi izrazit **antimilitaristički stav** i pokazuje sudbine malih ljudi (vojnika, seljaka, žena, djece) kao glavnih stradalnika ratnih posljedica (gladi, bolesti, razaranja). Ima **12 slika** koje su povezane likom vojne kantinerice Ane Fierling / *Majke Courage* koja se dvadeset godina pokušava prilagoditi ratu i preživjeti sa svoje troje djece. Već na početku drame Narednik kaže da je rat – red! **Izopačena priroda rata** postaje normalnom, a humanost i moral neprirodnom pojavom u **dehumaniziranom svijetu**.
Majka se želi okoristiti ratom, ali i zaštititi svoju djecu. Jedno po jedno njezina djeca pogibaju i to od svojih vrlina: Švicarski Sir (Emental) zbog poštenja, Eilif zbog hrabrosti, a Kattrin zbog majčinskog osjećaja. Tako umire dio po dio majčine ljudskosti, a profiterka/gubitnica postaje simbolom Majke Njemačke 1939. godine.

EUGENE IONESCO (1912.–1994.) francuski je dramatičar rumunjskoga podrijetla, istaknuti **predstavnik antiteatra**. **Antidrama** znači dramu koja **nema radnju** u tradicionalnom smislu (početak, sredina, završetak). Replike su rascjepkane pa čak i proturječne i to zato što nema uzročno-posljedične veze, pa ne možemo pratiti logički slijed.

U svojim kazališnim komadima, među kojima su najpoznatiji «antikomad» ***Ćelava pjevačica***, 1948., «komična drama» ***Lekcija***, 1950. i «tragična farsa» ***Stolice***, ustaje istodobno protiv društvenih i kazališnih konvencija i **stvara tzv. teatar apsurda**. U kasnijim dramama približava se kazališnoj tradiciji (npr. *Nosorog*, 1959.). Prikazujući **besmisao suvremenog građanskog života**, Ionesco niže **scene pune apsurdnih i nelogičnih situacija** u kojima se ništa ne događa: **život je besmisleno ponavljanje automatiziranih navika**, **nema komunikacije (samo govorenje)** i sve su **fraze i klišeji**. Iako prikazuje tragediju modernog čovjeka koji je izgubio smisao samostalnog rasuđivanja i istinskih emocija, Ionescov teatar ne djeluje mračno i tragično – blizak je **parodiji i farsi** s izrazitim **smislom za komiku**. Ionesco materijalizira apsurd u jeziku: **o apsurdu govori apsurdnim jezikom**. *Tragedijom jezika* nazvao je svoje najpopularnije djelo *Ćelava pjevačica*.

Ćelava pjevačica je antidrama (podnaslovljena kao «tragedija jezika») koja ismijava malograđanski život, ali i tradicionalno kazalište. Glavni likovi su dva tipična engleska bračna para, Smithovi i Martinovi, te vatrogasac i služavka.

Stolice – tragična farsa u jednom činu u kojoj je na groteskan način prikazana nemogućnost komunikacije. Tema drame je zapravo – **ništa**, same stolice, **odsutnost ljudi**, odsutnost cara, Boga, svega. Lica su Stari (95 godina) i Stara (94 godine) koji za neko izmišljeno predavanje postavljaju stolice. Stari namjerava prenijeti poruku koja će spasiti čovječanstvo, primaju izmišljene goste, scena je ispunjena prazninom. Dolazi Govornik koji treba prenijeti poruku, Stari i Stara se bacaju kroz prozor, ne saznavši da je Govornik – nijem. U našem svijetu **nema komunikacije** (samo govorenje), život nam se svodi na gomilanje predmeta (stolice), promjene su kvantitativne. Poruku nema tko izreći.

SAMUEL BECKETT (1906.–1989.) dramatičar je i romanopisac irskoga podrijetla. Od 1938. živi u Parizu i počinje pisati francuskim jezikom. Zaokupljen je **problemima ljudske egzistencije i otuđenosti modernoga života**. Daje krajnje **pesimističku viziju svijeta** i prikazuje ž**ivot kao igru viših sila** u kojoj je čovjek sveden na **besmisleno «trajanje»**. Kratke, male scene se nižu u varijacijama. Likovi su **groteskne marionete** (kljasti, nijemi, gluhi), a kreću se u ograničenom prostoru (ulica, raskrižje, soba) ili su čak onemogućeni u kretanju (smješteni u kante za smeće ili zatrpani u pijesku). Izraz je apsurdno ponavljanje istih dijaloga, a jezik nema gramatičku strukturu.
Napisao je nekoliko romana (***Murphy***, ***Malloy***, ***Malone umire***), ali se proslavio dramama od kojih su najpoznatije ***U očekivanju Godota*** i ***Svršetak igre***, 1957.
Uz Ionesca, Beckett je najznačajniji autor kazališta apsurda. Dobio je Nobelovu nagradu 1969. godine.

U očekivanju Godota antidrama je iz 1952. Ima dva čina u kojima se ništa ne događa. Pet likova: dva para likova, skitnice Vladimir (Didi) i Estragon (Gogo) i klaunovi Pozzo i Lucky kreću se na pustom raskrižju, a Dječak je glasnik nevidljivoga Godota. Vode se besmisleni razgovori, čeka se Godot koji nikako ne dolazi. Drama je parodija ljudskoga života u kojemu čovjek traži spas i odgovore na «vječna pitanja» (Godot /God/Bog/smisao).

HRVATSKA KNJIŽEVNOST OD 1914. DO 1929. (do kraja 1920-ih godina)

Posljednji sljedbenici moderne. Godina **1914.** označava početak kraja hrvatske moderne: **umro je glavni hrvatski simbolist A. G. Matoš i objavljena je značajna antologija *Hrvatska mlada lirika*.** Sve do kraja **1916. Matoševi sljedbenici** (Wiesner, Karlo Hausler, Zvonko Milković i dr.) pokušat će nastaviti modernističku, zapravo pasatističku (letargičnu) i pejsažnu poeziju, no to će biti posljednji odbljesci impresionističko-simbolističke poetike. Objavljivali su u kratkovjekim časopisima (*Sutla*, 1908. i *Grabancijaš*, 1911.), tijekom rata u središnjem časopisu *Suvremenik* i u **almanahu *Grič*** iz 1917.

Hrvatska mlada lirika je **pjesnička antologija iz 1914.** koju je izdalo Društvo hrvatskih književnika. U toj je zbirci zastupljeno dvanaest pjesnika rođenih oko 1890.g.: Ivo Andrić, Vladimir Čerina, Vilko Gabarić, Fran Galović, Karlo Hausler, Zvonko Milković, Stjepan Parmačević, Janko Polić Kamov, Nikola Polić, Tin Ujević, Milan Vrbanić i Ljubo Wiesner (pjesnik i urednik). Svi (osim Kamova) ostvaruju **kult forme**. Prevladava tema lirskog pejsaža.

Nove književne tendencije pokrenuo je naraštaj mladih pisaca koji će se vrlo kritički postaviti prema tradiciji, posebice modernističkoj. Jedna skupina jugoslavenski orijentiranih omladinaca okuplja se oko pjesnika **Vladimira Čerine** i njegovih časopisa ***Val*** (1911.) i ***Vihor*** (1914.). Uzori su im Vladimir Nazor i kipar Ivan Meštrović, ali je njihova uloga više političko-polemička nego umjetnička.

HRVATSKI EKSPRESIONIZAM. Mnogo je značajnija skupina bučnih mladih pisaca koji su člancima i manifestima počeli iskazivati nezadovoljstvo neplodnošću hrvatske književnosti. Prvi radikalni potez napravio je **Ulderiko Donadini** (1894.–1923.) koji se oštro, najviše u svom časopisu ***Kokot*** iz 1916., suprotstavlja građanskom moralu. Buni se protiv tradicije, prihvaća načela futurizma i ekspresionizma. Napisao je zbirke pripovijedaka ***Lude priče***, roman ***Kroz šibe*** i nekoliko drama.

Ulderiko Donadini, Antun Branko Šimić i Miroslav Krleža svojom kritikom i belestristikom najavljuju novo razdoblje u hrvatskoj književnosti – ekspresionizam.

Naš najcjelovitiji i najistaknutiji ekspresionist je **A. B. Šimić,** a **ekspresionističke elemente** (crne slutnje, strah, rušenje, bol, iracionalnost) prepoznajemo i u djelu **Miroslava Krleže**: u zbirci pjesama ***Simfonije***, 1917., u dramskom ciklusu ***Legende***, te u dramama drugog ciklusa: ***Golgota***, 1922., ***Galicija***, 1922., ***U logoru*** i ***Vučjak***, 1923. S Augustom Cesarcem pokrenuo je 1919. časopis ekspresionističkog naziva ***Plamen*** koji izlazi samo te godine. Ekspresionistički utjecaj vidljiv je i kod **Augusta Cesarca** (1893.-1941.): u zbirci ***Stihovi***, 1919., u romanu ***Careva kraljevina***, 1925., u novelama ***Za novim putem***, 1926. **Ivo Andrić** objavio je ekspresionističke pjesničke proze: ***Ex ponto***, 1918. i ***Nemiri***,1920. Pjesme: *Jadni nemir, Epilog.*

ANTUN BRANKO ŠIMIĆ (1898.–1925.) najznačajniji je pjesnik hrvatskog ekspresionizma. Bio je pjesnik, kritičar i esejist. Rođen je u Drinovcima u Hercegovini, a od 1915. živi u Zagrebu od književnoga rada. Već 1917. objavljuje časopis ***Vijavica***, a dvije godine kasnije ***Juriš***. Potpuno negira tradiciju i pod snažnim je utjecajem njemačkog ekspresionizma i berlinskog časopisa *Der Sturm*. Kasnije uređuje i časopis ***Književnik***. Objavio je jednu zbirku pjesama ***Preobraženja***, 1920. i njome se svrstao u sam vrh hrvatske književnosti. Progovorio je posve originalno, **uveo u hrvatsku poeziju pojmovno pjesništvo** i **slobodan stih**, a **izostavljajući interpunkciju** dao i **vizualnu snagu** svojim lirskim motivima. Izraz mu je neobično sažet, a glavne teme **ljubav i smrt.** Živio je teško, bolestan i siromašan, te ga zaokupljaju **teme o ljudskom tijelu** i **socijalna tematika** (**ciklus o siromasima**).

Pjesme: ***Pjesnici, Opomena, Ljubav, Smrt, Povratak, Siromasi koji jedu od podne do podne, Hercegovina, Ručak siromaha...***

Eseji: *Tehnika pjesme, Muzika forme*

HRVATSKA KNJIŽEVNOST OD 1929. DO 1952.
(1930-e i 1940-e godine)

U tom razdoblju značajno je **smirivanje avangardističkih stilova** te **povratak realističkoj književnoj koncepciji**. To je bilo vrijeme političkih i gospodarskih kriza, seljaci i radnici bili su na rubu egzistencije, eskaliraju nemiri i pobune. Pojavljuje se model **utilitarnoga realizma** koji je proizašao iz **pokreta socijalne literature**. On je značajan za **tridesete godine**, a vode ga lijevo orijentirani intelektualci. Književnosti je **nametnuta obveza bavljenja socijalnom tematikom, a zanemarena je umjetnička dimenzija**. Držali su da je dovoljno književnošću iskazivati progresivne društvene tendencije. Ovoj **sirovoj tendencioznosti suprotstavio se** tada izraziti ljevičar **Miroslav Krleža** koji u prvi plan stavlja potrebu snažne umjetničke obrade po **estetskim** načelima. Taj tzv. **sukob na književnoj ljevici** i **Krležin otpor** započinju **1933.** s ***Predgovorom 'Podravskim motivima' Krste Hegedušića***, a nastavlja se u brojnim člancima i polemikama vođenim u časopisima ***Danas*** (pokrenut 1934.) i ***Pečat*** (pokrenut 1938.). Kulminacija sukoba je Krležin ***Dijalektički antibarbarus*** iz **1939.**

Lirika.Tridesete godine doba su procvata i **dijalektalne lirike**. Najsnažnije djelo na kajkavskom svakako su ***Balade Petrice Kerempuha*** **Miroslava Krleže** iz 1936. Kao **kajkavski pjesnici** izdvojili su se još **Nikola Pavić i Ivan Goran Kovačić**, a na **čakavskom** pišu **Mate Balota**, **Drago Gervais** i **Pere Ljubić** (prva zbirka dijalektalne, čakavske lirike).

Tridesete i četrdesete godine 20. st. plodno su i **značajno razdoblje hrvatskog pjesništva**. Svoj opus proširuju pjesnici prethodnog naraštaja: **V. Nazor, T. Ujević, G. Krklec, M. Krleža** i dr. **Tridesetih** se osobito izdvajaju tri imena: **Dobriša Cesarić**, **Nikola Šop** i **Dragutin Tadijanović**, a **četrdesetih** se pojavljuje dvoje mladih pjesnika: **Jure Kaštelan** i **Vesna Parun**.

Stilsko određenje: formalistički artizam, impresionističko-simbolistički stil obogaćen novom strukturom stiha i forme, ekspresionistički stil, modernistički stil kao odjek hermetizma i nadrealizma.

Proza Prevladavaju **realističke teme**. Oznaka stvaralaštva je **mitski realizam** – sadržaji se uzimaju iz stvarnosti, uglavnom seoske i regionalne, ali se preko tog stvarnog regionalnog ambijenta želi prikazati nešto univerzalno. Ističu se romani ***Povratak Filipa Latinovicza*** **Miroslava Krleže** iz 1932. i ***Djeca božja*** **Petra Šegedina** iz 1946.

Drama. Razmeđe dvadesetih i tridesetih obilježio je **Krležin** najbolji i najsnažniji **dramski opus o obitelji Glembaj.**

Eseji. Tridesete godine u našoj esejistici obilježavaju dva velika imena: **Miroslav Krleža** i **Tin Ujević.**

MIROSLAV KRLEŽA (1893.–1983.) najveći je i najsvestraniji pisac hrvatske književnosti. Rođen je i umro u Zagrebu. Kadetsku školu polazio je u Pečuhu, a vojnu akademiju u Budimpešti. U Zagrebu je 1915. mobiliziran, te neko vrijeme boravi u Galiciji. Poslije rata, kao lijevi, komunistički intelektualac, živi u Zagrebu od književnog rada. Putuje u Rusiju, Prag i Varšavu. Nakon sukoba na književnoj ljevici, 1939. izbačen je iz komunističkih redova. Drugi svjetski rat provodi u Zagrebu ne priklonivši se ni jednoj političkoj opciji. Godine 1950. postaje ravnateljem Leksikografskog zavoda gdje ostaje do smrti.

POEZIJA. Zbirke: ***Pan***, 1917., ***Tri simfonije***, 1917., ***Pjesme I., II.,III.***, 1918.-1919., ***Lirika***, 1919., ***Knjiga pjesama***, 1931., ***Balade Petrice Kerempuha***, 1936., ***Pjesme u tmini***, 1938.

Pan: neposrednost prirode i smirenje u njoj; ***Tri simfonije***: ekspresionistička zebnja, strah, samoća, slutnja smrti; ***Pjesme I., II., III.***: ratna lirika pisana vezanim i slobodnim stihom, teme: kaos, smrt, ništavilo. Sva je ta lirika turobna, mračna (temeljne riječi su noć, krv, smrt). ***Lirika***: rezignirana, tiha bolna poezija, umor. Nova poetska faza: ***Knjiga pjesama*** kasnije proširena pod naslovom ***Pjesme u tmini***: motivi bijede, nepravde, mučno siromaštvo, protest.

Balade Petrice Kerempuha. Djelo izlazi sto godina nakon Gajeve reforme i označava Krležin protest zbog «smrti» kajkavskog književnog jezika. Najveća vrijednost djela je blistava **učena kajkavština** preuzeta iz bogate riznice kajkavskih pjesmarica, preko Habdelića, Belostenca do Tituša Brezovačkog. Petrica Kerempuh je predstavnik **pučke mudrosti i humora** te **narodnog otpora**

nasilju i nepravdama. Krleža iznosi svoju **viziju hrvatskog seljaka kroz povijest**, od ponižavanja i ugnjetavanja, rezigniranosti i fatalizma do bolnog kerempuhovskog **crnog humora i ironije** kao jedine obrane. Kerempuh je grabancijaš i skitnica starog varaždinskog pisca Jakova Lovrenčića. Kao lik kajkavske usmene priče vjerojatno je preuzet iz njemačke pučke priče o Tillu Eulenspiegelu. Najpoznatije balade: ***Na mukah, V megli, Khevenhiller, Baba cmizdri pod galgama, Ni med cvetjem ni pravice, Planetarijom.***

NOVELISTIKA. Zbirke: ***Hrvatski bog Mars***, 1922., ***Novele***, 1923.

Hrvatski bog Mars zbirka je novela s ratnom tematikom i jedna od najboljih europskih **antiratnih** knjiga. Opisuje sudbinu hrvatskih intelektualaca i seljaka kao austrijskih vojnika u Prvom svjetskom ratu: ***Domobran Jambrek, Baraka pet be, Bitka kod Bistrice Lesne***, ***Tri domobrana***...

Novele su zbirka s gradskim, zagrebačkim temama. Psihološki duboko ponire u svijest i postupke nedorečenih, tragičnih ili primitivnih likova intelektualaca, poluinteligenata i malograđana.

DRAME. **I. dramski ciklus**: ***Legenda***, 1914., ***Maskerata***, 1914., ***Kraljevo***, 1918., ***Kristofor Kolumbo***, 1918., ***Michelangelo Buonarotti***, 1919., ***Adam i Eva***, 1922.

II. dramski ciklus: ***Golgota***, 1922., ***Galicija***, 1922. (poslije prerađena i nazvana ***U logoru***), ***Vučjak***, 1923.; **III. dramski ciklus**: ***Gospoda Glembajevi***, 1928., ***U agoniji***, 1929., ***Leda***, 1931., ***Aretej ili legenda o svetoj Ancili***), 1963.

Prvi dramski ciklus pod zajedničkim nazivom ***Legende*** nosi oznake **ekspresionističke** drame toga doba: opća pitanja čovjekove sudbine; legendno-mitska, simbolistička i lirska intonacija; povijesni junaci kao simbol univerzalnog u čovjeku; razbijeni prostor i vrijeme, a scena bazirana na **kvantiteti: masovnim scenama s desetinama likova**, monumentalnosti (brodovi, sajmišta, katedrale), dinamici, na vizualnim i zvučnim efektima.

Kraljevo je jednočinka s naturalističkim, realističkim i ekspresionističkim obilježjima. U suludom orgijanju ljudi, životinja, boja i zvukova na **simboličnom kraljevskom sajmu**, javlja se nemoćna čežnja za odlaskom, slobodom i čistoćom, a smrt se nadmoćno i sudbonosno nadvija nad razularenom masom. Likovi: Janez (mrtvac-samoubojica), Anka, Herkules, «obješenjak» Štijef...

Drugi dramski ciklus iz dvadesetih godina na **realističko-psihološkoj** osnovi tematizira **rat i poratnu situaciju.**

Treći dramski ciklus najbolji je i najsnažniji. Proširen je i proznim fragmentima o nekim likovima i zajedno sa sve tri drame objavljen 1932. pod naslovom ***Glembajevi.***

Krleža obuhvaća **genealogiju jedne patricijske zagrebačke obitelji** u njenom usponu i padu. Težište stavlja na **kvalitetu: na psihološku motivaciju i analizu junaka**, oslanjajući se na skandinavsku dramaturgiju Strindberga i Ibsena. Prostori su zatvoreni salonski interijeri, a dramski sukobi ne postoje toliko u međusobnim odnosima likova, koliko unutar njih samih.

Likovi u *Gospodi Glembajevima* (tri čina): Leon Glembay, Ignjat Glembay, barunica Charlotte Castelli, Beatrice/sestra Angelica, Silberbrandt, otac i sin Fabriczy i dr.

Likovi drame *U agoniji*: barunica Laura Lenbach, barun Lenbach, Ivan pl. Križovec i dr.

Svoj bogati dramski opus Krleža zatvara još jednom legendom:

Aretej ili legenda o svetoj Ancili, koja ima više **esejistički** nego scenski karakter, a izražava **protest** prema svemu što koči napredak i slobodu, a govori o umjetniku u službi vlasti, kroz povijest.

ROMANI: ***Povratak Filipa Latinovicza***, 1932., ***Na rubu pameti***, 1938., ***Banket u Blitvi*** (tri dijela: 1938., 1939. i 1963.), ***Zastave*** (šest dijelova).

Povratak Filipa Latinovicza je **prvi moderan roman u hrvatskoj književnosti.** Strukturom je veoma složen, nema klasičnu kompoziciju i razgranatu fabulu. To je **monološko-asocijativni tip romana**, ali nosi elemente i **romana izričaja** odnosno **romana-eseja** (cijeli fragmenti teksta su eseji o umjetnosti i slikarstvu) s brojnim unutarnjim monolozima i lirskim solilokvijima. Roman je to **o povratku u zavičaj** glavnoga junaka, hipersenzibilnog i traumatiziranog slikara Filipa. Filipov lik motiviran je biološki i psihološki, ali i socijalno-etički. Radnja se odnosi na vrijeme između 1920. i 1930.Vremenski, sam roman obuhvaća samo nekoliko mjeseci: proljeće, ljeto, jesen. Temeljna pitanja vezana uz glavni lik: **pitanje identiteta, pitanje pripadnosti društvu, pitanje umjetnosti, ljubav.**

Likovi: Filip Latinovicz, majka Regina, plemić Liepach, Bobočka, Baloczansky, Kyriales...

ESEJISTIKA. ***Eseji,*** 1932., ***Europa danas***, 1935., ***Deset krvavih godina***,1937., putopis ***Izlet u Rusiju***, 1926., ***Moj obračun s njima,*** 1932., ***Predgovor 'Podravskim motivima' Krste Hegedušića***, 1933. ***Dijalektički antibarbarus***, 1939.,

ČASOPISI. Krleža je uređivao časopise: ***Plamen***, 1919., ***Književna republika***, 1923.-1927., ***Danas***, 1934., ***Pečat***, 1939.-1940.

IVO ANDRIĆ (1892.–1975.) je pjesnik, pripovjedač i romanopisac. Rođen je u Dolu pokraj Travnika, a umro u Beogradu. Studirao je u Zagrebu, Beču i Krakovu. Zbog pripadnosti pokretu nacionalističke omladine, austrougarske vlasti ga interniraju i zatvaraju. Jugoslavenski orijentiran, kao diplomat službuje od 1920. do 1941. u konzulatima i veleposlanstvima, najdulje u Berlinu. Poslije Drugog svjetskog rata živi u Beogradu kao profesionalni književnik.
Dobitnik je Nobelove nagrade 1961. godine.

Njegova jezična i književna pripadnost i danas su predmetom spora: pisao je na hrvatskom i na srpskom jeziku; rođen (u Bosni) kao Hrvat, započeo je pisati u Zagrebu na hrvatskom jeziku, a kasnije se navodno opredijelio za pripadnost srpskoj književnosti i pisao ekavicom.

Pjesme i pjesnička proza: ciklus pjesama **u *Hrvatskoj mladoj lirici***, 1914., ***Ex ponto***, 1918., ***Nemiri***, *1920.*, ***Lica***, 1960.

Novele: ***Put Alije Đerzeleza***, *Pripovetke I.-III.*, *Priča o vezirovu slonu*, *Priča o kmetu Simanu*, *Pod Grabićem*, ***Ljubav u kasabi***

Romani: ***Na Drini ćuprija***, 1945., ***Travnička kronika***, 1945., ***Gospođica***, 1945., ***Prokleta avlija***, 1954.

Eseji: *Goja*, *Razgovor s Gojom*.

Prokleta avlija jest roman, remek-djelo Andrićeva pripovjedaštva. To je alegorijski prikaz totalitarne, policijske države u kojoj su krivi i nevini zajedno u tamnici i jednako stradaju. Postoji samo privid pravde jer vlast uklanja sve u koje sumnja i ne može razlučiti stvarnu opasnost od imaginarne.

Fra Rastislav i fra Mijo popisuju stvari pokojnog fra Petra i sjećaju se fra Petrovih pričanja o boravku u tamnici (*prokletoj avliji*; turc. *avlija*: dvorište) u Carigradu u koju je zabunom dospio. Upravitelj zatvora je Karađoz, simbol okrutne i slijepe vlasti, aktivnoga zla. Fra Petar priča o ostalima: Haim priča o Ćamilu, Ćamil (plemenit, nemoćan i pasivan) priča o Džem sultanu. Tamnica je izolirana poput otoka, a zatvorenici se kreću u krugovima. Tako i roman ima tzv. cikličku (kružnu) strukturu. Nižu se priče u priči: okvirna je autorova priča, početak i kraj priče su u Bosni nakon fra Petrove smrti.

MEŠA SELIMOVIĆ (1910.–1982.) bosanskohercegovački je pripovjedač rođen u Tuzli, a umro u Sarajevu. Bio je sveučilišni profesor, direktor Drame, urednik.

Glavna književna obilježja: istančan umjetnički izraz, produbljena psihologija likova, besprijekorna struktura pripovijetke. Najvažniji dio njegova opusa čine veća prozna djela nastala od sredine pedesetih do osamdesetih godina 20. st.: duža pripovijetka ***Magla i mjesečina,*** te romani: ***Tišine, Derviš i smrt, Tvrđava, Ostrvo, Krug*** (nedovršen).

Derviš i smrt netipičan je povijesni roman sa svevremenom problematikom: **sukob pojedinca s vremenom u kojem živi.** Glavni lik derviš Ahmed Nurudin sukobi se s redom kojemu pripada i posumnja u režim kojemu je odan tek nakon što mu se mlađi brat Harun zamjerio moćnicima i bio zatvoren. Vjeruje u pravdu, ljudsku odgovornost i savjest, bezuspješno pokušava spasiti brata, a doživljava najdublju osobnu dramu i tragediju pred ravnodušnim i sebičnim sustavom. Roman je mnogostruka vizija realnosti: ideal i zbilja, čovjek i vlast, pravda i nepravda, pojedinac i svijet, putovi samospoznaje, život i smrt.

AUGUSTIN TIN UJEVIĆ (1891.–1955.) jedan je od najvećih hrvatskih pjesnika. Rođen je u Vrgorcu, a umro u Zagrebu. Živio je u mnogim gradovima (Zagreb, Beograd, Split, Sarajevo), od 1913. do 1919. boravi u Parizu, a od 1940. u Zagrebu.
Zbirke poezije: ***Lelek sebra***, 1920., ***Kolajna***, 1926., ***Auto na korzu***, 1932.,***Ojađeno zvono***, 1933., ***Žedan kamen na studencu***, 1954.
Eseji: ***Ljudi za vratima gostionice***, 1938., ***Skalpel kaosa***, 1938.

Piše refleksivnu, ljubavnu, ditirampsku, kontemplativnu liriku. U prvom redu je **misaoni pjesnik**. Pjesme: ***Svakidašnja jadikovka, Pobratimstvo lica u svemiru, Oproštaj, Naše vile, Visoki jablani***...

DOBRIŠA CESARIĆ (1902.–1980.) je pjesnik, prevoditelj, esejist i urednik. Rođen je u Požegi, umro u Zagrebu. Bio je redovni član HAZU, prevodio s ruskog, njemačkog...

Zbirke (od 1931. do 1980.): ***Lirika, Spasena svjetla, Izabrani stihovi, Pjesme, Knjiga prepjeva, Moj prijatelju, Slap, Svjetla za daljinom, Voćka poslije kiše***

Cesarić pjeva o malim, bitnim stvarima. Pjesnik je grada, pritajene boli, impresionističkih pejsaža, urbane tmurne atmosfere. Od tridesetih do pedesetih godina 20. st. u prvom je planu hrvatske poetske riječi.

Pjesme: ***Oblak, Povratak, Slap, Voćka poslije kiše, Pjesma mrtvog pjesnika, Vagonaši, Balada iz predgrađa, Mrtvačnica najbjednijih***...

DRAGUTIN TADIJANOVIĆ (1905.) je pjesnik, prevoditelj, antologičar, urednik. Rođen je u Rastušju kod Slavonskog Broda. Živi u Zagrebu. Redovni je član HAZU.

Zbirke (od 1933.): ***Sunce nad oranicama, Pepeo srca, Dani djetinjstva, Tuga zemlje, Pjesme, Blagdan žetve, Srebrne svirale, Prsten, Poezija, Sabrane pjesme, San, Moje djetinjstvo*** i dr.

Tadijanovićeva je lirika svojevrsna autobiografija u stihovima. Vezan je uz teme djetinjstva, dječaštva u Rastušju (danas već općem simbolu sretnog djetinjstva), rodnih pejsaža, tragičnog sukoba sela i grada, umjetničkoga poziva kao usuda...Piše slobodnim stihom, bez suvišne dekorativnosti, naglašenoga ritma i muzikalnosti stihova.

Pjesme: ***Večer nad gradom, Dugo u noć, u zimsku bijelu noć, Prsten, Balada o zaklanim ovcama***...

IVAN GORAN KOVAČIĆ (1913.–1943.) bio je pjesnik, novelist, esejist, prevoditelj, polemičar i urednik. Rođen je u Lukovdolu (danas se tamo održava pjesnička smotra *Goranovo proljeće*), te živio u Zagrebu do 1942. kad s Vladimirom Nazorom odlazi u partizane. U srpnju 1943. kod Foče u Bosni pao je bespomoćan u ruke četnicima koji su ga mučki ubili. Poezija: ***Jama***, 1944., ***Ognji i rože***, 1945. Novela: ***Dani gnjeva***, 1936.

Jama je poema naturalistički precizne naracije u kojoj je vjerodostojno (u prvom licu) ispričan ratni zločin. Sastoji se od 10 pjevanja nejednake dužine. Stihovi su uglavnom jedanaesterci raspoređeni u pravilno rimovane sestine. Tematske riječi: ***Krv*** *je moje* ***svjetlo*** *i moja* ***tama***.

U pjesmi ***Moj grob*** iznio je jezivu slutnju, viziju vlastite smrti.

Pisao je i na kajkavskom jeziku svojega Gorskoga kotara (zbirka ***Ognji i rože***).

MATE BALOTA (1898.–1973.) jest pseudonim dr. Mije Mirkovića, pjesnika, romanopisca, znanstvenika. Iz rodne Istre je nakon Prvog svjetskog rata emigrirao, boreći se za život kao mornar i rudar, da bi dospio do doktorata iz ekonomije u Frankfurtu na Majni i do sveučilišne profesure u Zagrebu od 1945. do 1963.

Zbirka čakavskih pjesama: ***Dragi kamen***, 1938. Roman: *Tijesna zemlja*. Kritika: *Puna je Pula.*

Kulturno-znanstvena proza: *Stara pazinska gimnazija, Matija Vlačić Ilirik.*

Ciklusi pjesama su nazvani: *Zemlja, Ljudi, Mati.* Pjeva na **istarskoj čakavštini** rodnog Raklja. Lirski evocira slike djetinjstva, ali pretežu ipak socijalne teme: ***Koza, Dvi daske***...

DRUGA MODERNA (1952.-1969.) – 1950-e i 1960-e godine

U drugom dijelu četrdesetih godina 20. st. u Hrvatskoj **nastupa vrijeme raskida sa staljinizmom i doba oslobađanja umjetnosti od utilitarizacije i pragmatizma. Šegedinovim referatom** *O našoj kritici* na Drugom kongresu književnika Jugoslavije u Zagrebu 1949. započela je borba za slobodu umjetničkog izraza. **Referat Miroslava Krleže** na Trećem kongresu Saveza književnika Jugoslavije, održanom u Ljubljani 1952., označio je definitivnu pobjedu liberalnih snaga koje su se zalagale za umjetnički autonomiju. **Od 1946. do 1950**. jasan **znak umjetničke slobode** prepoznaje se u djelima Petra Šegedina, Vladana Desnice, Ranka Marinkovića, Jure Kaštelana i Vesne Parun.

Pedesete godine 20. st.

KRUGOVAŠI (1952. - 1960.), prva književna generacija. Nov naraštaj okuplja se oko časopisa ***Krugovi*** koji je izlazio od 1952. do 1958. Objavljena su 54 sveska, a naslijedio ga je nakratko časopis *Književnik* (1959.-1960.). Poetiku krugovaša najbolje izražava krilatica Vlatka Pavletića u prvom broju: *Neka bude živost.* Afirmiraju **duh tolerancije, prava na razliku i na vlastiti izraz**. Raste interes za radove nove američke kritike, a ponovno se prevode brojni svjetski pisci. Kao uzore ističu Šimića i Ujevića. Glavni predstavnici: **Nikola Milićević, Slobodan Novak, Zvonimir Golob, Slavko Mihalić, Josip Pupačić, Milivoj Slaviček, Slavko Mađer, Irena Vrkljan, Vlatko Pavletić, Ivan Slamnig, Vlado Gotovac, Vesna Krmpotić, Čedo Prica**, **Antun Šoljan**.

PJESNIŠTVO 1950-ih čini glavni dio stvaralaštva. Obilježja: širenje tematike, obnova artizma, formalni eksperimenti, svijest o jeziku kao mediju. Glavni pjesnici: **Slavko Mihalić i Ivan Slamnig**.

PROZU 1950-ih piše nekoliko naraštaja. Roman započinje uspon tek pedesetih. Teme: suvremena urbana tematika, usamljeni intelektualac i njegove etičke dvojbe (**V. Desnica**, *Proljeća Ivana Galeba*), svijet djetinjstva (**S. Novak**, *Izgubljeni zavičaj*; **Ivan Raos**, *Vječno nasmijano nebo*), modernizirana ruralna tematika (**Mirko Božić**, *Kurlani, Neisplakani*). Afirmiraju novi tip kratke proze (po uzoru na E. Hemingwaya i F. S. Fitzgeralda).
DRAMA 1950-ih ponešto zaostaje, ali ipak se ističu **Ranko Marinković** (*Glorija*), **Marijan Matković** (*Na kraju puta, Vašar snova, Heraklo*), te dramski rad Mirka Božića i Ivana Raosa.

Šezdesete godine 20. st.

RAZLOGOVCI (1961. – 1969.), **druga književna generacija** okuplja se oko časopisa ***Razlog*** koji je pokrenut 1961. godine. Naraštaj *razlogovaca* čine: **Danijel Dragojević, Zvonimir Mrkonjić, Zvonimir Majdak, Ante Stamać, Dubravko Horvatić, Igor Zidić, Vjeran Zuppa, Tonko Maroević, Tonči Petrasov Marović** i dr. Razlogovci obilježavaju POEZIJU 1960-ih: pluralizam pjesničkih koncepcija, naglašena **intelektualizacija** pjesništva, podređivanje pjesničke riječi filozofskim, teorijskim i idejnim koncepcijama. Gotovo potpuno se okreću tzv. **pojmovnom pjesništvu** koje je **nekomunikativno**, hermetično, metajezično. Čest je oblik pjesme u prozi (Dragojević, Zidić, Mrkonjić). Teme: **egzistencijalne i etičke**, rasap stvarnosti, beznađe, povijesna zbilja, urbani život.

PROZA 1960-ih: stvara se poseban prozni model mladenačke tzv. ***proze u trapericama*** pod utjecajem J. D. Salingera (glavni lik je buntovni gradski mladić koji je i pripovjedač, neprilagođen i nezadovoljan, svjetonazorno i jezično /*žargon*/ vezan uz svoju *klapu*).
Zametke nalazimo već u romanima **Antuna Šoljana** (*Izdajice, Kratki izlet*), a do procvata *jeans proze* dolazi u sedamdesetima: **Zvonimir Majdak** (*Kužiš stari moj, Stari dečki*), **Alojz Majetić** (*Čangi off gottoff*) i **Ivan Slamnig** (*Bolja polovica hrabrosti*).
DRAMA 1960-ih: kritika kulta ličnosti, problemi vlasti i represije sustava, odnos pojedinca i dogme (**Šoljan, Fabrio**), etika i osobni angažman u ratu (**Božić, Desnica, Matković**). Najbolji dramatičar ovoga razdoblja je **Antun Šoljan** (*Brdo, Dioklecijanova palača*).

ČASOPISI. Časopis ***Republika*** jedini je hrvatski književni časopis koji od jeseni 1945. nije prestao izlaziti. Od 1957. izlazi časopis ***Umjetnost riječi*** (afirmacija tzv. zagrebačke stilističke škole: I. Frangeš, Z. Škreb, A. Flaker), a šezdesetih počinje svoj uspon Akademijin časopis ***Forum***. U ostalim hrvatskim centrima izlaze: ***Riječka revija, Zadarska revija, Dubrovnik***, splitske ***Mogućnosti*** i dr.

PETAR ŠEGEDIN (1909.–1998.) je novelist, romanopisac, esejist i putopisac. Rođen je u Žrnovu na Korčuli, a umro u Zagrebu u kojem je živio od 1936. Bio je tajnik Matice hrvatske, predsjednik Društva hrvatskih književnika, redovni član HAZU. Kao dosljedan borac za hrvatski jezik, bio je hrabar polemičar. Kao pjesnik, iskazao je zajednički **generacijski osjećaj jeze i straha pred sudbinom**, a ugođaj gradi na podsvjesnom, mističnom, iracionalnom, sudbinskom, mračnom i tjeskobnom.
Romani: ***Djeca božja***, 1946., ***Osamljenici***, 1947., ***Crni smiješak***, 1969., ***Vjetar***, 1986.
Novele (od 1953. do 1982.): ***Mrtvo more, Na istom putu, Orfej u maloj bašti, Sveti vrag, Izvještaj iz pokrajine, Crni smiješak, Getsemanski vrtovi, Tišina.*** Putopisi: *Na putu.*
Eseji (1956.–1971.): *Eseji, Eseji o obliku i sadržaju, Riječ o riječi, Svi smo mi odgovorni.*
Crni smiješak je **novela** u kojoj glavni lik Charles Maron simultano luta vremenom i prostorom. Na njegovo ponašanje i razmišljanje djeluju priroda i prostor, izmjenjuju se realistični i mistično-fantastični motivi (samoća neprobojna kao granit, put čiste spoznaje, motiv crnoga granita i đavla, stari crtač po asfaltu – Bog ili đavo, ime dr. Zero, Orion). U **romanu** su novele povezane. Iz priča likova izrasta slika urbane civilizacije.

VLADAN DESNICA (1905.–1967.) ponajprije je romanopisac i novelist, ali i pjesnik i filmski scenarist. Rođen je u Zadru., umro u Zagrebu. Diplomirao je pravo u Zagrebu, a studirao i filozofiju u Parizu. Radio je kao odvjetnik, a nakon Drugog svjetskog rata kao profesionalni književnik.
Romani: ***Zimsko ljetovanje***, 1950., ***Proljeća Ivana Galeba***, 1957.
Novele: ***Olupine na suncu***, 1952., ***Proljeće na Badrovcu***, 1955., ***Tu odmah pored nas***, 1956., ***Fratar sa zelenom bradom***, 1959.
Scenarij: *Koncert*, 1954. Pjesme: *Slijepac na žalu*, 1956.

Proljeća Ivana Galeba tipičan je **roman-esej**, s atrofiranom fabulom. Umjesto vanjske događajnosti u prvom su planu **meditacije, psihološke reakcije** i **analitička razmišljanja** glavnoga lika – **intelektualca i umjetnika** glazbenika Ivana Galeba. On se nalazi u bolnici, ništa mu se ne «događa». Pripovjedna je tehnika pod Proustovim utjecajem: lik se retrospektivno vraća u svijet djetinjstva i mladosti želeći rekonstruirati prošlost. Zbog toga važnu ulogu imaju **asocijacije, sjećanja,** rekonstrukcije **atmosfere**, zvukova, boja i mirisa.

Glavni je lik i **misaoni subjekt**. Veći dio romana čine njegove **kontemplacije** (duboko razmišljanje, uranjanje u sebe) i **razmišljanje** o raznim temama (čovjek i priroda, ljepota, smisao umjetnosti i filozofije, život i smrt) u obliku **samostalnih esejističkih digresija** (roman-esej).

RANKO MARINKOVIĆ (1913.–2001.) istaknuti je romanopisac, novelist, dramatičar, esejist. Rođen je na Visu, a umro u Zagrebu. Započeo je objavljivati u Krležinu *Pečatu* uoči Drugog svjetskog rata. Od 1951. profesor je na zagrebačkoj Akademiji za kazališnu umjetnost. Redovni član HAZU.

Novele: ***Proze, Ni braća ni rođaci, Oko božje, Pod balkonima, Ruke, Poniženje Sokrata***; 1948-59.
Romani: ***Kiklop***, 1965., ***Zajednička kupka***, 1980., ***Never more***, 1993.
Drame: ***Albatros***, 1939., ***Glorija***, 1956., *Tri drame*, 1977., ***Pustinja***, 1981.
Eseji: ***Geste i grimase***, 1951., ***Nevesele oči klauna***, 1986.

Obilježja autorskog rukopisa: kontemplativna ironija, humoristički podton, začudni spojevi smiješnog i ozbiljnog, tragičnog i komičnog, paradoks i groteska, inventivne leksičke igre i stilizacije, kalamburi (igre riječima koje zvuče jednako ili blisko), intertekstualnost (poigravanje tuđim zapletima), mitološki simboli, aluzije na brojna mjesta iz hrvatske i svjetske književnosti, manirizam, dvosmislenosti, kontrasti, stilske bravure.

Novele iz zbirke ***Ruke*** iz 1953. uglavnom su realističke po fakturi. Na pirandellovski način slika provincijsku otočku sredinu (Vis) s nizom psihološki produbljenih portreta «orićinala» i bizarnih tipova. Najbolje novele ***Ruke, Zagrljaj, Anđeo, Prah, Mrtve duše*** dosljedno razvijaju metaforu života kao glume i svijeta kao kazališta (*theatrum mundi*).

Kiklop je roman iz 1965., jedan od najboljih romana hrvatske književnosti. Fabula je smještena u Zagreb uoči Drugog svjetskog rata, a glavni lik je mladi novinar Melkior Tresić, opsjednut **egzistencijalnim strahom od rata** i nastojanjem da izbjegne katastrofu. On je **suvremeni Odisej** koji pokušava prevariti mitsko jednooko čudovište kiklopa Polifema (simbol infernalnosti rata, kanibalskoga svijeta, ljudske animalnosti). **Kiklop je RAT**, div koji je zatvorio svijet u pećinu. Čovječnost gubi, Melkiorovi najcrnji snovi se ostvaruju i počinje dugo putovanje u mrak – do pravog ludila i užasa smrti. Sredine: zagrebačka kavanska i bohemska, intelektualna, potom vojarna, pa ludnica, te na kraju mitski Zoopolis – slom ljudskosti, konačan poraz. Likovi: Melkior Tresić, prijatelji Maestro, Ugo, Fernando, ljubavi Enka i Vivijana, prijatelj iz vojarne Krele...

SLOBODAN NOVAK (1924.) je pjesnik, novelist i romanopisac. Rođen je u Splitu. Jedan je od pokretača *Krugova.* Živi u Zagrebu. Redovni je član HAZU.

Poezija: ***Glasnice u oluji***, 1950., ***Iza lukobrana***, 1953.
Novele: ***Izgubljeni zavičaj***, 1955., ***Tvrdi grad***, 1961.
Romani: ***Mirisi, zlato i tamjan***, 1968., ***Izgubljeni zavičaj***, 1980.
Esejistička proza: ***Digresije***, 2000., ***Protimbe***, 2003.

Mirisi, zlato i tamjan jedan je od najznačajnijih romana suvremene hrvatske književnosti. Složenu simboliku Novak gradi na miješanju sakralnoga i profanoga, doslovnoga i alegorijskoga. Glavni lik je Mali, rezignirani umirovljeni intelektualac srednjih godina koji sa ženom Dragom živi u ruševnoj patricijskoj kući **na otoku** i njeguje nekadašnju plemenitašicu, prastaru Madonu koja ih muči svojim kapricima, dugovječnošću, svojom fiziologijom i autoritativnom naravi. Roman je prepun **biblijske simbolike** (već od naslova!). Kao slika svojega naraštaja, junak se gotovo ritualno, altruistički i mazohistički istovremeno, čisti od grijeha i zabluda svoje prošlosti, od naivne vjere i ideologije zatucanosti, bezbožništva i dogmatizma. Ovaj **moralistički roman**, tonom razorne **ironije, sarkazma** i sartreovske metafore **mučnine** i gađenja, progovara **o gubljenju iluzija i vjere u Ideologiju** koja je određivala i uništavala egzistencije. Mali i Draga svjesno su napustili Zagreb (život, grad, prijatelje) i izolirali se na metaforičkom i simboličnom otoku.

JURE KAŠTELAN (1919.–1990.) je bio pjesnik, kritičar i esejist, dramski autor, sveučilišni profesor i književni znanstvenik. Rođen je u Zakučcu pokraj Omiša, a umro u Zagrebu. Bio je profesor na Katedri za teoriju književnosti, redovni član HAZU. Već 1940. doživio je zapljenu svoje buntovne, originalne i moderne prve zbirke *Crveni konj*.
Pjesničke zbirke: ***Crveni konj*** (1940.), ***Pijetao na krovu, Biti ili ne, Malo kamena i puno snova, Skoplje u tvojim očima, Izbor pjesama, Zvjezdana noć, Otvorena pjesma, Izabrane pjesme, Rbine sna tlapi jave, San u kamenu i druga viđenja, Pjesničkom rukom pisano.***
Pjesnička proza: ***Čudo i smrt.*** Književno-kritička i esejistička proza: *Lirika A. G. Matoša, Približavanje.*
Drame: ***Pijesak i pjena, Prazor***

Kaštelan je jedan od tvoraca modernog hrvatskog pjesničkog izraza. Spaja **modernizam** (Lorca) **i tradicionalizam pučkog, narodnog izraza** (slobodna metaforika i urbaniziranje folklornoga). Bitno obilježje: bujna metaforika, alegoriziranje, aludiranje; izrazito moderan, blizak nadrealizmu.
Pjesme: poema ***Tifusari, Tvrđava koja se ne predaje, Konjic bez konjika, Bezimeni, Krv i bura, Uspavanka, Livada izgubljenih ovaca...***

VESNA PARUN (1922.-2010.) pisala je poeziju, drame, pjesme za djecu, eseje, polemike, autobiografsku prozu. Rođena je u Zlarinu kod Šibenika, živjela u Zagrebu kao profesionalna književnica. Spada u sam vrh hrvatske književne produkcije, a njezina su djela prevedena na brojne strane jezike. Aktivna je, hrabra i originalna satiričarka, kritičarka i kroničarka javnog, političkog i kulturnog života. Snažna je i moderna u svojoj tradicionalnosti, izvorna i životna. Lirske preokupacije: ljubav, ljepota, priroda, zagonetke života i smrti, sadašnjost i vječnost.
Zbirke poezije (od 1947.): ***Zore i vihori, Pjesme, Crna maslina, Vidrama vjerna, Ropstvo, Pusti da otpočinem, Ti i nikad, Koralj vraćen moru, Konjanik, Jao jutro, Bila sam dječak, Vjetar Trakije, Pjesme, Gong Otvorena vrata, Ukleti dažd, Sto soneta, I prolazim životom, Stid me je umrijeti, Olovni golub, Apokaliptičke basne, Šum krila, šum vode.***
Drame: ***Marija i mornar, Magareći otok.***
Dječja poezija (od 1958.): ***Tuga i radost šume, Džingiskan i Miki Trasi, Kornjačin oklop, Miki Trasi i baba Pim-Bako, Mačak na Mjesecu, Miki slavni kapetan, Karneval u Kukljici, Igre pred oluju*** i dr.
Pjesme: ***Mati čovjekova, Ti koja imaš nevinije ruke, Usnuli mladić, Da si blizu, Djevičanstvo*** i dr.

JOSIP PUPAČIĆ (1928.–1971.) lirski je pjesnik, prevoditelj, urednik časopisa *Krugovi* i *Književnik*, asistent na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Rođen je u Slimenu pokraj Omiša, a tragično je poginuo u zrakoplovnoj nesreći na Krku.
Zbirke pjesama (od 1955.): ***Kiše pjevaju na jablanima, Mladići, Cvijet izvan sebe, Oporuka, Ustoličenje, Moj križ svejedno gori***

Pupačić je pjesnik zavičaja, spontanog doživljaja rodnoga kraja, povratka u djetinjstvo, pjesnik prvotnih emocija, panteizma, ali i ranog doživljaja tragizma, egzistencijalne tjeskobe i tamnih slutnja, s bljeskovima čistog lirizma i spontaniteta. Osjećaji nemira, sumnje, boli, doživljaj prolaznosti, opsesija smrti, zapitanost o smislu života vode ga lirskoj apstrakciji i formalnim eksperimentima, grčevitoj ekspresiji, duhovnim motivima, a neobične efekte postiže i postmodernističkim citiranjem srednjovjekovnih stihova i zapisa, gatalica i tužaljki. Pjesme:
Povratak u djetinjstvo, Cetina, Mladoj vrbi, Uspavanka, Vodama Cetine, More, Zaljubljen u ljubav, Tri moja brata, Oporuka, Notturno šumovitog brežuljka, Moj križ svejedno gori i dr.

SLAVKO MIHALIĆ (1928.-2007.) najkarakterističniji je pjesnik krugovaškoga naraštaja, ali i jedan od najsnažnijih pjesnika suvremene hrvatske lirike. Rođen je u Karlovcu, živio u Zagrebu. Bio je novinar, urednik časopisa *Most* i *Forum*, redovni član HAZU.
Zbirke pjesama (1954.–1996.): ***Komorna muzika, Put u nepostojanje, Početak zaborava, Darežljivo progonstvo, Godišnja doba, Ljubav za stvarnu zemlju, Prognana balada, Jezero, Posljednja večera, Vrt crnih jabuka, Klopka za uspomene, Pohvala praznom džepu, Atlantida, Tihe lomače, Iskorak, Ispitivanje tišine, Zavodnička šuma, Baršunasta žena, Karlovački diptih, Približavanje oluje***

Mihalić pjeva o strahovima, usamljenosti i nadama svoje generacije. Njegova je lirika intelektualistička, izrazito govorna, a glavne su joj teme: čovjekova ugroženost, strah, tjeskoba, bezizlaznost, osjećaj praznine, pustoši i nemoći. To je lirika prave metafizičke depresije kad čovjek vlastiti poraz pretvara u pobjedu. U kasnijim pjesmama više je okrenut svakodnevici i malim ljudima, s više svjetla i optimizma. Komunikativan je, s naglaskom na smisao i temu.

Pjesme: ***Strah, Put u nepostojanje, Ne nadaj se, Treba više misliti na osamljene ljude, Oskudno vrijeme, Ja se bojim, ja se užasavam, Veličina poraza, Metamorfoza, Prolazim Zrinjevcem dotiče me more, Majstore ugasi svijeću***

IVAN SLAMNIG (1930.–2001.) pjesnik je i pripovjedač, romanopisac, esejist, prevoditelj, antologičar. Rođen je u Metkoviću, radio je kao lektor na brojnim stranim sveučilištima, bio je profesor na Odsjeku za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Prevodio je s engleskog, ruskog, talijanskog i švedskog i sastavio niz antologija.
Zbirke poezije (od 1956.): ***Aleja poslije svečanosti, Odron, Naronska siesta, Limb, Analecta, Pjesme, Dronta, Relativno naopako, Sed scholae, Izabrane pjesme***
Novele: ***Neprijatelj, Povratnik s Mjeseca***. Roman: ***Bolja polovica hrabrosti***, 1972.
Eseji, studije (1965.–1997.): ***Disciplina mašte, Hrvatska versifikacija, Stih i prijevod***

Slamnigovo stvaralaštvo **apologija je pjesništva kao vještine i invencije**. To je tipično manirističká pozicija kojoj je od konačnog rezultata važnija **praksa pisanja**, **igra konstrukcije i dekonstrukcije**. Kao **tipičan pjesnik semiotičkog iskustva**, Slamnig već stoji **u ishodištu hrvatske postmodernističke poezije**. Slamnig je ***poeta ludens***: pjesnik jezične igre, dosjetke, ironijskih obrata, smjelih eksperimenata. Za njega je poezija *ars combinatorica*: u **jezičnologičnim premetanjima** traži novi smisao i odnose. Koristi se potencijalima standardnog jezika, dijalekta, žargona, jezika znanosti i tehnike. On je i ***poeta doctus*** (učeni pjesnik), znalac brojnih stranih jezika koje uključuje u svoju poeziju, uz brojne arhaizme, neologizme, barbarizme, intertekstualne veze, citate i parafraze iz starohrvatske lirike i europskoga srednjovjekovlja, narodne lirike itd. Dominira **dosjetka**: neobične rime, jezični hir i paradoks, kalambur, improvizacija, humorni obrati.
Pjesme: ***Ubili su ga ciglama, Barbara, A Roma alla romana***

Bolja polovica hrabrosti roman je iz 1972. u kojem prepoznajemo elemente ***proze u trapericama***. Glavni junak je mladi intelektualac Flaks koji u prvom licu pripovijeda o svakidašnjem životu. **Jezični slojevi** romana uključuju urbani žargon, kolokvijalni idiom, hrvatski književni standard, jezik hrvatske tradicionalne proze 19. st. Junak je **antijunak**: kad «zagusti», ostavlja i djevojku Anitu i «roman» njene tete Matilde koja zapravo na taj način pokušava uspostaviti ljubavnu vezu. **Bijeg** je «razuman odmak – bolja polovica hrabrosti».

ANTUN ŠOLJAN (1932.–1993.) pjesnik je, pripovjedač, romanopisac, esejist, feljtonist, prevoditelj, sastavljač antologija, urednik. Podrijetlom s otoka Hvara, rođen je u Beogradu, a u Zagrebu je diplomirao engleski i njemački. Uređivao je časopise *Međutim, Krugovi* i *Književnik*. Radio je kao profesionalni književnik. Umro je u Zagrebu.
Poezija (od 1956.): ***Na rubu svijeta, Izvan Fokusa, Gazela i druge pjesme. Izabrane pjesme, Čitanje Ovidijevih Metamorfoza, Bacač kamena.***
Novele (od 1957.): ***Specijalni izaslanici, Deset kratkih priča za moju generaciju,Obiteljska večera***
Romani (od 1961.): ***Izdajice, Kratki izlet, Luka, Drugi ljudi na Mjesecu***
Ostalo: ***Devet drama, Zanovijetanje iz zamke***, feljtoni; ***Hrvatski Joyce i druge igre***, proza i drame; ***Prošlo nesvršeno vrijeme***, eseji; ***Gartlic za čas kratiti, Ovo i druga mora***, proza.

U prozi se Šoljan bavi **urbanim temama**. Njegovi likovi su buntovnici, nezadovoljnici i osamljenici koji afirmiraju kolektivni duh ***klape/škvadre***. Bježe od konformizma i društvene odgovornosti. Romani s kolokvijalnom sintaksom pisani su u maniri američke *hard boyled* proze. Roman iz 1965.

Kratki izlet predstavlja kao pripovjedača mladog urbanog intelektualca. On je član neobične *klape* koja putuje na arheološko istraživanje glagoljaštva. Junaci govore **kolokvijalnim govorom** urbane mladeži. Roman ima obilježja ***proze u trapericama***.
Likovi: Ivan, vodič Roko, Petar, Vladimir, dvije Ofelije, dva pijana Slovenca

POSTMODERNA (1970. – 1995.)

Postmodernizam je vrijeme **reciklaže tuđih misli i produkata tradicije**. **Sve se doima već viđenim i napisanim; preostaje oponašanje, permutiranje, ponavljanje, variranje.**

U posljednjoj trećini 20. st. pojavljuje se velik broj autora i djela, a veći dio mogao bi se svesti pod postmodernistički nazivnik.

Povijesno-društveni okvir. Početkom sedamdesetih godina dolazi do tzv. masovnog pokreta. Jasno je artikuliran problem nacionalnog, gospodarskog, pa tako i kulturnog i jezičnog identiteta. Nakon pobjede unitarizma 1971. dolazi do političke i ideološke represije, a hrvatskom se narodu nameću kolektivne frustracije. Josip Broz Tito umire 1980. i to je početak kraja Jugoslavije. Buknuli su potiskivani problemi, a krajem osamdesetih kriza je na vrhuncu. Mijenja se i politička karta Europe: ruše se komunistički sustavi.

Književni procesi. Već početkom sedamdesetih promjene se uočavaju u svim žanrovima.
Dolazi do **postmodernističke eksplozije oblika, pluralizma i disperzije stilova**, literarnih koncepata i modela, do umnožavanja različitosti i daljnje razrade tradicionalnoga, oponašanja i miješanja prethodnih stilova, simultanosti heterogenih procesa, afirmacije raznih poetika.
Avangardizam je u krizi, a **tradicija se više ne negira nego se uključuje u literarnu igru**, ona postaje «materijal» i inspiracija (**citati, aluzije, parodije, pastiši**: imitacije, **intertekstualne veze**: posuđivanje zapleta). Postmodernisti vide tradiciju kao ***muzej znakova*** koje stavljaju u nove odnose.

PROZA. **Hrvatski fantastičari** javljaju se početkom sedamdesetih godina: **Pavao Pavličić, Goran Tribuson, Stjepan Čuić, Dubravko Jelačić Bužimski, Veljko Barbieri, Irfan Horozović** i dr. Pod utjecajem svjetskih pisaca kao što su Borges, Bulgakov i Kafka, okreću se fantastici, **teme** su im **iracionalne i bizarne**, kreiraju «paralelne svjetove», bave se okultnim, spiritualnim i paralogičnim. Efekti su im groteska, hiperbola i bogata simbolika. Njihova je zasluga što su istakli sam tekst, znakovnost, jezik kao predmet.
Zbirke **novela**: Pavao Pavličić, *Lađa od vode, Vilinski vatrogasci, Dobri duh Zagreba*; Goran Tribuson, *Zavjera kartografa, Praška smrt, Raj za pse*; Stjepan Čuić, *Staljinova slika i druge priče*; Dubravko Jelačić Bužimski, *Okus mesa*. Kasnije se javljaju i **romani**, npr. Goran Tribuson, *Snijeg u Heidelbergu*; Pavao Pavličić, *Večernji akt*.

«Stvarnosna» proza koja se bavi stvarnim životom i aktualnim društvenim problemima dala je nekoliko značajnih ostvarenja: Antun Šoljan, *Luka, Drugi ljudi na Mjesecu*;
Ivan Kušan, *Toranj, Naivci*; Jozo Laušić, *Klačina*; Vojislav Kuzmanović, *Godina noževa*.
Romaneskni eksperiment (tehnika montaže i kolaža): Tomislav Ladan, *Bosanski grb.*

POEZIJA. Osnovno obilježje hrvatske postmodernističke lirike: **iskustvo jezika**, naglašena semiotička svijest, problematiziranje jezika kao predmeta pjesme. Na tom su tragu prvi postrazlogovski pjesnici: **Ivan Rogić Nehajev, Luko Paljetak, Branimir Bošnjak, Zvonko Maković,** zatim specifično pjesništvo **Josipa Severa** (*Anarhokor*) i tzv. ***offovci*** (časopis *Off*, 1978.) koji zastupaju poetiku *semantičnog konkretizma*: **Branko Maleš, Sead Begović, Branko Čegec.** Sve te pjesnike, ali i njihove poetske suputnike (**Milorada Stojevića, Nedu Mirandu Blažević, Anku Žagar)** i nasljednike (oko časopisa ***Quorum***) zanima empiričnost jezika i njegovo optičko i akustičko djelovanje. Poeziju kao **dosjetku**, infantilnu tekstualnu zgodu njeguju **Dražen Mazur** i **Pero Kvesić.** Naprotiv, pjesnicima okupljenim oko antologije ***Insulae*** (1981.) jezik je nositelj duhovnosti, kulture i iskustva svijeta: **Drago Štambuk, Dražen Katunarić, Neven Jurica**.

Za hrvatsku postmodernističku poeziju karakterističan je i **povratak vezanom stihu i tradicionalnim oblicima** (npr. sonetu) te **oživljavanje artizma**: **Luko Paljetak, Zvonimir Mrkonjić, Tonko Maroević, Ante Stamać.** Primjetna je težnja prema **jednostavnosti, komunikativnosti i jasnoći** izričaja. Sve je češći postupak **oponašanja postojećih poetskih govora i postupaka**: sve se više inzistira na pjesničkoj **memoriji i erudiciji**.

ROMAN. Pisci romana **vraćaju se pripovijedanju**, priči, narativnoj igri. Opće oznake su **raslojenost** i **komercijalizacija**. Dolazi do neviđenog **procvata tzv. *žanrovske proze*: kriminalističkog, bulevarskog, avanturističkog ili horror romana**: **Pavao Pavličić**, *Umjetni orao, Rakova djeca, Sretan kraj, Rupa na nebu*; **Goran Tribuson**, *Ruski rulet, Made in USA, Potonulo groblje*; **Neven Orhel**, *Uzbuna na odjelu za rak*. Postmodernizam izjednačava elitnu (kanoniziranu) i masovnu umjetnost. **Miješaju se postupci trivijalne i problemske, tzv. visoke proze.**

Već krajem sedamdesetih brojni romansijeri okreću se **stvarnosnoj i iskustvenoj problematici**. Tematiziraju **traume novije povijesti**, kritiziraju kult ličnosti, analiziraju mehanizam totalitarne vlasti i odnos pojedinca prema njoj: **Ivan Aralica**, *Okvir za mržnju, Majka Marija*; **Stjepan Čuić**, *Orden*; **Zvonimir Majdak**, *Kćerka*; **Veljko Barbieri**, *Epitaf carskog gurmana*; **Pavao Pavličić**, *Kraj mandata*.

Neka najbolja ostvarenja pojavljuju se u zapostavljenoj podvrsti **povijesnog i obiteljsko-genealoškog romana**: **Ivan Aralica**, *Psi u trgovištu, Duše robova, Graditelj svratišta, Knjiga gorkog prijekora*; **Nedjeljko Fabrio**, *Vježbanje života, Berenikina kosa, Triemeron*; **Feđa Šehović**, *Gorak okus duše*.

Egzistencijalnu problematiku obrađuju pisci: **Dalibor Cvitan** (*Polovnjak, Ervin i luđaci*), **Jozo Laušić** (*Bogumil*) i **Zvonimir Majdak** (*Starac, Krevet*).

Afirmira se i tzv. ***žensko pismo***: **Irena Vrkljan**, *Svila, škare, Berlinski rukopis*; **Vesna Krmpotić**, *Brdo iznad oblaka* i **Dubravka Ugrešić**, *Štefica Cvek u raljama života, Forsiranje romana reke*.

Pojavljuju se i tzv. ***nečiste* forme** koje njeguju duh spontanosti, estetičkog infantilizma, improvizaciju, igru, kolaž, pastiš, kič, intertekstualnu parodiju: **Željka Čorak**, *Krhotine*; **Ivan Kušan**, *Sto najvećih rupa*; **Neda Miranda Blažević**, *Američka predigra*; **Borben Vladović**, *Boja željeznog oksida*; **Pavao Pavličić**, *Šapudl*.

U ovom razdoblju posebnu važnost dobivaju **postupci** kojima se iskazuje **autorska samosvijest** i **problematizira se sam čin pisanja**: autoreferencijalnost, poigravanje žanrovskim konvencijama i pripovjednim konstrukcijama, višestruko kodiranje, persiflaže, prerade tuđih tekstova, citatnost i sl.

DRAMA. U znaku je suživota različitih dramskih modela. Prekretnicu predstavlja dramski tekst iz 1971. ***Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*** **Ive Brešana**. To je bio **novi tip dramskog govora**: intertekstualnost («posuđivanje» tuđih zapleta), poetika «teatra u teatru», snažno uporište u konkretnoj zbilji i jasne političke aluzije. Na tom su tragu drame: **Ivan Bakmaz**, *Vježbe u Goethe-Institutu, Šimun Cirenac* i humorističke trija **Senker-Škrabe-Mujičić**, *Novela od stranca, Domagojada*.

Mnogi se okreću **biografskim i pseudobiografskim dramama** koje su zasnovane na životopisima povijesnih osoba: **Tomislav Bakarić**, *Mora*; **Slobodan Šnajder**, *Kamov, smrtopis, Držićev san, Hrvatski Faust*; **Čedo Prica**, *Ostavka*; **Miro Gavran**, *Urotnici*; **Vladimir Stojsavljević**, *Katarina Zrinska od Frankopana* i dr.

Postmodernistički dramatičari Lada Kaštelan, Miro Gavran, Asja Srnec-Todorović poigravaju se teatarskim konvencijama i reteatraliziraju hrvatski teatar.

Za suvremenu dramu ipak je bitna **stalna veza sa stvarnošću, kritika autoritarnosti i vladajuće ideologije.**

HRVATSKA KNJIŽEVNOST U PROGONSTVU. Brojni su hrvatski pisci nakon Drugog svjetskog rata zbog političkih razloga bili prisiljeni napustiti domovinu. Glavni časopis ***Hrvatska revija*** (1951., Vinko Nikolić, Antun Bonifačić) izlazio je punih 40 godina. U *Knjižnici hrvatske revije* objavljeno je 66 naslova. Ističu se **pjesnici**: **Viktor Vida** (*Svemir osobe, Sužanj vremena*), **Lucijan Kordić** (*Zemlja, Pod arkadama neba, Grob u katedrali* i dr.), **Rajmund Kupareo** (*Blagoslov zvijezda*) te središnje ime, **Vinko Nikolić** (*Izgubljena Domovina, Oskvrnuto proljeće, Molitva za moju Hrvatsku, Duga nad porušenim mostovima, Gorak je zemje kruv, Povratak* i dr.).

Jedna od najzanimljivijih i snažnih pjesničkih osobnosti svakako je **BORIS MARUNA** (1940.-2007.). Emigrirao je 1960. U Argentini se priključio **krugu oko *Hrvatske revije***. U početku piše ljubavne i domoljubne pjesme (***I poslije nas ostaje ljubav***), a od zbirke iz 1972. ***Govorim na sav glas*** okreće se jednostavnoj, komunikativnoj lirici sa svakodnevnim temama, bez patetike, opušteno i lako: zbirke ***Ograničenja*** (1986.) i ***Ovako*** (1992.). Pjesme: ***Hrvati mi idu na jetra, Bilo je lako voljeti te izdaleka***

Kao **prozaici** se ističu **Antun Bonifačić** (roman *Bit ćete kao bogovi*), **Roko Remetić**, tj. Hrvoje Lorković (roman *Karakteristika*), **Ivan Meštrović** (memoarska proza *Uspomena na političke ljude i događaje*), **Antun Nizeteo** (novele *Bez povratka*).
Esejisti su Bogdan Radica, Ante Kadić i Vinko Grubišić.

IVO BREŠAN (1936.) **najznačajniji je suvremeni hrvatski dramski pisac**. Piše drame, romane, eseje, filmske scenarije i dr. Rođen je u Vodicama, diplomirao je hrvatski jezik i književnost u Zagrebu. Radio je u Šibeniku kao profesor, a u posljednje vrijeme živi u Zagrebu.
Zbirke drama: ***Groteskne tragedije***, 1979., ***Nove groteskne tragedije***, 1989.
Romani: ***Ptice nebeske***, 1990., ***Ispovijedi nekarakternog čovjeka***, 1996.

Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja groteskna je tragedija. Brešan rabi literarne arhetipe i intertekstualne veze stvarajući nove odnose i vrijednosti. Suprotstavlja različita vremena, svjetove, kulture, komika je osnažena satirom i groteskom. U zabitom selu Dalmatinske zagore seljaci provode odluku političkog rukovodstva o «kulturnom uzdizanju»i uvježbavaju *Hamleta*. Raspored snaga u djelu počinje se preklapati sa životnom zbiljom – tragedija se ponavlja.

U ostalim dramama (***Nečastivi na Filozofskom fakultetu, Smrt predsjednika kućnog savjeta, Viđenje Isusa Krista u kasarni V. P. 2507, Anera*** i dr.) u okvirima klasičnih predložaka, Brešan kritizira socijalističku birokraciju, partijski birokratizam, opsjednutost vlašću, zlouporabe i izopačenja vlasti, socijalistički moral. Napisao je i **scenarij** za film *Maršal*.

IVAN ARALICA (1930.) piše romane, novele i eseje. Učiteljsku školu završio je u Kninu, a Filozofski fakultet u Zadru. Bio je učitelj u selima Dalmatinske zagore, profesor u Zadru, saborski zastupnik. Redovni član HAZU.

Novele: ***Svemu ima vrijeme, Propast Magnuma***

Romani: ***A primjer se zvao Laudina, Filip, Konjanik, Ima netko siv i zelen, Psi u trgovištu, Put bez sna, Duše robova, Graditelj svratišta, Okvir za mržnju, Asmodejev šal, Tajna sarmatskog orla, Majka Marija, Knjiga gorkog prijekora, Četverored, Ambra***

Njegova su djela **parabole sa snažnim moralističko-didaktičkim nabojem.** Bez potrebe za eksperimentom ili modernističkim zahvatima, njegova se proza dovezuje na usmenu tradiciju

Psi u trgovištu roman je koji ima tri dijela: *Nekamo moraš, Mač samosjek* i *Koža za bubanj*. Tema je odnos pojedinca prema politici i ideologiji. Analizira istočnjački i zapadnjački mehanizam vlasti. Povijesnom romanu na tragu je poetike franjevačkih kronika i Andrićeve proze, rekonstruira povijesne slike i procese. Likovi: Antun Vrančić, sultan Sulejman i njegov sin Džihangir.

U nizu romana s **morlačkom tematikom** (Morlaci: stanovnici Dalmatinske zagore, Vlaji) prati povijesnu sudbinu obitelji Grabovac (*Put bez sna, Duše robova, Graditelj svratišta*).

NEDJELJKO FABRIO (1937.) suvremeni je romanopisac, novelist, dramatičar i esejist. Rođen je u Splitu, školovao se i živio u Splitu i Rijeci gdje je bio urednik, dramaturg.
U Zagrebu je bio urednik dramskog programa HTV. Od 1989. do 1995. predsjednik je Društva hrvatskih književnika.

Eseji: *Odora Talije, Apeninski eseji, Štavljenje štiva, Kazalištarije, Koncert za pero i život*

Novele: *Partite za prozu, Labilni položaj, Lavlja usta, Izabrane pripovijetke*

Drame: *Drame*, 1976.

Romani: ***Vježbanje života***, 1985.; ***Berenikina kosa***, 1989.; ***Triemeron; Smrt Vronskog***, 1994.

U **romanesknoj trilogiji** Fabrio problematizira talijansko-hrvatske odnose na jadranskoj obali u dugom povijesnom razdoblju od početka 19. st. do vremena nakon Drugog svjetskog rata. Radnja se događa u Rijeci koju potresaju burni događaji i mijenjaju se vlasti. Fabrio prati živote malih ljudi, dviju obitelji, jednu talijanskog, a drugu hrvatskog podrijetla. To je modernizirana varijanta povijesnoga romana: pojedinačne egzistencije redovito su žrtve globalnih odnosa. U podnaslovu ima složenicu *kronisterija*. Radnja se prekida uključivanjem neliterarne građe (novinski članci, povijesni dokumenti).

Jezik i stil su istančani, koristi se postupcima iz glazbe (kontrapunkti, provodni motivi, eufonija) i postmodernističkim efektima. Likovi: Carlo i Fanica, Fumulo i Ludovica, Amadeo, Mafalda i Bruno, Oreste i Wanda, Parsifal, Emilija (na kraju rastanak od Hrvata Lucijana).
U romanu ***Smrt Vronskog*** govori o Domovinskom ratu. Tolstojeva junaka iz 19. st., Vronskog, koji na kraju romana «Ana Karenjina» suicidalno odlazi u rat u Srbiju, Fabrio dovodi u Vukovar 1991.

PAVAO PAVLIČIĆ (1946.) plodan je suvremeni pripovjedač. Rođen je u Vukovaru. Redovni je profesor za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
Novele: *Lađa od vode, Vilinski vatrogasci,* ***Dobri duh Zagreba,*** *Radovi na krovu,Skandal na simpoziju*
Romani: ***Plava ruža, Stroj za maglu, Umjetni orao, Večernji akt, Slobodan pad, Eter, Kraj mandata, Čelični mjesec, Trg slobode, Krasopis, Rakova djeca, Sretan kraj, Koraljna vrata, Rupa na nebu, Nevidljivo pismo, Zaborav***
Romani za djecu: ***Trojica u Trnju,*** *Zeleni tigar, Petlja, Lopovska uspavanka*
Feljtoni: *Dunav* (memoarska proza), ***Zagrebački odrezak,*** *Inventura, Svoj svome, Prolazna soba*
Ostalo: *Rukoljub,* pisma; ***Šapudl,*** proza; *Kruh i mast,* proza.

Pavličićeve prve novelističke zbirke obrazac su **hrvatske fantastične proze 1970-ih**. Njegova najpopularnija djela bliska su trivijalnom žanru **kriminalističkog romana**: u osnovi romana je **enigma**, zapleti imaju elemente **fantastike**. Postupke i tehnike preuzima iz tzv. **zabavne** (trivijalne, ne-ozbiljne) **književnosti** (dinamične fabule, neočekivani obrati, plošni likovi, izraz jednostavan).

Koraljna vrata roman je iz 1990. komponiran na načelu gradacije: događaji su sve neobičniji. Temelj fabule je otkriće izgubljenih Gundulićevih rukopisa *Osmana* koje na Lastovu 1989. pronalazi zagrebački filolog Krsto Brodnjak. Ideja se temelji na čovjekovoj težnji ka savršenstvu koje Brodnjak na kraju odbacuje jer razmišlja o etici i zlu koje remeti ravnotežu svijeta.
Likovi: dječak Irfan, liječnica Zora, don Kuzma

Simbolika naslova: *koraljna vrata* plameni su jezici na slici na kojoj sv. Lovro gori na listovima *Osmana,* iza tih vrata su demoni – sile zla. Brodnjak na kraju ispušta u more pepeo spaljenog *Osmana* i zamišlja kako prolazi kroz koraljna vrata.

ČASOPISI I NOVINE (književnost, hrvatski jezik, kultura)

HRVATSKI NARODNI I KNJIŽEVNI PREPOROD (1813. – 1860.)

1834. **Ljudevit Gaj** dobiva dozvolu za izdavanje novina i objavljuje svoj **«OGLAS»** kojim se obraća svim Južnim Slavenima (osim Bugara)
1835. Ljudevit **Gaj** – **«NOVINE HORVATSZKE»** s kulturno-zabavnim dodatkom **«Danica Horvatszka, Slavonszka i Dalmatinszka»** (kajkavski književni jezik i stara grafija)
1836. novine i prilog mijenjaju ime u **«NOVINE ILIRSKE»** i **«Danica ilirska»** (štokavski književni jezik)
1842. **S. Vraz**, osnivač hrvatske književne kritike, pokreće **«KOLO», prvi hrvatski književni časopis**
1843. zabranjeno ilirsko ime; «Novine ilirske» i «Danica ilirska» dobivaju naziv **«NARODNE NOVINE»** i **«Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska»**
«DANICA ILIRSKA» (1836.-1849., obnovljena 1853.-1854. i 1860.-1864.)
Urednici: Lj. Gaj, D. Rakovac, V. Babukić, B. Šulek i D. Demeter
«KOLO» (1842.–1853.); urednici: S. Vraz, A. T. Brlić, M. Bogović
«ZORA DALMATINSKA» (1844.–1849.) – **prvi književni časopis u Dalmaciji (Zadar)**;
jedan od urednika Petar **Preradović**, u prvom broju objavljuje svoju poznatu budnicu «Zora puca»

NEOAPSOLUTIZAM (1849.-1859.)
– glavni (i jedini) časopis **«NEVEN»** (1852.-1858.). Mirko **Bogović**.

PROTOREALIZAM (predrealizam ili ŠENOINO DOBA, 1860. – 1880.)
Nakon ukidanja neoapsolutizma, oživljuju i časopisi:
«LEPTIR» (almanah = godišnjak, 1859.–1862.), ur.: Lj. Vukotinović);
«SLAVONAC» (Požega, 1863.–1865.; ur.: M. Kraljević);
«NAŠE GORE LIST» (1861.–1866.; ur.: Mijo Krešić);
«GLASONOŠA» (1861.–1865., Karlovac, ur.: Abel Lukšić, a zadnje godine, 1866., izlazi u Beču i uređuje ga **August Šenoa** (u njemu objavljuje svoj poznati programski članak «Naša književnost»).
August Šenoa (1838.–1881.), feljtonist i urednik. G. 1865. u Beču uređuje časopise **«GLASONOŠA»** i **«SLAVISCHE BLÄTER»**. Od 1874. do svoje smrti, 1881., uređuje **«VIJENAC»**, **središnji hrvatski književni časopis (1869.–1903.)**. U njemu objavljuje svoje feljtone «Zagrebulje» (feljton = podlistak).

HRVATSKI REALIZAM (1880. – 1890.)
«VIENAC» je glavni književni časopis i u osamdesetima. Nakon Šenoine smrti 1881., uređuju ga:
Fran **Folnegović** (1882.), Vjekoslav **Klaić** i Mile **Maravić** (1883.) te Josip **Pasarić** (1890.-1896.).
«HRVATSKA VILA» (1882.–1886.) – urednici: August **Harambašić** i Eugen **Kumičić** (od 1883.)
«BALKAN» (1886.–1888.) nastavlja pravašku liniju «Hrvatske vile».
Eugen Kumičić – 1873. pokrenuo list **«PRIMORAC»**, uređivao **«HRVATSKU VILU»** i **«HRVATSKU»**.
S. S. Kranjčević – od 1895. do 1906. g. aktivan član uredništva sarajevskog književnog lista **«NADA»**
u kojem se zalagao za suradnju pisaca iz Hrvatske.

EUROPSKI MODERNIZAM
Francuski pjesnici **parnasovci** nazvani po svojem zborniku **«Le Parnasse Contemporain»** (od 1866.)

HRVATSKA MODERNA (1892. – 1916.)
«HRVATSKA MISAO» (1897.) – Prag; glasilo tzv. praške skupine mladih pisaca (ideolog: Milan Šarić)
«MLADOST» (1898.) – bečko-zagrebačka skupina (ideolozi: Milivoj Dežman Ivanov i Branimir Livadić)
«SUVREMENIK» - najznačajniji od časopisa koje pokreće mladi naraštaj.
«VIENAC» - još uvijek središnji književni časopis (1869.-1903.).

«ŽIVOT» (1900.–1901.) – središnje književno glasilo modernista.
«HRVATSKI SALON» (almanah); đačka litografirana **«Nada»** (litografija = način tiskanja).
«OBZOR» (dnevni list) objavljuje esej A. G. Matoša «Umjetnost i nacionalizam» (1912.).

HRVATSKA KNJIŽEVNOST OD 1914. DO 1929.

Matoševi sljedbenici javljaju se u časopisima: **«SUTLA»** (1908.), **«GRABANCIJAŠ»** (1911.), **«SUVREMENIK»** (središnji časopis tijekom rata) te u najvažnijem, almanahu **«GRIČ»** (1917.).
Vladimir Čerina izdaje vlastite časopise **«VAL»** (1911.) i **«VIHOR»** (1914.). Uređuje i **«KNJIŽEVNIK»**.
Antun Branko Šimić izdaje vlastite časopise **«VIJAVICA»** (1917.) i **«JURIŠ»** (1919.).
Ulderiko Donadini izdavač je, urednik i gotovo jedini suradnik vlastitog časopisa **«KOKOT»** (1916.).
Miroslav Krleža uređivao časopise **«PLAMEN»** (1919.) i **«KNJIŽEVNA REPUBLIKA»** (1923.-1927.).

HRVATSKA KNJIŽEVNOST OD 1929. DO 1952.

Časopisi **«KRITIKA»**, djelomice **«KNJIŽEVNIK»**, **«LITERATURA»**, **«KULTURA»** i **«IZRAZ»** propagirali su ideje utilitarne, pragmatične (ideološki korisne, dirigirane, zadane) književnosti, pretvorene kasnije u ideje *novog realizma* (socrealizma). Otpor takvom staljinističkom modelu pruža **Miroslav Krleža** brojnim člancima i polemikama u časopisima **«DANAS»** (pokrenut 1936.) i **«PEČAT»** (pokrenut 1938.) i time obilježava tzv. sukob na književnoj ljevici.
Ivan Goran Kovačić – **«HRVATSKI DNEVNIK»** (urednik od 1936.); **«NOVOSTI»** (do 1941. urednik kulturne rubrike).

DRUGA MODERNA (1952. – 1969.)

«KRUGOVI» (1952.–1958., 54 sveska); naslijedio ga je nakratko **«Književnik»** (1959.–1961.) obilježio je poetiku **1950-ih** godina («krugovaši»). Urednik: Vlatko **Pavletić** (u 1. broju:«Neka bude živost!»).
Glavni predstavnici: Slavko Mihalić i Ivan Slamnig (Novak, Pupačić, Šoljan, Golob, Vrkljan, Gotovac...)

«RAZLOG» (1961. – 1969.) obilježava **1960-e** – drugu književnu generaciju («razlogovci»): Dragojević, Mrkonjić, Majdak, Stamać, Zidić, Horvatić, Maroević, T. P. Marović...

«REPUBLIKA» je jedini hrvatski književni časopis koji nije prestao izlaziti od jeseni 1945. do danas.
«UMJETNOST RIJEČI» (od 1957.) afirmira tzv. zagrebačku stilističku školu: Frangeš, Škreb, Flaker.
«FORUM» - Akademijin (HAZU) časopis koji svoj uspon započinje 1960-ih godina.

U ostalim hrvatskim centrima izlaze: **«RIJEČKA REVIJA»**, **«ZADARSKA REVIJA»**, **«DUBROVNIK»**, **«MOGUĆNOSTI»** (Split).

«VIENAC/VIJENAC» središnji je hrvatski književni časopis 1869.–1903., obnavljan 1910.–1913., 1944.–1945. i 1993. Od 1996. dvotjedne novine, izdavač: Matica hrvatska.
«JEZIK» (od 1954.) – časopis za kulturu hrvatskoga književnoga jezika; urednik: Stjepan Babić
«OFF» (1978.)
«QUORUM»
«GORDOGAN»
«EUROPSKI GLASNIK»
«HRVATSKO SLOVO»
«15 DANA»
«VIJENAC»
«ZAREZ»
«KONTURE»
«POEZIJA»
«FANTOM SLOBODE» ...

DRŽAVNA MATURA

HRVATSKI JEZIK KNJIŽEVNOST VIŠA RAZINA

Oba dijela ispita provjeravaju i književnopovijesna i književnoteorijska znanja.
Treba znati povezivati i uspoređivati književnost s ostalim umjetnostima.
Treba uočiti različite tipove i razine zadanoga: prepoznati, opisati, oprimjeriti, razlikovati, usporediti, analizirati, interpretirati = **i.**, opisati stvaralački životopis – poznavati život i djelo.

1. **KNJIŽEVNI RODOVI I VRSTE** (prepoznati i opisati obilježja, oprimjeriti)
2. **LIRSKI, EPSKI, DRAMSKI, KNJIŽEVNOZNANSTVENI I PUBLICISTIČKI TEKSTOVI** (razlikovati i analizirati)
3. **POVIJESNI RAZVOJ LIRIKE, EPIKE I DRAME** (objasniti)
4. **KNJIŽEVNOPOVIJESNA RAZDOBLJA EUROPSKE (SVJETSKE) KNJIŽEVNOSTI** od staroga vijeka do suvremene književnosti u kronološkome slijedu (prepoznati i opisati: vremenske odrednice, predstavnike i poetiku)
5. **KNJIŽEVNOPOVIJESNA RAZDOBLJA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI** od srednjega vijeka do suvremene književnosti u kronološkome slijedu (prepoznati i opisati: vremenske odrednice, predstavnike i poetiku)
6. **POETIKE I ESTETIKE KNJIŽEVNOPOVIJESNIH RAZDOBLJA** od staroga vijeka do suvremene književnosti (razlikovati i usporediti)
7. **KNJIŽEVNOSTI STAROG ISTOKA**
   - BIBLIJA (tumačiti kao temeljnu knjigu europske civilizacije: naziv, struktura, jezici, prijevodi; temeljni tekstovi iz programa – Stari zavjet: Knjiga Izlaska, Knjiga Postanka, Psalmi, Pjesma nad pjesmama, Judita; Novi zavjet: Evanđelje po Ivanu)
8. **ANTIKA**
   Grčka - HOMER: Ilijada, Odiseja (epovi; interpretirati, dalje u tekstu = i.)
   - SOFOKLO: Antigona, Kralj Edip (tragedije; i.)

   Rim - PLAUT: Škrtac (komedija; i.)
   - VERGILIJE: Eneida (ep; i.)
9. **SREDNJI VIJEK, Hrvatska**
   - BAŠĆANSKA PLOČA (poznavati tekst te objasniti važnost Bašćanske ploče za hrvatsku kulturu)
10. **PREDRENESANSA, Italija**
    - DANTE ALIGHIERI: Pakao (1. dio spjeva „Božanstvena komedija“, i.)
    - GIOVANNI BOCCACCIO: Decameron (zbirka novela; i.)
    - FRANCESCO PETRARCA: Kanconijer (lirska zbirka; i.)
    - Petrarkina poezija (objasniti značenje, prepoznati Petrarkin sonet i petrarkistički stil)
11. **RENESANSA, europska**
    - WILLIAM SHAKESPEARE: Hamlet (tragedija; i.)
    - MIGUEL CERVANTES: Don Quijote (roman; i.)

    Renesansa, hrvatska
    - HRVATSKI PETRARKISTI (Šiško Menčetić, Džore Držić, Hanibal Lucić; interpretirati liriku)
    - MARKO MARULIĆ, MARIN DRŽIĆ (opisati stvaralačke životopise)
    - MARKO MARULIĆ: Judita (ep; i.)
    - MARIN DRŽIĆ: Dundo Maroje, Novela od Stanca (komedije; i.)
    - PETAR HEKTOROVIĆ: Ribanje i ribarsko prigovaranje (putopis/poslanica/ ekloga; i.)
    - PETAR ZORANIĆ: Planine (roman; ulomak: Perivoj od Slave; i.)
    - TEMATIKA „RASUTE BAŠĆINE“ I TURSKE OPASNOSTI (humanizam: Juraj Šižgorić: Elegija o pustošenju Šibenskoga polja; renesansa: Marko Marulić: Judita, Molitva suprotiva Turkom; Hanibal Lucić: Robinja)
12. **BAROK, hrvatski**
    - BAROKNI ODNOS PREMA TEMI ŽIVOTA, SMRTI I LJUBAVI (objasniti)
    - IVAN GUNDULIĆ: Suze sina razmetnoga, Dubravka (opisati Gundulićev stvaralački životopis; ep/spjev i pastoralna melodrama; i.)
    - GEOGRAFSKA, TEMATSKA I ŽANROVSKA RAZNOLIKOST hrvatskoga baroka (opisati)
13. **KLASICIZAM**
    - JEAN RACINE: Fedra (tragedija; i.)
14. **PROSVJETITELJSTVO, europsko**
    - VOLTAIRE: Candide ili Optimizam (roman; i.)

    Prosvjetiteljstvo, hrvatsko
    - TEMATSKA SPECIFIČNOST hrvatskoga prosvjetiteljstva (Andrija Kačić Miošić, Tituš Brezovački, Matija Antun Reljković)

15. ROMANTIZAM, svjetski
- JOHANN WOLFGANG GOETHE: Patnje mladoga Werthera (roman; i.)
- EDGAR ALLAN POE: Crni mačak (pripovijetka; i.)

Romantizam, hrvatski/ HRVATSKI NARODNI PREPOROD (i ilirizam)
- LIRIKA (objasniti ulogu lirike u HNP, budnice, davorije; Ljudevit Gaj, Pavao Štoos, Dimitrija Demeter, Antun Mihanović, Stanko Vraz, Petar Preradović)
- PETAR PRERADOVIĆ (lirika; i.)
- LJUDEVIT GAJ (objasniti Gajevu pravopisnu/slovopisnu reformu u procesu standardizacije hrvatskoga jezika)
- IVAN MAŽURANIĆ: Smrt Smail-age Čengića (stvaralački životopis; ep; i.)

16. PROTOREALIZAM (predrealizam/ Šenoino doba)
- AUGUST ŠENOA: Zlatarovo zlato, Prijan Lovro (opisati stvaralački životopis; objasniti Šenoinu ulogu u kontekstu hrvatske književnosti 19. st.; roman i pripovijetka; i.)

17. REALIZAM, europski
- HONORE de BALZAC: Otac Goriot (roman; i.)
- GUSTAVE FLAUBERT: Gospođa Bovary (roman; i.)
- NIKOLAJ VASILJEVIČ GOGOLJ: Kabanica (pripovijetka; i.)
- FJODOR MIHAJLOVIČ DOSTOJEVSKI: Zločin i kazna (roman; i.)

Realizam, hrvatski
- ANTE KOVAČIĆ: U registraturi (roman; i.)
- VJENCESLAV NOVAK: Posljednji Stipančići (roman; i.)
- JOSIP KOZARAC: Tena (pripovijetka; i.)
- SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ (lirika; i.)

18. MODERNIZAM, europski
- CHARLES BAUDELAIRE: Cvjetovi zla (lirska zbirka; i.)
- HENRIK IBSEN: Nora (drama; i.)

Modernizam, hrvatski
- LIRIKA: ANTUN GUSTAV MATOŠ, VLADIMIR VIDRIĆ (interpretirati)
- DIJALEKTALNO PJESNIŠTVO hrvatske moderne (objasniti ulogu dijalektalnoga pjesništva; Fran Galović, Dragutin Domjanić, Vladimir Nazor)
- MILAN BEGOVIĆ: Bez trećega (drama; i.)
- ANTUN GUSTAV MATOŠ: Cvijet sa raskršća, Camao (pripovijetke; i.)
- MILUTIN CIHLAR NEHAJEV: Bijeg (roman; i.)

19. KNJIŽEVNOST 20. STOLJEĆA, europska

Proza 20. st.
- MARCEL PROUST: Combray (roman; i.)
- FRANZ KAFKA: Preobražaj (pripovijetka; i.)
- ALBERT CAMUS: Stranac (roman; i.)
- J. D. SALINGER: Lovac u žitu (roman; i.)

Lirika 20. st.
- OBILJEŽJA MODERNE LIRIKE/AVANGARDA (objasniti; futurizam, ekspresionizam, dadaizam, nadrealizam, imažizam/imaginizam), Sergej Jesenjin, Federico Garcia Lorca, Pablo Neruda

Drama 20. st.
- LUIGI PIRANDELLO: Šest lica traži autora (i.)
- SAMUEL BECKETT: U očekivanju Godota (i.)

KNJIŽEVNOST 20. STOLJEĆA, hrvatska
- ANTUN BRANKO ŠIMIĆ (interpretirati liriku)
- MIROSLAV KRLEŽA: Baraka pet be, Gospoda Glembajevi, Povratak Filipa Latinovicza, lirika (opisati stvaralački životopis; novele, drama, roman, lirika; i.)
- TIN UJEVIĆ, DOBRIŠA CESARIĆ, DRAGUTIN TADIJANOVIĆ (lirika; i.)
- JURE KAŠTELAN, VESNA PARUN, JOSIP PUPAČIĆ (lirika; i.)
- RANKO MARINKOVIĆ: Ruke (zbirka novela; i.)
- IVAN SLAMNIG, SLAVKO MIHALIĆ (stvaralački životopis, interpretirati poeziju)
- ANTUN ŠOLJAN: Kratki izlet (roman; i.)
- IVAN ARALICA: Psi u trgovištu (roman; i.)

STVARALAČKI ŽIVOTOPISI (potrebno poznavati život i djelo autora/monografski):
MARKO MARULIĆ, MARIN DRŽIĆ, IVAN GUNDULIĆ, IVAN MAŽURANIĆ,
AUGUST ŠENOA, MIROSLAV KRLEŽA, IVAN SLAMNIG, SLAVKO MIHALIĆ

DRŽAVNA MATURA: HRVATSKI JEZIK KNJIŽEVNOST OSNOVNA RAZINA

Oba dijela ispita provjeravaju i književnopovijesna i književnoteorijska znanja.
Treba znati povezivati i uspoređivati književnost s ostalim umjetnostima.
Treba uočiti različite tipove i razine zadanoga: prepoznati, opisati, oprimjeriti, razlikovati, usporediti, analizirati, interpretirati = **i.**, opisati stvaralački životopis – poznavati život i djelo.

7. **KNJIŽEVNI RODOVI I VRSTE** (prepoznati i opisati obilježja, oprimjeriti)
8. **LIRSKI, EPSKI, DRAMSKI, KNJIŽEVNOZNANSTVENI I PUBLICISTIČKI TEKSTOVI** (razlikovati i analizirati)
9. **POVIJESNI RAZVOJ LIRIKE, EPIKE I DRAME** (objasniti)
10. **KNJIŽEVNOPOVIJESNA RAZDOBLJA EUROPSKE (SVJETSKE) KNJIŽEVNOSTI** od staroga vijeka do suvremene književnosti u kronološkome slijedu (prepoznati i opisati: vremenske odrednice, predstavnike i poetiku)
11. **KNJIŽEVNOPOVIJESNA RAZDOBLJA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI** od srednjega vijeka do suvremene književnosti u kronološkome slijedu (prepoznati i opisati: vremenske odrednice, predstavnike i poetiku)
12. **POETIKE I ESTETIKE KNJIŽEVNOPOVIJESNIH RAZDOBLJA** od staroga vijeka do suvremene književnosti (razlikovati i usporediti)

7. KNJIŽEVNOSTI STAROG ISTOKA
- BIBLIJA (tumačiti kao temeljnu knjigu europske civilizacije: naziv, struktura, jezici, prijevodi; temeljni tekstovi iz programa – Stari zavjet: Knjiga Izlaska, Knjiga Postanka, Psalmi, Pjesma nad pjesmama, Judita; Novi zavjet: Evanđelje po Ivanu)

8. ANTIKA

Grčka - HOMER: Ilijada (ep; interpretirati, dalje u tekstu = i.)
- SOFOKLO: Antigona (tragedija; i.)

Rim - PLAUT: Škrtac (komedija; i.)

9. SREDNJI VIJEK, Hrvatska
- BAŠĆANSKA PLOČA (poznavati tekst te objasniti važnost Bašćanske ploče za hrvatsku kulturu)

10. PREDRENESANSA, Italija
- DANTE ALIGHIERI: Pakao (1. dio spjeva „Božanstvena komedija“, i.)
- GIOVANNI BOCCACCIO: Decameron (zbirka novela; i.)
- FRANCESCO PETRARCA: Kanconijer (lirska zbirka; i.)
- Petrarkina poezija (objasniti značenje, prepoznati Petrarkin sonet i petrarkistički stil)

11. RENESANSA, europska
- WILLIAM SHAKESPEARE: Hamlet (tragedija; i.)
- MIGUEL CERVANTES: Don Quijote (roman; i.)

Renesansa, hrvatska
- HRVATSKI PETRARKISTI (Šiško Menčetić, Džore Držić, Hanibal Lucić; interpretirati liriku)
- MARKO MARULIĆ, MARIN DRŽIĆ (opisati stvaralačke životopise)
- MARKO MARULIĆ: Judita (ep; i.)
- MARIN DRŽIĆ: Dundo Maroje (komedije; i.)

12. BAROK, hrvatski
- IVAN GUNDULIĆ: Suze sina razmetnoga, Dubravka (opisati Gundulićev stvaralački životopis; ep/spjev i pastoralna melodrama; i.)
- GEOGRAFSKA, TEMATSKA I ŽANROVSKA RAZNOLIKOST hrvatskoga baroka (opisati)

13. ROMANTIZAM, svjetski
- JOHANN WOLFGANG GOETHE: Patnje mladoga Werthera (roman; i.)

Romantizam, hrvatski/ HRVATSKI NARODNI PREPOROD (i ilirizam)
- LIRIKA (objasniti ulogu lirike u HNP, budnice, davorije; Ljudevit Gaj, Pavao Štoos, Dimitrija Demeter, Antun Mihanović, Stanko Vraz, Petar Preradović)
- PETAR PRERADOVIĆ (lirika; i.)
- LJUDEVIT GAJ (objasniti Gajevu pravopisnu/slovopisnu reformu u procesu standardizacije hrvatskoga jezika)
- IVAN MAŽURANIĆ: Smrt Smail-age Čengića (stvaralački životopis; ep; i.)

16. PROTOREALIZAM (predrealizam/ Šenoino doba)
- AUGUST ŠENOA: Zlatarovo zlato (opisati stvaralački životopis; objasniti Šenoinu ulogu u kontekstu hrvatske književnosti 19. st.; roman; i.)

17. REALIZAM, europski
- HONORE de BALZAC: Otac Goriot (roman; i.)
- FJODOR MIHAJLOVIČ DOSTOJEVSKI: Zločin i kazna (roman; i.)

Realizam, hrvatski
- ANTE KOVAČIĆ: U registraturi (roman; i.)
- VJENCESLAV NOVAK: Posljednji Stipančići (roman; i.)
- SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ (lirika; i.)

18. MODERNIZAM, europski
- HENRIK IBSEN: Nora (drama; i.)

Modernizam, hrvatski
- LIRIKA: ANTUN GUSTAV MATOŠ, VLADIMIR VIDRIĆ (interpretirati)
- DIJALEKTALNO PJESNIŠTVO hrvatske moderne (objasniti ulogu dijalektalnoga pjesništva; Fran Galović, Dragutin Domjanić, Vladimir Nazor)
- ANTUN GUSTAV MATOŠ: Kip domovine na početku leta 188* (crtica; i.)

19. KNJIŽEVNOST 20. STOLJEĆA, europska

Proza 20. st.
- MARCEL PROUST: Combray (roman; i.)

Lirika 20. st.
- OBILJEŽJA MODERNE LIRIKE/AVANGARDA (objasniti; futurizam, ekspresionizam, dadaizam, nadrealizam, imažizam/imaginizam), Sergej Jesenjin, Federico Garcia Lorca, Pablo Neruda

KNJIŽEVNOST 20. STOLJEĆA, hrvatska
- ANTUN BRANKO ŠIMIĆ (interpretirati liriku)
- MIROSLAV KRLEŽA: Gospoda Glembajevi, Povratak Filipa Latinovicza (opisati stvaralački životopis; drama, roman; i.)
- TIN UJEVIĆ, DOBRIŠA CESARIĆ, DRAGUTIN TADIJANOVIĆ (lirika; i.)
- JURE KAŠTELAN, VESNA PARUN, JOSIP PUPAČIĆ, IVAN SLAMNIG, SLAVKO MIHALIĆ (lirika; i.)
- PAVAO PAVLIČIĆ: Dunav (memoarska proza; i.)

STVARALAČKI ŽIVOTOPISI (potrebno poznavati život i djelo autora/monografski):

MARKO MARULIĆ, MARIN DRŽIĆ, IVAN GUNDULIĆ,
IVAN MAŽURANIĆ, AUGUST ŠENOA, MIROSLAV KRLEŽA

Ispitna djela za višu razinu ispita:

1. Marin Držić: Dundo Maroje
2. Ivan Gundulić: Suze sina razmetnoga
3. Honore de Balzac: Otac Goriot
4. Fjodor Mihajlovič Dostojevski: Zločin i kazna
5. Ante Kovačić: U registraturi
6. Antun Branko Šimić: Preobraženja
7. Franz Kafka: Preobražaj
8. Miroslav Krleža: Baraka pet be

Ispitna djela za osnovnu razinu ispita:

1. Marin Držić: Dundo Maroje
2. Ivan Gundulić: Suze sina razmetnoga
3. Fjodor Mihajlovič Dostojevski: Zločin i kazna
4. Ante Kovačić: U registraturi
5. Antun Branko Šimić: Preobraženja

ESEJ NA DRŽAVNOJ MATURI
(Izvor: *Kako napisati esej na državnoj maturi*, Davor Piskač, Alfa, 2009., Zagreb)

Naučili ste da je esej ili ogled književno-znanstvena vrsta u kojoj se znanstveno izlaganje nekog životnog ili spoznajnog pitanja obrađuje književnoumjetničkim stilom. Ipak, esej s kojim se susrećete na maturi bitno se razlikuje od ovog uobičajenog shvaćanja eseja već samim tim što nam je **tema unaprijed zadana**, a ograničeni ste i vremenom i brojem riječi koje smijete upotrijebiti. Na maturi zapravo susrećete **ispitni esej** kojemu je cilj provjeriti vaše znanje, sposobnosti i vještinu pisanja. Srećom, kao i sve ostale vještine, i ovu je moguće naučiti i unaprijediti.

Odmah valja naglasiti da za esej na državnoj maturi nije važno ono što biste vi htjeli napisati, već ono što se od vas traži da napišete. Da biste udovoljili ovome zahtjevu, **trebate se držati smjernica** i na njih odgovoriti. **Ako i ne znate sve odgovore**, odaberite one smjernice na koje znate odgovoriti najbolje i i učinite to u uvodu i zaključku te na početku i kraju razradbenog dijela. Tako ćete ostvariti dojam cjelovitosti i tematske povezanosti.

KORACI: čitanje zadanoga teksta => čitanje smjernica => prepoznavanje ključnih riječi u smjernicama => pisanje natuknica (prema ključnim riječima iz smjernica) – analiza, interpretacija, argumentacija => raspoređivanje natuknica – komponiranje => pisanje koncepta => brojanje riječi, provjera i ispravci (sadržajno, pravopisno, gramatički, stilski, grafički...) => čistopis

Dakle, ono što trebate učiniti **na početku** jest **usredotočeno pročitati smjernice i shvatiti ih kao pitanja**, a zatim u njima **podvući ključne riječi ili pojmove** kako biste lakše prepoznali što se **točno** od vas traži. Preporučljivo je i vrlo korisno prema njima načiniti **kratke natuknice** i odrediti im **mjesto** – koje ćete od njih koristiti u uvodu, koje u razradi, a koje u zaključku. Kada pišete **koncept**, vrlo je važno da ostavljate **red razmaka** između redaka da biste mogli lakše prepravljati i mijenjati napisano. Svakako treba voditi računa o tome da esej ima svoju **kompoziciju** pa tako **uvodni odlomak najavljuje temu eseja** koju ćete **temu razraditi u središnjem dijelu**, a **zaključak donosi sažetak** onoga o čemu ste pisali. Ne smijete zaboraviti da svoje **tvrdnje trebate argumentirati**, odnosno potkrijepiti navođenjem **citata**, i to na taj način da svaki citat bude u navodnicima, a prije njega dolazi dvotočka. Morate, naravno, voditi računa i o **broju riječi** koji je unaprijed i vrlo strogo zadan. I dopuštenih 10% riječi previše ili premalo jest suvišno, držite se okvira. **Riječi prebrojite kada napišete koncept** pa po potrebi izbacite ono suvišno. Možda vam pomogne informacija da broj od 400 do 600 riječi u hrvatskom jeziku otprilike iznosi 30 rečenica.

Neke **pogrješke** nikako ne smijete napraviti jer se one kažnjavaju diskvalifikacijom. Zato pazite da **ne promašite temu** i **ne pišete nečitko**. **Ne** smijete napisati esej **velikim tiskanim slovima**. Ne smijete se izražavati na **neprimjeren** način niti se **osobno obraćati** ocjenjivaču („Ovo nemojte gledati jer sam..."). U **čistopisu** se rečenice ne smiju križati ili ispravljati.

Esej mora biti podijeljen na **odlomke** koje ćete međusobno odijeliti **uvlačenjem prve rečenice** za centimetar ili dva, a **idealno** bi bilo da svaki odlomak donosi odgovor na jednu ili dvije smjernice. **Duljina svakog odlomka** trebala bi biti pet ili šest rečenica.

Trodijelna struktura eseja mora biti vidljiva na prvi pogled!

Preporučena duljina **uvodnog odlomka** iznosi otprilike pet rečenica, a uvodom odmah najavljujete ocjenjivaču kojom ćete se **temom** baviti u svom eseju. Kako je to sam početak eseja, bitno je da već u uvodnom dijelu **privučete pozornost** ocjenjivača i zainteresirate ga za daljnje čitanje. **Korisne fraze** koje možete upotrijebiti u uvodnom dijelu jesu: *U ovom eseju namjeravam...* ili *Cilj ovoga eseja jest...*, ali možete započeti i na svoj, originalan način.

Razradbeni dio eseja počinjete onime čime ste završili uvod i na taj način **povezujete** esej u smislenu cjelinu. Vaš esej ne smije djelovati kao nizanje odgovora na postavljena pitanja, već mora djelovati kao **skladna cjelina** u kojoj rečenice proizlaze jedna iz druge. Ne smijete zaboraviti da **i razrada mora biti podijeljena na manje odlomke, i to najmanje tri.** Razradbene odlomke ćete **međusobno povezati** ponavljanjem iste ili slične **riječi** koju ste prepoznali kao ključnu u prethodnom odlomku na početku sljedećega. **Nadovezivanje** se radi tako da se ključna riječ iz prethodnoga odlomka spomene u prvoj rečenici sljedećega odlomka. U istu svrhu možete koristiti **poveznice**, riječi namijenjene povezivanju teksta, koje će pridonijeti dojmu cjelovitosti. **Primjer** takvih poveznica su riječi poput *zbog toga*, *naime*, *nasuprot tome*, *s druge strane*, *uza sve navedeno* i slično.

Zaključak mora **zaokružiti smisao** cijeloga eseja, a to znači da u njemu morate naglasiti ono **najvažnije** o čemu ste pisali i **ukratko se pozvati na početak** vašeg eseja. I tu vam mogu pomoći **fraze** poput: *Kao što sam pokazao...*, *Tako se može zaključiti...* ili *S obzirom na sve dokaze...* Dobro je čak i završiti nekom **novom** idejom ili originalnom misli kojom pokazujete da o tome znate i više od propisanoga okvira.

Na maturi ćete moći odabrati tip eseja koji želite pisati između **dva ponuđena**. Može se dogoditi da vam budu ponuđena dva ista tipa eseja. Postoje tri **tipa eseja** i bilo bi korisno da unaprijed odaberete koji od njih vam najbolje odgovora.

INTERPRETATIVNI TIP ESEJA najčešće se koristi za **provjeru znanja** u kombinaciji s izražavanjem **vlastitoga mišljenja**. Piše se prema određenom tekstu kojega dobijete kao **predložak**. Na početku se od vas traži da **smjestite autora i djelo u određeni kontekst**, dakle da odredite kojem **književnopovijesnom razdoblju** pripadaju. Zatim se od vas traži **analiza (raščlamba) i interpretacija (tumačenje) predloška**, i to prema zadanim **smjernicama**. Na njih ne morate odgovarati redom, već ih možete rasporediti kako sami želite.

Drugi je tip eseja **USPOREDNO-RAŠČLAMBENI ESEJ**. Ako odaberete ovaj tip eseja, bit će vam ponuđena **najmanje dva teksta**, povezana nekim zajedničkim obilježjima. Važno je za usporedbu da smjestite autore i djela u književnopovijesno razdoblje, a čitajući tekstove morate uočiti među njima **sličnosti i razlike** (sadržajno, strukturno – tipovi/vrste tekstova) te na osnovi njih donijeti **vlastite zaključke** koje ćete potkrijepiti **dokazima**.

Treći tip eseja jest **RASPRAVLJAČKI ESEJ**. On obrađuje teme koje se odnose na **društvenu stvarnost**, a na maturi se tema zadaje ponuđenim tekstom ili smjernicom (ili čak slikom/ilustracijom) koja **problematizira** neku **životnu pojavu**. U ovom tipu eseja od vas se traži da izrazite **svoj stav** i svakako ga **argumentirate**, dakle pokrijepite dokazima.

Korisne fraze u uvodnom dijelu
U ovome eseju namjeravam...
Ovaj će se esej usredotočiti na...
Cilj ovoga eseja jest...
U ovome će se eseju raspravljati o...

Korisne fraze u zaključnom dijelu
Kao što sam pokazao/la...
Navedeni dokazi navode na zaključak...
Tako se može zaključiti...
Konačno/Napokon...

Poveznice
Poveznice su riječi i fraze kojima pomažete ocjenjivaču da stekne dojam kako vaš esej prati temu, da je cjelovit i logičan. Razvija se osjećaj postupnosti tijekom čitanja i ukazuje na red i organizaciju u vašem eseju.
Zapravo... Nasuprot tomu...
Zbog toga... Navedeno upućuje na...
Naime... S druge strane...
Konačno/Napokon... Uza sve navedeno...
Nadalje... Bez obzira na...
Štoviše, postoji i mogućnost drugačijega pristupa...
Uzimajući u obzir takvo tumačenje...

Neki korisni izrazi
Analiza (raščlamba), figure (metafora, simbol, inverzija...), interpretacija (tumačenje), književni postupak, kompozicija, lirski subjekt, motiv, pjesnička slika, rima, strofa, stih, versifikacija, znak, značenje, digresija, fabula, karakterizacija, kontekst, pripovijedanje/ naracija, opis/deskripcija, pripovjedač, sveznajući pripovjedač (3. lice), nepouzdani pripovjedač (1. lice), retrospekcija, epska tehnika, epizoda, digresija, konotacija, drama, lik, monolog, unutarnji monolog, dijalog, prvi plan, pozadina, komedija, komika, dramska radnja, ekspresija, govor, klimaks, replika, sinteza, žanr, napetost, obrat, sukob, argument, usporedba (komparacija), zaključak, tema, tematski sloj, kontrast...

SAŽETAK
U svakome eseju **ocjenjuje se**: čitanje i razumijevanje polaznih tekstova, pismeno izražavanje, pravilna uporaba jezika (pravopis, gramatika, stil...).
Da bismo to postigli, trebate: prepoznati ključne **sadržajne** podatke i **strukturu**, opisati **problem** prema smjernicama tekstova, navedene tvrdnje **argumentirati**/potkrijepiti podatkom, **citatom** ili parafrazom (prepričavanjem nekog izvora), pokazati da **razumijete** ono o čemu pišemo te **pravilnom** uporabom **jezika** izraziti vlastito znanje i vlastite misli.
Temu eseja trebate jasno izraziti **u uvodnome dijelu i na kraju**, u zaključku, ali mora proizlaziti iz smjernica. U zaključku ukratko ponovite ono što ste pisali u eseju i obvezno zaključak povežite s uvodom.
Smjernice shvatite kao pitanja. Na pitanja na koja najbolje znate dati odgovor odgovorite na početku i na kraju eseja. Ta pitanja **povežite** tako da stvorite dojam da ste se „držali teme“. Odgovorite samo na ono što vas se pita, a ne na neka druga pitanja. Ipak, nemojte stvoriti dojam da samo odgovarate na pitanja, nego trebate stvoriti dojam cjelovitosti eseja. Uvijek se oslanjajte na ključne riječi prigodom povezivanja. Koristite se poveznicama. Svaku smjernicu detaljno razradite. Neka odlomci imaju četiri ili pet rečenica srednje dužine. Pri pisanju **koncepta** ostavljajte red razmaka između redaka kao mjesto za precrtavanje i preformuliranje.
Najvažnije je uočiti ono što je važno! Najprije usredotočeno pročitajte **smjernicu**, s razumijevanjem, a onda podvucite tri ili četiri **ključne riječi** ili pojma. Natuknice proizlaze iz ključnih riječi koje ste proširili komentarom. U nekoliko **natuknica** (bilježaka) napišite „kratke odgovore“. **Svrstajte natuknice** u pet skupina: 1. uvodni dio – postavlja temu eseja; 2. razradbeni odlomci – glavni dio eseja; 3. povežite natuknice tako da iz

jedne natuknice proizlazi druga; 4. svaku od natuknica shvatite kao „malu temu“ i objasnite ih; 5. napišite zaključak na temelju natuknice koja vam djeluje najemotivnije i koja ujedno otvara mogućnost za neku novu misao kojom na kraju pokazujete da niste iscrpili sve mogućnosti zadane teme.
U **uvodnome** odlomku odmah morate **postaviti temu te smjestiti pisca i djelo u razdoblje**, po mogućnosti odmah određujući i književnu vrstu. Na početku recite **bitno** i ne ulazite u objašnjavanje.
Esej mora biti dobro strukturiran što znači da svaki odlomak treba biti na svome mjestu i da se odlomci nadovezuju jedan na drugi. **Trodijelna struktura** mora biti vidljiva na prvi pogled.
Prije svakog **citata** mora biti dvotočje, a citat mora biti u navodnicima. Važno je svaki citat ukratko **objasniti**, i to u nastavku rečenice ili u novoj rečenici. Ako objašnjavate prije samoga navođenja, teže ćete napraviti poveznicu prema sljedećoj rečenici.
Ako **naslov** trebate odrediti sami, neka to bude iz ključne riječi koja će biti u uvodnom odlomku i koja je povezana s temom eseja. Naslov ne mora biti kratak.
U **zaključku** povežite početak i kraj, završite u pozitivnom tonu i naglasite neku **novu** ili vama **važnu** misao.
Pišite **čitko i uredno** pazeći na precizno propisan oblik interpunkcijskih znakova (kvačice, crtice...).

Posebne situacije u vrjednovanju (Iz Kataloga za 2010./2011.)

Školski esej ne će se vrjednovati i dobit će nula (0) bodova:

– ako je pristupnik nepristojan u izražavanju
– ako se pristupnik izravno obraća ocjenjivaču
– ako pristupnik piše viceve ili pjesme
– ako pristupnik crta, ilustrira na listu za čistopis
– ako pristupnik nije odgovorio na zadani zadatak (promašena tema)
– ako ima nedovoljan broj riječi (dopušteno je odstupanje 10% od donje granice broja riječi) **NOVO!**
– ako je rukopis potpuno nečitljiv
– ako je školski esej napisan velikim tiskanim slovima.

UPORABA HRVATSKOGA JEZIKA NA DRŽAVNOJ MATURI

Druga ispitna cjelina:
ČITANJE S RAZUMIJEVANJEM uz primjenu znanja iz područja jezika

Drugom cjelinom provjerava se vještina **čitanja s razumijevanjem.**
Od pristupnika se očekuje:
• poznavanje tekstova, autora, razdoblja i poetika hrvatske i svjetske književnosti
• sposobnost da na temelju književnih ili neknjiževnih tekstova prepozna književnopovijesna i književnoteorijska obilježja
• uočavanje specifičnosti stvaralaštva pojedinoga autora
• **primjena znanja iz područja jezika na ponuđenim tekstovima.**

Oba dijela ispita provjeravaju **uporabu hrvatskoga jezika.**

FONETIKA I FONOLOGIJA, MORFOLOGIJA (GLASOVI I RIJEČI)

• razlikovati **osnovne jezikoslovne pojmove** (jezik, govor, jezični znak, standard, norma...)
• razlikovati **obilježja književnoga i neknjiževnoga teksta**

• prepoznati **fonetske i fonološke jedinice** hrvatskoga standardnoga jezika, tj. **glasove** (njihova artikulacijska i akustička obilježja), **slogove** i **prozodiju** (naglaske...) te njihovu **raspodjelu**
• razlikovati **fon, fonem, alofon i grafem; morf, morfem i alomorf** i prepoznati ih na primjerima
• na primjerima prepoznati, objasniti te primijeniti sljedeće **glasovne promjene**:
– sibilarizaciju
– palatalizaciju

– jotaciju
– nepostojano a
– vokalizaciju
– jednačenje glasova po mjestu tvorbe
– jednačenje glasova po zvučnosti
– gubljenje glasova
– alternacije ije/je/e/i

• razlikovati gramatičke kategorije **promjenjivih vrsta riječi** (rod, broj, padež, lice, vrijeme, vid, način, stupanj i određenost) te ih funkcionalno primjenjivati
• prepoznati **gramatičku sinonimiju i homonimiju** i njezinu razrješivost u kontekstu
• prosuditi **stilsku obilježenost inačnih oblika**:
– padeža
– glagolskih oblika
– naveska a
– neodređenih pridjeva
– oblika zamjenica

SINTAKSA (REČENICA)

• razlikovati tipove odnosa među sastavnicama **spojeva riječi/sintagma** (sročnost, upravljanje, pridruživanje) te ih prepoznati na primjerima
• analizirati **rečenično ustrojstvo**:
– predikat
– subjekt
– objekt
– priložne oznake
– atribut i apoziciju
• razlikovati **vrste rečenica** te ih prepoznati na primjerima

LEKSIKOLOGIJA (LEKSEM)

• odrediti i primijeniti **leksičko-semantičke pojmove**:
– metaforu, metonimiju
– sinonime, antonime, homonime (**sinonimija, antonimija, homonimija**)
– arhaizme i historizme (**vremenska raslojenost jezika**)
– dijalektizme (**područna raslojenost jezika**)
– antroponime, toponime (**imenoslovlje/onomastika**)
• objasniti značenje čestih **frazema** u hrvatskome jeziku te njihov odnos prema frazemima u drugim jezicima (**frazeologija**)
• objasniti razloge **jezičnoga posuđivanja**, razlikovati vrste **posuđenica** te pravilno pisati posuđenice
• objasniti **tvorbene uzorke** u hrvatskome jeziku (**tvorba riječi**)
• primjenjivati **funkcionalne stilove** hrvatskoga jezika (**funkcionalna raslojenost jezika**)
• objasniti strukturu **rječnika i leksikografske definicije** i rabiti rječnik (**leksikografija**).

POVIJEST HRVATSKOGA JEZIKA, DIJALEKTOLOGIJA

• na primjerima prepoznati **osnovna obilježja čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga narječja** te opisati njihovu **ulogu u hrvatskoj kulturi** i **odnos prema standardu** te položaj **etnografskih dijalektizama** u standardnome jeziku (hrvatska narječja, raslojenost jezika)
• prepoznati **obilježja i razvoj hrvatskoga jezika i pisma** od Baščanske ploče do danas
• opisati razloge **jezične razjedinjenosti** u hrvatskoj književnosti i pokušaje **grafijskoga ujednačavanja**